

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Ahmet ABAY

KUR'AN'DA KİŞİLİK EĞİTİMİYLE İLGİLİ İLKELER

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Şehmus DEMİR**

ERZURUM- 2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Şehmus Demir danışmanlığında, Ahmet Abay tarafından hazırlanan bu çalışma 01 / 06 / 2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Lütfullah Cebeci

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şehmus Demir

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Musa Bilgiz

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Tuncay İmamoglu

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 01/06/2011

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE KİŞİLİK

1.1. EĞİTİMİN TANIMI	6
1.1.1. Eğitim Kavramı	6
1.1.2. Kur'an'da Eğitim	8
1.1.2.1. Terbiye	8
1.1.2.2. Terbiye ile Aynı Kökten Gelen Kavramlar.....	12
1.1.2.3. Terbiye ile İlişkili Kavramlar.....	14
1.2. KUR'AN'A GÖRE EĞİTİMİN TEMELLERİ	22
1.3. EĞİTİMİN HEDEFLERİ / AMAÇLARI	30
1.3.1. Diğer Kültürlerde Eğitimin Amaçları	31
1.3.2. Kur'an'da Eğitimin Amaçları	34
1.3.2.1. Yalnızca Allah'a Kulluk Yapmak	38
1.3.2.2. Hayırlı İnsan ve Hayırlı Bir Toplum İnşa Etmek ...	39
1.3.2.3. Kurallara Uyma Bilinci Oluşturmak	47
1.3.2.4. Toplumsal Adalet Bilinci Oluşturmak	49
1.3.2.5. Şefkat, Merhamet ve Barış Ruhu Oluşturmak	49
1.3.2.6. Yardımlaşma ve İyiliği Yayma Ruhu Oluşturmak ...	51
1.3.2.7. Cihad Ruhu Oluşturmak	52
1.3.2.8. Yakın ve İtminan Sahibi Kişiler Yetiştirmek	53
1.3.2.9. Düşünen ve Akleden Kişilikler Yetiştirmek	55
1.3.2.10. Maddi - Manevi Yarar ve Erdemleri Korumak ...	56
1.3.2.11. İnsanın Bütün İhtiyaçlarını Gidermek	58
1.4. KUR'AN EĞİTİMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	65
1.4.1. Kur'an'a Göre Eğitim Doğumdan Önce Başlar	65
1.4.2. Geçmişle Geleceği Birbirine Bağlayan Bir Eğitimidir	66
1.4.3. İnsanı Bütün Yönleriyle Ele Alır, Kuşatıcıdır	67
1.4.4. Dengelidir	69
1.4.5. İnsanı Olduğu Gibi Kabul Eder	71

1.4.6. Özgürlüktür	72
1.4.7. Sevgi Eksenlidir	74
1.5. KİŞİLİĞİN TANIMI VE KİŞİLİKLE İLGİLİ GÖRÜŞLER	79
1.5.1. Kişiliğin Tanımı	79
1.5.2. Kişilik Kavramıyla İlişkili Diğer Kavramlar	83
1.5.2.1. Fert/Şahıs/Birey	83
1.5.2.2. Vech	84
1.5.2.3. Karakter	85
1.5.2.4. Huy-Mizaç	85
1.5.2.5. Şakile	86
1.5.3. Kişilik ve Kimlik Oluşumu	87

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KİŞİLİK EĞİTİMİ

2.1. KUR'AN'A GÖRE KİŞİLİK EĞİTİMİNİN TEMEL AMAÇLARI	90
2.1.1. İnançlı, Salih Nesiller Yetiştirmek	90
2.1.2. Sağlıklı Nesiller Yetiştirmek	91
2.1.3. İlim ve Hikmete Saygılı Nesiller Yetiştirmek	93
2.1.4. Girişimci, Atak ve Cesur Nesiller Yetiştirmek	95
2.1.5. İradesi Güçlü / Şahsiyetli Nesiller Yetiştirmek	98
2.1.6. Yaratıcı/Tasarımcı Nesiller Yetiştirmek	100
2.2. KUR'AN'A GÖRE KİŞİLİK EĞİTİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	103
2.2.1. Kişiliğin Oluşumunda İrsiyetin ve Ailenin Rolü	104
2.2.1.1. Asli Tabiat (İnsanın Tabiatı)	105
2.2.1.2. Kalp	107
2.2.1.3. Akıl	110
2.2.2. Kişiliğin Oluşumunda Çevrenin Rolü	112
2.2.3. Tarihsel ve Kültürel Faktörler (Atalar kültürü)	113
2.2.4. Kişilik Oluşumunda Duanın Rolü	116
2.3. KİŞİLİK EĞİTİMİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER	120
2.3.1. İnsanlara Kendi Dilleriyle Hitap Etmek	120
2.3.2. Somuttan Soyuta Gitmek	121
2.3.3. Bilinenden Bilinmeyene, Yakından Uzağa	122
2.3.4. Sözün En Güzelini ve Yumuşagını Söyleyerek Eğitmek	123
2.3.5. Takrir	123
2.3.6. Soru-Cevap	125

2.3.7. En Güzel Yöntemi Kullanarak Tartışmak	126
2.3.8. Teşbih Ve Temsil Yoluyla Eğitim	127
2.3.9. Tedrici Eğitim..	129
2.3.10. Kıssalar ile Eğitim	130
2.3.11. Yapararak- Yaşayarak ve Gözlemlerle Öğrenme	136
2.3.12. Öğütlerle Eğitim	138
2.3.13. Terğib (sevdirme) ve Terhib (sakındırma)	140
2.3.13.1. Kur'an'ı Kerimde İnsanların Terğib Edildiği Şeyler...	141
2.3.13.2. Kur'an'ı Kerimde İnsanların Terhib Edildiği Şeyler ...	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİŞİLİK EĞİTİMİNDE GÖZÖNÜNE ALINACAK İLKELER

3.1. KUR'AN'IN KİŞİLİK EĞİTİMİ İÇİN SUNDUĞU İLKELER	146
3.1.1. Tevhid Yani Allah'ı Hayatın Merkezine Yerleştirmek	146
3.1.1.1. Allah'ın Yüceliğini Takdir Etmek	149
3.1.1.2. Allah ve Resulünün Davetine İcabet	151
3.1.2. Tedebbür ve Tertil Üzere Kur'an Okuma	152
3.1.3. Yapılan Amelin Karşılığını Sadece Allah'tan Beklemek	152
3.1.4. Problemlerin Çözümü İçin Allah ve Resulüne İtaat	153
3.1.5. Haşyet- Huşu Sahibi Bir Kişilik	154
3.1.6. İmanın Sınanacağını Bilmek	155
3.1.7. Rızık Allah'ın Verdiğini Bilmek	155
3.1.8. Ferdin Öncelikle Kendinden Sorumlu Olması	156
3.1.9. Dünya ve Ahiret Boyutunu Birlikte Düşünmek	157
3.1.10. Geçici Olanı Değil Kalıcı Olanı Tercih Etmek	158
3.1.11. Nitelikli Olmak	160
3.1.12. Sözünde Ve Eyleminde Tutarlı Olmak	162
3.1.13. Herkese Seviyesine Göre Sorumluluk Yüklemek	163
3.1.14. İnsanların İşini Kolaylaştırma	164
3.1.15. İlimin Hakikatine Tabi Olmak, Hevadan Uzak Durmak	165
3.1.16. Yeryüzünün Emanetçisi ve Halifesi Olduğunu Bilmek	167
3.1.17. Tövbe Etmek	169
3.1.18. Çokluk Arzusu ve Hırstan Uzak Durmak	170
3.1.19. İnsanın Kurtuluşu: Sarp Yokuşa Tırmanmak	173
3.1.20. Riyadan Kurtulup Gerçek Dine Yönelmek	175

3.1.21. Adanmışlık ve Fedakârlık Bilinci Oluşturmak	177
3.1.22. Yardımlaşma ve Dayanışma Bilinci Kazandırmak	179
3.1.23. Takva Örtüsüne Bürünmek	180
3.1.24. Seyahat Ederek Allah'ın Ayetlerini Müşahede Etmek ...	182
3.1.25. Haklara Saygı Duymak	183
3.1.26. Belli Tehlikelere Karşı Uyararak	184
3.1.26.1. Şeytan	185
3.1.26.2. Nefs	186
3.1.26.2.1. Şehvet	187
3.1.26.2.2. Kibir ve Ucub	188
3.1.26.2.3. Sertlik ve Kalp Katılığı	190
3.1.26.2.4. Alaycılık	190
3.1.26.2.5. Gurur/Aldatıcılık	192
3.1.26.2.6. Kin	192
3.1.26.2.7. Haset	193
3.1.26.2.8. Boş, Gereksiz Söz ve Davranışlar (lağv) ...	194
3.1.26.2.9. Aşırılık Ve Azgınlık	195
3.1.26.2.10. İhanet	196
3.1.26.2.11. Cimrilik	198
3.1.26.2.12. Kötülüğü Emretmek, Yapılanı Hoş Göstermek	199
3.1.26.2.13. Fücür	200
3.1.26.2.14. Unutkanlık	200
3.1.26.2.15. Zulüm	201
3.1.26.3. Yakıtı İnsanlar ve Taşlar Olan Ateş	204
3.2. KİŞİLİK ÖRNEKLERİ	204
3.2.1. Örnek Kişilikler	204
3.2.1.1. İnsani Kişilik + Vahiy = Örnek Kişilik	204
3.2.1.2. Model Şahsiyet Hz. Muhammed	208
3.2.2. Olumsuz Kişilikler	213
3.2.2.1. İnkârcı/Müşrik Kişilik	213
3.2.2.2. Münafık/ Müfsid Kişilik	215
SONUÇ	219
KAYNAKÇA	225
ÖZGEÇMİŞ	247

ÖZET**DOKTORA TEZİ****KUR'AN'DA KİŞİLİK EĞİTİMİYLE İLGİLİ İLKELER****Ahmet ABAY****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şehmus DEMİR****2011, 247 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Şehmus DEMİR****Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ****Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ****Doç. Dr. Musa BİLGİZ****Doç. Dr. Tuncay İMAMOĞLU**

Eğitim, geçmişten günümüze insan hayatında önemli etkilere sahip bir etkinliktir. Eğitim ihtiyacı doğuştan olduğu için, insanlar eğitim kavramına çok önem vermişlerdir.

Bu araştırmadaki temel amaç Kur'an'ın ortaya koyduğu eğitim ilkeleri doğrultusunda kişilik eğitiminin nasıl yapılabileceğini ortaya koymaktır.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, eğitimin tanımı, amaçları; eğitimin dayandığı temeller ve Kur'an'da ön görülen eğitimin özellikleri yer almaktadır. Eğitimle ilgili birbirinden çok farklı tanımlarla karşılaştık. Bunun nedeni olarak da, insanların sahip oldukları inanç ve düşünceler doğrultusunda tanımlar ve amaçlar ortaya koyduklarını gördük.

Çalışmanın ikinci bölümünde de, kişiliğin değişik açılardan ele alınan tanımlarını irdeledik. Kişilikle yakından ilgili olan hatta kişilik kavramı ile sıklıkla karıştırılan karakter, şahsiyet, şahıs, fert, birey, huy, mizaç, benlik ve şakile kavramlarına değindik. Değişik kaynaklardan beslenen kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde etkili olan faktörlere, Kur'an'a göre kişilik eğitiminin amaçlarına ve kişilik eğitimi yapılırken kullanılan yöntemlere yer ayırdık. Kur'an'ın kişilik eğitimindeki amacının; imanlı, salih, sağlıklı, ilim ve hikmete saygılı, girişimci, cesur, iradesi güçlü, şahsiyetli, yaratıcı, nesiller yetiştirmek olduğunu gördük.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise, genel olarak 'ilke' kavramı ele alındıktan sonra; Kur'ân'ın ele alış tarzına göre kişilik eğitimi yapılırken dikkat edilmesi gereken ilkeler, Kur'an'a göre olumsuz kişilikler ve özellikleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra örnek kişilik modelinin nasıl ve kim olacağını da ifade etmeye gayret ettik. Allah tarafından eğitilen, yüce bir ahlak üzere olan, âlemlere rahmet olarak gönderilen, insanları seven, müminlere karşı son derece merhametli olan ve Allah'a ve ahiret gününe inanan herkes için en güzel örneğin Hz. Muhammed (s.a.v) olduğunu gördük.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kişilik, İnsan, Kur'an, Amaç, İlke.

ABSTRACT
Ph. D. DISSERTATION
THE PRINCIPLES of PERSONAL EDUCATION in THE QURAN

Ahmet ABAY

Advisor: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

2011, Page: 247

Jury: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Assoc. Prof. Dr. Musa BİLGİZ

Assoc. Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

Education has been fact with significant implication in human life from the past to the present. Because the need of training is innate, people have given great importance to the concept of education.

The main purpose of this research is to reveal how personality training can be done in line with educational principles that Quran introduced.

The research consists of the introduction three parts. In the first part of the study, the definition of education, its objectives, the Fundamentals of education which are based on and the training features (that are) foreseen in the Quran are being held. We encountered the definitions related to education which are diferent from each other. The reason for this as well, we have seen that people put out definitions and objectives in line with their beliefs and thoughts.

In the second part of the study we also examined the definitions dealt with different aspects of personality. We focused upon the concepts of character, personality, figure, individual, person, temperament, mood, ego and sakile which are closely related and often confused with the concept of personality. We have included the factors affecting the formation and development of personality which is nourished from various sources, person training purposes according to the Quran and methods used during training. we have seen that the purpose of personal education in the Quran is to train

faithful, righteous, healthy, courageous, strong willpower, having distinctive personality and creative generations.

In the third section, forming the last part of the study, concept of the 'policy' in general has been addressed, then, the principles to be considered during training and negative personalities with their characteristics according to the dealing style of Quran are included. In addition to these, we have tried to express who and how the sample model of personality would be. We have seen that the most beautiful example for everyone who believes in Allah and hereafter is Prophet Muhammad (peace be upon him), trained by God, an exalted moral, sent as a mercy of the worlds people, loving, and extremely compassionate towards the believers.

Keywords: Education, Personality, Human, Quran, Purpose, Principle.

KISALTMALAR DİZİNİ

AGM.	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BKZ.	: Bakınız
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇEV.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
FÜİFD	:Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
HZ.	:Hazreti
İFAV	:İlahiyat Fakültesi Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SA.	: Sayı
S.A.V.	:Sallahu aleyhi vesellem
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TS	:Tarihsiz
TRC.	:Tercüme
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÜNİ.	: Üniversite
VB.	: Ve benzeri

ÖNSÖZ

Eğitim, insanın yaratılışıyla başlamıştır. Eğitim, belki de onun yapısına yerleştirilmiştir. Bu açıdan insan, daima eğitime muhtaçtır. Her eğitim anlayışı, makro düzeyde insandan ne anlaşıldığından söz eder. Bu da temelde insanın var oluşundan ne anlaşıldığıyla ilişkilidir.

İnsanı değerli veya değersiz kılan tutum ve davranışlarıdır. Davranışlar kişinin inanç, değer ve kişilik özelliklerine göre şekillenir. Kişiliğin şekillendirdiği bu davranışlar ise, bize onun nasıl bir insan olduğu ile ilgili bilgiler verir. Bu nedenle kişilik eğitimi insan hayatının son derece önem arz eden bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her türlü eğitim faaliyetinin, esasında insanı hedef aldığı açıktır. Buna rağmen insanın nasıl tanımlanacağı, ne tür özelliklere sahip olduğu konusundaki görüşler ise birbirinden farklıdır. Bu farklılık, tabii olarak eğitim anlayışlarının farklılığının da kökenini oluşturur. Bu nedenle bu çalışmamızın temelini oluşturan İslâm düşüncesindeki eğitim anlayışı hakkında fikir yürütebilmek için, onun temelindeki insan görüşünü de incelememiz gerekti. Bu incelemelerimiz sonucunda insanın kişiliğini etkileyen eğitimin nasıl yapılması gerektiği, kişilik eğitimi yapılırken hangi ilkelere dikkat edilmesinin bir gereklilik olduğu hususunda bir düşünce geliştirmeye de gayret ettik.

Eğitim ve kişilik konusu çok geniş olduğu için bu çalışmada eğitim konusuna ve kişilik kavramının ayrıntılarına çok fazla girilmeden ana hatlarıyla değinme çabası içinde olunmuştur. Bu alanda çalışmak hem çok kolay hem de çok zordur. Kolaydır, çünkü malzeme çoktur. Zordur, çünkü çalışma sahası çok geniştir. Kur'an'ın tamamının insanı eğitmek ve onu istenilen bir kişiliğe büründürmek için gönderildiği göz önünde bulundurulduğunda bu zorluğun derecesi daha da artmaktadır.

Bu çalışmanın hedefi kişilik-eğitim ilişkisini, kişilik eğitimi yapılırken dikkat edilmesi gereken ilkeleri, Kur'an'da kişilik eğitimiyle ilgili ilkeleri merkeze alarak incelemektir.

Bu araştırmanın her aşamasında değerli fikirleriyle desteğini esirgemeyen, beni destekleyen ve cesaretlendiren değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Şehmus

DEMİR'e, fikir ve tenkitleriyle farklı bakış açıları kazandıran hocalarım Doç. Dr. Musa BİLGİZ'e ve Doç. Dr Tuncay İMAMOĞLU'na teşekkür ederim.

Araştırma süresince büyük sabır ve fedakârlık gösteren ve beni teşvik eden eşim Nadire Abay'a, aileme ve dostlarıma da şükran borçluyum.

Erzurum - 2011

Ahmet ABAY

GİRİŞ

Eğitimin, insan için temel bir gereksinim olduğu söylenebilir. Çünkü insan açısından eğitim, nefes alıp verme ve yeme-içme gibi hayati bir ihtiyaçtır.¹ Bunun sağlıklı bir şekilde karşılanabilmesi insanın hayatta yapacağı seçime ve tercihe bağlıdır. Bu bağlamda hayatın nasıl yaşanacağı ve kime saygı duyulacağı insanın yaşamında en önemli noktalardan biridir.

Hayatı öğrenmeye Kur'an'dan başlamak, İslam'ın ilk dönemindeki gibi ümmet arasında ortak bir anlayışın gelişmesine, ortak bir bakış açısı ve stratejinin oluşmasına, ortak bir kimliğin yaratılmasına, ortak bir hedef ve idealin var edilmesine yardım eder. Böylece insanlar arasında gelişip yerleşen Kur'an'a aykırı anlayışlar, asgari düzeye iner ve bu açıdan onlar, Kur'an'ın eleştirdiği topluluklar konumuna düşmezler. Nitekim Kur'an'da "Dinlerinde ayrılığa düşüp fırka fırka olan, her bir fırkanın da kendisinde bulunanla sevindiği" kimseler gibi olunmaması için uyarı yapılmaktadır; *"Bir de şunlardan olmayın ki, onlar inanç birliğini bozdular da birbirine karşıt taraflar haline geldiler. Artık her hizip kendi elinde kalanla övünmekteler."* (Rum, 30/32)

Hangi konumda ve hangi görevde olursa olsun insanın her zaman Allah'ın yol göstericiliğine ihtiyacı vardır. Nitekim Kur'an'da bir peygamber ve hükümdar olmasına rağmen Hz. Davud'a hikmet ve her bilgi türünün verildiğinden söz edilir. İlgili ayette; *"Bunun üzerine, onları Allah'ın izniyle bozguna uğrattılar, Davud da Calut'u öldürdü; Allah ona hükümler ve hikmet verdi ve istediği şeyin bilgisini öğretti. Ve eğer Allah, insanlara kendilerini başkalarına karşı savunma gücü vermeseydi yeryüzü çürüme ve yozlaşmaya maruz kalırdı: ama Allah bütün âlemlere karşı sınırsız lütf sahibidir."* (Bakara, 2/251) buyrulur.

Kur'an'da Allah'ın kendisine lütf olarak birtakım bilgiler öğrettiği salih kuldanda söz edilir. Yine aynı şekilde kutsal kitabımızda Hz. Musa (a.s)'nın bu salih kuldanda bir şeyler öğrenmek için adeta yalvardığından da bahsedilir. *"Onlar orada, kendisine katımızdan üstün bir bağışta bulunduğumuz ve özel bir bilgiyle donattığımız kullarımızdan birine rastladılar. Musa ona 'Neyin doğru olduğu konusunda sana verilen bilgiden bana da öğretmen için senin peşinden gelebilir miyim? dedi.'" (Kehf, 18/65-66)* Görüleceği üzere burada, çok net bir şekilde öğrenme arzusundan, en iyi öğretmeni ve

¹ Mehmet Yaşar Soyalan, *Kur'an ve İnsan*, Araştırma Yayınları, Ankara 1999, s. 77

en doğru bilgiyi arama anlayışından söz edilir. Bilgi arama ve hakikati öğrenip yayma çabasının başında peygamberlerin geldiği ifade edilebilir.

Elçiler de aynı zamanda birer insandırlar. Onların da eğitime ve rehberliğe ihtiyaçları vardır. Bu hususa bir ayette şöyle değinilir: *"Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, kendilerine zulmedenlerden bazıları seni saptırırdı; ama onlar, kendilerinden başkasını saptıramazlar. Onlar sana asla zarar veremezler. Çünkü Allah sana bu ilahi kelamı indirmiş, hikmeti vermiş ve bilmediklerini sana öğretmiştir. Allah'ın sana olan lütfu, gerçekten büyük olmuştur."* (Nisa, 4/113) Ayetten anlaşılmaktadır ki Allah, seçtiği elçisini bir şekilde eğitmiş, bu sayede çağrısını saptırmaya yönelmek isteyenleri ondan uzak tutmuştur.

Allah, elçisinin eğitimini Kur'ân'la başlatmıştır. Nitekim bu hususa değinen ayette *"Sen, bu Kur'an'dan önce herhangi bir kitabı okumuş ya da eline kalem alarak herhangi bir kitabı yazmış değilsin. Öyle olsaydı, inkâra şartlanmış kişiler bundan kuşkulanırlardı."* (Ankebut, 29/48) denilir. Allah elçisi bir hadisinde **" Beni Rabbim terbiye etti ve ne güzel terbiye etti."**² demiştir. Görüleceği üzere tüm elçiler, Allah tarafından eğitilmiş, seçilmeden evvel onların herhangi bir eseri okumadığı veya herhangi bir kitabı yazmadığı dile getirilmiş ve bu eğitimin Allah tarafından yapıldığı kimi elçilerce de açıklanmıştır.

Ayetlerde Hz. Muhammed'e peygamberlik verilmeden önce onun kitaptan habersiz olduğu ve Kur'an'ın insanlar için bir hidayet rehberi olduğu bildirilir. *"Böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, önceden kitabın ve imanın ne olduğunu bilmezdin. Fakat biz Kitab'ı, bir nur yaptık. Kullarımızdan dilediğimizi, onunla hidayete iletiriz. Şüphesiz ki sen, insanları doğru yola götürürsün."* (Şura, 42/52) Burada Hz. Peygambere kitabın verildiği, imandan haberdar edildiği dolayısıyla diğer insanlara iman ve kitabı öğreteceği dile getirilir. Nitekim bu ayetlerde bir eğitim, öğretim olgusuna değinildiği açıktır.

Bu ayetler ve onlara ilişkin yapılan değerlendirmeler göstermektedir ki insan, mutlak olarak eğitime ve bilgi sahibi olmaya muhtaçtır. Bu nedenle de Yüce Allah, Hz. Peygamber'den ilminin artırılması³ için dua etmesini istemiştir. O da bu emir

² Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr es- Suyuti, *el-Camiü's-Sağir fi Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, Hadis no. 310.

³ Taha, 20/114.

gereği “Allah'ım! Bana öğrettiğin ilimden beni faydalandır. Bana faydalanacağım ilmi öğret. İlmimi de arttır”⁴ diye dua etmiştir.

Bu yüzden diğer bütün ihtiyaçları arasında insanın eğitimi özellikle önem kazanır. Bu eğitimin nasıl ve hangi ilkeler doğrultusunda yapılacağı meselesi ise her zaman ön plana çıkar. Bu yüzden insanın eğitimine İslam dini de dâhil olmak üzere diğer dinler, felsefi sistemler ve ideolojiler önem vermiştir. Onlar, kendi belirledikleri ilkelerle bağlılarının kişiliklerini eğitmeye gayret göstermiştir. Ayrıca onlar, ellerindeki insan hamurunu, kendi arzuları doğrultusunda şekillendirmeyi hedeflemiştir.

Bu noktada ilk çağlardan bu yana insanın ‘kişilik eğitimi’ konusu, önemli bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür. Kişilik eğitimi, insanın benliği de diyebileceğimiz kişiliğini şekillendiren bir eğitim sürecinden oluşmuştur. Beşeri hareket ve oluşumların arkasına muhtelif amiller yerleştirilebilir de, bu amillerin merkezinde ‘benlik yarışması’ ve/veya ‘benlik fıskırması’ yer alır. Hatta biz bütün insani faaliyetleri, benlikler arası ilişkiler kurma, benliklerin kendilerini göstermesi, kendilerini ifade etme biçimlerini keşfetmesi ve diğerleriyle rekabete girmesi olarak değerlendirebiliriz. Kur’ân, bütün içeriği bakımından bir benlik ve kişilik mesajı içerir ve ilahi ya da kevnî benliğin yanı sıra insani benliği de odaksal bir konuma oturtur. Denilebilir ki insana dönük bütün düzenlemelerinde Kur’an, onun benliğini güvence altına alma ve onu yüceltme gayesi gütmüştür. Bu bir bakıma insanın sembolik halifelik görevini, öz benlik sahibi bir varlık olarak kabul edildiğinde başarabileceğini gösterir.⁵

İnsan, iyiye ve kötüye yönelebilecek temayül ve zihni yeteneklerle donatılmıştır. Bu bakımdan Ku’ran insanın eğitiminde kullanacağı prensip, gaye ve metotları bu yapıya göre ayarlar ve temellendirir. Yüce Allah, fitratla ilgili ayette⁶ dinin anlaşılması ve tebliğ edilmesi hususunda izlenmesi gereken en doğru yolun, onun yaratılışında var olan değerlere yönelmek olduğunu ima eder. Kur’an ayrıca ondan, insan tabiatını ve onun özelliklerini araştırmasının gerekliliğine de dikkat çeker.⁷

Kur’an-ı Kerim’in, fitratında böylesi yüce değerlere sahip olduğunu vurguladığı insan; özünde iyi olan ve iyiliğe eğilimli olan bir varlıktır. Bunu müslüman âlimler gibi akliselim sahibi çoğu batılı düşünür de ifade eder. Örneğin; Jean Jacques Rousseau

⁴ Ebu Abdillâh Muhammed İbni Mace, *es-Sünen*, Kahire 1952, Mukaddime, 23.

⁵ Sadık Kılıç, *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 22.

⁶ Rum, 30/30.

⁷ Mehmet Şanver, *Kuran’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul, 2004, s.36.

(1712–1778) "Emile" adlı eserinde "Her şey aslında iyi olarak doğar, sonra insanların elinde bozulur. İnsan kalbinde doğuştan gelen hiçbir ahlaksızlık yoktur"⁸ diyerek fitratın varlığını kabul etmenin yanında eğitimin ve eğitimcinin rolünü ve önemini de vurgular.

İnsan eğitilirken onu ulvileştirecek, yüceltecek asli değerlere ihtiyaç vardır. Bu gereksinim doğru ilkelerle yapılırsa maksat hâsıl olur. Aksi takdirde tertemiz fitratlara sahip insanlar, aldıkları eğitimlerle yozlaşır, böylece onlar Yaratıcıyı ve O'nun evrendeki muhteşem sanatını görmek ve anlamaktan mahrum olurlar.

Kur'an açısından tebliğin öncelikli amacı, insan ruhunu ve aklını, terbiyeye elverişli hale getirmek, eğitim sürecini başlatmaktır. Bu eğitimin temel amacı; insanın taşıdığı temiz kabiliyet ve değerleri kendi doğallığı ve bütünlüğü içinde geliştirmektir.⁹ İşte bu noktada insanı iyi tanıyan bir 'Eğitici'ye ihtiyaç hâsıl olmaktadır. İnsanı tanıma konusunda elbette birinci sıra, onu yaratan Allah'a aittir. "*Yaratan O, nasıl olur da her şeyi bilmez? Evet, yalnız O, hikmetinde erişilmez bir derinlik sahibidir, her şeyden haberdar olandır!*" (Mülk, 67/14) Rabbimiz elbette insanı en fazla mutlu kılacak yolu da en iyi bilendir.

Buradan hareketle eğitimin görevinin; fitri güdülerin önündeki engelleri ortadan kaldırmak, seviyesini yükseltmek, enerjisini yapıcı alanlara aktarmak ve üretime katkı sağlamak olduğunu söyleyebiliriz.

Bu görevleriyle terbiye, eğitim ve öğretim; içinde yaşadığı toplumun hayat görüşüne, bilgi ve kültür seviyesine göre insana kişilik kazandırır. Ahlak, din, iktisat, hukuk, devlet, bilim gibi tek tek kişileri aşan bir takım manevi teşekküller de vardır ki insanın dünyası onlar yolu ile ve onlara bağlı kalarak biçimlenir. İnsanlara biçim veren bu kuvvetler, iyice yerleştirilmediği veya gerçeklerin yerine sahtelerinin ya da bayağlarının verildiği durumlarda insanlar bayağlaşmakta, iyiye, doğruya, güzele, kutsala doğru meyletmesi gereken duyguları, bunlara karşı körelebilmektedir. Birçok kimsenin sırf yenidir ya da eskidir diye değersiz şeylere meyletmelerinin sebebi, onların değerlerini asılları ile tanımamış olmalarıdır.¹⁰

⁸ J.Jacques Rousseau, *Emile Yahut Terbiyeye Dair* (çev. H. Z. Ülken, A. R. Ülgener, S. Güzey), İstanbul, 1966, s. 8.

⁹ Bedii Ziya Egemen, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara, 1965, s. 8.

¹⁰ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayınlar, (1. baskı), Ankara, 2001. s. 8.

İnsanın her arayışının ya da çırpınışının temelinde sezgi, bilgi ve ümitler yer alır. Eğitimin amacı, insanı bu arayış, çırpınış ve düşünme psikolojisine yöneltmektir.¹¹

Bu anlatılanlardan sonra diyebiliriz ki; eğitim, insanın düşük ve zayıf yönlerini ıslah etme görevini yerine getiremediği takdirde, insanın dünya ve ahiret hayatı helak ve hüsrandır. Kur'an, insanları bütün yönleriyle tanıtırken, tedavi yollarını ve kurtuluş çarelerini de kendisine öğretir.

Bu çalışmada, insanların iyi bir kişilik sahibi olmaları için almaları gereken eğitimin Kur'an'ı ilkelerini ortaya koymak temel amacımızdır. Bunu yaparken Allah'ı en büyük terbiyeci, Kur'an'ı Kerim'i en önemli rehber ve Peygamberimizi en iyi eğitimci olarak kabul ettiğimiz için Kur'an'ı merkeze alarak hadislerden, sözlüklerden, ansiklopedilerden, tefsirlerden, eğitim, psikoloji alanında ve bizden önce yapılmış olan çalışmalardan yararlanmaya gayret edeceğiz.

¹¹ Şanver, s. 25,32.

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE KİŞİLİK

1.1. EĞİTİMİN TANIMI

1.1.1. Eğitim Kavramı

Eğitim olgusu asrımızda çok önem verilen ve üzerinde araştırma yapılan konulardan biridir; çünkü toplumların kalkınmışlık düzeyleri eğitime verdikleri önem oranında artmaktadır. Bu nedenle öncelikle eğitim kavramının iyice anlaşılması gerekir. Bu kavramın tanımı üzerine hep farklı görüşler oluşmuştur. Binbaşıoğlu'na göre bu farklılığın iki sebebi vardır: Birincisi; her yazarın kendi eğitim felsefesine uygun bir görüşü dile getirmesi ve bu nedenle her tanımın öznel bir nitelik taşımasıdır. İkincisi de bazı eğitimcilerin, eğitimin belli bir alanına yönelik tanım yapmasıdır.¹²

Eğitim kelimesi yeni bir kavramdır. Kimi zaman eğitim, ‘*terbiye*’ kelimesinin yerine kullanılmakla beraber birbirinden farklı anlamlara da gelebilir.

Eğitim kelimesinin Latince karşılığı ‘*Educere*’dir. Latinlerin görkemli devirlerinde ‘*Educere*’ kelimesi hem bitki ve hayvan, hem de çocukların bakım ve yetiştirilmesi anlamlarında kullanılırdı. İngilizcede de bu kelime genel manada, çocukların ve hayvanların yetiştirilmesi anlamında kullanılmaktadır.¹³ Günümüzde ise genel olarak hayvan ve bitkilerin eğitiminden değil de, onların yetiştirilmesinden ve bakımından söz edilir. Eğitim kelimesi bu manada insana mahsus bir özellik kazanmıştır.

Türkçede ise, ‘eğitim’ 1940’lardan beri maarif, tedrisat, talim ve terbiye gibi sözcüklere karşılık gelecek şekilde kullanılmaya başlamıştır. Diğer bir ifadeyle eğitim kavramı söz konusu bu dört sözcüğü içermektedir. Çünkü terbiyeden kastedilen bakma, besleme, büyütme, ilim, edep öğretme, talim, alıştırma, yetiştirme, edep öğrenmesine vesile olacak tarzda hafif surette ceza verme; maarif ve tedrisattan kastedilen öğretim ve bilgilendirme; talimden kastedilen de öğrenilenlerin hayata geçirilmesi gibi anlamlar dilimizde eğitim kavramını ifade etmektedir¹⁴

¹² Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitime Giriş*, Binbaşıoğlu Yay, Ankara 1988, s. 6.

¹³ Necmettin Tozlu, *Eğitim Felsefesi*, M.E. B. Yayınları, İstanbul 1997, s. 92.

¹⁴ Ahmet Yayla, “*Eğitim Kavramının Etik Açısından Analizi*”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt:II, Sayı:1, s. 4; <http://efdergi.yyu.edu.tr>.

Köken itibariyle eğitim; Türkçe bir kelime olan ‘eğmek’ kökünden türemiştir. Bu kök, bükmek, uygulamak, öğretmek, yetiştirmek, geliştirmek, alıştırmak, egemenlik altına almak, yenilgiye uğratmak, ezmek, kırmak ve yönlendirmek gibi anlamlara gelir.¹⁵ Bu bakımdan ‘bir şeyi eğmek’ eşya için kullanılır. Eşyanın eğilmesiyle durumunda bir değişiklik yapılmış olur. Aynı sözcük insan için kullanıldığında ise insanın davranışlarında inanıp benimseme ile veya zorla değişiklik meydana gelmesi anlamına gelir.¹⁶ ‘Ağaç yaş iken eğilir’ atasözünde mecazi anlamıyla çocuğa erken yaşta şekil vermenin, eğip bükmenin daha kolay olduğu ifade edilmiş olur.

Buna göre terim olarak eğitim, ‘ferte zihni, ruhi ve bedeni mükemmelliği meydana getirmek’ şeklinde algılanabilir.

Sözlük anlamını yukarıda verdiğimiz ‘Eğitim’ kelimesinin terim anlamı üzerine düşünürlerin tanımlamalarını da şöyle sıralayabiliriz:

Ziya Gökalp, eğitim kelimesini “Bir toplumda yetişmiş neslin, henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesidir”¹⁷ şeklinde tanımlar.

Durkheim ise eğitim kavramına sosyal açıdan bakanların başında gelir. Ona göre “eğitim, yetişkin nesiller tarafından, sosyal hayata henüz hazır olmayanlara tatbik edilen bir tesirden” ibarettir.¹⁸ Bu durumda eğitim; yetişkin neslin, bir plan ve gayeye göre yetişmekte olan nesillerin gelişimini sağlamaktır. Bu anlamıyla eğitim, “Ruhu ve karakteri yapıyor ferde ve millete bütün değerleri kazandırıyor” demektir.¹⁹

Eğitimin bir süreç olduğunu vurgulayan bir tanım ise şöyledir. “Eğitim, fertlerin zihinlerini yeryüzünde ahlâka dayalı sosyal düzen kurmalarını sağlayacak tarzda şekillendirme sürecidir.”²⁰

Genel anlamda eğitim, herhangi bir şeyi geliştirmek, yükseltmek ve mükemmelleştirmeye çalışmaktır.²¹ Öyleyse yapılması gereken, eğitimde kafa kadar kalbi, zihin kadar vicdanı da doldurmaktır.

¹⁵Z. Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1997. s. 76.

¹⁶ Bilgin, s.7.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul 1973, s. 321.

¹⁸ Amiran Kurktan Bilgiseven, *Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları*, İstanbul 1972, s. 4.

¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul 1967, s. 2.

²⁰ Bülent Çelikel, “Fazlur Rahman’da Eğitimin Tanımı ve Hedefleri” *DEÜİFD*, XXVII/2008, s. 74.

²¹ Tozlu, s. 94.

Bu tanımlamaları gözden geçirdiğimiz zaman eğitimin, kişiliğin gelişmesine yardım eden ve onu esas alan, onu yetişkin yaşamına hazırlayan, gerekli bilgi, beceri ve davranışları elde etmesine yarayan bir süreç olduğunu anlarız.

1.1.2. Kur'an'da Eğitim

Kur'an-ı Kerim incelenirse onun aynı zamanda eğitime önem veren bir kitap olduğu açıkça görülebilir. Onda inanç, ibadet, ahlâk hatta hukuk ve ekonomi gibi konularda bilgi verilirken bile eğitici bir üslûbun kullanıldığı dikkat çekicidir. Peygamberler Kur'an'da 'müjdeleyen' ve 'uyaran'²² sıfatlarının yanında rehberlik eden ve yol gösteren anlamına gelen 'hâdin'²³ sıfatıyla da nitelendirilmişlerdir. Bu sıfatların tamamının eğitimle yakından ilgisi vardır.²⁴ Peygamber (s.a.v.)'in kendisini eğitici olarak tanımlaması da İslâm dininin eğitime verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Kur'an-ı Kerim onun bu özelliğine işaret etmektedir: *"O'dur ki ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler."*(Cuma, 62/2) Ayet açık bir şekilde peygamberin toplumu eğitmek için gönderildiğini ortaya koymaktadır.

Eğitime önem veren bir dini anlayışın eğitimi nasıl tanımladığına bakılması gerekir.

İslami literatürde 'eğitim' kelimesinin karşılığı olarak 'terbiye' kelimesi kullanılır. Biz çalışmamızda genel olarak 'eğitim' kelimesini kullanacağız, çünkü ülkemizde talim ve terbiye kavramlarının yerine son dönemlerde eğitim ve öğretim kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Eğitim kelimesinin terbiye kavramıyla yakın ilişkisinden dolayı öncelikle bu kavramın etimolojik ve kavramsal bir tahlilinin yapılması konumuz açısından yararlı olacaktır.

1.1.2.1. Terbiye

Terbiye; arttırmak, çoğaltmak, beslemek, gözetmek, korumak gibi anlamlara gelir ve 'R-B-B' (ر ب ب) kökünden türemiştir.²⁵

²² Bakara, 2/119; Maide, 5/19; Araf, 7/188; Hud, 11/2; Yusuf, 12/96; Sebe, 34/28.

²³ Ra'd, 13/7.

²⁴ M.Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s. 215.

²⁵ Ebi'l Fadl Cemaleddin Muhammed bin Mükrim, İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Daru Sadır, Beyrut ts. I/401.

Terbiye, rab kelimesinin kökünde bulunan ‘sahipliği, babalığı, efendiliği meydana getirme çabası’ anlamına gelir. Aynı zamanda; arttırmak, geliştirmek, yüksek makam anlamlarının yanında, mecazi olarak eğitmek (terbiye etmek) anlamındadır.²⁶ Ve bununla ilgili olarak da şöyle kullanılır: Çocuğunu eğitti, onun üzerinde iyi durdu ve çocukluk dönemini bitirinceye kadar onu idare etti.²⁷ Bu manalara ilave olarak terbiye; ‘gelişmek, neşvü nema bulmak, yükselmek ve yüksek rütbe’ anlamlarında da kullanılır.²⁸

Kelime Allah için kullanıldığında, Allah’ın varlıkları var etmesi, büyütmesi, geliştirmesi, halden hale geçirerek mükemmelleştirmesi gibi anlamlara gelir. Nitekim Hz. Peygamberin "*Beni Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti*"²⁹ demesi de bu anlamı destekler.

İnsanlar için kullanıldığında terbiye; insanın Allah’ın halifesi olarak bu işi üzerine alması yani insanın insanı terbiye etmek üzere faaliyetlerde bulunması gibi anlamlara gelir.³⁰

Bütün bu anlamları toparlayacak olursak terbiyenin kelime anlamının; “yetiştirmek, ıslah etmek, üzerinde tasarrufta bulunmak, kemale erdirmek, efendisi olmak, kefil olmak, sorumluluğunu yüklenmek, toplamak-yığmak, artmak, başkanlık yapmak, sahip ve malik olmak” gibi anlamlara geldiğini görürüz.

Terbiye kelimesinin içerdiği bu pek çok anlamı şöylece tasnif etmek mümkündür; Eğitmek, yetiştirmek, büyütmek: “*Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara öyle rahmet et!" diyerek dua et.*” (İsra, 17/24)

Gözetme, ıslah etme, kollama, kefil olma ve bakımını üstlenme anlamlarına da gelmektedir. Kur’an’da öyle denilmektedir: “*Kendisine Allah'ın emri tebliğ edilince Firavun dedi ki: Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının birçok yıllarını aramızda geçirmedin mi?*” (Şuara, 26/18)

²⁶ Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşeri, *Esasul Belağa*, Kahire, 1960, Terbiye mad.

²⁷ Seyyid Muhammed Murtaza Hüseyin ez-Zebidi, *Tacu'l Arus*, Küveyt hükümet matbaası, Küveyt 1965/1385, II/364.

²⁸ Mecduddin Muhammed b. Yaküb el-Fîrûzâbâdî, *Kamusu'l Muhit*, El Risale Matbaası (8 Baskı), Beyrut 2005/1426. s. 87

²⁹ Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağir*, Hadis no. 310.

³⁰ Bilgin, s.7.

Rabb, yücelik, üstünlük, reislik, hükmünü yürütmek, tasarrufta bulunmak, malik ve sahip olmak anlamlarına gelmektedir.³¹ “*Âlemlerin Rabbi, sahibi, yetiştiricisi Allah'a hamdolsun.*” (Fatıha 1/2).

İlk inen ayetlere bakıldığında rahatça görülür ki, Allah insanların yaratıcısı olduğu gibi onları eğiten, onlara bilmediklerini öğretendir.³² Buradan hareketle İslam âleminde eğitim alanında çalışma yapan âlimlerin hemen tümünün eğitimin tanımını yaparken bu noktayı göz önünde bulundurduğunu söyleyebiliriz.

Kadı Beydavî'ye göre terbiye, bir başka ifadeyle ‘eğitim’; bir şeyi aşama aşama mükemmele ulaştırmaktır.³³ Bu ifade üzerinde düşünüldüğünde bu tanımın insanın eğitimiyle sınırlı olmayıp, hayvanları ve bitkileri de içine alacak kadar geniş bir tanım olduğu görülür, çünkü her varlık üzerinde bulunduğu halden daha iyi bir hale getirilmek için terbiye edilir. Bitkiler de, hayvanlar da, insanlar da bulunduğu seviyeden daha ileriye götürülmek için çeşitli usullerle terbiye edilirler.

İbn Sînâ (980–1037), Felâk ve Nâs sûrelerinin tefsirini yaparken ‘Felâkın Rabbi’ ve ‘İnsanların Rabbi’ terkiplerindeki ‘Rabb’ kavramını, Allah ile âlem ve Allah ile insan arasında yaratma ile başlayıp sonsuza kadar sürecek olan bir terbiyenin varlığı ile açıklamaktadır: Ona göre, rubûbiyet (Rabb olma) özelliği, ancak terbiyenin varlığı ile mümkündür. Terbiye ise, mizacın düzeltilmesi, düzgün ve istenilen hale getirilmesinden ibarettir. İnsanın yetenekleri de ancak bu terbiye ile geliştirilebilir. İbn Sînâ bu süreçte insanın bitkisel ve hayvanî güçlere ilâveten düşünen nefis sahibi kılınmasının, duyu güçleri, hayal, vehim, düşünme ve hafıza gücü ile donatılmasının, Allah’ın onu olgunluğa ulaştıracak terbiyesinin bir parçası ve uzantısı olduğunu ifade eder. Felâk, lügatte tan yerinin ağarması anlamına gelse de, burada terim olarak, Allah’ın varlık nurunun mümkün varlıktaki mahiyeti aydınlatmasıdır. Ve bu ilişki süreklidir; Allah ile âlem ve Allah ile insan arasındaki Rabb-merbûb (terbiyeye konu olan) ilişkisi daimî olarak vardır. Terbiye edilecek varlıklar hiçbir durumda, Rabbinden müstağnî olamaz. İbn Sînâ’nın benzetmesiyle, örneğin bir çocuk, kendisini terbiye eden babasının terbiyesinden hiçbir zaman müstağnî değildir. İşte Allah, kendisi ile kulları ve âlem

³¹ Seyyid Ebu’l A’la Mevdudî, *Kur’an’ın Dört Temel Terimi*, çev. Mahmut Osmanoglu, Özgün Yayınları (I. baskı), İstanbul 1992, s. 45–48.

³² Bkz. Alak, 96/1–5.

³³ Nasuruddîn Ebi Said el-Beydâvî, *Envaru’t Tenzil Ve Esraru’t Te’vil*, Çağrı yayınları, (Mecmeu’t Tefasir içinde) İstanbul 1984, I/26.

arasındaki bu sürekli terbiye ilişkisini belirtmek için ‘İnsanların Rabbi’ ve ‘Âlemlerin Rabbi’ gibi ifadeleri kullanmıştır.³⁴

Abdullah Draz, terbiyenin insan hayatındaki kapsayıcı ve kuşatıcı rolünü şöyle açıklar: “Mükemmel insani terbiye, insanın bütün meleke ve eğilimlerini içermektedir. Bedenin geliştirilmesi ve sağlığın korunması, bedeni terbiyedir. Dilin güçlendirilmesi ve anlatımın iyileştirilmesi edebi terbiyedir. İnsan aklının eğitilerek fikirlerinin ve hükümlerinin sağlamlaştırılması akli bir terbiyedir; insanın doğru ve faydalı bilgilerle beslenmesi ilmi terbiyedir. İnsana hayatı kazanma yollarının öğretilmesi, mesleki terbiyedir; şuuru, kâinatın güzellikleri karşısında uyandırmak ve kişiye bu güzellikleri ifade etmede yardımcı olmak, sanat terbiyesidir. İnsana içinde yaşadığı toplumun haklarını, orada gerekli kanun ve mevzuatı öğretmek, içtimai ve vatani terbiyedir. Onun ufkunu evrensel kardeşlik bilinciyle geliştirmek, insani terbiyedir; fiillerini devamlı olarak doğruya yönlendirmek, buna bağlı olarak güzel, ahlâkî alışkanlıklar ve köklü güzel huylar oluşturmak, ahlâkî terbiyedir; ruh ile bir hamle yapıp, onu en yüce ufuklara yükseltmek, dini terbiyedir.”³⁵

İslam dini esaslarına uygun olarak insan fikrini geliştirme, davranış ve duygularını tanzim etme, fikir ve düşüncede, söz ve fiilde, usûl ve nizamda doğru yolu gösterme, dünya ve ahirette mesut olacak ‘iyi insan’ yetiştirme sanatıdır.³⁶

Bu tariflerden sonra genel olarak şu tarifi yapabiliriz: “İslami eğitim, dinin esaslarına bağlı, beşeriyeti sapıklıktan hidayete karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için her zaman ve her yerde, hak dini tebliğ ederek, bütün beşeriyetin hizmetine sunmağa gücü yeten Müslüman şahsiyetin teşekkül ettiği sağlam temeldir.”³⁷ İslami terbiye; İslam medeniyetinin tümüne fikir ve prensipte, söz ve işte, ahlak ve davranışta, usul ve nizamda, dünya ve ahirette başarılı, olgun ve mutlu yaşamının yollarını bütün verileriyle yerleştirdiği sistemdir. Kısacası eğitim, sağlam bir direktir, Allah onunla akılları kuvvetlendirir, asalette ileri olmayanları onunla süsler.³⁸

³⁴İbn Sînâ, el-Felâk, Nşr. Hasan Âsî (et-Tefsîru'l-Kur'ânî ve'l-Lügatü's-Sûfiyye fî Felsefeti İbn Sînâ içinde), Beyrut 1983, s.116-117 ; en-Nâs, Nşr.Hasan Âsî (et-Tefsîru'l-Kur'ânî ve'l-Lügatü's-Sûfiyye fî Felsefeti İbn Sînâ içinde), Beyrut 1983, s.123-124; Ayrıca Bkz.: Enver Uysal, “*EĞİTİM’e Felsefi Antropoloji Çerçevesinde Kavramsal Bir Yaklaşım*”, CÜİFD, ARALIK-2004, Cilt: VIII/2, s. 95, Abdurrahman Dodurgalı, İbn Sînâ Felsefesinde Eğitim, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.61-62

³⁵ M. Abdullah Draz, “*Ahlak ile Eğitimin Alakası*”, (çev. H. Emin Sert), *FÜİFD*, Elazığ 1997, sayı II, 114.

³⁶ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen - Öğrenci Münasebetleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 6.

³⁷ Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, İFAV Yayınları, İstanbul 1989, s. 106.

³⁸ Ebu'l Hasan el-Maverdi, *Edebü'd-dünya ve'd-Din*, Beyrut, 1398/1978, s. 227.

1.1.2.2. Terbiye ile Aynı Kökten Gelen Kavramlar

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah kendisini 'RABB' olarak tanıtmaktadır.³⁹ 'Rabb' kelimesi, terbiye kavramının bünyesinde barındırdığı tüm anlamları ihtiva eder ve Kur'an'ı Kerimde bu anlamlarıyla kullanılır. Buna göre 'Rabb'; "Mürebbi, gereksinimleri karşılayan, terbiye veren ve yetiştiren"⁴⁰; kefil, gözetici, koruyup kollayan, ıslahla sorumlu olan⁴¹; çeşitli kimselerin oluşturduğu bir toplulukta merkezi bir sığata sahip olan;⁴² kendisine bağlananların efendisi, sözü geçen, üstünlüğü ve yüceliğı kabul edilen ve tasarruf hakkına sahip, itaat edilen ve boyun eğilen efendi, güç ve egemenlik sahibi reis;⁴³ malik ve efendi⁴⁴ anlamlarına⁴⁵ gelmektedir. 'Rabb' Allah'ın en büyük isimlerinden biridir. Allah yarattıklarının idarecisi ve terbiye edicisidir.⁴⁶

Elmalılı Hamdi Yazır, 'Rabb' kavramını bütün yönleriyle açıklar. Ona göre 'Rabb' kavramı sadece 'terbiye eden' anlamında değil, "üstün gelme, ihsanda bulunma, kontrolü altına alma, tasarrufta bulunma, öğretim ve yol gösterme, yükümlülük ve sorumluluk yükleme, emretme ve yasaklama, teşvik ve uyarı, lütufta bulunma ve gönül alma, paylama ve azarlama... gibi eğitim için gerekli olan bütün şeylere sahip, güçlü, mükemmel ve kusursuz olan bir terbiye edici demektir. Bundan dolayı sahip ve mâlik olma anlamına da gelir. Meselâ ev sahibine 'rabbu'd-dâr = ev sahibi', bir sermayenin sahibine de 'rabbu'l-mâl = sermaye sahibi' denir.⁴⁷

'Rabbaniyyun ve Ribbiyyun' Kelimeleri de Kur'an'ı Kerimde terbiye kelimesinin ihtiva ettiği anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır.

Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra kalkıp insanlara: Allah'ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. Bilakis şöyle demesi gerekir: İnsanlar arasında Kitabın bilgisini yaygınlaştırarak ve dersler yaparak Allah'ın kullarını eğiten rabbaniler olunuz." (Al-i İmran, 3/79) Bu ayeti kerimede geçen 'Rabbaniyyun' kelimesinin müfredi 'rabbanî'dir. İbni Abbas'a göre

³⁹ Fatıha, 1/ 2; Alak, 96/1.

⁴⁰ Şuara, 26/ 77-80; Yusuf, 12/23.

⁴¹ En'am, 6/164; Müzzemmil, 73/9; Nahl, 16/53-54.

⁴² En'am, 6/38; Hud, 11/34; Zümer, 39/7; Yasin, 36/51.

⁴³ Yusuf, 12/41-42; Tevbe, 9/31; Al-i İmran, 3/64; Yusuf, 12/50.

⁴⁴ Kureyş, 106/3-4; Saffat, 37/5,180; Enbiya, 21/22; Mü'minun, 23/86; Necm, 53/49.

⁴⁵ Mevdudi, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, s. 48.

⁴⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Behr el- Kurtubi; *el Cami-u li Ahkâmî'l Kur'an*, Kahire 1967, I/136

⁴⁷ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, (I.baskı), İstanbul 1992, I/77.

rabbani, insanlar üzerinde ilim ile siyaset icra eden ve büyük ilimden önce küçük bilgiler ile terbiye eden kişilerdir.⁴⁸ Sibeveyh'e göre de 'rabbani'; Rabbı bilen, O'na itaat eden ve O'na mensup olan kişidir. Kelimenin aslı 'rabbi' iken (ﺭﺏ) ve (ﺭﺏ) harfleri mübalağa için eklenmiştir. Buna göre anlamı, “çok itaat eden, Rabbe çok bağlı olan”⁴⁹ şeklinde pekiştirilmiştir.

Müberrid'in (826–904) tanımına göre ise; 'rabbaniyun', ilim sahibi olan kişilerdir. O, 'rabbani' ifadesini, ilme sahip olan, hikmeti öğreten ve ıslah eden kişi,⁵⁰ şeklinde tanımlar. İbni Zeyd , 'rabbani'yi, insanları terbiye eden olarak algılar. Ebu Ubeyde ise, Rabbanî; helâli, haramı, emirleri ve yasakları bilen kimsedir. Ümmetin durumuna, olanlara ve olacaklara vakıf olan kimsedir” der ve “rabbani” kelimesinin aslının Arapça olmadığını, ya Süryanice veya İbranice olduğunu, Kitabı Mukaddeste geçmesine dayandırarak ifade eder.⁵¹ Kelimenin aslı ne olursa olsun ortaya çıkan mana şudur ki, “rabbani”, bildiğiyle amel eden, hayrı öğreten insan demektir.

Rabbaniyûn, Kur'an'da âlim, derin bilgi sahibi kişi anlamına gelen 'ahbar' kelimesi ile birlikte de zikredilir. Bunların kimler olduğu konusunda Zemahşeri (1075–1144) şu açıklamayı yapar: Rabbaniyûn ve ahbâr; Harun (a.s)'ın evladından olup, peygamberlerin yoluna sülûk eden zahitler ve âlimlerdir. Sahip olduğu ilmi başkalarına öğreten ve ilmiyle amel olan sahabeleri tanımlarken bazıları onları rabbani olarak tanımlamaktadır. Tercüman'ül Kur'an lakaplı Abdullah İbn Abbas vefat ettiğinde Muhammed İbn Hanefiye şöyle demiştir; “*Bu ümmetin rabbanisi vefat etti.*”⁵² Yine aynı şekilde Mürre İbn Şürâhil'in "*Alkame, insanlara Kur'ân'ı öğreten rabbanilerden idi*" şeklindeki sözü de bu hususa delâlet etmektedir.⁵³

Bütün bu anlamları göz önünde bulundurduğumuz zaman, 'rabbani' kelimesi ile 'terbiye' kelimesinin anlamca birbirine yakın, hatta birçok yerde aynı anlamı taşıdığını görmek mümkündür. Şöyle ki, 'Rabb' kelimesi 'terbiye' kelimesinden türemiştir. Terbiye, başkasının işlerini ıslah etmek ve durumunu gözetmek demektir. Bir şeyi ıslah

⁴⁸ Yazır, III/249.

⁴⁹ Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları: VI/424.; Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hazin, *Lubabu't- Te'vil fi Meâni't Tenzil*, (Mecmau't Tefasir içinde), Çağrı Yayınları, İstanbul 1984, I/527.

⁵⁰ Kurtubi, I/133.

⁵¹ el-Hazin, I/527.

⁵² Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücühi't-Te'vil*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, (3. Baskı) Beyrut 2003, I/370–371.

⁵³ er-Râzi, VI/425.

eden ve onu tamamlayan kimse hakkında (kad rabbehu) onu ıslah etti denilir. Allah'ın kitaplarını koruyan kimselere verilen 'rabbaniyun' ismi de bu kökten gelmektedir.

'Rabbiyyun' kelimesinin bu anlamlarına göre konunun başında zikrettiğimiz ayetin anlamı şu olur; "sizi bana kul olmanız için çağırıyorum fakat sizi veliler, âlimler, insanlara hayrı öğretenler ve Allah'a itaat ve kulluğa devam edenler olmaya çağırıyorum."

Kur'an'da terbiye kelimesiyle aynı kökten gelen kavramlardan biride 'Rıbbiyundur'. "*Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri/Rıbbiyun bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.*" (Al-i İmran, 3/146)

'Rıbbiyun' kelimesi, 'ribbi' kelimesinin çoğuludur ve 'rabbani' gibi rabbe nispettir. Rabbe kulluk eden anlamına gelir. 'Rabbani' mürebbi (terbiyeci) demek olan 'rabbe'ye nispet edildiği gibi 'ribbi' de cemaat demek olan 'ribbe'ye nispet edilir. Buna göre 'rıbbiyun', cemaatler, topluluklar anlamına gelmektedir.⁵⁴ İbni Zeyd, 'rabbani'nin veli imamlar, 'ribbi'nin ise halkı ifade ettiğini söylemiştir. Buna göre bu kelimelerin ikisi de 'rabbe intisap' manasını içermekle beraber, 'rıbbiyun' rabbe bağlanmakla terbiye ve öğrenim görmüş topluluk, 'rabbani' de rabbe bağlanmakla diğerlerine öğretim ve eğitim yaptırabilecek yüksek seviyede bulunanlar demektir.⁵⁵

1.1.2.3. Terbiye ile İlişkili Kavramlar

Tarih boyunca âlimler terbiye kelimesine anlam olarak yakın birçok kavram kullanmışlar ve bu kavramlarla isimlendirilen eserler meydana getirmişlerdir. Bu kavramları kısaca açıklamaya gayret edeceğiz.

İrşat: İrşat kelimesinin kökü olan 'rüşt'; doğru yoldan gitmek, doğru yolu bulmak, doğru düşünmek, akıl ve temyiz gücüne sahip olmak; irşat ise doğru yolu gösterme, uyarma, irfan sahibi birinin bir kimseye tarikatı ve Allah yolunu göstermesi gibi anlamlara gelir. Allah'ın, güzel isimlerinden birisi de 'er-Reşîd'dir.⁵⁶ Reşit, mürşit anlamındadır. Mürşit, doğru ve hak yolu gösteren demektir.

⁵⁴ el- Hazin, I/ 602.

⁵⁵ er-Râzi, VI/24; Yazır, II/ 440.

⁵⁶ Hud, 11/87.

Terim olarak irşâdı şöyle tarif edebiliriz: Bir işe ehil kimseler tarafından insanları, dünya ve ahiret saadetine ermeleri için hak ve hakikate, doğru yola, salih amele ve her çeşit iyiliklere çağırarak her türlü kötülükten kaçınmalarını telkin etmek.⁵⁷

Kur'an'da da aynı kökten gelen '*reşit, reşat, rüşt, raşede, mürşit*' kelimeleri kullanılmıştır. Bunların anlamları ise irşat kavramının ihtiva ettiği manalar kapsamında yer alır. Mesela Hud suresinin 78,87,97 ayetlerinde yer alan '*reşit*' ifadesi, 'akleden, doğru yolu bilen, doğruyu gösteren, doğru olan' anlamlarında kullanılmaktadır. Buradan hareketle bazı âlimler irşat kavramını, eğitim/terbiye kavramının yerine veya onunla beraber kullanmışlardır.

Hatta bazı âlimler bu alanda müstakil eserler yazmışlardır. 'Haris el-Muhasibi (H. 165–243)'nin '*Risaletü'l Müstersîdin*'i bu alanda yazılan eserlerden biridir.

Tehzip ve Tedip : 'Tehzib' sözcüğü düzeltme, ıslah etme, yetiştirme ve yükseltme gibi anlamlara gelir.⁵⁸ Tehzib, yalnız yüksek tahsil görmüş, yüksek eğitim ile yetişmiş gerçek aydınlara özgüdür. Tehzibin esası, iyi bir eğitim görmüş olmak; rasyonel bilimleri, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, bilimi ve hiçbir bağınazlık karıştırmaksızın dini; gösterişsiz, içten bir aşk ile sevmektir. Görülüyor ki tehzib özel bir eğitim ile meydana gelmiş, özel bir duyuş düşünüş ve yasayış biçimidir.⁵⁹

'Tehzip' kavramını İbn Miskeveyh (940–1030) kitabı için isim olarak seçmiş ve onu '*Kitabu Tehzibu'l Ahlak*' diye adlandırmıştır.

'Te'dip', sözcüğü ise yola getirme, terbiye etme ve uslandırma gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰ Peygamber (sav) de: "*Rabbim beni en güzel bir edep ile te'dip etti*"⁶¹ hadisi şerifinde 'edep' terimini eğitim, bilgilendirme anlamında kullanmıştır.

Ta'lim ve öğretim: İslami literatürde eğitim anlamında en çok kullanılan kelime 'Ta'lim' dir. Bu kavram, Kur'an ve sünnette de sık sık kullanılır.

Talim lügatte; öğrenilen şey, öğrenenin üzerinde bir etki bırakıncaya kadar tekrar ve ısrar yoluyla öğretmek demektir. Manaları tasavvur etmesi için ruhu uyarmak anlamına da gelen talim işinde, bu tasavvurlar için ruhun uyanması haline taallüm

⁵⁷ Şamil İslam Asiklopedisi, irşad maddesi.

⁵⁸ Firuzabadi, s. 144

⁵⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Salkımsöğüt yayınları, İstanbul 2010, s. 26.

⁶⁰ TDK, *Türkçe Sözlük*, TDK. Yayınları, (10. Baskı), Ankara 2005, s. 1930.

⁶¹ Acluni, I/70, Hds.164.

denilmiştir.⁶² Arap dilinde ‘öğretmek’ anlamında kullanılan i'lam ve ta'lim mastarları, aslında aynı kökten olmalarına rağmen aralarındaki ince farka dikkat çekilmiştir. İ'lam, seri bir şekilde bilgi vermek; talim ise, tedricen öğretmektir. Burada talim görevinin, bir anda olup biten bir bildirme, bilgi verme olayı değil; kademe kademe, adım adım gerçekleşen ve bireyi etkileyerek onun tutum ve davranışlarında değişikliğe yol açan bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.⁶³

Kur'an'ı Kerim'de, bazen ‘ta'lim’ kelimesi terbiye anlamında kullanılır.⁶⁴ Bunun örneklerinden biri de şu ayetlerdir. “Allah Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin” dedi.” “Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitabı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik.” (Bakara, 2/31,151).

Kur'an'da kullanılan Ta'lim kelimesinin dilimizde karşılığı öğretim'dir. Öğretim, eğitim ve öğretim kavramları birlikte en çok kullanılan kavramların başında gelir. Eğitim alanında ‘eğitim’ ve ‘öğretim’ kavramlarının sınırları belirlenmiş olsa bile birini diğesinin yerine kullanma alışkanlığı çok yaygındır. Birlikte sık sık kullanılmalarına rağmen anlam ve içerik bakımından birbirlerinden farklılık arz ederler. Ancak eğitim ve öğretimi birbirinden kesin çizgilerle ayırmak da zordur.

Eğitim, daha genel bir mana ifade ederek, insandaki bütün kabiliyetlerin, duygu, zekâ, irade, vicdan ve beden gibi unsurların geliştirilmesi için yapılan çalışmaların adı olurken, öğretim ise daha özel bir mana ifade ederek, yalnız zihni kabiliyetlerin geliştirilmesi için yapılan faaliyetleri kapsar. Eğitim alanında hem bilgi hem de davranış söz konusudur. Böylece zihin ve irade birlikte faaliyet göstermek durumundadır. Eğitimle bildiklerini yapabilme gücünü göstermek, içten gelerek benimsemek, yerine getirebilme alışkanlığı ya da becerikliliğini kazanmış olmak gerekir. Öğretimde ise yalnız bilmek ana ilkedir. Buna göre öğretim için yalnız zihni faaliyet yeterli olurken, eğitim için bütün ruh ve beden kabiliyetlerinin birlikte uyum içinde faaliyet göstermesi esastır.⁶⁵

⁶² Ebi'l Kasım Muhammed b. Hüseyin Rağıb el- İsfehani, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Daru'l Marife, Beyrut ts. s. 343-344.

⁶³ Ahmet Koç, *Kur'ân'da İnsan Ve Hz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 170-172.

⁶⁴ Yalçın, *Ehdefu't Terbiyetü'l İslamiyyetü ve Ğayetuha*, s. 14.

⁶⁵ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara 1985, s. 47-48.

Öğretim, eğitim işinin düzenli çalışmalarla planlı ve kontrollü bir biçimde, kurumsallaştırılarak gerçekleştirilmesidir. Okullarda ağırlıklı olarak verilen öğretim diğer bütün kurumlarda da bulunabilmektedir.⁶⁶ Öğretim, geçmiş asırların oluşturduğu insan bilgisini yeni nesillere vermek; eğitim ise bu bilgiler ile birlikte ahlaka, adetlere, hukuka, dine ait değerlerin yeni nesillerce benimsenmesi, tekrar yaşanması ve adeta onların kendi yarattıkları dünya haline gelerek, huy ve karakterlerini onlarda yoğurmalarıdır. Yani eğitim, bir ferdin kişiliğinin tüm gelişimine yardım eder, öğretim ise yalnızca bir fert veya gruba bir takım görevleri verimli olarak yerine getirmeyi öğretir.⁶⁷

Farabi (874–950), eğitim ve öğretimle ilgili olarak; "Öğretme, nazari erdemleri oluşturmak demektir. Eğitim ise ahlaki erdemleri ve sanatları oluşturma yöntemidir. Öğretim konuşmakla, eğitim kişilerde bu işleri yapma istek ve iradesini harekete geçirmek, bunları alışkanlığa dönüştürmekle başlar. Bu işler onların ruhlarını sarmalı ve onlar bu işleri, onlara âşıkmiş gibi yapmalıdırlar"⁶⁸ der.

İstenilen bu davranış biçiminin kazandırılması yolundaki çalışmalarda, terbiye, eğitim ve öğretim kavramları iç içedir. Terbiye, eğitim ve öğretim, kişiye içinde yaşadığı toplumun hayat görüşüne, bilgi ve kültür seviyesine göre kişilik kazandırır.

Görüldüğü gibi eğitimi tedip ve terbiye, öğretimi ise talim ve tedris anlamında değerlendirmek mümkündür. Dilimizde uzun bir süre tedip, terbiye, talim ve tedris kelimelerine karşılık olarak 'maarif' kelimesi kullanılmıştır. Günümüzde maarifin yerine kullanılmakta olan 'eğitim' kavramı, aynı zamanda öğretim ve öğrenimi de içine alan çok geniş bir içeriğe sahiptir.⁶⁹ Eğitimciler göre, öğretimsiz bir eğitim tasarlanmadığı gibi, tersi olarak eğitmeyen bir öğretim de olamaz.⁷⁰

Eğitim anlamda kullanılan diğer bir kelime de tezkiyedir. 'Tezkiye' sözlükte, temizlemek, temize çıkarmak, düzeltmek, arıtmak, ıslah etmek, paklamak anlamlarına geldiği gibi, arttırmak, bereketlendirmek, çoğaltmak manalarına da gelmektedir. Onun için aynı kökten türeyen zekât: "Hem malı temizlemek, hem kalbi mal sevgisinden

⁶⁶ Bilgin, s. 8.

⁶⁷ S.M. Nakib el-Attas, *İslami Eğitim*, (çev. Ali Çaksu), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 11.

⁶⁸ Bilgin, s. 20.

⁶⁹ Davut Okçu, "*Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi*", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. Haziran 2007. Cilt: IV, Sayı: I, 47.

⁷⁰ el Attas, s. 11.

arındırmak, hem de malın bereketlenmesini ummak üzere Allah'ın hakkından fakirlere vermektir" şeklinde açıklanmıştır.⁷¹

Nitekim size, mesajlarımı iletmesi, sizi arındırması, vahiy ve hikmeti bildirmesi ve bilmediklerinizi öğretmesi için içinizden bir elçi gönderdik. (Bakara, 2/151). Ayette de belirtildiği gibi Hz. Peygamber'e diğer görevleri arasında tezkiye görevi de verilmiştir.⁷² Ona hitabeden bir ayette yer alan 'ويزككم' *sizi temizler*' ifadesi bir eğitim faaliyetidir. Ayette temizlemek, geliştirmek, günahtan arındırmak anlamındaki tezkiye kavramının, öncesinde 'okumak', sonrasında da 'öğretmek' faaliyeti yer almaktadır. Öğretimle eğitimin bir araya geldiği bu ayet, öğretimsiz bir eğitimin ve arındırmanın olamayacağını göstermektedir, insanı arındırmak için önce onun beynine bazı bilgi tohumlarının ekilmesi gerekir.

Ayette sözü edilen temizleme faaliyeti, insanı cehaletin, şirkin, günahın, düşmanlık ve kinin kara bulutlarından temizlemeyi ifade etmektedir. Bu kara bulutlar insanın dış âlemini kirlettiği gibi, iç âlemini de kirletmektedir. İnsanın iç âlemindeki manevî çevreyi onların kirinden temizlemedikçe, gerçek bir temizlikten bahsetmek mümkün olmayacaktır. Birer eğitimci olan peygamberler, öğretim faaliyetlerini sürdürürken ruhları temizlemeyi amaç edinmişlerdir. Bu görev ve amacı onlar için Yüce Allah belirlemiştir. Eğitimin en temel amacı olan temizliğe giden yollar, dikenlerle kaplıdır; o yolların temizlenmesi, ancak insanın beynine, kalbine ve nefesine ulaşılması ve arındırılması ile mümkün olabilir.⁷³

Tezkiye, benliği bütün olumsuzluklardan arındırmak ve korumaktır. Arındırma ve korumanın sürekliliği ve bilinç düzeyinde tutulabilmesi için hayrı arttırmak da tezkiyenin kapsamındadır. Bu durumda tezkiyenin 'arındırmak, korumak, hayrı arttırmak ve yücelmek' gibi birbirleriyle bağlantılı işlevleri vardır ki bunların eşgüdüm içinde olması şahsiyetin istikrarı ve bütünlüğü açısından önemlidir.⁷⁴

Tezkiyenin; arındırma, koruma ve hayrı arttırma eylemlerini kapsadığı düşünülürse, inanç alanının temellendirilmesinden sonra, tezkiye için koruyucu vasfıyla önemli katkı sağlayacak olan vasıtalar ise ibadetlerdir.⁷⁵ İnsanı bütün çirkin işlerden,

⁷¹ el İsfehani, s. 213; İbn Manzûr, XIV/357.

⁷² Âl-i İmrân, 3/164; Ayrıca bk. Bakara, 2/151; Cuma, 62/2.

⁷³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, II/306-307.

⁷⁴ Koç, Ahmet, s. 164-165.

⁷⁵ Koç, Ahmet, s. 165.

aklıselime aykırı şeylerden alıkoyan namaz,⁷⁶ şehvî ve bencil duyguların tahrik edici gücüne karşı insanı koruyan oruç,⁷⁷ Yaratana'la irtibatı canlı tutan ve kalplere güven veren zikir,⁷⁸ kalbi mal sevgisinden ve cimrilikten arındıran zekât ve infak gibi ibadetler bunlardandır.⁷⁹

İnsan için zorluklara karşı direnme gücü veren sabır,⁸⁰ huzur ve güven veren dua,⁸¹ yenilenme ve diriliş mayası istiğfar⁸² gibi eylemler ise tezkiyenin manevî dinamikleridir.

Tebliğ kelimesi de eğitim anlamını ihtiva eden bir kullanıma sahiptir. Tebliğ, 'bel-le-ğ'a' fiilinin mastarı olup, bir şeyi veya işi ulaştırmak, iletmek, bildirmek, yetiştirmek, eriştirmek, nakletmek, götürmek, taşımak; bir bilgiyi ulaştırmak, bir işin bildirilmesini ihtiva eden kitap manalarına gelmektedir.⁸³

Terim olarak da tebliğ, ilahi vahyi Allah'ın kullarına duyurmaktır. Allah, Kuran'da iman edenlerin en önemli ibadetlerinden birinin tebliğ, yani Kur'an'da bildirilen gerçekleri insanlara anlatmak ve iman etmeye davet etmek, olduğunu bildirir. Öyle ki bu ibadet, hayatın her alanını kapsar. Mümin, sözleriyle, haliyle, tavrıyla yaşamının her anında Allah'ın dinini diğer insanlara yaymakla ve İslam'ı temsil etmekle yükümlüdür. Bu görev Kur'an'da açık bir şekilde şu ayette belirtilmektedir: *“Ey şanlı Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun peygamberlik görevini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu doğru yola iletmez.”* (Maide, 5/67)

Allah, Kuran'ın ilk suresinin ilk ayetinde kendisini 'âlemlerin terbiyecisi' (رَبِّ الْعَالَمِينَ) olarak niteler. Bu manada insanların bilgilendirilme yolu olan tebliğ ise O'nun Rab oluşu, yani eğitici ve yetiştirici özelliğinin bir sonucu ve yansımasıdır. Böylece Kur'an 'eğitim-tebliğ' ilişkisini güzel bir şekilde ortaya koymuş olmaktadır. Yani dünyevi hayattaki 'ilahi terbiye' Allah'ın bir öğretimi ve bilgilendirme tarzı olan tebliğ

⁷⁶ Ankebût, 29/45.

⁷⁷ Bakara, 2/183.

⁷⁸ Ra'd, 13/28.

⁷⁹ Tevbe, 9/103; Ra'd, 13/22; Meâric, 70/19-34; Leyl, 92/18.

⁸⁰ Bakara, 2/153; Mü'min, 40/55.

⁸¹ Tevbe, 9/103.

⁸² Âl-i İmrân, 3/159; Muhammed, 47/19.

⁸³ el İsfehani, s. 61; Ayrıca bkz. Şanver, s. 21.

ile başlar. Bir başka ifadeyle tebliğ, eğitimin ilk aşamasını ve başlangıç safhasını oluşturur.⁸⁴

Peygambere verilen görev sadece tebliğle sınırlı değildir. Peygamber okumakla tebliğ ettiği ayetleri, ta’lim etmek yani öğretmekle de sorumludur. Dolayısıyla gönderildiği toplumu aynı zamanda eğitmektedir. “*O, Kitap ile ilgisiz bir topluma, kendi içlerinden kendilerine Allah'ın mesajlarını aktaran, onları arındıran, ilahi kelamı ve hikmeti öğreten bir elçi göndermiştir ki, o'ndan önce, açık bir sapıklık içindeydiler.*” (Cuma, 62/2)

Kur’ani tebliğin hem içeriğinin, hem de tebliğ metodunun bilgilendirme ve uyarma gücü, insanı sadece haberdar etmek değil; nihai olarak insan mizacını değiştirmek üzere düzenlenmiştir. Kur’an eğitimi açısından tebliğin öncelikli amacı, insan ruhunu ve aklını, terbiyeye elverişli hale getirmek ve eğitim sürecini başlatmaktır.⁸⁵

Eğitimin dolaylı olarak bağlantılı olduğu kavramların başında fitrat gelir. Fatr; sözlükte yarmak, ilk ve örneksiz yaratmak, doğmak, ayırmak anlamlarına gelir. Bu kökten türeyen fitrat kelimesinin terim anlamı ise; Allah Teâlâ'nın mahlûkatını kendisini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir hal, bir kabiliyet üzere yaratmasıdır⁸⁶ Kur’an’ı Kerim’de bir ayette ‘fitrat’ isim olarak; on dokuz yerde de fitrat kelimesinin aslı olan ‘fatr’ kökünden türemiş fiil ve isimler olarak geçmektedir.⁸⁷

Fitrat, insanın özgün yaratılışıdır. Başlangıcı ve mahiyeti itibariyle, insanın varlığından önce bulunan; onun geleceğini, kendisini ve vasıtasıyla gerçekleştirdiği fiillerini yönlendirecek olan ‘insani kıvam’, ‘özgün hususiyet’ tir.⁸⁸ Fitrat; ilk yaratılışı kavramlaştırdığı gibi, sürüp giden her yaratılışı da anlamında toplar. Bu kelime yaratılış, yapı, karakter, tabiat, mizaç, peygamberlerin sünneti, kâlb-i selim, adetullah demektir. Ayrıca hilkat, tabii eğilim, hazır olmak, huy, cibilliyet, içgüdü, istidat gibi manalara da gelir.⁸⁹ Yani herhangi bir şeyin bir maddeden veya ilk yaratılıştaki gibi yokluktan ilk

⁸⁴ Şanver, s. 23–24.

⁸⁵ Şanver, s. 32.

⁸⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabu’l Ayn*, Mektebetu’l Hilal, Beyrut tsz. 7/418; el- İsfehani, s. 640; ez- Zameşeri, *Esasu’l Belağâ*, s 476; İbn Manzur, V/55.

⁸⁷ Muhammed Fuad Abdalbaki, *el- Mu’cemu’l Mufehres li Elfazi’l Kur’an’il Kerim*, Çağrı yay. İstanbul 1987. S.522–523.

⁸⁸ Sadık Kılıç, *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 13.

⁸⁹ el-İsfahâni, s. 282; Ali Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, İstanbul 1986, s.198; Firuzabadi, *Kamusu’l Muhit*, s. 456

icadı ve ilk çıkışına fatr, bunun ortaya çıkış biçimine ve taşıdığı özellikleriyle birlikte görünüşüne ise fitrat denir. Yaratığın fitrat üzerinde kazandığı öz niteliklerine de tabiat denilmiştir. Kâinatın Allah'ın fitratı üzere işleyişi İslâmî dilde âdetullah, sünnetullah, fitratullah ifadeleriyle isimlendirilmektedir.

Fıtrat kelimesinin Kur'an terminolojisinde hangi anlamda kullanıldığı konusunda şu ayet önemlidir: "*Sen, yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir. Zira Allah'ın yaratmasında değişiklik olmaz. İşte dosdoğru din budur. İnsanların çoğu bilmez.*" (Rum, 30/30) Fıtrat terimi, bu bağlamda, insanın doğru ile yanlış, gerçek ile sahte/düzmece arasında ayırım yapabilmesine; böylece Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilmesine imkân veren, doğuştan edindiği sezgisel yeteneği ifade eder.⁹⁰ Fıtrat konusunda Peygamber (s.a.v.)in söyledikleri de bunu teyit etmektedir "*Dünyaya gelen her insan, fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan, Mecusi (farklı bir rivayete göre veya müşrik) yapar.*"⁹¹

Bu ayet ve hadisin izahı ile ilgili olarak fıtratın tanımında da farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Başta selef uleması olmak üzere âlimlerin ekserisi fıtrat kelimesinin "İslâm" anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Fıtrat hadisi; insanların tabii, aslî ve fitrî dinlerinin İslâmiyet olduğunu, daha sonra çevre tesirleriyle farklı dinlere yönelmenin asıl ve fıtrattan sapma, hastalık ve arıza kabul edildiğini gösterir. Bu görüşe göre gayrimüslimlerin çocukları da Müslüman sayılır; dünya ve âhirette Müslüman muamelesi görür.

Fıtratta olan eğilimlerin hiçbiri lüzumsuz, gayesiz ve hedefsiz değildir ve hepsi insanın bir bütün olarak gelişmesi içindir. Önemli olan ifrat ve tefrite düşmeden her bir fitri eğilimin hedefinin ve nihai amacının doğru tayin edilmesidir. Burada eğitimin görevi, fıtratı örselemeden, fıtratta var olan her bir tohumun şifresini varlık amacına uygun olacak şekilde çözmek, tezahürüne mani olan engelleri kontrol etmek ve şahsiyette dengeyi sağlamaktır.⁹²

'Fâtır' tarafından sunulan bilgiler, insanı beşer takatinde anlama ve tanıma için bize çok önemli imkânlar sunmaktadır. İnsanın yaratılışı, sorumluluğu, yetenekleri ve

⁹⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları. İstanbul 1999, II/826.

⁹¹ Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut h. 1314, Cenâiz 79, 80, 93; İbn Haccac el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kahire 1373/1955, Kader 22-25, İman 264; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, el-Matbaatu'l - Meymuniyye (I. Baskı), Kahire, ts II/233, 435.

⁹² Koç, Ahmet, s. 72-73.

zaafları ile ilgili vahiy bilgisi, insanla iletişim kurmak durumunda olan eğitimcinin niteliklerini incelerken daha tutarlı ve isabetli açıklamalar yapmamızı sağlayacaktır.

Buna göre, insanın varlık sebebini ifade etmesi bakımından fitrat kavramının eğitimin amacı üzerindeki etkisini şöyle açıklayabiliriz: Fitrat kavramı, insan tanımı içine onu var edeni ve varoluş nedenini dâhil etmektedir. Kelimenin 'Allah'ın ilk olarak yaratması' anlamındaki 'fatara' kökünden gelişi ve bu anlamla olan ilişkisi, onun verili bir yapı, ilk hususiyet, asli hususiyet olduğunu, Tanrı tarafından verildiğini de söylemektedir. Yani, fitrat, herhangi bir ilk varoluş hali, asli tabiat değildir. Fitrat, Allah'ın var ettiği bir ilk varoluş halini ifade etmektedir. İnsanın varoluşunun amacında Allah fikri vardır. Bu boyutu ile insanın fitratı, bir bakıma kaderidir. Kader, plan ve düzenleniş demektir. Bu bakımdan kader, Allah'ın insanı yaratırken çizdiği plandır. Doğamız kaderimizdir. Tıpkı, 'şeftali ağacına verilen doğa'nın, 'şeftali' olması gibi. İnsan olmanın kaderinde, yapısında, kulluk yani Allah'ı tanımak vardır. İnsan bunu yerine getirdiğinde, kendi varlığını geliştirmiş olur. İnsan olmak, özünde bu tanıma ile örtüşür. Eğitim, bu fitrat üzerine bir işlem olduğuna göre, amacı öncelikle insan olmanın kendisidir.⁹³

Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür. Fitrat, insanı özgün kılan özellikler olduğuna göre eğitimin buna bigâne kalması söz konusu olamaz. İyi ve verimli bir eğitimden söz edilecekse mutlaka bu eğitimin insanın fitri özelliklerini dikkate alması gerekir. Bu yönüyle de eğitim-fitrat ilişkisi bir kat daha fazla önemli hale gelmektedir.

1.2. KUR'AN'A GÖRE EĞİTİMİN TEMELLERİ

Genel olarak eğitimin temelleri, eğitimin psikolojik temelleri, eğitimin felsefi temelleri, eğitimin sosyolojik-toplumsal temelleri, eğitimin ekonomik temelleri gibi başlıklar altında ele alınmaktadır. Bu temeller de toplumun kültürel yapısına, inanç değerlerine ve ekonomik durumuna göre değişkenlik arz etmektedir.

Kur'ân eğitimi, bilgi, duygu ve amel-eylem şeklindeki üç temel öğeden oluşur.⁹⁴ Bunlara kısaca bir göz atmanın yararlı olacağı kanaatini taşıyorum;

⁹³ Z. Şeyma Arslan, *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde 'İnsanın Neliği' Sorusu*, Doktora Tezi, Marmara Üni. İstanbul 2006, s. 132.

⁹⁴ Yaşar Fersahoğlu, *Kuran da Zihin Eğitimi*, İstanbul, 1996, s. 151

Bilgi Temeli; İlahi bilgi, değiştirici, dönüştürücü gücünü, hedeflediği insan tipini önce elçisi üzerinde gerçekleştirir ve onu örnek olarak gösterir. Her vahyolunan ayetle de bu gerçekleştirilmiştir. Vahyolunan her bir ayet, Resulullah'ı hem bilgilendirdi hem de yetiştirip geliştirdi. O'nu 'âlemlere rahmet' bir şahsiyet, insanlık için 'en güzel' örnek kıldı.⁹⁵ Allah'ın Hz. Adem'e eşyanın isimlerini öğretmesi bilginin insan hayatında ne kadar önemli olduğunu ve insana nasıl bir değer kattığını görme açısından menli bir hadisedir.

İslam'da insan, öncelikle ne yapması gerektiği hususunda bilgilendirilir. Bu bilgilendirme en yüksekte aşağıya doğru bir yol izler. “*insana bilmediğini belletendir*” (*Alak, 96/5*) ayetinde, tek tek bireylerin kendi başlarına bilmedikleri -ve aslında bilemeyecekleri - şeylerin 'Allah tarafından insana öğretildiği' kaydedilmiştir. Bu aslında insanın, kendisini biyolojik bir varlık olarak yaratan ve ona bilgi elde etme iradesi ve yeteneği veren Allah'a kesin bağımlılığının vurgulanmasıdır. Allah'ın insana 'öğretmesi' aynı zamanda, O'nun yalnızca beşerî tecrübe ve akıl ile oluşturulamayan ruhî hakikatleri ve ahlakî ilkeleri peygamberler aracılığıyla vahyetmesini de göstermektedir.⁹⁶

Bilgi sahibi kılınan insan bu bilge şahsiyetler doğrultusunda eğitime tabi tutulur ve kendisinden bu eğitimin gereğini yerine getirmesi istenir.

İnsanlar eğitim faaliyetlerini gerçekleştirirken birtakım bilgi kaynaklarına ihtiyaç duyarlar. İnsan iki ana kaynaktan ilim öğrenir. Bunlardan biri ilahi kaynak diğeri ise beşeri kaynaktır. Aslında her iki ilim türü de sonuç itibariyle insanı mükemmelle bir şekilde yaratan Allah'a dayanır.⁹⁷

İlahi kaynak; İlahi kaynaktan kasıt vahiy ve ilhamdır. İnsan kendi başına ilahi gerçeğe tam olarak ulaşamaz ve her şeyi kuşatan, Hâkim ve Âlim olan Allah'ın vahyettiği kalıcı ve değişmez buyruklar olmaksızın hayatını iyi bir biçimde sürdüremez.⁹⁸

⁹⁵ Celalettin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, Pınar Yayınları, İstanbul 2007, I/183.

⁹⁶ Esed, III/1287.

⁹⁷ Muhammed Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, (ev. Hayati Aydın), Fecr Yayınevi, Ankara 2004, s.141.

⁹⁸ el-Attas, s. 9.

Kur'an'ı indiren Yüce Allah ilk gönderdiği ayetlerde kendini 'öğretici, terbiye edici' anlamlarına gelen 'Rabb' sıfatıyla tanıtmaktadır. İlk inen ayetler⁹⁹ dikkatle incelenecek olursa görülecektir ki okumayı emreden Allah, bu okumanın kendi adıyla ve kendi adına olması gerektiğini ve insana neyi okuması lazım geldiğini bildirmekle kalmayıp insana da bilmediği şeyleri kendisinin öğrettiğini ifade etmiştir. İlk yaratılış olayında da buna benzer bir durumu görmekteyiz. Nitekim Âdem'e isimleri bizzat Allah'ın öğrettiğini Kur'an bize haber verir.¹⁰⁰

Beşeri kaynak; Beşeri kaynak ifadesinden hayattaki şahsi tecrübelerden, öğrenme çabasından, inceleme, tasarlama, deneme, uygulama aşamalarından, problem çözme hususunda aile ve eğitim-öğretim kurumlarından elde edilen bilgiler anlaşılmalıdır. Elde ettiğimiz bu ilim, beşeri gayretimizin sonucudur. İlim elde etmemizi sağlayacak olan idrak araçlarını vermesi münasebetiyle bu ilim de aslında Allah'a dayanmaktadır.¹⁰¹

Kur'an ve onun temel varlık ilkelerine bağlı kalmak koşuluyla insan, istediğini yapmakta özgürdür.¹⁰² İslam, kendine yeterli, eşsiz ve ayrı bir eğitim politikasını destekleyen genel ve kapsamlı bir kavram içerir. İnsan olarak yapmak zorunda olduğumuz tek şey eğitimimizi bu özel, eşsiz ve farklı kavram üzerine oturtmaktır; amaca ulaşmak için gerekli araçlara gelince, İslami kavrayışla çelişmediği sürece her beşeri tecrübenin bütünüyle uygulanmasında hiçbir engel yoktur. Bununla beraber Kur'an bilgi edinme süreci ile ilgili birtakım prensipler de ortaya koyar:

Duyu organlarımız vasıtasıyla elde ettiğimiz algılamalarımızın doğru olup olmadığından sorumluyuz. *“Hakkında doğru bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”* (İsra, 17/36)

Kur'an'a göre gerçeği elde etme yollarından biri de, başkalarının sözlerini, ön yargılardan ve peşin hükümlerden uzaklaşarak dinleyip anlamaya çalışmaktır. *“O kullarımı ki, onlar sözü dinlerler, sonra da en güzeline uyarlar. İşte onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.”* (Zümer, 39/18)

⁹⁹ Alak, 96 /1-5.

¹⁰⁰ Bakara, 2/31.

¹⁰¹ Necati, s. 141.

¹⁰² el-Attas, s. 10.

Kur'an, iman-bilgi-eylem ilişkisinde sağlıklı bir zemin oluşturabilmek amacıyla, insana ulaşan herhangi bir haber ve bilginin hemen kabul edilmesinin doğru olmayacağını belirttiği gibi, hemen inkâr ve reddedilmesini de eleştirir. *“Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”* (Hucurat, 49/6)

Görülmektedir ki İslam, beşer kaynaklı bilginin bir takım kıstaslara dayandırılması gerektiğini, aynı zamanda bilgi kaynağının güvenilirliğinin sorgulanması gerektiğini ifade etmektedir. İslami eğitim, bu şartları taşıyan beşeri kaynaklardan gelen bilgilerde her hangi bir sakınca görmemektedir.

Duygu temeli; İnsan eğitilirken elbette onun ruh hali, duygu dünyası bunun dışında tutulamaz. Nitekim iman duygusu, sevgi ve korkudan kaynaklanarak, sonradan ümit, bağlanma ve hayranlık duygularına dönüşmektedir. Duygusal gelişmenin, zihinsel gelişmeden önce olduğunu tespit eden psikologlar, her şeyden önce, kişinin kalbini kazanarak ondaki güven, ümit ve bağlanma duygularını geliştirmenin gerekli olduğunu ortaya koymuşlardır. Kur'an da bu hakikati göz ardı etmemiştir. *“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır. Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır. O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir. Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar ve nice işaretler meydana getirirdi. İnsanlar yıldızlarla da yollarını bulurlar. Şu halde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?”* (Nahl, 16/12-17)

Amel temeli; Eğitimde dikkat edilmesi gereken bir boyut da öğretilen şeylerin uygulanmasıdır. Yani pratiğe yansımalarıdır. Amel olmadığı sürece öğrenilen her şey havada kalır. Öğrenen kimseye faydası olmadığı gibi onu öğreten kişi de Allah'ın gazabını üstüne çeker. Bu duruma Kur'an'dan çarpıcı bir örnek verelim. *“Tevrat'ın yükü ile onurlandırılmış iken bu yükü taşıyamamış olanların durumu, sırtına kitaplar*

yüklenmiş ama onlardan habersiz bulunan merkebin durumuna benzer. Allah'ın mesajlarını yalanlamaya şartlanmış olanların durumu ne acıdır, çünkü Allah rehberliğini böyle zalim bir halka ihsan etmez!" (Cuma, 62/5) Kendilerine Tevrat'ın bilgisi öğretildiği halde onunla amel etmeyenlerin durumu bu ayette açıkça kınanmaktadır.

Bir diğer örnek Saf suresinin şu ayetleridir; "Siz ey imana ermiş olanlar! Niçin bir türlü söylüyor, başka türlü yapıyorsunuz; yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah nazarında en tiksinti verici şeydir!" (Saff, 61/2-3) İnsan söylediği şeyleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bunu yapmadığı zaman Allah katında kabul görmeyen biri durumuna düşer. Aklîselim sahibi hiçbir insan böyle bir konumda olmayı arzu etmez.

Yukarıda değindiğimiz üç temelin dışındaki temellere de göz atmakta fayda vardır. Bunları da inanç, ahlak, hukuk ve ibadet eksenli temeller olarak değerlendirmek mümkündür.

İnanç temeli: İnanç ve eğitim insan yaşamı içerisinde birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı ve iç içe girmiş durumdadırlar. Her ikisi de bir birini etkilemekte ve birbirinden etkilenmektedir.

Eğitimin hedefi, hareket noktası ve yürütme biçimi inançlardan derece derece etkilenmektedir. İmanın eğitim veya terbiye ile ilişkisi şu soruyu gündeme getirmektedir. İman eğitim-öğretimi nasıl etkiler? Eğitim-öğretim imanın oluşumunu nasıl etkiler?

"Şüphesiz iyi bir eğitim-öğretim sonucu iman oluşur" demek mümkün değildir. Fakat imanda eğitimin hiç etkisinin olmadığı da ifade edilemez. Bunlar pratikte iç içedir ve birbirine bağlıdırlar. Eğitim-öğretim, imanın oluşumunu etkilediği gibi, iman da eğitim-öğretimi etkiler.¹⁰³ Planlı ve bilinçli yapılan din eğitim-öğretimi bireyin hayatında istenilen davranışların kazanmasını sağlayabilmektedir. Bir temel olmadan sırf zihin bilgisi ile din terbiyesi gerçekleşmez.

Peygamberimiz "Dünyaya gelen her insan, fıtrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan, Mecusi (farklı bir rivayete göre veya müşrik) yapar"¹⁰⁴ buyurmuştur. Bu demektir ki, çocuklar din duygusu ile inanmaya müsait olarak

¹⁰³ Bilgin, s. 22

¹⁰⁴ Buhârî, Cenâiz 79, 80, 93; Müslim, Kader 22-25, İman 264; Ahmed bin Hanbel, Müsned II/233, 435.

doğmaktadırlar. Bu inanmanın hangi dinin amacına uyarak yönlendirileceği ise onlara verilecek inançlara bağlıdır.

‘Çocuğun antropolojisi’ ile ilgili yeni araştırmalar, çocukların pek erken yaşta, genellikle kendilerini ayrı bir varlık olarak algılayıp kişilik geliştirmeye başladıklarını 3–4 yaşlarında, din alanından gelen cevaplarla karşılanabilecek soruları sordukları belirlenmiştir. Bu sorular ciddiye alınır, doyurulursa, çocuğun din duygusu gelişir. Aksi olursa, bütünüyle körleşmekte veya yanlış cevaplarla yozlaşabilmektedir.¹⁰⁵

Ahlaki temeller: Her eğitim etkinliğinin temel hedefi, bireylere bilgi kazandırmasının yanında arzu edilen beceri ve iyi davranışların yaşamlarında somutlaşmasını sağlamaktır. Bu paralelde her eğitim kuramı çeşitli etik amaçlar belirleyip bunları pratik yaşamda gerçekleştirme çabası içinde olmak zorundadır. Buna göre insanın genel olarak eğitilmesi, bilgi ve anlayış bakımından geliştirilmesi özü itibarıyla değerli bir etkinlik, başka bir ifadeyle iyi ve ahlâki bir şeydir.¹⁰⁶

Eğitim, insanı doğduğu, andan ölümüne kadar etkilemeye ve bir şekle sokmaya çalışma sürecidir. Ahlak ise, bu süreç içinde, insanın “Ne yapmalıyım? Nasıl yaşamalıyım?” gibi sorularına vermeye çalıştığı yanıttır. Eğitim ve ahlak arasında bu anlamda zorunlu bir ilişki vardır.

Ahlâk, insan benliğinde yer eden bir melekedir. Bu meleke sayesinde tutum ve davranışlar, hiç bir fikrî zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan, kolaylık ve rahatlıkla ortaya çıkar.¹⁰⁷ Eğitim, bu melekelerin ortaya çıkması için gayret eder.

İnsanın bir ahlâk prensibine göre hareket etmesi onu sevmesine, benimsemesine, ona değer atfetmesine bağlıdır. Kişinin benliğinde değer kazanmayan en mükemmel ahlâk prensipleri bile onun için pek fazla bir anlam taşımaz.¹⁰⁸ Kur’ân, riya-ihlâs, korkaklık-cesaret, nankörlük-şükran, katı kalplilik-yumuşak huyluluk, acelecilik-sabır, haset/kıskançlık-gıpta, tembellik, cimrilik-cömertlik, öfke-merhamet, kin, kibir-tevazu, zulüm-adalet gibi olumlu ve olumsuz karakterleri ve bunların dayandığı psikolojik ve psiko-sosyal temelleri zikretmiştir.¹⁰⁹ Eğitim, ahlaki değerlerin hayatta benimsenmesine yardımcı olur.

¹⁰⁵ Bilgin, s. 23.

¹⁰⁶ Yayla, s. 11; <http://efdergi.yyu.edu.tr>.

¹⁰⁷ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazalî, *İhya-u Ulumi'd-Dîn*, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Huzur Yayınevi, İstanbul ts. III/125.

¹⁰⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, Kur’an’da *Ahlak Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 27.

¹⁰⁹ Kasapoğlu, Kur’an’da *Ahlak Psikolojisi*, s. 27.

Kendisinin de bir eğitimci olduğunu belirten Peygamberimiz(sav), “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*”¹¹⁰ düsturuyla, eğitim anlayışının temel noktalarından birini de belirtmiştir. Bu gerçeğe hareket eden bir eğitim anlayışı, ideal bir toplumun oluşmasında kilit rol oynar.

Görüldüğü gibi iyi bir ahlak sistemi kurma konusunda en önemli rolü din olgusu alır. İnsanın yeryüzüne geliş amacı, ‘ahlâka dayalı sosyal düzen kurma’ olarak düşünüldüğünde, dini bir hayatı kendisine hedef olarak belirleyen insanın başarısız ve mutsuz olması düşünülemez.¹¹¹

Hukuki Temeller: Eğitim, zamanla ilkel topluluklardaki ‘kişiye yeterli’ olma işlevini aşır, ‘toplumsal’ işlevler de görmeye başladı. Davranışların, toplumsal ilişkiler yönünden de biçimlenmesi, ‘kişi’ ile ‘toplum’ arasındaki ilişkinin düzenlenmesini gerektirdi. Bu durum giderek toplumun örgütlü gücü olan ‘devlet’le ‘kişi’, yani ‘hak’la ‘otorite’ ilişkisinin hukuk açısından düzenlenmesini gündeme getirdi.¹¹²

Hukuk, ‘hak’ kelimesinin çoğuludur. Yani hukuk esas itibariyle haklar demektir. Bu yönüyle hukuk, şahısların elde ettikleri menfaat ve yetkiler anlamına geldiği gibi, sözlük anlamı itibariyle kesin olarak varlığı bilinen şeyler veya ‘gerçekler’ anlamına da gelmektedir. Ancak konumuzla ilgili olan hukuk, terim olarak bu anlamın dışında tamamen teknik bir tabir konumundadır. Bu konumu itibariyle hukuku şu şekilde tanımlamak mümkündür: "Hukuk, toplum hayatında kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması kamu gücüyle desteklenmiş bulunan sosyal kurallar bütünüdür"¹¹³

Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yönden gelişmesine etki eden pek çok faktör vardır. Şüphesiz bunların başında eğitim ve hukuk gelir. Toplumun huzur ve güvenliği temel insan hak ve hürriyetlerinin korunduğu; herkesin hak ve ödevlerini bildiği ve yerine getirdiği sağlıklı bir hukuk düzeni ile sağlanabilir. Hukuka saygılı bir toplumun tesisi için de eğitilmiş bireylere ihtiyaç bulunmaktadır. Şu halde eğitim ve hukuk arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Hukuk düzeni fert ve toplumun bütün hayatı

¹¹⁰ Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 1.

¹¹¹ Oruç, s. 265

¹¹² N. Altunya, *Anayasa Hukuku Açısından Türkiye’de Eğitim ve Öğretim Hakkı*. MEB Yayınları. İstanbul 2002; Okçu, “*Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi*”, s. 48.

¹¹³ Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Temel Konuları*, İFAV. Yayınları İstanbul, s. 264-266.

ile ilgili düzenlemeleri içerir.¹¹⁴ Bu bağlamda eğitimle ilgili olarak devletin ve bireylerin uyması, uygulaması gereken kurallara *eğitim hukuku* denir.

Eğitimin dayandığı hukuki temeller vardır. Çünkü eğitim insanlar arasında oluşan bir olgudur. İnsanlar arası ilişkilerde birtakım kuralların ve hakların olması ise kaçınılmazdır. Hukuksuz bir eğitim düşünülemeyeceği gibi, eğitim olmadan da hak, hukuk, özgürlük ve adalet düşünceleri bir toplumda yerleşemez.

İbadet Temeli: İnsan, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Bedenin varlığını koruyabilmesi için nasıl gıdaya ihtiyacı varsa, aynı şekilde ruhun da elemelerden kurtulup kendisine haz verecek zevk ve lezzetlere erişebilmesi için gıdaya ihtiyacı vardır. İnsana en yüce zevk ve lezzetleri veren şey sevdiği, önünde eğildiği ve kendisine taptığı varlığa ibadet etmesidir. Çünkü ibadet, insanın varlığını kendi varlığında yok saydığı, korkularını yenip ümitlerini filizlendirdiği gizemli bir hakikattir.¹¹⁵

Kişilik bütünlüğü çerçevesinde ibadetlerin, biri dikey diğeri yatay olmak üzere çift boyutlu fonksiyonu vardır. İbadetin dikey boyutu yaratan yaratılan ilişkisinden teşekkül eder. Yatay boyutu ise, beşerî hayata dönük ve diğer insanlarla olan ilişkilerin düzenlenmesine yöneliktir. Bu boyut açısından ibadetleri değerlendirecek olursak, ibadetler, ilâhî âlem ile beşerî yaşayış arasında köprü vazifesi görürler. İbadetler adeta ilâhî alan ile beşerî yaşayışı birbirine yaklaştıran bir geçiş sürecidir. Tıpkı bir ara transfer aracı gibidir. Bir yüzü ilâhî, diğer yüzü beşerî alana dönüktür. Bir yandan insanı ilâhî âlem ile doğrudan buluştururken, öte yandan ilâhî neşveyi beşerî hayata taşır. Her ibadet insan kişiliğini geliştirici, şekillendirici ve yönlendirici bir özelliğe sahiptir.¹¹⁶

İbadetlerin, bireyin bütün yönlerine hitap ettiği ve tüm ilişkilerinde etkili olduğu bilinmektedir. Mesela, sorumluluk duygusunu geliştirmesi, ruh sağlığını koruması, dengeli bir kişilik kazandırması, başkalarına zarar verici davranışlardan alıkoyması, iradeyi güçlendirmesi, maddî şeylere karşı aşırı bağlılığı azaltması, şefkat ve merhamet duygularını geliştirmesi, diğer kişilere karşı sevgi, saygı ve bağlılığı kuvvetlendirmesi, günahkârlık ve suçluluk duygularını yok etmesi bunlardan bazılarıdır.

¹¹⁴ Okçu, s.49

¹¹⁵ Demirci, s. 205.

¹¹⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kuran'da İbadet Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997, s. 25.

Eğitimin temelleri arasında ibadete yer verilmesinin başlıca nedenlerinden biri de insanın yaratılış amacının Yaratıcıya ibadet¹¹⁷ olmasıdır. Bu amaç, farkına varıldığı andan itibaren insanın bütün hayatını yeniden şekillendirmektedir. İnsanın hayatında bu kadar etkin olan ibadet kavramına ne eğitimin ne de eğitimcilerin bigâne kalmaları düşünülebilir.

1.3. EĞİTİMİN HEDEFLERİ / AMAÇLARI

İster toplum, ister fertler için ortaya konmuş olsun, amaçların ve hedeflerin gerçekleştirilmesi çok uzun zaman almamalı, insan gücünü aşan bir mücadeleyi gerektirmemeli ve var olmayan veya temin edilmesi mümkün olmayan araçları gerektirecek türden olmamalıdır. Aksine bir kuşağın gerçekleştirebileceği türden olmasının yanı sıra, var olan veya temin edilmesi mümkün olan araçlarla herhangi bir insanın çabasıyla gerçekleştirilebilecek bir hedef olmalıdır. Çünkü amaç, kişinin peşine koştuğu bir hedeftir. Kişi bu hedefi gerçekleştirebileceğine inanmazsa, kendinde çaba gösterme gücünü bulamaz. Kişide hedefi gerçekleştirme isteği bulunduğu sürece hedefin gerçekleşmesi için gerekli araçların var olması gerekir. Aksi takdirde çaba gösteriyormuş gibi davransa ve kendini buna inandırsa bile mücadelesi sekteye uğrar.

‘Eğitimde hedef’ kavramıyla kastedilenin, eğitim-öğretim süreci sonunda insanda gerçekleşmesini istediğimiz bilgi, beceri, tutum ve davranışlar olduğunu söyleyebiliriz. Her eğitim, kendisine göre, kişiye kazandırmak istediği özellikler itibarıyla hedefler insanın alacağı ideal şekli belirler ve 'iyi insan'ı tarif eder. 'İdeal' ya da 'iyi' diye nitelendirdiğimiz bu özelliklerin arka plânında belli değerler vardır. 'İyi' ve ideal' olanı açıklayan da ‘uzak amaçları’ oluşturan bu değerlerdir.¹¹⁸

Genel olarak eğitimin amaçlarını aradığımızda söz konusu olan şey, eğitim sürecinin dışında bulunan ve eğitimin kendisine uyması gereken bir şey değildir. İnsanlaşma demek olan eğitimin amacı, hayatın amacının içindedir; anlamını buradan alır. Dolayısıyla hayatın amacına yüklenen anlama göre, eğitimin amacı da değişir.¹¹⁹

¹¹⁷ Zariyat 51/56.

¹¹⁸ Çelikel, s. 75.

¹¹⁹ Z. Şeyma Arslan, s. 132.

1.3.1. Diğer Kültürlerde Eğitimin Amaçları

İnsanlar sahip oldukları kültür ve inanışlara göre eğitimin amaçları ile ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Jean Jacques Rousseau (1712–1778), Edmund Spenser (1552–1599) ve Pestalozzi (1746–1827) ye göre eğitimin amacı, iyi insan yetiştirmektir. G.V. Friedrich Hegel (1770–1831) eğitimin amacının “iyi vatandaş yetiştirmek” olduğunu söyler. Eflatun (MÖ. 427–347) ve Aristo (MÖ.384–322) da aynı görüştedirler.¹²⁰ Emile Durkheim (1958–1917) ise; eğitimin amacını ‘topluma iyi uyum sağlayan kişiler yetiştirmek’ olarak ifade eder.¹²¹ Henry July ve Stuart Mill göre ise ‘kişinin benliğini geliştirmektir.’ Amerikalı eğitimci John Dewey (1859–1952)’e göre ise, eğitimin amacı; ‘insanlara ahlaki kişilik kazandırmaktır.’¹²² Ayrıca Kant (1724–1804) ve John Locke (1632–1704)’da bu görüştedirler. Bu amaç eğitimin en önemli hedeflerinden biridir; fakat tek başına yeterli değildir.

G. Kerschensteiner (1854–1932)’e göre eğitimin esas amacı; ‘sağlam bir irade eğitimidir.’¹²³ Bu düşünce Hegel’in düşüncesine oranla daha kapsamlı ve daha geneldir. Fakat bu da yeterli olamaz. Çünkü irade eğitiminin de dinlere ve kültürlere göre farklı tezahürleri olabilir.

Nietzsche’ye göre eğitiminin asıl amacı, yaratıcı ya da üst insanların tesadüfen değil, bilerek ve bilinçli bir şekilde ortaya çıkartılmasıdır. Bu insanlar, yarattıklarıyla bu dünyaya anlam(lar) katarlar ve öteki insanlara yeni hedefler koyarlar.¹²⁴

Diğer bir amaç ise; ‘aklı geliştirmektir.’¹²⁵ Bu önemli ve değerli bir hedefdir. Fakat amacı sadece bununla sınırlamanın sakıncalı yönleri vardır. Çünkü toplumun mutluluğu sadece akli melekeleri geliştirmekle gerçekleşmez. Bu yön bilimin ve teknolojinin gelişmesini sağlar. Teknolojinin ve bilimin insanlığın mutluluğunu tam anlamıyla gerçekleştirdiğini iddia edebilmek güçtür. İnsanlar arasındaki güvenin kaybolması ve bireylerin ruhi bir huzursuzluk içinde olmaları sebebiyle batılı gelişmiş birçok toplumda iç huzurun olmadığını görmek mümkündür. Bunun ana nedeni de, akılları bir takım

¹²⁰ G. Kerschensteiner, *Mürebbinin Ruhunu Ve Muallim Yetiştirme Meselesi* (çev. İ. Hakkı) Ankara 1931, s. 41–42.

¹²¹ Yalçın, *Ehdefu't Terbiyetü'l İslamiyyetü ve Ğayetüha*, s.28.

¹²² Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür yayınları (23. Baskı), Ankara 1998, s. 172.

¹²³ Kerschensteiner, s.67.

¹²⁴ Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine: (Çağa Aykırı Düşünceler'den)*, çev: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, (3. basım) İstanbul 1996, s. 188.

¹²⁵ Fahir Akil, *Mealimu't Terbiye*, Beyrut 1968, s.39.

bilgilerle doldurmakla yetinip, ruhi ve ahlaki eğitimi ihmal etmeleridir. Allah'a teslimiyet ve O'na hesap verme düşüncesi büyük oranda devre dışı bırakılmıştır. Hâlbuki akıllarını ilimle dolduranların, yani âlimlerin en çok Allah'a yönelmeleri ve ona karşı sorumluluk bilincine sahip olmaları gerekirdi.¹²⁶

Örneğin Aguste Comte (1798–1857) insanlığı üç döneme ayırarak “teolojik ve metafizik dönem gerilerde kalmış, insanlık pozitivist döneme girmiştir ve bu dönem de insanlığın akıl melekesini en güzel kullandığı bir dönemdir” demiştir.¹²⁷ Aguste Comte, bu görüşleriyle pozitivist dönemde insanlığın adeta yeryüzünde bir cennet kurduğunu ileri sürmüştür. Ancak pozitivist dönemin cennet olmadığını, aksine insanlığın sorunlarını daha da derinleştirerek onları birbirlerine düşman ettiğinin en güzel göstergesi bu yüzyılda iki tane dünya savaşının birden ortaya çıkması ve yine insanlığın nükleer bir tehditle yüz yüze gelmesidir. Aklı geliştirmek tek başına yeterli olsaydı bütün bunlar ortaya çıkmazdı. Demek ki akıl melekesinin yanında başka şeylere de ihtiyaç bulunmaktadır.

Bazılarına göre ise eğitimin amacı sadece ‘beden gelişimini sağlamaktır.’ Bu amaç bazı ülkelerde bir zamanlar en önemli hedeflerden biriydi.¹²⁸ Vücut sağlığını korumanın önemi inkâr edilemez, ancak bu hedefi öncelikli hale getirmek insan hayatında bir takım sakıncaların ortaya çıkmasına yol açar. Bu durumda insanlar hayvanlarla aynı seviyeye inmiş olurlar ki, sadece bedeni ihtiyaçlarını karşılamamanın çabası içerisine girmiş olacaktırlar. Böylece meydan orman kanunlarında olduğu gibi bedence güçlü olanlara kalacaktır.¹²⁹ Oysa insan, sadece bedenden müteşekkil değildir. İnsanın manevi boyutu da vardır. Eğer bu yön ihmal edilirse bedeni yönden sağlıklı ama ruhi yönden hastalıklı bir insan tipi ortaya çıkar. Tıpkı dış görünüşü çok sağlam fakat içi çürük ve kof olan bir kütük gibi olur.

Düşünürlere ve düşünce sistemlerine göre değişiklik gösteren eğitimin hedefleri toplumların kültürlerine göre de farklılık arz eder. Bilinen ilk yerleşik toplum olan Sümerlerden bu yana, eğitimin amaçları toplumların yapısına, inançlarına ve ihtiyaçlarına göre değişmiştir. Sümerlerde okul ve öğretmenler saraya bağlı idi. Eğitim

¹²⁶ Fatur, 35/28.

¹²⁷ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/weboku.asp?sayfa=15&yid=6>, 11/04/2011

¹²⁸ Akil, s. 38.

¹²⁹ Akil, s. 38.

önceleri özellikle sarayın ihtiyaç duyduğu yazmanları yetiştirmek amacıyla yapılıyordu. Daha sonraları farklı amaçlar doğrultusunda da eğitim verilmiştir.¹³⁰

Bir diğer eski uygarlık olan Mısır'da da eğitim faaliyeti ilk planda devlet dairelerine memur yetiştirmek amacıyla yapılmaktaydı. Eğitilen gençler genel ahlak kurallarına göre yetiştirildi. Öğretmene büyük bir değer verilmekte 'öğretmen Tanrı kadar saygı gören ulu bir kişidir' denilmekteydi.¹³¹

Çin eğitim sistemi geleneklere, aileye ve topluma bağlı insan yetiştirmek amacı üzerine kurulmuştur. Eğitim; sevgiye, nezakete, tasarrufa, alçak gönüllülüğe ve özgürlüğe dayandırılmıştır. Çin'in yetiştirdiği en büyük düşünürlerden olan Konfüçyüs'e (MÖ.551–479) göre; eğitim İlahi bir temele, yani manevi değerlere, erdeme ve akla dayanmalıdır. Ahlaklı olmak için "sana yapılmasını istemediğini başkalarına yapma" ilkesine uyulmalıdır. Konfüçyüs'ün eğitim ilkeleri; " Bilge ol, içten ol, kötülük düşünme, duygularına egemen ol, aileni eğit, ailenin ve toplumun iyiliği için çalış."^{132,} direktifleridir. Eğitim bu ilkeleri gerçekleştirmek için yapılmalıdır.

Hindistan'da egemen olan kast sistemi eğitim anlayışına da yansımıştır. Her kast için ayrı bir eğitim düzenlemesi vardır. Ülkede hâkim olan Brahmanizm ve Budizm'e göre önemli olan beden değil ruhtur. Dolayısıyla öncelikli olarak ruh eğitilmelidir. Yaşamı küçük görme, maddi dünyadan vazgeçme ve tutkulara egemen olma eğitimin temelidir. Eğitim bu istek ve tutkuları denetlemek ve yok etmek amacıyla kullanılmalıdır.¹³³

Grek (MÖ. 800–200) dünyasında da eğitim genelde akla, iyiye ve erdeme dayalıdır. Bir seçkinler eğitimidir ve sadece hür olanlar eğitilir. İşçiler ve köleler bu eğitimden faydalanamazlar. Eğitimin amacı bedenen ve ruhen güzel insan yetiştirmektir.¹³⁴

Görülüyor ki farklı inanç ve felsefi kültürlere göre eğitimin amacı; kimi zaman insanın sadece bedenini geliştirmek gibi basit, kimi zaman 'iyi insan, iyi vatandaş' yetiştirmek gibi tek yönlü, kimi zaman da insana erdemli davranışlar kazandırmak kadar yücedir. Fakat yine de bu amaçlar insanın sadece bu dünyadaki mutluluk ve huzurunu

¹³⁰ Veysel Sönmez, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Ankara 2000, s. 5.

¹³¹ Sönmez, s. 6.

¹³² Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s. 54–55.

¹³³ Sönmez, s. 8.

¹³⁴ Sönmez, s. 9.

sağlamaya yöneliktir. Eğitimin asıl amacı ise; ‘dini yönelişleri hayata hâkim kılmak’ olmalıdır. Çünkü ancak dini eğitimler insanın her iki dünyasını da mamur etmeyi amaçlar. İnsan sadece ve burayla sınırlı değildir. Onun ötelere uzanan bir yönü vardır. O nedenle eğitim onun her yönüyle mutlu ve huzurlu olması için gerekli zemini hazırlamalıdır.

1.3.2.Kur’an’da Eğitimin Amaçları

Kur’an konuyla ilgili önemli prensipler ortaya koyarak, eğitimin hangi esaslara göre düzenlenmesi gerektiğine ışık tutmaktadır. Örneğin, eğitim faaliyetinde insan fitratının dikkate alınması,¹³⁵ eğitimcilerin erdemleri kazandırmayı amaç edinmeleri,¹³⁶ bilinmeyi öğretmenin hedef alınması,¹³⁷ Kur’an’da eğitimin toplumu iyiye doğru yöneltici bir fonksiyon yerine getirebilmesi için ortaya konulan prensiplerden bazılarıdır.

Kur’an, seçilmiş, donatılmış, korunmuş bir eğitimci belirleyerek işe başlar ve meseleyi sadece bu dünya ile sınırlamaz, ona yeni bir boyut katıp meselenin uhrevi tarafını da dikkate alarak değerlendirilmesini ister. Peygamberin örnek alınmasını tavsiye eden ilahi emir bunun güzel bir örneğidir.

“Gerçek şu ki, Allah’ı ve Ahiret Günü’nü korku ve umutla bekleyen ve O’nu her daim anan kimseler için Allah’ın Elçisi güzel bir örnek teşkil eder.” (Ahzap, 33/21)

Bu ayetteki örneklik, Müslüman şahsın hayat serüveninin bütün safhalarını kapsamaktadır. Peygamber aynı zamanda sadece eğitim görevini üstlenen müminlerin değil, bütün Müslümanların örnek kişiliğidir. Ayette inanan insanlara hitap edilerek durumun Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayla ilişkilendirilmesi anlamlıdır. Çünkü hesap gününe inanmak, insan hayatının yönlendirilmesi, tutum ve davranışlarının kontrol edilmesi noktasında ciddi bir öneme sahiptir.¹³⁸

Allah bizi ham kabiliyet ve yeteneklerle yaratır, bu yaratılışı eğitim faaliyeti tamamlar. Çünkü o ham kabiliyet ve yetenekler, eğitim faaliyetinin beşiğinde ya da toprağında büyüyüp geliştirecektir. Eğitimin hem ferdi boyutu hem de sosyolojik boyutu vardır. Doğru bilgi ile yetişen bir insanla eğitim görmemiş bir insan arasındaki fark,

¹³⁵ Rum, 30/30.

¹³⁶ Maide, 5/62–63.

¹³⁷ Alak, 96/5.

¹³⁸ Hüseyin Emin Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, İstanbul 2004, s. 29.

eğitim faaliyetinin ne kadar olduğunu göstermektedir. Bu durum fertler arasında söz konusu olduğu kadar toplumlar arasında da geçerlidir. Eğitim faaliyetinde yatırım yapan, bilginin peşinde koşan, bilgi ile insan beynini ve gönlünü buluşturan, akıl denen gücü, kâinata ve sosyal ilişkilere akıtan toplumlarla; bilginin peşine koşmayan ve bu faaliyetleri yapmayan toplumlar elbette farklı olacaktır. Kur'an'a göre bu farklılık aynı zamanda ilahi kaderin uygulama zeminini oluşturacaktır. Çünkü Allah onlara farklı davranacaktır.¹³⁹

İnsan, biri duyularla gözlenebilen beden, diğeri de akıl ile idrak edilen ruhtan müteşekkil bir bütünlük içerir. Eğitimdeki asıl hedef, ruhla beden arasındaki bu dengenin korunmasıdır.¹⁴⁰

İşte ruh ve beden arasındaki bu dengenin sağlanmasında din eğitimi devreye girer. Din eğitiminde Allah'ın muradının veya dinin maksadının doğru anlaşılması son derece önemlidir.¹⁴¹ Çünkü eğitimin bir yönü, hedefi olmalı, bu yön ve hedefe yönelik olarak içeriği doğru bilgi ile düzenlenmelidir. Aksi halde eğitimin yol açacağı farklılaşma, sosyal manada toplumların geçmiş ve gelecek bağlarını kurlmalarına mani bir hal almaktan öteye geçemeyecek, dolayısıyla olumsuz bir farklılaşmaya yol açacaktır.¹⁴²

İslâm eğitim anlayışının kısa vadeli ve uzun vadeli gayeleri de vardır. Aslında kısa vadeli gayeler, uzun vadeli gayelere ulaşmak için eğitime hedef olarak alınır. Kısa vadeli gayeler, insan hayatı ile son bulur. Uzun vadeli gayeler ise ahirete yöneliktir, oradaki hayatı için insanı hazırlar. Eğitimciler bunu gaye edinmezlerse, insanı noksan yetiştiriyorlar demektir. Kısa vadeli gayeler insan şahsiyetini doyurmaz. Ebedi mutluluk, ebediliğin bilgisi ile elde edilir. Ebediliğin öğretilmesi için, bu dünyanın geçici olduğu da anlatılmalıdır.¹⁴³ Bu eğitimin nihai gayesi, iyi insan yetiştirmektir. Hareket noktası gerçeklik; varış noktası, yani gayesi ise idealleridir. İslam'ın eğitim ilkeleri, gerçeklerden ideallere yürüyen ve böylece hayatı sürdürerek, yükselişi hazırlayan şümüllü bir sistem oluşturmaktadır. Temeli ise sevgi, şefkat, merhamet, doğruluk, iyilik ve iyimserliktir.¹⁴⁴

¹³⁹ Banu Gürer, “*Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü*”, Doktora Tezi, Marmara Üni. İstanbul 2007, s. 74.

¹⁴⁰ Ülken, s. 13.

¹⁴¹ Çelikel, s. 77.

¹⁴² Gürer, s. 72.

¹⁴³ Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, s.287–307.

¹⁴⁴ Cemil Oruç, “*Din Eğitiminin Hedefleri*”, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/1, (2008) s. 263.

Doğal olarak Kur'ani eğitimin amacının Müslüman ferdin sadece kendisini değiştirmek olduğunu düşünmek yanlış olur. Malik Bin Nebi (1905–1973)'nin de dediği gibi İslami kimliğini oluşturan Müslüman toplumsal değişimin de ilk ve temel ögesidir.¹⁴⁵ Toplumsal değişimin temelinde siyasi ya da ırkî nedenler yoktur. Bir kurum ya da sisteme yönelik toplumsal değişim çabalarının, bireyin değişiminden başlamadıkça hayalî olması kaçınılmazdır. Bireyin değişimi ise eğitimden geçer. Bu bağlamda İslami eğitimin diğer bir yönü toplumsal değişimi sağlayacak bireylerin eğitimi olmalıdır. Kur'an'ı Kerim'de Yüce Rabbimiz buyuruyor ki; “*Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler.*” (Bakara, 2/201)

Ayette de ifade edildiği gibi İslam dininin asıl amacı dünyada ve ahirette insanların mutlu olmalarını sağlamaktır. Buna binaen İslam eğitimi insanı ‘iyi insan’¹⁴⁶ ve ‘Müslüman’¹⁴⁷ olarak yetiştirmektir. Başka bir deyişle insanı mutlak hakikate, mutlak adalete, mutlak iyiliğe ve mutluluğa erdirmek ve Allah’a döndürmektir,¹⁴⁸ şeklinde de söylenebilir. Eğitimin temel amacı, insanı mutlu kılmaktır.¹⁴⁹

İslami eğitim sisteminde kast edilen insan evrensel insandır. Çünkü bu insan, şu veya bu ülkenin vatandaşı olduğu ve o ülkenin sınırları içerisinde bulunduğu için değil, insan olduğu için insandır. Onun sorumluluğu, iyilik ve insanlık anlayışı, ülkelerin coğrafi ve siyasi sınırları ve kültürleri ile çerçeveli değildir. Her zaman her yerde ve her toplumda iyi insan olma niteliklerine sahiptir ve bundan dolayı o, dost düşman herkes tarafından takdir görür.¹⁵⁰ Bunun en güzel örneğini bizzat Hz. Muhammed’in hayatında görmek mümkündür. Peygamberimize “*Muhammedü'l Emin*” lakabını veren müşrikler, ona bu unvanı ‘iyi insan’ olmasından dolayı vermişlerdir. İslami yönetimler Kur'an ile amel ettikleri sürece bu ilkeye dikkat etmişler ve bu ‘iyi insan’ anlayışıyla dünyaya adalet dağıtmışlardır.

Günümüz toplumlarına baktığımızda İslam’daki bu anlayışı görmenin mümkün olduğu pek söylenemez. Günümüz insanının, teknolojik eğitimi zirveye çıkarılmış

¹⁴⁵ Ali Kureyşi, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, Ekin Yayınları, İstanbul ts. s. 25.

¹⁴⁶ Muhammed Kutub, *İslam Eğitim Metodu*, (Çev. D. Ali Kayapınar), Ankara Ts. s. 17.

¹⁴⁷ Saffet Bilhan, “*Din Eğitiminin Amacı*”, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ankara 1981, s. 96.

¹⁴⁸ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an'ı Kerim'in Eğitim İle ilgili Ayetlerinin Tahlili*, İstanbul 1968, s. 26.

¹⁴⁹ Soyalan, s. 77.

¹⁵⁰ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yayınları, Ankara 1990, s. 28.

olmakla birlikte evrensel insan olma tarafı zayıf bırakılmış, insanların haklarını koruma noktasında aynı seviyeye getirilememiştir. Özellikle egemen güçlerin verdikleri eğitim anlayışı kendi çıkarlarını ne pahasına olursa olsun korumayı önceleyen bir anlayıştır. Bunun en güzel örneğini egemen güçlerin sömürgeleştirdikleri toplumlarda ve ülkelerde müşahade edebiliriz.

Zamanımıza etki eden eğitim yaklaşımlarındaki çeşitlilik de aslında bu nihai hedefin yokluğunun bir neticesi olarak yorumlanabilir. Eğitim üzerine söz söyleyen her düşünür bir kavrama sarılmıştır: Spencer'a göre bu tabiat (*nature*), Comte için beşeriyet (*humanity*), Rousseau için hürriyet (*liberty*), Freud için cinsiyet (*sex*), Durkheim ve Dewey için toplum (*society*), Wundt için kültür (*culture*), Emerson için birey (*individual*)dir. Bu çokluğun sebebi, insanın bağlamı ve alakalarından kopması, nereden nereye gittiğini bilmemesindedir.¹⁵¹

İslam'ın savunduğu eğitim sisteminde bu ayrılığı görmek mümkün değildir. Çünkü her Müslüman aleyhine de olsa doğruyu yapmak ve aldığı eğitim gereği ihtiyacı da olsa başkalarını kendine tercih edebilecek bir erdeme ve olgunluğa sahiptir. Kur'an bunları ilke olarak sunmuştur; *“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendini, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. Haklarında şahitlik ettikleriniz zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Hislerinize uyup adalatten sapmayın, şahitliği eğer, bükür doğru şahitlik etmez yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız, biliniz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”* (Nisa, 4/135)¹⁵²

Yukarıda verdiğimiz ayetler İslami eğitimin temel amacının adalet ve insanların mutluluğunu sağlamak olduğunu güzel bir şekilde ifade etmektedir. İslam eğitiminin amacını en iyi ifade edenlerden birisi olan Muhammed İkbal (1877–1938), bir beyitinde şöyle der:

“İnsanın makamı semadan yüksektir.

Terbiyenin aslı; insana hürmet göstermektir.”¹⁵³

¹⁵¹ Z. Şeyma Arslan, s. 137.

¹⁵² Ayrıca bk. Maide, 5/8; En'am, 6/152.

¹⁵³ Muhammed İkbal, *Cavidname* (Terc. Ve şerh. Annemarie Schimmel), Ankara 1958, s. 135.

İslam eğitiminin amacı, tam anlamıyla Allah'a kulluk yapan, hayatının düzenini Allah'ın koymuş olduğu hukuka göre kuran ve imanla onu uygulayan 'iyi ve erdemli insan'ın meydana getirilmesidir.¹⁵⁴ Bu amaç dinin va'z edilmesinin amacıyla paralellik arz eder. Çünkü dinin gönderiliş amacı, insanı zorunlu kulluktan çıkarıp, kendi serbest seçimine dayalı kulluğa yükseltmektir.¹⁵⁵ Yani insanın Allah'a ulaşmasını engelleyen onu özüne yabancılaştıran her türlü bağdan kurtarmak ve özgürlüğe ulaştırmaktır

Bu genel açıklamalardan sonra Kur'an'da eğitimin amaç ve hedeflerini maddeler halinde şöylece sıralamak mümkündür;

1.3.2.1. Yalnızca Allah'a Kulluk Yapmak

Kur'an'da yer alan birçok ayet bu hususu açık bir şekilde dile getirmektedir. *“De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah'tan başkasını mı dost edineceğim! De ki: Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma!”* (En'am, 6/14); *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”* (Zariyat, 51/56)

İnsan bütün benliğiyle kendini Rabbi'ne teslim ettiği ve yaptığı işleri Allah'ın rızasını gözeterek ifa ettiği zaman tüm hayatı kulluğa dönüşür. Kur'an da yaşamın bu düzeyi şöyle ifade edilir; *“De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi. De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.”*(En'am, 6/161–162)

Ayette ifade edilen niyetle yapılan eylemler ibadet niteliği taşır. Peygamberimiz, ailesinin geçimini temin etmek için çalışan bir genç hakkında,

-“*Keşke Allah yolunda çalışsaydı*” denilmesi üzerine şu şekilde dile getirmiştir:

*“Eğer küçük çocukları için çalışmaya çıktıysa Allah yolundadır, ihtiyar anne-babası için çalışmaya çıktıysa Allah yolundadır, kendi nefisini korumaya çıktıysa Allah yolundadır, yok eğer gösteriş ve övünme için çıktıysa şeytanın yolundadır.”*¹⁵⁶

Allah'a kulluk yapmak amacıyla olmak, rahiplerin ve dervişlerin yaptığı gibi bir köşeye çekilip ibadet etmek olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Allah'ı razı etmek için

¹⁵⁴ el-Attas, s. 7.

¹⁵⁵ İbrahim b. Musa eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, Mısır ts. II/168.

¹⁵⁶ Taberani, *mu'cemu'l-evsat*, 2/60.

yapılan kulluğun iki yönü vardır. İlki yalnızca Allah'a ibadet etmek, diğeri ise, Allah'ın kullarına Allah rızası için hizmet etmektir.

Hiçbir din İslam'ın yaptığı gibi halka hizmet etmeyi, hakka hizmet etme seviyesine yükseltmemiştir.¹⁵⁷

1.3.2.2. Hayırlı İnsan ve Hayırlı Bir Toplum İnşa Etmek

İslam toplumunun temel özelliği, hayırlı bir toplum olmasıdır. Bu özelliğe sahip bulunması ise, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran dinamik bir toplum olmasından kaynaklanır.¹⁵⁸ İlgili ayette şöyle buyrulur: "*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder kötülükten sakındırırsınız ve Allah'a inanırsınız*" (Âl-i İmran, 2/110)

Ayette zikredilen en hayırlı ümmet ile Peygamberin ashabından İslam'a ilk girenler mi, yoksa ashabının tamamı mı veya İslam ümmetinin tamamının mı kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Haddizatında hayırlı olmanın gerekçesi ayetin kendisinde belirtilmektedir ki o da, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. İslam tarihinin hangi döneminde ümmet, bu görevini yerine getiriyorsa en hayırlı ümmettir.¹⁵⁹

İşte Kur'an'a göre insana verilecek eğitim ilk aşamadan itibaren hayırlı bir toplum oluşturmak amacıyla yapılmalıdır. Eğer eğitim bu amaçla yapılmıyorsa, insanlar aldıkları eğitim ve öğrendikleri bilgilerle diğer insanların başına büyük felaketler açacak çalışmalar yapabilirler. Bunların en bariz örneği atom bombası, nükleer ve biyolojik silahlardır. İnsanlar bunları kullanmak suretiyle en yırtıcı hayvanlardan bile daha vahşi hale gelebilmektedirler.

Peygamberimiz alınan eğitimin ve öğrenilen bilgilerin hangi amaçla kullanılması gerektiğini de şu veciz sözleriyle; "*Kim âlim geçinmek, sefihlerle münazara yapmak ve halkın dikkatlerini kendine çekmek gibi maksatlarla ilim öğrenirse, Allah o kimseyi cehenneme atar. Allah'tan faydalı ilim dileyin, faydasız ilimden Allah'a sığının*"¹⁶⁰ diyerek ifade etmektedir.

¹⁵⁷ Yalçın, s. 40.

¹⁵⁸ Şimşek, s.179.

¹⁵⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*, Beyrut 1988. 1V/44.

¹⁶⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, es-Sünen, Kahire 1382/1962, İlim 6.

İslami eğitim yapılırken öncelikli amaç Allah'ın rızasını elde etmek sonra da bu eğitimle hayırlara vesile olmaktır.

Kur'an eğitiminin hedeflerinden biri de; kişiliği geliştirmektir. İlk çamurdan, sonra bir damla sudan yaratılan insanı; kendisine yüklenen yeryüzünün hilafetini üstlenecek bir olgunluğa ve yeteneğe ulaştırmaktır. "...umulur ki düşünürsünüz",¹⁶¹ "...umulur ki sakınırsınız",¹⁶² "...umulur ki doğruya ulaşırsınız"¹⁶³ gibi ayetlerin ifade ettiği anlamlar Kur'an'ın insanda böylesi düşünen, akleden, doğruya ulaşma çabasında olan bir kişilik geliştirmeyi hedeflediğini gösterir. Kur'an'ın hedeflediği, insan ruhuna öngördüğü tekâmüle doğru kılavuzluk etmek, bu husustaki engelleri basiretine sunmak ve böylece iyiyi tercih etmesini sağlamaktır.¹⁶⁴

Yüce Rabbimiz Kur'an'ı Kerim'de örnek olarak bizlere Hz. Muhammed'i sunmuştur. Mükemmel kişiliğe sahip insan yetiştirmek isteyenler onun kişiliğini örnek almak durumundadırlar. Kur'an bu örneklige dikkatimizi çekmektedir: "*Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.*" (Ahzab, 33/21).

İstenilen niteliklere sahip bireyler yetiştirildikten sonra bu bireylerden oluşan örnek olabilecek bir toplum yetiştirmek esastır. İslam tarihine dikkatlice bakıldığında görülecektir ki Mekke'de sağlam karakterli kişilikler oluşturulurken Medine'ye hicretle birlikte örnek olacak bir toplumun temellerinin atıldığını görmek mümkündür.

Peygamber ve sahabeler, Allah'a imandan sonra iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma görevini gereği gibi uyguladıkları için insanların en hayırlısı olmuşlardır. Bu nedenle hem kendi dönemlerinde hem de daha sonraki dönemlerdeki insanlar için örnek olarak gösterilmişlerdir.

"*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. Gerçi içlerinde iman edenler var; fakat çoğu yoldan çıkmışlardır.*" (Al-i İmran, 3/110) Ayette açık bir şekilde görülmektedir ki topluma örnek olacak iyiliği emredip kötülükten sakındıracak hayırlı bir nesle ihtiyaç vardır.

¹⁶¹ Bakara, 2/ 73, 219, 242.

¹⁶² Bakara, 2/21, 63, 179, 183.

¹⁶³ Bakara, 2 / 53, 150; Al-i İmran, 3/ 103.

¹⁶⁴ Hayati Aydın, *Kur'an da Psikolojik İknâ*, Timaş Yayınları, (1. baskı), İstanbul 2001, s. 63.

Örnek bir toplumu ve buna dayalı bir medeniyeti oluşturmak için öncelikli olarak gerçekleştirilmesi gereken bir takım alt hedefler vardır. Bunları şu şekilde ifade mümkündür.

Sahih Bir İnanç Ruhunu Oluşturmak: İslam, geldiği ilk günden itibaren insanları birleştirecek ve birbirlerine yaklaştıracak olan tevhit inancına davet etmektedir. Çünkü doğru bir inanç oluşturulmalıdır ki, toplum ve toplumu oluşturacak bireyler istenilen nitelikleri taşıyabilsinler.

“Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.” (En'am, 6/153).¹⁶⁵ Ayetlerden anlaşılmaktadır ki, Allah tek mabut olarak kendisinin kabul edilmesini istediği gibi, hayatı düzenleme ve yönlendirme konusunda da kendisinin bildirdiği yola uyulmasını istemektedir.

Bu bağlamda Yüce Allah tek bir ilaha kulluk etmeyip birçok ilah kabul eden kişinin durumunu pek çok efendisi olan bir köleye benzetmektedir.¹⁶⁶ Bu köle karar alma, iş yapma ve yönelişleri bakımından hiçbir zaman tek efendisi olan bir köle gibi olamaz. Çünkü İslam, bireylerin yönelişlerinde ve hayatlarında tevhidin hâkim olması için, onları öncelikle Allah'a yönelmeye ve tüm benlikleriyle O'na teslim olmaya çağırmıştır.¹⁶⁷ Bu yoldan hiçbir şekilde sapma olmaması için de, Allah'ın ipine sınımsız sarılma ve tefrikadan uzak durma tavsiye edilmektedir.¹⁶⁸

Allah katında kabul gören sağlam bir inanç oluşturulmadan, bireysel ve toplumsal kurtuluşun, doğu veya batı kökenli birtakım felsefi görüşlerde ve ideolojilerde aranması istenilen örnek toplumu oluşturmak için yeterli değildir. Çünkü asıl amaç Allah'ın razı olacağı ve iyi olarak kabul edeceği adımları atmaktır.

“Gerçek erdemlilik, yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir; ama gerçek erdem sahibi, Allah'a, Ahiret Gününü'ne, meleklerle, vahye ve peygamberlere inanan, servetini –kendisi için ne kadar kıymetli olsa da- akrabasına, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, yardım isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcayan; namazda devamlı ve dikkatli olan ve arındırıcı mali yükümlülüğünü ifade eden kişidir.

¹⁶⁵ Ayrıca bkz. Al-i İmran, 3/64.

¹⁶⁶ Zümer, 39/29.

¹⁶⁷ Lokman, 32/22.

¹⁶⁸ Âl-i İmran, 3/103.

Gerçek erdem sahipleri söz verdiklerinde sözlerini tutan, felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir: İşte onlardır sadakatlerini gösterenler ve işte onlardır Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar.” (*Bakara, 2/177*). Ayet sağlam bir inanç ruhuna nasıl sahip olunacağını ve bu ruha sahip olanların vasıflarını çok net bir şekilde dile getirmektedir.

Ahlaki Bir Ruh Oluşturmak: Toplumda yaşayan insanların güven ve huzur içinde yaşayabilmeleri açısından ahlaki meziyetlerin toplumsal bir değere dönüşmesinin önemi büyüktür. Her bir bireyin diğeri için iyilik ve güzellik temenni edeceği bir bilincin gelişmesi kolay değildir. Çünkü bu fedakârlığı ve özveriyi gerektirir. Bu nedendir ki İslami eğitimin önem verdiği hususlarından birisi de, insanlara iyilik etmek ve kötülükten sakındırmaktır. Bu da güzel ahlakın kendisidir. Peygamber Efendimiz; “ *imanı en kâmil olan mü'min, ahlakı en güzel olandır*”¹⁶⁹ buyurmaktadır. Bu ahlaki bilince sahip olan insanlar sadece iyiliği yapmak ve kötülükten kaçınmakla kalmayıp, iyilik yapmayı ve iyilik yapma yollarını da öğretmek için çaba sarf ederler. Peygamberimiz böylesine erdemli olanları şu şekilde teşvik ederdi; “ *melekler, göklerde ve yerde bulunanlar, hatta yuvasındaki karınca ve sudaki balık, insanlara iyilik (hayr) öğretenlere dua ederler*”¹⁷⁰

Kur'an'da ise bu bilince ve ruha sahip olanların özellikleri şu şekilde zikredilir; “*Rablerinin rızasını isteyerek sabreder, namazı dosdoğru kılar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcar ve kötülüğü iyilikle savarlar.*”¹⁷¹ “*Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*”¹⁷² “*Bunu Allah rızası için yapar ne bir karşılık ne de bir teşekkür beklerler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile ihtiyaç sahibi kardeşlerini kendilerine tercih ederler. Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma!*”¹⁷³ diye dua ederler.

Bu bilince sahip olan mü'minler ayetlerde ifade edilen erdemleri, tarihin her döneminde yerine getirmişlerdir. Fakat bu erdemleri yitirdikleri dönemlerde kendi açgözlülüklerinin ve hırslarının kurbanı olmuşlardır. Bu konuda verilebilecek örnekler

¹⁶⁹ el-Hakimu'n-Nisaburi, *Sahihu'l- Müstedrek*, Riyad, ts. Mektebetu Matabi'in- Nasr el-Hadise, I/53.

¹⁷⁰ Mansur Ali Nasıf, et-Tacu'l-Camiu li'l-Usuli fi Ehadisi'r-Rasul, İstanbul 1981, I/64.

¹⁷¹ Ra'd, 13/22.

¹⁷² İnsan, 76/8-9.

¹⁷³ Haşr, 59/9-10.

oldukça fazladır. Hz. Ayşe'ye peygamberimizin ahlakı sorulduğunda, “*Onun ahlakı Kur'an'dır*”¹⁷⁴ demektedir. Nitekim risaletin temel amaçlarından biri de ahlakın güzelliklerini tamamlamaktır.¹⁷⁵

İslami ve İnsani Kardeşlik Ruhunu Oluşturmak: Sözlükler “aynı anne-babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı”¹⁷⁶ olarak tanımlar kardeşliği. Acaba kardeşliği sadece kan bağı boyutuyla mı algılamak gerekir? Eğer böyle alıngınlırsa diğer insanlarla ilişkimiz sıkıntıya girer. Diğer insanları da kardeşimiz olarak görmek ve onları sevmek durumundayız.

Kişiye çocukluğundan itibaren diğer bireyleri de kendisini gördüğü gibi görmesi öğretilmelidir. Çünkü diğer insanların da kendisi gibi haklara sahip olduğunu, onlara birtakım görevler ve sorumluluklar düştüğü gibi kendisine de düştüğünü bilmelidir. Hatta renk, dil, millet farklılığı gibi farkların bir üstünlük sağlamadığını unutmamalıdır. İnsan kendisi için istediğini başkaları için de istemek zorundadır. Bu olmadığı takdirde iman tam anlamıyla gerçekleşmiş olmamaktadır.¹⁷⁷ Başkasının şahsiyetine saygı duyma anlayışını kendi içimizde kuvvetlendirecek bir eğitim olmadıkça –başkalarının kanaat ve inançlarına, düşünce ve davranışlarına, bizimle olan farklılıklarına- hoşgörüyü bakmamız mümkün olmadığı gibi kendi şahsiyetimiz de çarpık, değişmiş ve tamamlanmamış olarak kalacaktır.¹⁷⁸

Bütün insanlığın kardeşliği yanında, daha özel bir kardeşlik ise, Kur'an'da ve hadislerde sık sık vurgulanan inananların kardeşliğidir. “*Bütün müminler kardeştir. O halde, her ne zaman araları açılırsa iki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki O'nun rahmetine nail olasınız.*” (Hucurat, 49/10) Resûlullah (s.a.v.) bu kardeşlik ruhuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: “Birbirinizle hasetleşmeyiniz. Almayacağınız bir malın fiyatını müşteri kızıştırmak için artırmayınız. Birbirinize kin ve nefret beslemeyiniz. Birbirinize darılıp yüz çevirmeyiniz. Birinizin satışı üzerine başka biriniz satış yapmasın. Ey Allah'ın kulları, böylelikle kardeş olunuz. Müslüman, müslümanın kardeşidir...”¹⁷⁹

¹⁷⁴ Müslim, salatü'l misafirin, 139; Süleyman b. Eş'as Ebu Davud, *es-Sünen*, Medine 1968. Tatavvu, 26.

¹⁷⁵ Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, II/381.

¹⁷⁶ TDK, Türkçe Sözlük, s. 1084.

¹⁷⁷ Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71, 72; Tirmizî, Kıyâme 59; Ebu Abdurrahman Ahmed en-Nesaî, *es-Sünen*, Mısır 1383/1964. İmân, 19, 33.

¹⁷⁸ K.G. Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, (çev. Necmettin Tozlu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 104.

¹⁷⁹ Müslim, Birr 32; Buhârî, Edeb 57; Ebû Dâvûd, Edeb 47; Tirmizî, Birr 24; İbni Mâce, Duâ 5.

İslam, evrensel bir din olduğu için, henüz İslam'a girmemiş olanlara da her an için Müslüman olmaya aday nazarıyla bakar. Bu sebeple diğer inanç mensuplarına iyi ve âdil davranmak esastır. Çünkü bu şekilde davranmak, bizatihi Müslüman olmanın bir gereğidir.¹⁸⁰

Toplumun birliğini sağlayan altyapı oluşturulmadan toplumun kardeşçe geçinmesini istemenin herhangi bir anlamı yoktur. Yapay olarak sağlanan birlik ve kardeşlik, bir müddet sonra ortadan kalkacaktır. Toplumda birliğin oluşmasını sağlayan en önemli amillerinden biri, fertler arasında adaletin ve birbirine karşı saygının sağlanmasıdır. Şu veya bu nedenler ileri sürülerek toplumda bazı kesimlerin kayırılması, bazı kesimlerin ise kimi haklarının gözetilmemesi, toplumda birliği bozan en önemli etkidir. Bu olumsuz etkenlerin oluşmaması için ilahi kelim, insanlara bir birlerine karşı konularının ne olduğunu ve nasıl olması gerektiğini hatırlatmaktadır. *“Ey insanlar! Bakın, Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.”* (Hucurat, 49/13). Ayetin konusu insanoğlunun kökeninin yanı sıra insanoğlunun birbirine karşı ahlaki duruşudur. Bu duruşu bozmak sadece insanın insana karşı sorumsuzca davranışı değil, aynı zamanda insanın Allah'a karşı sorumsuzca davranışdır.¹⁸¹ İşte İslam eğitimi, insanların bu ilahi ilke doğrultusunda hareket edip birbirlerine kardeşçe muamele etmelerini sağlamak için uğraşmaktadır. Çünkü insanlar birbirlerinin ya insanlıkta eşi ya da dinde kardeşidirler.

Ümmet Birliğini Oluşturmak: Ümmet, kelime olarak sözlüklerde; millet, halk, taife, cemaat, topluluk, toplum, peygamber gönderilen toplum, bir peygambere nispet edilen her kavim, ister inansın ister inanmasın kendilerine peygamber gönderilmiş olan topluluk, bir peygambere inanıp onun etrafında toplanan insanlar, bir amaç etrafında toplanan grup, bir dinin mensupları, belli bir zaman diliminde (aynı çağda) yaşayan insanlar topluluğu, insanlardan her bir nesil, kuşak, her canlı nevi, nefsinde iyi hasletleri toplamış kişi; kendisine uyulan rehber, imam, önder, benzeri olmayan kişi, âlim, taat, bir din üzere olup diğer dinlere muhalefet eden kimse, din, yol, yolun geniş kısmı, âdet,

¹⁸⁰ Şimşek, s. 182.

¹⁸¹ Mustafa İslamoğlu, *Kardeşlik Aşkına*, Kur'ani Hayat Dergisi, Mayıs-Haziran 2010, Yıl: 2 sayı: 12.

yüz, yüzün dolgun kısmı, insanın boyu, kişinin kavmi, zaman, kıyamet, mülk, sevinç, yaratıklar, anne gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸²

Terim olarak ümmet; Allah'ın gönderdiği bir peygambere muhatap olan veya ona inanan, belli bir gaye etrafında toplanan insanlar topluluğu, belli bir amaç için bir lider etrafında bir araya gelen bilinçli bir topluluk demektir.¹⁸³

“*Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir; çünkü hepinizin Rabbi Benim; öyleyse Bana karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun!*” (Mü'minun, 23/52).

Ümmet kelimesi tekil ve çoğul olarak Kur'an'da on dokuz tanesi Mekkî, altı tanesi Medenî olmak üzere toplam yirmi beş surede; kırk iki tanesi Mekkî, on beş tanesi ise Medenî olmak üzere elli yedi ayette; toplam altmış dört yerde geçmektedir. Bunlardan tekil olanlardan kırk dokuz tanesi, kırk yedi ayette 'ümmet' şeklinde, iki tanesi 'ümmetüküm' şeklinde geçerken, çoğul olanlardan on bir tanesi on ayette, 'ümemün' şeklinde, İki tanesi ise 'ümemen' şeklinde geçmektedir.¹⁸⁴

Kur'an, insanların tamamının aynı anne (Havva) ve baba (Âdem)dan geldiklerini haber vermektedir.¹⁸⁵ O halde insanların tamamı arasında bir akrabalık bağı mevcuttur. Bu sebeple farklı ırklara mensup olmaktan kaynaklanan ayrımcılığın önüne geçilmiştir. Peygamber Efendimiz de, etnik farklılıkları körüklemeyi ve bunların peşinde gitmeyi cahiliye olarak nitelemektedir. Hatta bu uğurda savaşanların, İslam'la bir ilişkilerinin kalmadığını belirtmektedir.¹⁸⁶

“*Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir; çünkü hepinizin Rabbi Benim; öyleyse Bana karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun!*” (Mü'minun, 23/52).

Ümmet olmak, Allah'ın yolunda Allah için yaşamının bir ifadesidir. Ümmet, tek İlahı inananların toplumdur. Bütün peygamberler tek İlahı inanıyorlardı. Onlarla beraber olanların hepsi onların ümmetiydi. Burada da Allah bütün insanların, dinlerin, toplumların tek bir ümmet olduğunu söylüyor. Her şeyden önce mevcut insanların tamamı tek nefisten yaratılmışlardır. Peygamber'in, Veda hutbesinde söyledikleri, Kur'an'ın bu konuda söylediklerinin bir özeti mahiyetindedir: “*Ey insanlar! Muhakkak*

¹⁸² Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, VIII/427–28; İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sihâh*, Beyrut 1956/1376, V/1863; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII/22–28; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XVI/ 26–35.

¹⁸³ Hasan Keskin, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 21–32.

¹⁸⁴ Keskin, s. 33.

¹⁸⁵ Araf, 7/189.

¹⁸⁶ Şimşek, s.181.

ki, *Rabbiniz birdir, babanız birdir. Hepiniz Âdem'densiniz; Âdem de topraktandır. Hiç kimsenin, başkaları üzerinde üstünlüğü yoktur. Şeref ve üstünlük, ancak takva iledir. Binaenaleyh, bütün Müslümanlar birbirlerinin kardeşidir. Hepiniz, müşterek bir kardeşliğin üyelerisiniz- Birinize ait olan bir şey, gönlünüzün rızası olmadıkça, başkası için helal olmaz. Zulüm yapmaktan kendinizi koruyunuz- Halkın haklarını zulümle almayınız. Onların haklarını gasbetmeyiniz- Benden sonra, kâfirlerin yaptığı gibi, sakın birbirinizle boğuşmayınız. Size bir şey bırakıyorum ki, ona sımsıkı sarılırsanız, asla sapıklığa düşmez ve yolunuzu şaşırmasınız, işte o şey, Allah'ın Kitabı Kur'an-ı Kerim'dir.*"¹⁸⁷ Rabbimiz, soyumuza, sopumuza, ırk ve rengimize, yaşadığımız ülkeye göre değil; kendisine yönelik ibadetlerimize göre nimetler, bağışlar verecektir. Birliğin ve bütünlüğün temeli, İlâhî vahiydir. İlâhî vahiy, insanlığın bütün bir hayatını kuşatan tek ve mutlak gerçekliğin adıdır. Hangi aileden, kabileden, ulustan gelmiş olursak olalım, İslâm ailesi içerisinde hepimiz temel kardeşlik bağlarıyla birbirimize bağlanmalıyız. İslâm ailesi içerisinde hepimiz eşit hak ve sorumluluklara sahibiz.¹⁸⁸

İslam'a çağırarak, insanı, insanlığa ve fitrata çağırmaaktır. İslam ailesinin adı 'ümme'tir. Ümme't bir inanç topluluğu olduğu kadar, bir siyasal topluluktur. İslam ailesi bünyesinde düşünsel, kültürel bir birlik sağlanmadan siyasal bir birlik sağlanamaz.¹⁸⁹ Bu yüzden ümme't birliğini oluşturma bilinci her zaman önem kazanmaktadır.

Bütün bir insanlık kendisini yaratan iradenin ön gördüğü yasalar/değerler etrafında bütünleşebilir. Tek ilah, çünkü ondan başka ilah yoktur.¹⁹⁰ Tek bir millet yani İslam ümme'ti ve tek bir amaç Allah'ı razı etmek. Bu amaçla toplum hayatı, bazı yönleriyle bir vücuda benzetilebilir. Toplumu oluşturan her birey, vücudun bir organı gibidir. Sağlıklı bir toplum isteniyorsa, sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi gerekir. Bireyler, toplumun birer parçası olduklarının bilincinde olmalıdırlar; çünkü karşılıklı etkileşim içerisindedirler. Herhangi bir organının rahatsızlanması, vücudun tümünü etkilediği gibi; vücudun rahatsızlanması da bütün organları etkiler. Nitekim toplumu oluşturan bireyler fesada uğramışsa, toplum da fesada uğrar. Toplum bozulmuşsa o toplumda yaşayan bireyler de bundan etkilenerek yozlaşır. Bu olumsuz durumundan

¹⁸⁷ Buhârî, Hac, 133; Müslim, Hac, 19; Ebû Dâvûd, Menâsik, 23; Tirmizî, zekât, 34, Buyû, 39, Vesâyâ, 5; İbn Mâce, Vesâyâ, 6; Neşâî, Hac, 16; Ahmed ibn Hanbel, V/267.

¹⁸⁸ Ahmet Öz, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümme't*, Çıra yayınları, (I. Baskı), İstanbul 2011, s. 268.

¹⁸⁹ Atasoy Müftüoğlu, *Ümme't Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul 1994, s. 44.

¹⁹⁰ Müftüoğlu, s. 49.

ümmeti korumak için Peygamberimiz, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerini sevmeye, gözetme ve kollama ilkelerini şu şekilde belirlemiştir: “Müminler, birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve merhamet göstermede bir tek vücuda benzerler. Vücudun bir organı rahatsız olunca diğer organları da uykusuzluk ve ateş ile onun rahatsızlığını duyar.”¹⁹¹ Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür; bireyin topluma bağlılık, toplumun bireyi koruma ve kollama görevi vardır.

Toplumun bireylerini birbirlerine bağlayıp kenetleyen etkenlerden birisi de ahlaki kurallardır. Harç, bir binanın tuğlalarını birbirine nasıl bağlayıp sağlamlaştırıyorsa, ahlaki kurallar da bireyleri birbirine öylece bağlayıp kenetler. Bu kenetlenme ümmet olma bilincini geliştirip güçlendirir. Yüce Allah bu bilinçle kendi uğrunda hareket edenleri seveceğini ifade ederken¹⁹² Peygamberimiz de mü'minlerin bu konuda nasıl olmaları gerektiğini bize şu hadisleriyle haber vermektedir: “Mü'minler bir binanın taşları gibi birbirini tutarlar.”¹⁹³

Bir toplumun bireyleri arasında ahlaksızlık yaygınlaştıkça, toplumun ayakta durması güçleşir. Bu nedenle toplumu birbirine bağlayan değerlerin güçlü tutulması ve toplumu ortak bir hedefe götürme konusunda güç birliği yapılması gerekir. Bu güç birliği sağlanmaz ve ortak hedefe yönelik gerçekleştirilemezse, toplum, Durkheim'in de belirttiği gibi küçük bir sarsıntıdan yıkılan, zayıf bir esintide bile savrulan basit bir kum tepesinden başka bir şey olmayacaktır¹⁹⁴ Toplumun her alanında kolektif bir şuur oluşturulmalıdır ki, toplum bilinci canlı ve kendisini yenileyen bir yapı arz etsin. Aksi takdirde bölünme ve parçalanma gerçekleşir.

1.3.2.3. Kurallara Uyuma Bilinci Oluşturmak

Toplumsal barışın korunması ve güvenin sağlanması için bu bilincin yani kurallara uyuma bilincinin oluşturulması şarttır. Çünkü toplumda var olan barış ve güven ortamı, topluma güç katar ve onu daha ileri bir refah seviyesine ulaştırır.

Toplumun huzuru için konulmuş olan kurallara, kanunu uygulayan birimlerin zorlamasıyla değil, gönül isteği ve ahlaki bir bilinçle uymak gerekir. Bu oluşmadığı takdirde kanunun veya onun uygulayıcısının olmadığı yerde, rahatlıkla suç

¹⁹¹ Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, II/159, 203.

¹⁹² Saf, 61/4.

¹⁹³ Buhari, Salât: 88, Edep: 36; Müslim, Birr: 65; Tirmizi, Birr: 18; Nesai, zekât: 67; İbn Hanbel, IV, 104,405,409.

¹⁹⁴ Emile Durkheim, *et-Terbiyetul Ahlakiyye*, (Arapça'ya tercüme, Seyyid Ahmed Bedevi), Mektebetu Mısır, Kahire, ts. , s. 99.

işlenebilecektir. Bunu engelleyebilmek için manevi müeyyidelerin, maddi müeyyidelerden daha fazla vicdanlarda yankı bulması gerekmektedir. Allah'ın her yerde olduğunu, bireyin ahirette tekrar diriltilerek yaptıklarının hesabını vereceği düşüncesi zihinlere hâkim kılınmalıdır. Bu gerçekleşmezse bir polis toplumu/devleti ortaya çıkar. Elbette, konulmuş kuralları çiğneyenlere karşı dünyevi müeyyideler ve bu müeyyideleri uygulayacak kurumlar olacaktır. Ancak burada asıl olan, insanın iç, yani vicdan denetiminin sağlanmasıdır. Bir başka ifadeyle bireyin otokontrol yaparak uyulması gereken kuralları benimsemesidir.

Bireyin, konulan nizama rahatlıkla uyabilmesi için, bazı alanlarda eğitilmesi ve yetiştirilmesi gereklidir. Bu bağlamda insan, örneğin kızgınlık anında nasıl davranacağı konusunda eğitilmelidir. Bu ve buna benzer durumlarda bireyin nasıl hareket edeceği ile ilgili Kur'an'da ve Peygamberimizin tavsiyelerinde birçok örnek bulmak mümkündür. Biz buraya birkaç tanesini alıyoruz. “*O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.*” (Ali İmran, 3/134) Rabbimiz, insanı cimrilikten, güçlü ve kuvvetli iken intikam almaktan sakındırmıştır. Affediciliğini ön plana çıkarması yönünde onu teşvik etmiştir. “*Peygamber Efendimiz "Kuvvetli kimse, güreşte hasmını yenen pehlivan değildir. Hakiki kuvvetli, öfkelendiği zaman nefsinin yenen kimsedir"* ¹⁹⁵ buyurmuştur.

Toplumu oluşturan bireyler, konulan kurallara uyma konusunda aynı özelliği göstermezler. Bir kısmı severek ve isteyerek vadedilen hayır ve sevabı elde etmek arzusuyla ¹⁹⁶ bu kurallara uyarken, bir kısmı da birtakım şeylerle korkutulmak suretiyle uyarlar. Bu sebeple Allah koymuş olduğu nizama uymayanları değişik şekillerde uyarır ve tehdit eder. ¹⁹⁷ Bazen de uyarı ve müjde birlikte yapılır: “*Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kurtuluş budur. Kim Allah'a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.*” (Nisa, 4 /13–14) Ayette uyarı ve müjde haberlerinin birlikte kullanılmasının nedeni, kuralları tatbik etmedeki en önemli yöntemlerden biri olmasıdır. ¹⁹⁸

¹⁹⁵ Buhari, Edeb 76, Müslim, Birr 107; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Kahire 1951, Hüsnü'l-Halk 12.

¹⁹⁶ Nahl, 16 / 97.

¹⁹⁷ Bakara, 2/81; Maide, 5/33; En'am, 6/51.

¹⁹⁸ Yalçın, *ehdafu't Terbiye*, s. 107.

1.3.2.4. Toplumsal Adalet Bilinci Oluşturmak

Adalet, toplumda sevginin ve toplumun bireyleri arasında eşitliğin var olduğunu hissettirir. Bunun zıddı olan zulüm, tuğyan, baskı toplumsal ilişkileri bozar ve toplumu yok olmaya sürükler. Tarihte birçok ülke ve medeniyet zulümleri yüzünden yıkılıp yok olmuştur. İbn Haldun der ki; “Medeniyetlerin yok oluşundaki en büyük nedenlerden biri, halka aşırı görevler yüklemek ve onları emeklerinin karşılığını vermeksizin çalıştırmak, zulüm ve fesat konusunda bundan daha büyük olanı ise, insanların mallarını ellerinden almaktır.”¹⁹⁹ Maverdi bu durumu destekler mahiyette şu ifadeyi kullanır: “yeryüzünü fesada uğratmada ve insanların vicdanlarını bozmada zulümden daha süratli bir şey yoktur.”²⁰⁰ “... Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.” (En'am, 6/ 152).²⁰¹ Öyleyse, Allah Müslümanlara hangi konum ve makamda olurlarsa olsunlar, hatta kendileri veya akrabaları aleyhine de olsa davranış ve sözlerinde adil olmalarını emreder.

Toplumlarda var olan huzursuzlukların ve düşmanlıkların birçoğu zulümden ve toplumsal adalet anlayışının eksikliğinden kaynaklanır. Toplumsal adalet bilincinin oluşması için sadece kanunların ve yönetmeliklerin olması yeterli değildir. Aynı zamanda bunlara öncülük edecek imani ve vicdani duyguların da oluşması gerekir. Bu duygularla bezenmiş mü'min bireyler idareciyse müstakim olmaya, zulme sapmaksızın ülkeyi yönetmeye, halkı amirine sadakatle itaate, onun aldığı karar ve tedbirlere riayete, diğer mü'minlerle kardeşçe münasebetler kurmaya; işverense memleket için en faydalı olanı işçisinin hakkını yemeden imal etmeye; işçiye kendisine işverenin emanet ettiği makineyi en iyi şekilde kullanıp kaliteli üretimi sürdürmeye devam edeceklerdir.²⁰² Bu anlayış ve güven ancak toplumda yerleşmiş olan adalet bilinciyle oluşturulabilir.

1.3.2.5. Şefkat, Merhamet ve Barış Ruhu Oluşturmak

Toplumunu oluşturan bireylerin mutlu, huzurlu ve birbirleriyle barışık olabilmeleri için aralarındaki ilişkilerin karşılıklı sevgi, şefkat ve merhamet üzerine bina edilmiş olması gerekir. Bu duygular toplumun bireyleri arasında yaygın değilse toplumsal dayanışma yeterince olmayacaktır. Merhamet, insan onur ve saygınlığının çiğnenmesine

¹⁹⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Ezher matbaası, Kahire, 1930, s. 240.

²⁰⁰ el-Maverdi, s. 115.

²⁰¹ Ayrıca bkz. Nisa, 4/58; Hucurat, 49/9.

²⁰² İzzet Er, *Sosyalleşme Sosyal Gelişme ve İslam*, Furkan Kitapevi (I.baskı), Bursa 1988, s. 75.

karşı durmaktır; o insanla aramızda sıkıntılar olsa bile. Uhud savaşının hemen akabinde nazil olan şu ayet merhametli davranmanın insanlar üzerindeki etkisini çok güzel bir şekilde bize öğretmektedir: *“Ve ey Peygamber, senin izleyicilerine yumuşak davranman, Allah'ın rahmetinin bir eseri idi. Zira eğer onlara karşı kırıcı ve sert olsaydın, doğrusu senden koparlardı. Artık onları bağışla ve affedilmeleri için dua et. Ve toplumu ilgilendiren her konuda onlarla müşavere et; sonra bir hareket tarzına karar verince de Allah'a güven: Zira Allah, O'na güven duyanları sever.”* (Âl-i İmran, 3/159)

Şefkat ve merhamet aynı zamanda kalp katılığını yumuşatan, insanları bir birine yakınlaştıran, muhabbeti, dostluğu ve kardeşliği tesis eden bir histir. İlahi vahyin hedefi de budur. *“Biz Kur'an'dan müminlere şifa ve merhamet olan şeyler indiriyoruz”* (İsra, 17/82) Peygamberin gönderilişi de bu amaçladır: *“Ve bunun içindir ki, ey Peygamber! Biz seni yalnızca, bütün âlemlere rahmetimizin bir işareti olarak gönderdik.”* (Enbiya, 21/107)

Bu nedendir ki İslam, oluşturmak istediği insan modelini bu duygularla donanmış olarak yetiştirmeye çaba göstermiştir. Kur'an'ı Kerim'in model insan olarak sunduğu Hz. Peygamber bu bilinçten hareketle Müslümanların birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili şu tavsiyelerde bulunmaktadır: *“Birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve acımalarında Mü'minler, bir tek vücuda benzerler. Vücudun bir organı rahatsız olunca diğer organları da uykusuzluk ve ateş ile onun rahatsızlığını duyar.”*²⁰³

Yine Hz. Peygamber bir diğer sözünde; *“Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizin satışına engel olmayınız, kızmayınız, sırt çevirmeyiniz, ey Allah'ın kulları kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu rüsva etmez, ona hakaret etmez ...”*²⁰⁴ demiştir. Bu bilinç ve ruh o kadar güçlü ve fedakârane olarak tarif edilmişti ki mü'min, kendisi ihtiyaç içinde olsa dahi başkasını düşünebilecek ve başkası için hayır duada bulunabilecektir.²⁰⁵

Toplumda bu derece yüce bir fedakârlık ve merhamet ruhu oluştuğu zaman, o toplumun zayıflaması ve dağılması Allah'ın izniyle mümkün değildir. Çünkü merhamet ve ümidi birer mücevher gibi ruhunda gezdiren insanlar sayesinde dünya güzelleşir.

²⁰³ İbni Hanbel, Müsned, II/159, 203.

²⁰⁴ Buhari, Nikâh:45; edep:57-58, 62; Müslim, Birr: 30-32.

²⁰⁵ Haşr, 59/9-10.

Onların yeryüzüne vuran ışığı, bize adaletin, eşitliğin, saygının hala mümkün olduğunu, istersek kötülüğü değiştirebileceğimizi telkin eder. Ümidi diri tutan ise yeryüzünde merhametin varlığıdır.

1.3.2.6. Yardımlaşma ve İyiliği Yayma Ruhu Oluşturmak

Ümmetin devamı için bu toplumsal özellik büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü bundan mahrum olan veya bunu terk eden toplumlar çok kısa sürede fesada uğramışlar ve dağılıp gitmişlerdir. Bu emri yerine getirmeyen toplumlar Allah'ın gazabını üzerlerine çekmişlerdir.²⁰⁶ Bu sebeple İslam bu hususa çok önem vermiş ve bu niteliklerin toplumda yaşayan birer ilke olmasını istemiştir.

Toplumsal yardımlaşmanın alanı ve şekli Yüce Kitabımız Kur'an'da şöyle belirlenmiştir: *“Erdemi ve ilahi sorumluluk bilincini geliştirmede birbirinizle yardımlaşın, kötülüğü ve düşmanlığı arttırmada değil; Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve unutmayın ki Allah'ın cezası çetindir.”* (Maide, 5/2)

Ayetin içerdiği anlamı destekleyici mahiyette Hz. Peygamber; *“Kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa yardım et.”* *“Mazlumsa yardım ederim, zalime nasıl yardım ederim?”* diye sorulmuştu. *“Onu zulümden alı koyarsan, bu da ona yardımdır”*²⁰⁷ buyurmaktadır.

Toplumun kötülüklerden uzak, iyi nitelikleri bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olabilmesi için “iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma” ilkesinin canlı ve dinamik tutulması gerekir. Yüce Allah Kur'an'ı Kerim de bu ilkeyi önemine binaen sık sık hatırlatmıştır.

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Al-i İmran, 3/104)²⁰⁸ Ayet, konumuzla ilgili olarak üç temel nokta ihtiva etmektedir. Birincisi; iyiliğe, doğruluğa, güzel ve yararlı şeylere çağırmak. İkincisi; toplumun yararına, insanların iyiliğine olan şeyleri emretmek ve üçüncü olarak da toplumun zararına olan şeylerden alıkoymak. Bu işi yapacak bireylerin toplum tarafından yetiştirilmesi gerektiği gibi herkes gücü oranında bu emri yerine getirmekle sorumludur. Peygamberimiz bunu şu şekilde dile getirmektedir: *“Sizden kim*

²⁰⁶ Maide, 5/79–80.

²⁰⁷ Buhari, Mezalim 4, İkra 7; Müslim, Birr:62; Tirmizi, Fiten 68; Abdullah b. Fazl ed-Darimi, *es-Sünen*, Medine, 1386/1966, Rikak: 40; İbn Hanbel, III/99, 201, 324.

²⁰⁸ Ayrıca bkz. Al-i İmran, 3/110, 114; Tevbe, 9/68, 71; Lokman, 31/17; Araf, 7/104.

bir münker/kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu kadarı imanın en zayıf mertebesidir."²⁰⁹

Bu konudaki diğer bir hadiste "*Nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun ki siz, ya iyiliği emredip menedersiniz, ya da Allah kendi katından sizin üzerinize bir belâ gönderir. O zaman yalvar yakar olursunuz da duanız kabul edilmez*"²¹⁰ buyrulur.

Bu görevlerin yanı sıra toplumu oluşturan bireylerin yerine getirmeleri gereken bir görev daha var ki, yerine getirilmediğinde insanı hüsrana götürebilmektedir. Bu görev, "Hakkı ve sabrı tavsiye etmek"²¹¹ şeklinde ifade edilebilir.

1.3.2.7. Cihad Ruhunu Oluşturmak

Sorumluluğunu iyi kavrayan bir Müslüman insanlara iletmesi gereken bir davetinin olduğunu bilir. Çağrıyla yükümlü insanların diğer insanlarla ilişki kurması, kaynaşması, çeşitli muamelelerde bulunması kaçınılmazdır. Müslüman bunu yaparken bazen engellerle ve sıkıntılarla karşılaşabilir. Bunları gidermek, toplumsal huzur ve barışı korumak adına cehdetmesi yani çalışması gerekir.

Cihat bu işi yerine getirmenin en güzel yollarından biridir. Cihat bazı insanların iddia ettiği gibi kan dökmek değildir. Cihat, insanın güç ve takatini sonuna kadar sarf ederek her türlü zorluğu göze alıp belli bir hedefe yürütmesi, insanlar ile davet arasındaki engelleri bertaraf etmek için gerekli azim, çaba ve gayreti göstermesidir. Allah'ın kelamının insanlara iletilmesini engelleyenler varsa gerektiğinde o insanlarla da kıtal/savaş edilir "*Ve Allah'ın dâvâsı için, O'nun yolunda gösterilmesi gereken en zorlu, en üstün çabalara girişin; mesajına muhatap ve taşıyıcı olarak sizi seçen ve din konusunda üzerinize bir zorluk, bir güçlük yüklemeyen O'dur...*" (Hac, 22/78)

Kur'an'ın ön gördüğü eğitimin amaçlarından birisi de bu bilince sahip bir ruh oluşturmaktır. Yani Allah'ın inananları 'Müslüman' olarak isimlendirmesine uygun bir teslimiyet ve çaba gayreti içinde olmaktır. Çünkü Müslümanın hem bu dünyada hem de ahirette kurtuluşu, ancak bu cehde bağlıdır. Kur'an'da; "*Ey imana ermiş! Hem bu dünyada hem de öteki dünyada şiddetli bir azaptan sizi koruyacak bir alışveriş göstereyim mi size? Allah'a ve Peygamberi'ne inanır ve Allah yolunda malınız ve*

²⁰⁹ Buhari, Melâhim 17; Müslim, İman 20/78; Ebu Dâvud; Salâtu'l-İydeyn 248; Tirmizî, Fiten 11; İbnu Mâce, Fiten 20.

²¹⁰ Ebu Davud, Melahim: 16; Tirmizî, Fiten 9, İbn Hanbel, V/388.

²¹¹ Asr, 103/3.

canınızla gayret gösterirsiniz: bu sizin kendi iyiliğinizdir; keşke bilseydiniz.” (Saf, 61/10–11) buyrulurak çalışmanın önemi vurgulanmaktadır.

Bu ilahi bakış açısı, ticarete, kâr zarar kavramlarına yeni anlamlar ve boyutlar kazandırmaktadır. Çünkü Yüce Yaratıcı kâr yapacaklarının hesabını yapanların ticaretlerinin aslında kâr etmediğini²¹² belirtiyor. Öyleyse malı ve canı, kıymet ve kadir bilen birine vermek gerekir ki heba olmasın. *“Allah, karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda mücadele ederler, öldürürler ve öldürülürler. Bu Allah'ın Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da üstlendiği gerçek bir vaadidir. Verdiği sözde Allah'tan daha sadık kim olabilir? O halde yaptığınız bu alış veriştten dolayı sevinin ey müminler! Müjdelersun size, işte en büyük mutluluk, işte en büyük başarı!” (Tevbe, 9/111)*

1.3.2.8. Yakın ve İtminan Sahibi Kişiler Yetiştirmek

Yakın, aksine ihtimal olmayan, şüphenin zıddı bir mana taşıyan yani kesinlik derecesinde yerleşmiş sağlam ve güvenilir bilgi anlamlarına gelmektedir. Yakın (kesin bilgi) konusunda Gazalî (1058–1111) şöyle der: "Yakini bilgi, bilinen şeyin kendisinde hiçbir şüphe bırakmayacak tarzda ortaya çıkan bilgidir. Bu tür bilgide yanılmaya ve vehme asla yer yoktur. Yakini olmayan bilgilerin hiç birine tam güvenilmez ve bunlar yakın ifade etmezler"²¹³

Mantıkta yakın; aklın, akıl yürütme ve ispatlamaya inanmasıdır. İslâm mantıkçıları yakın'i 'Tasdik Türleri' başlığı altında ele alırlar. Buna göre; tasdik, iki kavram arasında bir bağ kurmaktır. Bu bağ ile iki kavram ya birbirlerine yaklaştırılır veya uzaklaştırılır. İşte, akıl iki kavramı birbirine yaklaştırma veya uzaklaştırmadan bir tarafı seçmede kararlı ise ve seçilen taraf da uyuyorsa, böyle bir tasdik veya bilgiye yakın (kesin bilgi) denir.²¹⁴

Kur'an'da ise yakinin üç kısmından söz edilir.

İlme'l-yakin²¹⁵: Aklî veya naklî delil ile elde edilen bilgi durumundaki kesinliktir, düşünmeyle elde edilir. Mesela; suyun denizdeki varlığına dair bilimiz böyledir.

²¹² Bakara 2/16.

²¹³ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzalî, *el-Munkız'u Mine'd-dalâl*, Beyrut 1967, s. 64.

²¹⁴ Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1974, 169-170.

²¹⁵ Tekasür, 102/5.

Ayne'l-yakin²¹⁶: Duyu yoluyla elde edilen yani görme veya gözlemeden meydana gelen kesin bilgidir. Meselâ; deniz kenarında duran bir kişinin su hakkındaki bilgisi gibi.

Hakka'l-yakin²¹⁷: Bilme ve görmenin her ikisini de içine alan bilgidir. 'Kesinlik açısından en ileri derecede bulunan doğru bilgi anlamında bir terim. 'Gerçek varlık, doğru hüküm" anlamındaki hak ile 'gerçeğe uygun kesin bilgi' anlamındaki yakın kelimelerinden oluşan terkip, 'iç duyu veya iç tecrübe yoluyla ulaşılan ve kesinlik bakımından en son merhaleyi teşkil eden doğru bilgi' diye tanımlanabilir. Denize girip yıkanan kimsenin deniz ve su hakkındaki bilgisi böyle bir bilgidir.²¹⁸

Yakinin üç halinin Kur'an'daki kullanımına şunu örnek verebiliriz. İnsanın, Allah'ın yaratıkları öldürdükten sonra diriltmeye kadir olduğuna²¹⁹ ilişkin aklî ve naklî bilgisi ilme'l-yakin, Hz. İbrahim'in, eliyle parçalayıp ayrı ayrı tepelere koyduğu kuşların diriltildiğini müşahede etmesiyle²²⁰ edindiği bilgi ayne'l-yakin, Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini merak eden bir mü'minin O'nun tarafından öldürülüp diriltmesiyle²²¹ ulaştığı bilgi de hakka'l-yakindir.

Kur'an'da yakın kelimesi on dört defa isim ve on dört defa da fiil olarak toplam yirmi sekiz yerde²²² kullanılmaktadır. Yoğun bir şekilde kullanılmış olması önemine binaendir. Yaratıcı insanın yakın sahibi olmasını istemekte, imanıyla başlayan bu yakınlığın ölüm anında da olmasını arzu etmektedir. "*ve ölüm-yakin sana erişinceye kadar Rabbine kulluk et.*" (Hicr 15/99)

Kur'an'da 'yakin' kavramıyla yakından alakalı 'itminan' sözcüğü de kullanılır. İtminan, kalpten inanmak, güvenmek, sükûn bulmak anlamlarına gelir. Kur'an'da, itminan kelimesi türevleriyle beraber geniş bir anlam yelpazesi içerisinde kullanılır. Sükûn bulmak, huzura kavuşmak,²²³ razı olmak, hoşnut olmak,²²⁴ yerleşmek, yurt tutmak²²⁵ kavramın kullanıldığı anlamlardandır.²²⁶ Ama kalplerin itminanının en çok ön

²¹⁶ Tekasür, 102/7.

²¹⁷ Vakıa, 56/95; Hakka, 69/51

²¹⁸ Cemil Saliba, *el-Mu'cemû'l-Felsefiyye*, Beyrut 1982, II/588.

²¹⁹ Teğabun, 64/7.

²²⁰ Bakara, 2/260.

²²¹ Bakara, 2/259.

²²² Abdalbaki, s.773-774.

²²³ Bakara, 2/260; Âl-i İmrân, 3/126; Mâide, 5/113; Enfâl, 8/10; Ra'd, 13/28.

²²⁴ Nahl, 16/106; Hacc, 22/11; Fecr, 89/27.

²²⁵ Nisâ, 4/103; İsrâ, 17/95.

plana çıktığı an, Allah'ı zikirle buluştuğu andır. Konuyla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “*onlar ki, inanmışlar ve Allah'ı anmakla kalpleri huzur ve doyum bulmuştur; çünkü bilin ki, kalpler gerçekten de ancak Allah'ı anarak huzura erişir.*” (Ra'd, 13/28)

İnsanları Allah'ı anmaya teşvik eden, bunun bir yükümlülük olduğunu vurgulayan, sağladığı ruhsal yatışımlığı ve özgüven duygusunu hatırlatan bu ayetin, zikir (Allah'ı anma) olgusunun, insanı, sürekli Allah'ı gözetmeye, O'na karşı derin bir huşu duymaya, O'na kulluk etmeye, O'na yaklaşma çabası içinde olmaya, O'nun emirlerini eksiksiz yerine getirmeye teşvik ettiği ifade edilir. Başka ayetlerde ise, Allah'ı anmayanlara ağır eleştiriler yöneltilir.²²⁷ Bunun katı kalpliliğe, karanlık vicdanlılığa, takvasızlığa, günahlara aldırış etmeme eğilimine yol açtığı ifade edilir.²²⁸

İtminan, tam sükûn, tam oturaklaşma ve kalbî hayat adına gelgitlerin bütün bütün sona ermesi şeklinde tarif edilmiştir ki, o da, itminanın sekine üstü bir hâl olduğunu göstermektedir. Sekine, nazarî bilgilerden kurtulup, gerçeğe uyanma mevzuunda bir başlangıç ise, itminan bir nihai nokta ve bir son duraktır.²²⁹

1.3.2.9. Düşünen ve Akleden Kişilikler Yetiştirmek

Yüce Allah'ın kendi yarattığı insana akletme yeteneği, ahlaki his yani vicdan duygusu, kullanması için pek çok imkân ve yetiler vermesi, hem insana verilen değeri hem de onun sorumluluğunu göstermektedir.²³⁰ İnsan bu sorumluluğa göre hareket etmeli kendisine verilen yetileri yerli yerinde kullanmalıdır. İlahi bir rahmet kaynağı olan Kur'an, insan aklına, düşüncesine ve vicdan duygusuna seslenir. Kendisine verilen aklı, kalbi ve vicdan melekesini kullanmasını ister. “*Öyleyse, onlar bu Kur'an üzerinde hiç düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?*” (Muhammed, 47/24)²³¹

Ayetten de anlaşıldığı gibi insanlar kendilerine verilen aklı kullansınlar diye Allah bu kitabı indirmiştir. Kur'an insanlara doğru yolu gösteriyor, ancak ondan yararlanabilmek için

²²⁶ Mukâtil b. Süleyman, (*el-Eşbah ve'n-Nezair fi'l Kur'ani'l-Kerim*) *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları İstanbul 2009, s. 151-153.

²²⁷ Taha, 20/124.

²²⁸ İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Ekin Yayınları, İstanbul 1997, VI/384-385.

²²⁹ Fethullah Gülen, *Sızıntı Dergisi*, Nisan 1991, Cilt 13, Sayı 147.

²³⁰ Musa Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 32.; Geniş bilgi için bkz. Musa Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi*, İnsan Yay. İst., 1993

²³¹ Ayrıca bkz. Sad, 38/29.

peşin hükümlerden, kökleşmiş inançlardan, dengeyi bozan kir ve nefret gibi duygulardan kurtularak Kur'an'ı okumak, dinlemek ve üzerinde düşünmek gerekiyor.²³²

Bütün uyarılara rağmen, Allah'ın gönderdiği mesajları kalpleriyle fihketmeyen, yani işi derinden derine anlamayan, kendi vicdanında duyulması ve farkına varılması gereken şeye dikkat etmeyenler, Kur'an'da cehennem ehli olarak nitelendirilirler.²³³ Çünkü bunların gönüllerinde, gözlerinde ve kulaklarında insanlığa mahsus mana ve şuur bulunmaz. Hayvanlar gibi sadece bir gövdeyle insan olunur sınırlar ve yalnızca görünüş ile ilgilenirler. Bütün duygu ve idrakleri özellikle bu dünyadaki geçim sebeplerine yöneliktir. Bu sebeple gelişmeye ve ebedi mutluluğa aday olan yaratılışlarından gereği gibi yararlanmazlar, yararlanmak şöyle dursun onun bozulmasına sebep olur ve ebedi azaba götüren bir yola girerler.²³⁴

İslam'ın ön gördüğü eğitim sisteminde esas olan akleden, düşünen, idrak eden ve bunu meleke haline getiren bireyler yetiştirmektir. Aksi takdirde verilen eğitimin bir anlamı olmaz. Bu nedenle her fırsatta mensuplarını Allah'ın bu işlerde kullanmak için vermiş olduğu duyuları harekete geçirmeleri için onları teşvik etmiştir. Kendi içlerinden başlayarak bütün âleme yayılan bir tefekkürle düşüncelerini istemistir. *“Şimdi onlar kendi iç dünyalarında hiç muhasebe yapmazlar mı? Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan, dahası sınırlı bir ömürden yoksun olarak yaratmamıştır. Ne var ki insanlardan birçoğu Rablerine kavuşacaklarını inatla inkâr etmektedirler.”* (Rum, 30/8)

Yüce Yaratıcı bu tefekkür ve tedebbür işinin, hayatın her anına yayılmasını istemektedir. Çünkü Kur'an'da akıl sahipleri bu özellikleriyle ön plana çıkarılmaktadırlar. *“Onlar ki ayakta dururken, otururken ve uyumak için uzandıklarında Allah'ı anar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde inceden inceye düşünürler: "Ey Rabbimiz! Sen bunların hiç birini anlamsız ve amaçsız yaratmadın. Sen yücelikte sınırsızsın! Bizi ateşin azabından koru!”* (Al-i İmran, 3/191) derler.

1.3.2.10. Maddi - Manevi Yarar ve Erdemleri Korumak

İnsanların maddi manevi yararlarını gözetmek önemli bir husustur. Bunların korunması bireylerin birbiriyle barışık olmasına bağlıdır. Kur'an toplumsal barışın

²³² Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sabrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları. IV/750.

²³³ Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, s.168.

²³⁴ Araf, 7/179; Yazır, IV/178.

sağlanması şu çağrıyla yapılır; “*Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.*” (Bakara, 2/208)

Ayette vurgulanan temel düşünce toplumsal barışın sağlanmasıdır. Bunun için toplumun bir bölümünün İslâm’ı kabullenip, bir bölümünün başka şeylerin peşinde koşarak ayrılığa düşmemesi tavsiye edilmiştir. Allah’ın dinine girilmesi ve yaşanan bu dünya hayatında da topluca hareket edilmesinin yararı vurgulanmaktadır.

Ayet, her türlü ayrılık, çatışma ve çekişmelerden uzak, toplumsal bir uyuşmayı, uzlaşmayı emretmektedir. Allah’ın ‘Hep birlikte barışa giriniz.’ emriyle kastettiği barışın, bir boyutu da sosyal barıştır. Aynı toplumun içinde yaşayan farklı inançtaki, farklı kültürdeki ve farklı dünya görüşündeki fert ve grupların barış içinde yaşamalarını hedeflemektedir.²³⁵ Enfal suresinde de ‘silm’ kelimesi aynı manada kullanılmıştır:

"Eğer onlar silme-barışa yanaşırlarsa; sen de ona yanaş ve Allah’a dayan. Çünkü o, işiten ve bilendir." (Enfal, 8/61) Elmalılı Hamdi Yazır’a göre; ‘silm’e girip Allah’ın emirlerine boyun eğmekle öyle mükemmel bir sosyal görünüm ve öyle muntazam bir İslâm yurdu meydana getirilir ki bireyler arasında isyandan, kavga ve anlaşmazlıktan, birbirlerine eziyetten, eğrilikten, Allah’ın haklarına ve kulların haklarına tecavüzden eser kalmaz. Herkes güven, karşılıklı sevgi, rahatlık ve tam bir huzur içinde vazifeleriyle meşgul olur, geleceğine ve ahiretine tam bir sevinçle yürür ve bunu bozacak fesatlara meydan verilmez. Dünya hayatı hakkında parlak sözler söyleyip de kalpleri en merhametsizce düşmanlıklarla dolu olan, şeytanca hareket edenlerin arkasından gidilmez.²³⁶

Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın insanlardan toplumsal barışı sağlama talepleri yer alır. Medine’de yaşayan kabilelerin iman etmeden önceki halleri hatırlatılarak onlar gibi birbirlerine düşman olunmamasını, vahyin ilkelerine sarılarak kardeşçe toplumsal barış içerisinde yaşanılması istenir.²³⁷

Toplumdaki gruplar, birbirleriyle çekişiyor, kavga ediyor ve düşmanca kutuplaşmalara gidiyorlarsa, onlar bu halleriyle tefrika üretiyorlar demektir. Bundan kurtulmanın tefrikaya, parçalanma ve bölünmeye karşı korunmanın tek yolu Kur’an’a sarılmaktır. Kur’an’ı yaşamadan tefrikanın ortadan kalkması, düşmanlığın yok olması,

²³⁵ Bayraklı, II/545.

²³⁶ Yazır, IV/248.

²³⁷ Al-i İmran, 3/103.

kalplerin birleşip insanların kardeş haline gelmesi mümkün değildir. Kur'an bütün bu oluşumların dinamiğidir.

İslam eğitimcilerinin görevi, insanları Kur'an'a sarılmaya davet etmek, düşmanlık ve tefrikanın oluşturduğu sosyal cehennemden insanları kurtarmaya çalışmak, bunun için de insanların gönüllerini birleştirip kardeş haline gelmelerini sağlamaya gayret göstermektir.²³⁸ Ancak bu sağlanırsa insanlık, toplumsal barışla korunmuş olur.

1.3.2.11. İnsanın Bütün İhtiyaçlarını Gidermek

İnsanın bütün yükümlülükleri fitrattan kaynaklanır. İslâm'ın kendisine yüklediği yükümlülükler karşısında endişeye ve kuşkuya düşmez. İnsan bu yükümlülüklerden taşıyabileceklerini taşır; Allah'a güvenir, huzur ve barış içinde yoluna devam eder. Bunların yanı sıra ilâhi sistemin meydana getirdiği toplum; bu güzel, onurlu inanç sisteminden kaynaklanan, can, mal ve namus dokunulmazlığını sağlayan güvencelerin himayesi altındadır. Ayrıca insanın aklı, dini, nesli, insanlar arasındaki adalet ve güvenin tesisi, iaşesi için gerekli diğer bütün ihtiyaçları koruma ve teminat altındadır. Bunların tümü barışı yaygınlaştıran ve barış ruhunu yayan faktörlerdir. Bunlara ilgili olarak kısaca bilgi vermek konumuzun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Kur'an meselenin önemine vurgu yapar; *“Bu yüzden Biz İsrailoğullarına bildirdik ki, cinayetin ve yeryüzünde fesadı yaymanın cezası olarak işlenmesi dışında eğer bir kimse bir insanı öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibidir ve bir kimse bir hayat kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur...”* (Maide, 5/32) Ayet, insan hayatının kutsallığını vurgular. İnsan hayatının korunması için herkesin ve her bir ferdin başkasının hayatının kutsallığını kabul edip onun korunmasına yardım etmesi gerekir. Haksız yere bir başkasının hayatını alan, yalnızca bir kişiye zulmetmekle kalmamış, aynı zamanda insan hayatının kutsallığıyla ilgili hiçbir duygu, başkalarına karşı hiçbir merhamet duygusu taşımadığını göstermiş demektir. Bu nedenle o tüm insanlığın düşmanı demektir. Çünkü herkes aynı tür katı kalpliliğin kurbanı olursa, tüm insanlığın sonunun gelmesi kaçınılmazdır. Buna karşılık, eğer bir kişi tek bir insan hayatının korunmasına yardım ederse, tüm insanlığa yardım etmiş demektir. Bu yardımı o

²³⁸ Bayraklı, IV/280–283.

insanın, tüm insan soyunun devamına katkıda bulunacak niteliklere sahip olduğunu gösterir.²³⁹

Allah, bir taraftan cana haksız yere kıyılmasını haram kılarken²⁴⁰ bir taraftan da kasıtlı olarak bir mü'min canına kast eden kişinin ebedi olarak cehennemde kalacağını, Allah'ın lanetini ve gazabını hak edeceğini²⁴¹ haber vermektedir. Yani Yüce Yaratıcı meşru bir sebep olmadıkça öldürme işini sevmediğini, kulların da bundan uzak durmasını istemektedir. Peygamber (s.a.v.) de müminlerin birbirlerine karşı haklarını ifade ederken; “*Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona hiyânet etmez, yalan söylemez ve yardımı terk etmez. Her Müslüman'ın, diğer Müslüman'a ırzı, malı ve kanı haramdır. Takva buradadır. Bir kimseye şer olarak Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi yeter*”²⁴² buyurmaktadır.

İslâm, insanların can ve mal güvenliğini, ırz ve namusunun korunmasını garanti altına alır. Bu garantiler öncelikle Müslümanların kendi aralarında sağlanır. Fakat netice itibariyle bütün insanlar için bu hakların kutsiyeti kabul edilir. İslâm, bunlara ilâveten insanların inanç hürriyetini ve akıllarını korumayı da esas alır. Bu sebeple, canı, malı, ırzı ve namusu, dini ve akılı korumak ve bunlar uğrunda savaşmak gerekebilir ve bunlar uğrunda ölenler de şehit sayılır. Çünkü bunların her biri fertler için vazgeçilmez temel haklardır.

Hadiste ırz, mal ve candan bahsedilmesinin sebebi, bu üçünün esas olması, diğerlerinin bunlardan sonra gelmesidir. Çünkü ırz, mal ve cana tecavüzün haramlığı Kitap, Sünnet/nasslar ve icmâ ile sabittir

Aklı ve Dini Korumak: Akıl Yüce Yaratıcının insana bahşettiği nimetlerin başında gelir. Bu nedenle Allah Teâlâ, insan aklını muhatap alır ve onlarca ayette insanların akıllarına ve akıllarını kullanmalarına vurgu yapar.²⁴³

Akla bu kadar önem veren İslam dini aklın korunmasına da önem verir. Akla zarar verebilecek, aklın sağlıklı bir şekilde çalışmasını engelleyebilecek her şeyi yasaklar. Aklın kontrol mekanizması olan iradenin korunması da dinî bir zorunluluktur. Akıl ve iradeyi etkisiz hale getiren bütün maddeler, sarhoşluk vermeseler bile İslâm âlimlerinin

²³⁹ Seyyid Ebu'l A'la Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, (Trc. Kurul), İnsan Yayınları, İstanbul, 1987. I/421.

²⁴⁰ En'am, 6/151.

²⁴¹ Nisa, 4/93.

²⁴² Tirmizî, Birr 18.

²⁴³ Bkz. Bakara, 2/ 73, 76, 164, 170, 242; Al-i İmran, 3/65,118; Hud, 11/51; Yusuf, 12/2; Zuhuf, 43/3.

icmâ ile haram kabul edilmiştir. İnsan iradesini ve aklını devre dışı bırakanların başında içki ve uyuşturucu maddeler gelir.

“Siz ey imana ermiş olanlar! Sarhoşluk veren şeyler, şans oyunları, putperestçe uygulamalar ve gelecek hakkında kehanette bulunmak, Şeytan işi iğrenç kötülüklerden başka bir şey değildir: O halde onlardan kaçının ki mutluluğa eresiniz!” (Maide, 5/90) Ayet, sarhoşluk veren şeylerin şeytanın işi olduğunu ifade ederken, Peygamber (s.a.v.) açık bir şekilde sarhoşluk veren şeylerin haram olduğunu bize haber vermektedir; *“Sarhoşluk veren her şey haramdır.”*²⁴⁴

Bu meseleye farklı bir açıdan bakmak da mümkündür. Zira insanımız, toplu bir sarhoşluk tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sarhoşluk, fertlerin herhangi bir sarhoşluk illetine tutulmasından çok daha fazla tehlikeli ve bütün bir İslâm âlemini tehdit eden kimliksizlik sarhoşluğudur.²⁴⁵

Akıl, dinin olmazsa olmazıdır. Akıl nimetinden mahrum olanlar dinin emirleri ile yükümlü değildirler. İslam, ön gördüğü eğitim anlayışında insanların din özgürlüklerini de korumayı amaçlar. Bununla ilgili olarak Kur'an'da; *“Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış, birbirinden ayrılmıştır: O halde, şeytani güçlere ve düzenlere uymayı reddedenler ve Allah'a inananlar, hiçbir zaman kopmayacak en sağlam mesnede tutunmuşlardır: Zira Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.”* (Bakara, 2/256) buyrulur.

Allah, bütün insanların kendisine teslimiyet göstermesini istemesine rağmen bu işin zorla olmasına müsaade etmemektedir. Ayet bunun açık bir delilidir. İslam'ın dışındaki inançlara mensup olan insanlar, İslam'a ve onun değerlerine düşmanca bir tavır takınmadıkları sürece kendi inançlarında özgürdürler. İslam'ı kabul etmek için zorlanmazlar. Çünkü İslam'ın özünde dinlere saygı ve din özgürlüğü önemli bir yer tutar. Nitekim Medine Sözleşmesi'nde diğer din mensubu Yahudiler ayrı bir statü elde etmişler ve kendi problemlerini Tevrat esaslarına göre çözme hakkı almışlardır. Asr-ı saadette Yemen'deki Hıristiyan Necran halkı Hz. Peygamber mescidinde kendi dinlerine göre ibadet imkânı elde etmişti. İslam, tarihi boyunca dine, dindarlara saygı ile muamele edilmesini öngörmüştür.

²⁴⁴ Buhârî, Eşribe 4; Tirmizî, Eşribe 2.

²⁴⁵ Mehmet Şentürk, *Din ve Aklın Korunması*, İlkadım Dergisi, 2010, sayı:260; www.ilkadimdergisi.net.

Nesli Korumak: Nesli korumak "bedeni, ruhu, kafası sağlam, ait olduğu kültür ve medeniyetin değerlerini tevarüs etmiş çocuklar yetiştirmekle" olur; bunun da en ideal aracı ailedir.²⁴⁶ Bunun için sorumluluk taşıyan ana, baba ve eğitimcilerin gençleri ahlak dışı cinsel konulardan uzak tutmaya çalışmaları gerekmektedir. Gençlerin kafasına ve kalbine, şeref, haysiyet, kişilik, yüksek ahlak ve faziletler yerleştirip Allah korkusu ve sevgisiyle süslemeleri gerekmektedir.²⁴⁷ Nitekim Rabbimiz bu hususta kullarını uyararak:

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun!" (Tahrim, 66/ 6) Ayetten anlaşıldığına göre sadece iman etmek, cehennem ateşinden kurtulmak için yeterli değildir. İmanla birlikte, ibadetlerimizde, ahlakımızda ve sosyal münasebetlerimizde de İslam ahkâmına uymak zorundayız. Ancak bu şekilde nefsimizi ve neslimizi koruyabiliriz.

Resulullah (s.a.v.) Efendimiz, neslimize sahip çıkmamız gerektiğini bize şöyle haber vermekte: *"Hepiniz çobansınız ve hepimiz elinizin altındakilerden sorumlusunuz. Yönetici bir çobandır. Erkek, aile halkının çobanıdır. Kadın, kocasının evi ve çocukları için çobandır."*²⁴⁸ buyurmaktadır.

Aile tesis edilirken, erkek ve kadın birbirine kesin olarak söz verir; sevgi, samimiyet ve güven esasına dayalı bir birlik kurarlar. Böylece ilâhî kudretin bir tecellisi olarak, birbirine yabancı iki kişi artık birbirine en yakın iki insan oluverir. Üstelik kurdukları yuva da kendilerine, ayrıldıkları baba evinden daha sıcak hâle gelir. Allah Teâlâ, eşlerin birbiri için ilâhî bir lütuf olduğunu şöyle beyan buyurur: *"Onun varlığının ve birliğinin delillerinden biri de kendilerine meyledip ülfet edesiniz diye kendi cinsinizden size eşler yaratması ve aranızda bir muhabbet ve şefkat kılmasıdır. Şüphesiz ki bunda tefekkür eden bir topluluk için nice deliller vardır."* (Rum, 30/21)

Nesle sahip olmada öncelikle ana babalara büyük sorumluluklar düşmektedir. Çocuklarını İslam ahlakıyla yetiştirmeleri onlara farz kılınmıştır. Çocuklarını ıslah edip eğrilerini doğrultmak, dünya ve ahiretleri için hayırlı işlere yöneltmek vazifeleridir. Evlatlarına, küçük yaşta, doğruluk, emanet, istikamet, ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşmak, büyüklere saygı, misafire ikram, komşuya iyilik etmek hasletlerini

²⁴⁶ Hayrettin Karaman, Nesli Korumak, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/> HayrettinKaraman, 19.10.2008,

²⁴⁷ Nureddin Soyak, *Nesli Korumak*, İklim Dergisi, yıl 2008 sayı:240,

²⁴⁸ Buharî, Nikah, 91.

kazandırmaya; dillerini kötü sözlerden, hareketlerini kötü davranışlardan sakındırmaya çalışmalıdırlar. Çocuğu bayağı işlerden alıkoyup kötü ahlaktan alakasını kesmeye, kişiliğini, şeref ve itibarını zedeleyen her türlü temayülden uzaklaştırmaya, insanî hasletleri âdet haline getirmesine gayret etmelidirler.²⁴⁹

Korunmuş ve iyi eğitilmiş sağlıklı ve salih bir nesil hem bu dünyada hem de ahirette hayra vesile olur. Hadis-i şerifte şöyle buyrulur: “Allah Teâlâ, cennetteki sâlih kulunun derecesini yükseltir de, hayrete düşen kul: *Ya Rabbi, bu terfî bana hangi sebeple verildi?* diye sorar. Allah Teâlâ da: *Çocuğunun sana yaptığı istiğfar ve dua sebebiyle...*” buyurur.²⁵⁰

Diğer bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulur: “*İnsan ölünce, bütün amellerinin sevabı kesilir. Ancak şu üç şey müstesna: Sadakayı cariye, kendisinden istifade edilen ilim, ardından dua eden salih bir evlat...*”²⁵¹

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız sebeplerle İslam neslin korunmasını amaç edinmekte ve sağlam karakterli nesillerin yetiştirilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını ön görmektedir.

Adaleti ve Emniyeti Sağlamak: Adalet, Kur'ân'da genellikle 'düzen, denge, eşitlik, doğru yolda hareket etme, hakikate uygun hüküm verme, dürüstlük ve tarafsızlık' gibi anlamlara gelmektedir. Bu içeriği ile adalet, bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan, hiçbir zaman başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâkî bir erdemdir.

Ahlak ve hukukun en temel kavramı adalettir. Çünkü adalet, insanlar ile toplumlar arası ilişkilerde söz konusudur. Bu nedenledir ki adalet ilkesinin yer aldığı ilişkilerde hem bireysel hem de toplumsal bağlamda bir dirlik ve düzenlik vardır. Zira ‘adalet bir şeyi yerli yerine koymak ve yerinden başka bir yere koymamak’ demektir. Adalet olmadığı zaman onun yerine geçen davranış biçimi zulüm olarak adlandırılır. Bu da bir şeyi ait olduğu yere koymamak yani haklıya hakkını vermemek veya bir kimsenin hakkını ihlal etmek anlamına gelmektedir. Kur'ân bu anlamdaki zulmün her çeşidini

²⁴⁹ Soyak, agm.

²⁵⁰ Ahmed bin Hanbel, II, 509; İbn-i Mâce, Edeb, 1.

²⁵¹ Müslim, Vasiyet, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36.

şiddetle reddeder.²⁵² “Zulüm ile öksüzlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar ve çılğın bir ateşe girecekler.” (Nisa, 4/10)²⁵³

İslam, hayat, din, akıl, mal ve neslin korunmasına göre öncelik sıralamasında ikinci sırada yer alabilecek iskân, giyim, ulaşım ve korunma gibi ihtiyaçları da gidermeyi eğitim anlayışının bir gereği olarak görür. Bu nedenle insanların meskenlerine izinsiz girmeyi uygun görmez; “Siz ey imana erişenler! Kendi evlerinizden başka evlere sakinlerinden izin almadan, onlara selam vermeden girmeyin. Eğer karşılıklı haklarınızı dikkate alacak olursanız bu öğüt sizin kendi iyiliğiniz içindir.” (Nur, 24/17)

Giyim hususunda da Kur’an insanların nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili yol gösterir. Allah Teâlâ, giyinmeyi hem insanın çıplaklığını örtmesi hem de bir görkem ve güzellik nesnesi olarak tanımlar ve Allaha karşı sorumluluk bilinci örtüsünün her şeyin üstünde olduğunu,²⁵⁴ mescitlerde süslü, güzel giysilerin kuşanılmasını,²⁵⁵ kadınların (toplum içine çıktıklarında) dış kıyafetlerini üzerlerine almalarının rahatsız edilmemelerini temin edeceğini ifade eder.²⁵⁶

Ulaşımın insanın önemli ihtiyaçlarından birisi olduğunu bilen Allah Teâlâ insanlar için çeşitli ulaşım araçları var ettiğini ifade etmektedir: “Gerçek şu ki, Biz Âdemoğullarını üstün ve onurlu kıldık; karada ve denizde onların ulaşımını sağladık...” (İsra, 17/70)

İnsanın ihtiyaç duyduğu şeylerden birisi de güven duygusudur. Bu da korunma için gerekli tedbirlerin alınmasıyla hâsıl olur. Kur’an bununla ilgili de nasıl davranılması gerektiği hakkında bize rehberlik yapmaktadır. “O halde, onlara karşı toplayabildiğiniz kadar kuvvet ve binek hayvanı hazır edin ki bununla hem Allahın, hem sizin düşmanınız olan bu insanları, hem de sizin bilmediğiniz ama Allahın bildiği başkalarını caydırabilesiniz ve bilin ki, Allah yolunda her ne sarf ederseniz size bütünüyle ödenecek ve size haksızlık yapılmayacaktır.” (Enfal, 8/60)

İnsanların ihtiyaç duyduğu şeylerden birisi de huzurdur. Huzur, ancak insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle barışık bir hayat yaşıyorsa mümkün olur. Bunun için

²⁵² Demirci, s. 305-308.

²⁵³ Ayrıca Bkz. Bakara, 2/79; En’âm, 6/52; Hacc, 22/39-40.

²⁵⁴ A’raf 7/26.

²⁵⁵ A’raf 7/31.

²⁵⁶ Ahzab 33/59.

Yüce Yaratıcı bütün insanlığa genel bir çağrıda bulunur; “*Ey iman edenler, hepiniz topluca 'barış ve güvenliğe girin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.*” (Bakara, 2/208)

Kur'an hem inancın temelini hem de bu inanç etrafında birleşen bireylerin ilişkilerinin esasına 'tevhit' anlayışını koymaktadır. Zira inançta birlik toplumsal hayatta birlik ve beraberliğin temel unsuru olarak ifade edilmekte, tevhit inancına sahip bireylerin birlik ve beraberliği sosyal hayat içerisinde devam ettirmeleri gerektiği²⁵⁷ Kur'an'da önemli bir prensip olarak vurgulanmaktadır: “*Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlarla senin hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını haber verecektir.*” (En'am, 159)

İslam toplumsal barışı ve insanlar arasında iyi ilişkiler kurulmasını önemser. Kur'an'ı Kerim, kutsallara saldırı olmadığı sürece başka inançlardan olsalar dahi insanlara iyilik yapılmasını teşvik eder.²⁵⁸

İnsanlar arası iyi ilişkilerin temeli, insanlığın kardeşliği yani insanların aynı anababadan yaratılması,²⁵⁹ insanların bir tek ümmet oluşu,²⁶⁰ İslam'ın çağrısının evrensel oluşuna,²⁶¹ dayanır. Bu temel anlayışla hareket eden İslam eğitimcilerinin gayelerinden biri de insanlar arası iyi ilişkileri sağlayacak bir eğitim anlayışı ortaya koymaktır. Çünkü insanlar aynı inancı paylaşmasalar dahi aynı mekânları paylaşıyorlarsa bir birleriyle iyi ilişkiler kurmak durumundadırlar. Kur'an'da Peygamberler, inkârcı kavimlerin ‘kardeşleri’²⁶² veya ‘arkadaşları’²⁶³ olarak tanıtılır.

İnsanın karşılanması gereken ihtiyaçlarından birisi de hayata ve çevreye bakışını güzelleştiren sanattır. Güzellik fıtrî bir duygudur. İnsan hayatındaki çok önemli ve büyük meseleler, güzellik duygusu üzerine bina edilir. Sanat alanının en büyük dayanağı güzellik duygusudur. Yine akide için de en büyük hazine güzellik duygusudur. Normal bir yaratılışa sahip olan insan güzellik duygusunun yüceliklerine daldıkça bu duygunun psişik sahadaki önemi artar, hayata yön verici gücü fazlalaşır.²⁶⁴

²⁵⁷ Gürer, s.130.

²⁵⁸ Mümtetine, 60/8.

²⁵⁹ Nisa 4/1.

²⁶⁰ Bakara, 2/213; Yunus, 10/20.

²⁶¹ Yusuf, 12/104; Tekvir, 102/ 27.

²⁶² A'raf 7/56, 73,85; Hud 11/50, 61,84; Şuara 26/106,124,142,161; Neml 27/45; Ankebut 29/36.

²⁶³ Sebe 34/46; Necm 53/2; Tekvir 81/22.

²⁶⁴ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, (Terc. Bekir Karlığa), İstanbul 1987. s. 13–14.

Kur'ân-ı Kerim insanların dikkatlerini hep güzele döndürür. Güzelliği doyasıya seyretmek ve kavrayabilmek için şöyle buyurur: “*O'dur ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı...*” (Secde, 32/7) Bu, insan fitratının gördüğü, gözünün seyrettiği ve zihninin kavradığı bir hakikattir, eşyanın şeklinde ortaya çıkan saf bir gerçektir. Allah'ın yarattığı her şeyde görebilenler için bir güzellik göze çarpar. Her şeyde eşsiz bir güzelliğin hâkim olduğu eksiksiz bir ahenk vardır. Gören bir göz, hisseden bir gönül, düşünebilen bir zihin bu âlemde bütünüyle bir ahenk ve güzellik bulur.²⁶⁵

Allah, Hüsn-ü mutlaktır yani mutlak güzeldir. Güzellik karşısında duyduğumuz hayranlık, bizi yüce Yaratıcıya yaklaştırır. Aslında bütün güzellikler O'nun güzelliğinin bir tecellisidir. Güzeller ve güzellikte ezel âleminin bir tecellisi vardır. “*Nereye dönerseniz dönün, orada O'nun yüzü, O'nun güzelliği var.*” (Bakara, 2/115)²⁶⁶

1.4. KUR'ANİ EĞİTİMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Kur'an'ın insanlık için sunmuş olduğu eşsiz eğitim modelinin kendine has birtakım özellikleri mevcuttur. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür.

1.4.1. Kur'an'a Göre Eğitim Doğumdan Önce Başlar

Çocuğun ilk ve temel eğitimi, toplumsal kurumların en önemlilerinden biri olan aileyle başlar. Dünyaya masum ve her şeyden habersiz olarak gelen çocuk, bulunduğu aile içinde kişilik kazanır.²⁶⁷ Çocuk eğitimi, anne karnında hamilelik sürecinde başlamaktadır. Çocuğun ruhi boyutunun sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve karakterinin istenilen biçimde şekillenmesi için hamilelik süreci, eğitimin başlangıç dönemidir.

Eğitimin ailede başlıyor olması anne-babaya büyük sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluk Kur'an'da şöyle hatırlatılır: “*Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...*” (Tahrim, 66/6)

Anne ve baba adayları, hamilelik sürecinin başlamasından itibaren Allah'a kendilerine sağlıklı bir çocuk vermesi için dua etmeleri gerekmektedir. Bu, Hz. Âdem (a.s) ile Hz. Havva'dan geçmiş peygamberlerin ümmetlerine olduğu kadar Ümmeti Muhammed'e de bir mirastır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaptıkları dua şekli şöyle ifade edilir: “*Eğer bize beden ve manen sağlıklı bir çocuk*

²⁶⁵ Seyyid Kutup, *Fizilal'il Kur'an*, Beyrut, Daru'l Şuruk, 1985, V/2809.

²⁶⁶ Kemal Sayar, *Her Şeyin Bir Anlamı Var*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.17.

²⁶⁷ Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, s.19.

verirsen, yemin ederiz ki, Sana şükredenlerden olacağız.” (A’raf, 7/189) Yine aynı şekilde Hz. Zekeriya'nın duası da şöyledir: *"Ya Rabbi! Bana kendi katından temiz bir soy bahşet, doğrusu Sen duayı işitirsin."* (Âl-i İmrân, 3/38)

Kur'an eğitiminin gösterdiği bu hassasiyeti, bugün yapılan birçok bilimsel araştırma da desteklemektedir. Eğitimin doğumdan sonraki ilk saatten itibaren başladığını açıklayan, Amerikalı yazar Carroll, dünyanın çeşitli yerlerindeki uygulamalardan örnekler vermektedir. Çocukların etrafında olup bitenlerden etkilendiğini, konuşmaları hissettiğini ifade eden yazar, bu çerçevede bazı Hıristiyan mezheplerindeki ve Kızılderililerin yaptıkları duaları, Müslümanların çocuğun kulağına ezan okumalarının etkilerinden bahsetmektedir.²⁶⁸

Buradan hareketle diyebiliriz ki Kur'an'a ve dolayısıyla İslam anlayışına göre eğitim, doğumla başlayıp ölümle biten bir süreç olma özelliği arz etmektedir.

1.4.2. Geçmişle Geleceği Birbirine Bağlayan Bir Eğitimidir

Allah'ın vahyiyle başlayan bu eğitim, peygamberlerle gelecek nesillere taşınıp kıyamete kadar devam edecektir. Yüce Allah Peygamberimizin eğitim yöntemi hakkında: *"Nitekim size, mesajlarımı iletmesi, sizi arındırması, vahiy ve hikmeti bildirmesi ve bilmediklerinizi öğretmesi için içinizden bir elçi gönderdik."* (Bakara, 2/151) buyurmaktadır.

Bu ve benzeri ayetler; eğitim ve öğretimin değişmeyen, kendisinden daha güzeli olmayan, insanın dünyasını ve ahiretini mesut eden usulleri ortaya koymaktadır. Çünkü bu ayetleri inzal eden, insanı yaratan, onun özelliklerini ve eğilimlerini en iyi bilen Allah'tır.²⁶⁹

Geçmişle gelecek arasındaki eğitim bağı gösteren en güzel örneklerden biri de Hz. İbrahim'in yaptığı duadır. *"Ey Rabbimiz! Soyumuz içinden onlara Senin mesajlarını iletecek, vahyi ve hikmeti öğretecek ve onları arındırıp temiz kılacak bir elçi çıkar: Çünkü yalnız Sensin kudret ve hikmet sahibi!"* (Bakara, 2/129) Peygamberimiz (s.a.v.) de bu hususa işaret etmek için *"Ben atam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annem Amine'nin rüyasıyım"*²⁷⁰ buyurmuştur.

²⁶⁸ <http://aileegitimi.com/ahlak-egitimine-cocugun-dogumuyla-baslanmalidir.html>, 27.04.2011.

²⁶⁹ Ahmed bin Ahmed bin Şerşal el-Cezairi, *Usulu't Terbiye ve't Talim Kema Resameha'l Kur'an*, Darul Haremeyn, Kahire 2003, s.13.

²⁷⁰ Şibli, *İslâm Tarihi*, Asrı Saadet, Şevval, 1330, II/1643.

Peygamber (s.a.v.)in terbiye metodu, sadece kendi asrıyla sınırlı kalmayıp gelecek asırları da kuşatmaktadır. Bu hakikat Kur'an'da da şöyle dile getirilir: *“O, Kitap ile ilgisiz bir topluma, kendi içlerinden kendilerine Allah'ın mesajlarını aktaran, onları arındıran, ilahi kelamı ve hikmeti öğreten bir elçi göndermiştir ki, o'ndan önce, açık bir sapıklık içindeydiler; Bu Peygamber, henüz kendilerine katılmamış bulunan diğer insanlara da gönderilmiştir. O gerçekten azizdir, hakîmdir.”* (Cuma, 62/2–3) Ayetlerde de ifade edildiği gibi, Peygamberimizin getirdiği mesaj ve insanların takip etmeleri istenen yol sadece kendi dönemindekiler için değil, kendilerinden sonra gelecek olan nesilleri de içine alan bir terbiye yöntemi ve usulüdür. Kur'an'ı ve onunla ilgili ilimleri öğrenen herkes, hangi dönem ve çağda olursa olsun peygamberin öğrencisidir.²⁷¹

İslam'ın ön gördüğü eğitim metodu ayetlerin de delalet ettiği gibi halefin seleften devralıp geliştirdiği kesintisiz muttasıl bir metottur. Peygamberler de bu meşaleyi birbirlerinden devralmışlardır. Bu nedendir ki Hz. İbrahim'in yaptığı duanın akabinde Hz. İbrahim'in öğretisinden yüz çevirecekler için şu ilahi uyarı yer almaktadır: *“Öz benliğini beyinsizliğe itenden başka kim, bu dünyada gerçekten yücelttiğimiz ve şüphesiz ahirette de dürüst ve erdemliler arasında yer alacak olan İbrahim'in inanç sistemini terk etmek ister?”* (Bakara, 2/130).

Başka bir ayette de bu durumun tam aksi dile getirilerek Hz. İbrahim'in ve onun yolundan gidenlerin tercihleri övülmektedir. *“Bütün benliğini Allah'a teslim eden, daima iyilik yapan ve her türlü batıldan yüz çeviren İbrahim'in inanç sistemine Allah'ın onu sevgisiyle yücelttiğini görerek uyan kişiden daha iyi iman sahibi kim vardır?”* (Nisa, 4/125)

1.4.3. İnsanı Bütün Yönleriyle Ele Alır, Kuşatıcıdır

Modern düşünce insanı tek boyutlu olarak ele alan bir yaklaşım tarzıdır. Bu düşünceye göre insan akıl varlığıdır ve sadece akılla temellendirilebilen şeylerin gerçekliği vardır. İşte insanı tek boyutlu olarak bu okuma biçimi din, teoloji, metafizik vb. şeyler yanında insanın duygusal dünyasını da devre dışı bırakmıştır. Ancak insanı sadece akıl varlığı olarak görüp, duygusal yanını göz ardı etmek, onu din ve metafizikten arındırmak modern insana mutluluk getirmemiştir. İşte modernitenin sunduğu bu negatif tutumdan dolayı son zamanlarda dine yönelik ilgi büyük bir canlılık kazanmıştır.

²⁷¹ Ahmed bin Ahmed, s. 13.

Bu tür sonuçlar karşısında birçok insan, modern dünyada, doğa ve insanın kaderi ile ilgili, felsefi-dinî konuları yeniden düşünmeye odaklanmışlardır.²⁷²

Bu düşüncenin tam aksine, Kur'an'ın eğitim-öğretim üslubunda göze çarpan en önemli nokta, insanı bütün boyutlarıyla ele alması ve "onun toplumsal huzuru ve disiplini sağlamak için koyduğu kurallarda insan psikolojisini ve biyolojik varlığını daima göz önünde bulundurduğu ve insana mutlaka alternatifler sunduğu gerçeğidir."²⁷³

Kur'an faydalanmak amacıyla dikkatlice incelendiğinde görülür ki, Kur'an'ın barındırdığı prensiplerin tümü, insanın lehine olan hususlardır. En katı kurallardan biri olan kısas bile, üzerinde düşünüldüğünde aslında geride kalanların selameti için hayati bir özellik arz eder. *"Siz, ey imana ermiş olanlar! Öldürme olaylarında kısas size farz kılındı: Hür için hür, köle için köle ve kadın için kadın. Ve eğer kardeşi tarafından suçlu kimsenin suçunun bir bölümünü bağışlanmışsa, bu bağış uygun şekilde tatbik edilmeli ve kardeşine tazminatı güzellikle ödenmelidir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir. Buna rağmen hak ve adalet sınırlarını bilerek ve isteyerek ihlal eden için şiddetli azap vardır. Çünkü ey derin kavrayış sahipleri, kısas yasasında sizin için hayat vardır, böylece belki Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursunuz."* (Bakara, 2/178–179) Kısas da dâhil İslam'ın bütün hükümlerinde herkesin en az zararla kurtulması hedeflenir. Düşmanlığın sürüp gitmemesi ve kan davalarının ortaya çıkmaması için bütün alternatifler devreye sokularak insanın o alanda ölü kesilir.

Toplumun ekonomik yönden baş belası olan faiz illetine de insanların tüm özellikleri dikkate alınarak bir çözüm yolu sunulur. *"Faiz yiyenler, şeytanın çarptığı kimseler gibi davranırlar; çünkü onlar "Alışveriş de bir tür faizdir!" derler. Hâlbuki Allah alışverişini helal ve faizi haram kılmıştır. Bu nedenle, kim Rabbinin öğüdünü dinler ve hemen faizden vazgeçerse, evvelki kazançlarını koruyabilir ve onun hakkında karar vermek artık Allah'a kalır; faize geri dönenlere gelince; içinde yaşayıp kalacakları ateşe mahkûm olanlar işte böyleleridir."* (Bakara, 2/275)

Böyle bir çözüm ne sermaye sahiplerinin mallarını ellerinden alır ne de ihtiyaç sahiplerini para babalarına ezdirir. Bu sayede her iki gurup da birbirlerinden istifade edebilecekleri ticari girişimlerde bulunabilir. Allahın rızasını önceleyen bir toplum için

²⁷² Tuncay İmamoğlu, *Din ve Modern Düşünce Üzerine*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, sayı: 27, <http://www.muhafezakar.com/>, 24.04.2011.

²⁷³ Mehmet Emin Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa, 1993, s.40.

bunun daha hayırlı olacağı bilincini yerleşir. Allah yolunda bir eylem yapıldığında karşılaşılan durumu kavramaya çalışmak ve barış teklif edene bu dünyevi hayatın gelip geçici kazançlarına duyulan özlem ve isteklerden dolayı onu saf dışı bırakacak davranışlardan kaçınmak gerekir. Çünkü asıl kazanç Allah katındadır.²⁷⁴

İmkânı olan insanlar bu imkânlarını mazeretsiz bir şekilde Allah yolunda kullanmaktan geri duramazlar. Bunu yaptıkları takdirde Allah'ın kınamasına muhatap olurlar. Allah insanları değerlendirirken genellemeye gitmez. Fakat herkesi de bir tutmaz.²⁷⁵

Yeminlerin nasıl yapılması gerektiği ve sadakat gösterilmediğinde cezasının nasıl olacağı belirlenirken de insan hem birey olarak hem de toplumsal bir fert olarak değerlendirilmiş ve hüküm bu ölçüler esas alınarak verilmiştir.²⁷⁶

İçki ve kumar yasaklanırken de aynı hasiyetler göz önünde bulundurulmuştur. Maddi zararlarının yanı sıra manevi ve toplumsal zararlar da göz önüne alınmış ve bu hususta iman edenler uyarılmışlardır. Çünkü bunlardaki en büyük tehlike insanı Allah'ı anmaktan alıkoymaktır.²⁷⁷ Allah'ı anmaktan geri duran insan için zor bir hayat kaçınılmazdır.²⁷⁸

Görülüyor ki Kur'an'da Allah, yeme içme konularından²⁷⁹ tutun da yeminlerine kadar hayatlarını nasıl düzenleyecekleri hususunda insanların her hallerini dikkate alarak bütüncül bir şekilde düzenlemeler yapmıştır.

1.4.4. Dengelidir

Akıl, kalp ve nefis arasındaki ilişkiler ağı, insanı, kendi içinde mücadele eden bir varlık olarak konumlandırırken, bu mücadeledeki tavrına göre yükselme ve alçalma dinamiği içine de sokmaktadır. İnsan, bir yanda akıl, kalp gibi yapılarla birlikte beden ve onunla alakalı ihtiyaçları, bir yanda irade, hakikat arayışı, ahlâk, estetik duyguları ve dil kabiliyeti, diğer yanda beşeri eğilimleri ile imtihan içinde oluşan temel dinamiklerini kendi varlığında taşımaktadır. Hayatının her anında, şahsi gelişiminin derecesine göre,

²⁷⁴ Nisa, 4/94.

²⁷⁵ Nisa, 4/95.

²⁷⁶ Maide, 5/89

²⁷⁷ Maide, 5/90-91.

²⁷⁸ Taha 20/124.

²⁷⁹ Maide 5/87-88.

farklı boyutlarda ve türlerde insan bu mücadeleyi devamlı yaşamaktadır.²⁸⁰ Bu noktada eğitimin temel işlevinin, akıl-kalp-nefs arasında bir birlik kurmak olduğunu söyleyebiliriz.

İnsan hem kendi içindeki dinamikleri hem de dış dünyada var olan dinamikleri bilinçli bir şekilde kullanmalıdır. Dış dünyayı okuyarak iç dünyadaki güçlerini harekete geçirmelidir. Ferdiyetin iç kaynaklarının gelişimi, onu akla hayale gelmez bir yüksekliğe çıkarır. O zaman kişi kendi kaderinin mimarı olur ve Allah'ın takdirinde onunla işbirliği haline ulaşır. Bu manada M. İkbâl şunları söyler;

“Benliğini öyle yücelt ki, Allah

*Kaderinin tayininde bunu öncelesin.”*²⁸¹

Kur'an'da insanın bu iç ve dış güçleri ve melekeleri dikkate alınır ve ona göre insana bir yol çizilmeye çalışılır. Bu nedenle insandan aklını, bilgisini ve inancını birleştirerek olayları ve varlıkları değerlendirmesi istenir. Varlıkların hakikatini kavraması istenirken aynı zamanda bu varlıkların bir var ediciye delalet ettiğini de idrak etmesi beklenir. *“O, yeri bütün canlı varlıklar için genişletip yaymıştır ve filizlenip dal veren tohumları ve hoş kokulu bitkileriyle. Öyleyse, Rabbinizin hangi nimet ve kudretini inkâr edebilirsiniz?”* (Rahman, 55/10–13) Ayetlerde de görüldüğü gibi insandan, dış âlemde var olandan hareketle, kendi iç âleminde bütün bunları yapan birinin var olduğunu bulması beklenmektedir.

Yüce Allah kitabında ilmi bir takım gerçekleri insanlara öğretirken, o gerçeklerden hareketle kendi yüceliğini de kavramalarını istemektedir.

“Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. Bu, her şeyi sapaşğlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.” (Neml, 27/88)²⁸²

Ne yazık ki bu üslubu günümüz eğitiminde görmek mümkün değildir. Çünkü günümüz eğitimi tabiattaki, yer ve göklerdeki hatta bizzat insanın kendisindeki gerçekleri keşfetmekte ve bu keşiflerle yetinmektedir. Bütün bunları var edeni ve onun

²⁸⁰ Z. Şeyma Arslan, s. 148.

²⁸¹ Saiyidian, s. 99.

²⁸² Ayrıca bkz. Yasin, 36/37-40

kudretini bulma ve anlama adımını atmamaktadır. Eğer bunu yapabilselerdi eğittikleri kişiler Allah'ın ayetlerini her yerde görür ve bilgileri ilerledikçe imanları da artardı.²⁸³

Allah'ı bilmek, ilke ve buyruklarına bağlı yaşamaktır. Çünkü insanın kendini, toplumunu ve evrendeki düzeni bilmesi, bu düzeni yaratanı tanımaya götüren birer araçtan başka bir şey değildir.²⁸⁴

Yunus Emre'nin ilimle ilgili söylediği şu hakikat, her zaman hatırlanmalıdır.

“İlim ilim bilmektir. İlim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsen. Ya nice okumaktır”

İslam insandan kendini, çevresini ve buradan hareketle yaratıcısını tanımasını ister. Eğitimini bunun üzerine inşa eder. Kendi dinamiklerinin farkında olan ve onlarla barışık olan kişi Yaratıcısını da bilir. Bu durum, *“Kendini bilen, kesinlikle Rabbini de bilir.”* sözünde ifadesini bulur.

1.4.5. İnsanı Olduğu Gibi Kabul Eder

Kur'an insanı insan olarak ele almaktadır. Kafasıyla, kalbiyle, duygularıyla, zaaflarıyla, kıskançlıklarıyla zorbalığıyla, iddialarıyla, zanlarıyla velhasıl bütün yönleriyle ele almakta ve onun derinliklerine nüfuz etmektedir. Kur'an'ın insana bakışı, kapsamlı, bütüncül, dengeli ve itidallidir.²⁸⁵

Hiç şüphesiz bu kapsamı geniş bakış, her şeyi herkesten daha iyi değerlendiren yüce Yaratıcıdan başka hiçbir kuvvetin ortaya koyamayacağı insanüstü bir dikkat ve inceliklidir.²⁸⁶ Bu, anlayanlar için Allah'ın büyük bir mucizesidir. *“Öyleyse sen, yüzünü Hanif olarak dine, Allah'ın fitratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Ama insanların çoğu bilmezler.”* (Rum, 30/30)

İslam, insana her açıdan ihtiyaç duyduğu şeyleri yeteri kadar verir. İnsana bir bütün olarak yaklaşmakla hem dünyasına hem de uhrevi yönüne seslenir. Hem duyu

²⁸³ Mikdad Yalçın, *Mealimu Binai Nazariyyetü't Terbiyetü'l İslamiyye*, Riyad 1991, s. 96.

²⁸⁴ Şanver, s. 33–34.

²⁸⁵ Veli Ulutürk, *Kuran'ı Kerim İnsanı Nasıl Tanıtıyor?* (Nil Yay), İzmir 1988, S.307.

²⁸⁶ Kutup Muhammed, s. 27.

organlarına hem de kalbine hitap eder. İnsanın bunlar aracılığıyla kazandıklarından sorumlu olacağını ifade eder.²⁸⁷

Görülmektedir ki insan bütün yönleriyle muhatap alınmakta ve kazanacağı her şeyden sorumlu tutulmaktadır. İslam ön gördüğü eğitimle insanın bu özelliğini dikkate alır ve ona göre onu eğitir.

1.4.6. Özgürlüktür

Bireylerin şahsiyet sahibi olabilmeleri için kendileriyle ilgili birtakım kararları alabilme anlamına gelebilecek olan özgürlüğe sahip olmaları gereklidir. Özgürlük, şahsiyetsizliğe götüren her türlü baskıdan kurtulma anlamında kullanılmaktadır. Bir başka deyişle bu kavram kendi başına düşünebilme, kendi kararını kendisi verebilme kabiliyetini ifade etmektedir. Özgürlükleri elinden alınmış olan bireylerin şahsiyet sahibi olabilmeleri mümkün değildir. Kendisiyle ilgili kararları bile verebilmekten mahrum bırakılan insanın şahsiyetini oluşturabilecek materyalleri elde etmesi ve onlardan yararlanması da düşünülemez. Bu nedendir ki bugün bütün yönetimler, özgürlükleri anayasalarla güvence altına almaktadırlar.

İnsan gerçek özgürlüğü bir olan Allah'a tapmakta bulur. Bu anlamda eğitimin amacı, insanı bilinçlendirerek kula kul olmasını önlemek, Allah'ın dışında hiçbir şeyin esiri olmamayı sağlamaktır.

İnsanı özgürleştirmek, eğitimin en önemli amacı denirse abartılmış olmaz sanırım. Çünkü özgürlük, insanın en temel ihtiyacı 'kendinden haberdar' oluşudur. İnsan, insan olarak, 'kendi konumuna' ilişkin bilgi sahibi olmadıkça ve bunu kendisinde duyumsamadıkça 'kendini bilen' biri olmaz. Ancak açıklıkla, dikkatle ve olgunlukla 'nerede' olduğunun peşine düşerek bunu anlayabilir ve kendisinin 'kim' olduğunun farkına varabilir.²⁸⁸ Kur'anı Kerim insanı bunu düşünmeye ve kim olduğunu idrak etmeye çağırır. *"Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir köle adam ile yalnızca bir kişiye ait olan bir köle adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç, bir olur mu? Hamd Allaha mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar. (Zümer, 39/29)*

Kur'an bu misalle, 'hakkın' bir olduğunu, birkaç olmadığını; batılın ise, birbiriyle uyuşmayan, uyum sağlamayan birden fazla olduğunu haber vermekte ve

²⁸⁷ İsra, 17/36.

²⁸⁸ Ali Şeraiti, *İnsan*, Çev. Şamil Öcal, Fecr Yayınevi, Ankara 1990, 26 -29.

tarihin her çağında bu iki zıt inanç ve gücün sahnede bulunabileceğini hatırlatmaktadır. Kur'ân böylece, 'Tevhit İnancı'na bağlı olup yalnız Allah'a kulluk eden mü'minin eriştiği güven ve iç huzurunu tasvir eder. Kutsal kitabımız ayrıca bu tür özelliği olan bir kişiyle, birbirleriyle uyuşup anlaşamayan birçok ortağın kölesi bulunan kişinin eşit durumda olamayacağını misal verir. Bu durumda o, insanı iman ve irfan burcuna yükseltmeyi telkin eder; yalnız Allah'a kul olmanın vereceği huzur, güven ve ümide özendirir.²⁸⁹

Ayette, Allahın birliği müşriklerin günlük hayatından bir örnekle ispat edilir. Örnek şöyledir. Köle üzerindeki ortaklardan her biri ona bir iş buyurması hâlinde, o, bunlardan hiçbirini yapamayacak ve işler karışacaktır. Oysa tek sahibi olan köle, kendisine başka emreden olmayacağından işini düzenli olarak yapacak ve bitirecektir. Tıpkı bunun gibi Allah da birden fazla olsaydı, kâinatın düzeni bozulurdu. Bir örnek olarak anlatılan bu hakikat, “Eğer yerde ve gökte Allaha başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulmuş gitmişti.” (Enbiya, 21/22) ayetinde açıkça ifade edilmiştir.

Kur'ani tebliğin hem içeriği, hem de tebliğ metodunun bilgilendirme ve uyarma gücü, nihai olarak insan mizacını değiştirmek üzere düzenlenmiştir.²⁹⁰ Aksi takdirde özgür olmayan birinin özgür bir toplum inşa etmesi söz konusu olamazdı. Bu nedenle öncelikle kişi hem inanç hem de eylem yönüyle özgür olmalıdır. İslam bunların her ikisinin de elde edilmesi için prensipler ortaya koymuştur. İslam'ın tek ilaha teslim olma esası temel bir prensiptir. “Ey mahpus arkadaşlarım! Hangisi daha iyidir: birbirinden ayrı pek çok rabbin varlığına inanmak mı, yoksa bütüen varlıklara egemen bir tek Allah'a inanmak mı?” (Yusuf, 12/39)

İslam her fırsatta da köleliğin kaldırılmasını emretmiştir. Bu amaçla hata sonucu bir mü'mini öldürmenin,²⁹¹ kasıtlı olarak yemin bozmanın,²⁹² eşine zihar yaparak ondan ayrılmaya kalkıp da sonra söylediğinden dönmenin,²⁹³ kefareti olarak köle azat etmeyi emretmiştir. Yine aynı anlayışla zekâtın verileceği yerlerden birisi de özgürlüklerine kavuşturulması istenen kölelerdir.²⁹⁴

²⁸⁹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul 1991, X/5234-5235.

²⁹⁰ Şanver, s. 23.

²⁹¹ Nisa, 4/92.

²⁹² Maide, 5/89.

²⁹³ Mücadele, 58/3.

²⁹⁴ Bakara, 2/177; Tövbe, 9/60.

Görüldüğü gibi, İslam eğitiminin amaçlarından ve özelliklerinden birisi de insanı hem maddi hem de manevi anlamda özgürleştirmektir.

Bununla birlikte, özgürlük adına, toplumda yaşayan her değeri eleştirme ve yıpratmanın, doğru-yanlış, iyi-kötü gibi değer hükümlerinin kesinliğinden kurtulmanın hedef alındığı, özellikle dini değerlerin ve din öğretiminin kişiyi, aklına sığmayanı kabule zorladığı, böylece özgürlükleri kısıtladığı gibi iddialar zihinlerde yanılmalar meydana getirmektedir.²⁹⁵

İnsanlar sınırları iyi çizilmiş özgürlüklerinin farkına vardıkları an kişilik sahibi olurlar. Özgürlüğün ve varoluşun kalbine doğru giden yolda, her türlü sahte bağlanma ve ilintilerden kopan; varlığını özgürlükle özdeşleştirenler kendi benlerini oluşturmuşlardır. Her varlık şahsiyet sahibidir. Önemli olan bunun farkına varıp onu istenilen niteliklerle donatabilmektir.

Özgürlüğü şahsiyetinin ayrılmaz bir parçası kılmak isteyenler Allah ile olan bağlarını güçlü tutmalıdırlar. Çünkü “Ben” Allah’tan koparsa hiçliğe mahkûm olur. Gerçek anlamda “ben” diyebilmek, “ben”in bağlı olduğu külli iradeye bağlı kabul edilmesi halinde yerine oturur. Varlığın esası ile bağını kuran “ben” ise değil dünyaya, evrene bile sığamaz!²⁹⁶ Bu yüzden Muhammed İkbâl der ki: “Özgürlüğün olmadığı bir ortamda değil ferdiyet, hayat bile gelişemez, iğreti kalır.”²⁹⁷

Bu anlayışla insanları eğitmeyi amaçlayan ilahi irade, İslam medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren insanları bu çağrıya uyup uymamakta serbest bırakmıştır. Bu risalet, zorlayıcı bir eğitim modelini benimsemez. Daha ilk inen ayetlerde bile insanların özgür iradeleriyle tercihte bulunmaya teşvik edildiğini görmek mümkündür: “*Bu, şüphesiz, bir öğüt ve uyarıdır: öyleyse, dileyen Rabbine ulaştıran yola koyulsun!*” (Müzzemmil 73/19)

1.4.7. Sevgi Eksenlidir

İnsana verilen en güzel fitri duygulardan biri de hiç kuşkusuz sevgidir. Sevgi, karşılıklı etkileşme, dayanışma, yardımlaşma, hayatta kalma ve başarılı olabilmenin vazgeçilmez dinamiğidir.²⁹⁸ Bugün şiddet, haksız rekabet, müstehcenlik, cinsel teşhir,

²⁹⁵ Bilgin, s 21

²⁹⁶ Kılıç, *Benliğin Yeniden İnşası*, s 14.

²⁹⁷ Saiyidian, s.11.

²⁹⁸ Musa Bilgiz, *Çocuk Eğitiminde Sevgi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, s. 7.

insanın nesneleştirilmesi, kin ve nefret içerikli yayınların artması gibi pek çok sorunla örümlü dünyamızda çocuklarımıza verebileceğimiz eğitimin ilk adımı onlara bir sevgi gözlüğü armağan etmektir. Bu ise, ancak ilk önce kendi sevgi gözlüklerimizi takmakla mümkün olacaktır. Yani sevmeyi öğrenmekle. Çocuklarımıza olumlu davranış kazandırmanın ilk ve en önemli şartı, onlara içtenlikli ve koşulsuz olarak sevgimizi sunmaktır.²⁹⁹

İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu³⁰⁰ anlamına gelen sevgi kelimesini ifade eden pek çok sözcük bulunmaktadır. Bunların en yaygınlarından biri olan ‘muhabbet’, kök olarak Kur’an’ın da bu anlamda kullandığı kelimelerden biridir. Muhabbet Arapçada, ‘hbb- حَبّ’ kökünden gelen bir kelimedir. Sözlük anlamı, sevgi, katıksız sevgi demektir. Çekirdek, tohum, öz, nüve, suyun üstüne çıkan kabarcık anlamlarını da içermektedir.³⁰¹ Muhabbet, susamışlıktan (fazla arzudan) kalbin kaynaması, taşması, sevilene ulaşmak için çırpınmasıdır. Bunun da normaline sevgi, aşırısına aşk, daha aşırısına sevda/tutku denir.³⁰²

Allah, varlık evrenindeki gelişmeyi, değişmeyi, oluşu devam ettirmek; eksiklikleri tamamlamak, hamlıkları olgunlaştırmak için her varlığa kendi gücü, tabiatı ve ihtiyacı oranında sevgi vermiştir. Sevgi, istek ve ihtiyaçları doğurur ve bunlarla da güçlenir.³⁰³

Her şeyin olduğu gibi sevginin kaynağı da Allah’tır. Sevgi çağlayanının kaynağında O vardır. Yeryüzünde gelmiş geçmiş en büyük sevgi okulları (din) Onundur. Dünyanın görüp göreceği en yetenekli sevgi öğretmenleri (peygamberler) O’nun okulunun mezunlarıdır. Aşkın ölümsüz kitabını yine O yazmıştır. Çünkü O, ‘vedud’dur, yani ‘çok seven’...

Yalnız o kadar mı? Elbette değil, aynı zamanda O, 'çok sevilen'dir. Nedeni yine aynı: Çünkü O, ‘vedud’dur. Kendi dilinden, kendisini öyle tanıtmaktadır; kendisini tanıyabileceğimiz en sağlam kaynak Kur’an’da:³⁰⁴ *"Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin! Doğrusu Rabbim çok esirgeyen, 'Çok Seven'dir." (Hud, 11/90); "Allah, bağışlayandır, 'Seven'dir." (Buruc, 85/14).*

²⁹⁹ Hicret Toprak, *Eğitimde Sevgi Prensibi ve Disiplinin Yeri*, Diyanet Aylık Dergi Nisan 2006 s. 41–44, <http://dingorevliileri.blogcu.com/egitimde-sevgi-prensibi-ve-disiplinin-yeri/378197>

³⁰⁰ TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 1742.

³⁰¹ İsfehani, *Müfredat*, s.214–215; Firuzabadi, el- *Kamusu'l Muhit*, s. 90–91

³⁰² Kavramlar Asiklopedisi, (Cengiz Yağcı) Sevgi Maddesi.

³⁰³ Mustafa Ergün, *Yunus Emre'de Tasavvuf ve Eğitim*, <http://www.kanatsesleri.com/content/view/247/106/1/11/>, 27.04.2011.

³⁰⁴ Mustafa İslamoğlu, *Yürek Devleti*, Denge Yayınları, İstanbul 2003, s. 77

İnsanı, kendisinin hâkimi kılan, daha da önemlisi evrenin etkin yapıcı kudretine sahip kılıp, aynı zamanda hürriyet şuurunu da geliştirecek olan güç “aşk”tır.³⁰⁵ Vedud isminin bir ışması, kristalize hale gelişi olan evrene, aşk ve bağlanışla pekişmiş; hamlıktan onun fırınında kemale ermiş; tek renk çıkmazından varlıkların ve varoluş cümbüşlerinin dünyasına geçmiş ‘benlik’ hükmedebilir. Eğer benlik sevgiyle sağlamlaşıyorsa, gücüyle âlemi emri altına alır.

Allah, insan ve aşk el ele verdikleri zaman yenilgi yüzü görmezler. Böylece Allah ve elçilerinin mutlaka üstün gelecekleri hakikati gerçeklik kazanır.³⁰⁶ Çünkü aşk, bir yandan insanı kendi köklerine bağlarken, bir yandan da Tanrıya: ezeli ve ebedi hakikati bitiştirir... Benliği kurabilmesi ve özgürlük burçlarında sürdürebilmesi için, insanın donma tehlikesiyle yüz yüze bulunan ruhunu ısıtmak, biricik kurtarıcı yoldur! Bunun içinse, “akıldan aşka, maddeden manaya, dar ilimcilikten metafiziğin şiirine” bir köprü kurmak; gerçeklikler arasında oluşturulmuş bulunan antinomileri de ahenk ve bütünlüğe kavuşturmak gerekir.³⁰⁷

Sevgi, topluma huzur ve barışı getiren birleştirici unsurların en önemlilerinden biridir. Kur’an, kalplerin sevgi ile birleşmesine, sevgi dolu olmasına önem verir.³⁰⁸ “*Ve kalplerinin arasını sevgi ile birleştirdi. Yoksa yeryüzünde ne varsa hepsini harcasaydın, yine onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah, onların arasını sevgi ile birleştirdi...*” (Enfal, 8/63). Ayet açık bir şekilde Allah’ın kalplere sevgi yerleştirme iradesini ve kudretini gözler önüne sermektedir.

İnsanla Allah arasındaki en güçlü bağ, sevgi ve rıza bağıdır. Allah, kendisinin onları seveceği ve onların da kendisini seveceği milletler ister.³⁰⁹ Evrendeki bütün sevgilerin temelinde de Allah sevgisi vardır. Allah’ı seven, onun kullarını, yarattıklarını ve yaptıklarını sever. Sevgi lezzetinden bütün varlıkların faydalanmasını ister. İnsanı da, yeryüzünde Allah’ın halifesi ve “bütün varlıkları temsil eden en yüce varlık” seviyesine çıkartacak olan, bu davranış olacaktır.

İnsan için en büyük mutluluk, Allah sevgisine ulaşmaktır. Allah’ın sevgisini kazanmanın ön şartı Peygambere itaat etmektir. Kur’an bunu şu şekilde ifade eder. “*De*

³⁰⁵ Kılıç, *Benliğin Yeniden İnşası*, s. 19.

³⁰⁶ Mücadele, 58/21.

³⁰⁷ Kılıç, *Benliğin Yeniden İnşası*, s. 20–22.

³⁰⁸ Bilgiz, *Çocuk Eğitiminde Sevgi*, s. 17.

³⁰⁹ Maide, 5/54.

ki eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.” (Al-i İmran, 3/31) Çünkü Allah, Peygambere itaat etmeyenleri onun emirlerini yerine getirmeyenleri, zalimleri, fesatçıları, kâfirleri, israfçıları, haddi aşanları, kibirlenip böbürleneni sevmez. Buna karşılık takva sahiplerini, tövbe edenleri, sabredenleri, ihsan sahiplerini, adaletle iş görenleri, ibadetlerini yapanları ve tevekkül edenleri sever.

İlâhî sevgi bilgiye dayanır; bilgi de ilâhî sevgi ile tam, doğru ve faydalı bilgi haline gelir. Bilgiye dayanmayan bir sevgi, amaçsız bir harekettir. İçinde sevgi olmayan bir bilgiden çıkan gücün de insanlara ve tabiata zararlı olma tehlikesi büyüktür. Bu nedenle Kur'an eğitimi sevgiyi ve muhabbeti insanlara kavratmaya ve öğretmeye önem verir. Çünkü sevgi, insan eğitiminde, özellikle de çocuk eğitiminde 'olmazsa olmaz' kabilinden bir kuraldır. Sevmek ve sevilmek, insanların hatta tüm canlıların en temel ihtiyaçlarından biridir. Eğitimde sevgi unsurunu gözetme önemli bir prensiptir.³¹⁰

Bu nedenle Kur'an, kendilerine hicret edenleri sevgiyle karşılayan,³¹¹ temizlenmeyi seven,³¹² sevdikleri şeylerden infak edenlerden,³¹³ Allah'ı sevdikleri için yetime, esire, miskine yemek yedirenlerden³¹⁴ ve Allah'ın mağfiretini elde etmek için başkalarını bağışlamayı sevenlerden³¹⁵ övgüyle bahseder. “İman edip hayra ve barışa yönelik işler yapanlara gelince, Rahman onlar için bir sevgi oluşturacaktır.” (Meryem, 19/96)

Kâinatın belli bir düzen içerisinde işleyişi, Yaratandan-yaratılana, yaratılıştan-Yaratana bir sevgi akışıdır. O sevgi olmasa yağmur yağmaz, toprak yeşermez, güneş ısıtmazdı. O sevgi olmasa sular akmaz, çarklar dönmez, kalpler atmazdı. Evet, sevgi, yaratılışın mayasıdır. İnsan, hayvan, nebatat, cemadat, bu maya ile karılmıştır.

Sevgi dilini en iyi kullanan ve insanlara rehber kılınan Peygamberimiz sevgi mayası ile yoğrulan insanlar ile ilgili şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ kıyamet gününde "Benim için birbirlerini sevenler nerede? Onları gölgemden başka gölge bulunmayan bir günde Arşın gölgesinde gölgelendireceğim"³¹⁶ buyurur.

³¹⁰ Bilgiz, *Çocuk Eğitiminde Sevgi*, s. 18.

³¹¹ Haşr, 59/9.

³¹² Al-i İmran, 3/188.

³¹³ Bakara, 2/92.

³¹⁴ Bakara, 2/177; İnsan, 76/8.

³¹⁵ Nur, 24/22.

³¹⁶ Müslim, Birr ve Sıla, 161

Sevginin ve sevgi eğitimin toplumda yaygınlaşmasını sağlayacak tavsiyelerden biri de; "*Bir kimse din kardeşini severse, sevdiğini o kişiye söylesin*"³¹⁷ hakikatidir. Bu hakikat gereğince, Yaraticımızın bizlere en güzel olarak gösterdiği Peygamber Efendimiz, sevdiğini bildirmekle kalmamış, çocuklara sevginin bütün çeşitlerini göstermiştir. O, çocukları öpmüş, kucaklamış, göğsünde uyutmuş, onlarla şakalaşmış, onlara iltifat etmiş, hediye vermiş, hasta olanları ziyaret etmiş, selam vermiş, bineğine almış, onlara dua etmiş, gururlarını incitmeden onları ikaz etmiş ve onlarla oyun oynamıştır.

Kur'an'ın sunduğu sevgi kevserinden kana kana içenler hayatlarında bu kevseri başkalarıyla paylaşmak için bitmek tükenmek bilmeyen bir çaba göstermişlerdir. Allah'ı seven insanın, insanı ve diğer varlıkları nasıl sevebildiğinin en güzel örneklerini Yunus Emre'de görmek mümkündür:

“Elif okuduk ötürü, pazar eyledik götürü. Yaradılışı severiz, Yaradandan ötürü” diyen Yunus, insan sevgisinin mayasının Yaradan'da olduğunu ifade ediyor. İnsanı sevmeyi öğretmenin tek yolunun Allah'a inanmak ve O'nu sevmek olduğunu veciz bir şekilde belirtiyor.³¹⁸ Yine Yunus'a göre: Sevgi, nefrete ve düşmanlığa yer bırakmaz.

“Ben gelmedim dâvi için, benim işim sevî için,
Dostun adı gönüllerde, gönül yapmaya geldim.”

Mevlânâ Celalettin Rumi de sevginin önemine işaret ederek, “Muhabbetle bakırlar altınlaşır, acılar tatlılaşır” demektedir.

Eşrefoğlu Rumi, aşkın hayatı nasıl anlamlandırıldığını şu şekilde dile getirmektedir:

*“Cihanı hiçe saymaktır adı aşk
Döküp varlığa gitmekdür adı aşk
Elindeki sükkeri ağyura sunup
Ağuyu kendü yutmaktır adı aşk
Bela yağmur gibi gökten yağarsa
Başını ana tutmakdur adı aşk*

³¹⁷ Riyazü's-Salihîn, I/ 413.

³¹⁸ <http://www.kesfetkendini.com/icerik.aspx?id=10757>, 27.04.2011.

Bu âlem sanki oddan bir denizdur

Ana kenduyi aymakdur adı aşk

Var Eşrefoğlu bil hakikat

Vucudi fani etmekdur adı aşk...”

Sevgi, üflenen ruh gibi, özü İlâhi olan değerlerden biridir. Söz konusu değerlerin çok azı Yaradan'la yaratılan arasında paylaşılır. Paylaşılan bu değerlerin başında gelir sevgi. Mahlûkatın sebebi olan sevgi tohumunun ekilebileceği en verimli toprak yürekdir. Adını sevgi koyduğumuz verimsiz tohumlar değil de, Vedûd olan Allah'ın bağışladığı cins tohum; hamı alınıp nadaslanmış, taşı ayıklanıp keseği kırılmış, emek ve işçilikle sürülüp gözyaşıyla sulanmış selim bir kalbe ekilirse, yürek, harcadıkça çoğalan bitmez tükenmez bir sevgi ambarına dönecektir. Bu tohum, bire on değil bire bin, bire yüz bin veren yürek toprağının ölümsüz hazinesi olacaktır.³¹⁹

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki Kur'an'ın insanlara sunduğu sevgi eksenli bu eğitim, toplumda yaygınlaşırsa toplumdaki huzur, güven ve mutluluk duygusu artar. Şurası da unutulmamalıdır ki, üstün ve ilahî bir güce inanmak ve sevmek de sevgi eğitiminin ilkeleri arasındadır. Gerçek erdem, ancak Allah'ı sevmekle mümkündür. Fakat bu sevgi; ateşini kalpten, nurunu akıldan alan bir sevgi olmalıdır. Bu bitmez tükenmez ve paylaşıldıkça çoğalan hazineyi keşfeden yürekler; ölümsüz olanla gönülden kurdukları bağla kendileri de bir anlamda o ölümsüzlük iksirinden içmiş olmanın verdiği gönül genişliğiyle bütün insanlığa muhabbet kucaklarını açabileceklerdir.

1.5. KİŞİLİĞİN TANIMI VE KİŞİLİKLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

1.5.1. Kişiliğin Tanımı

Kişilik kavramını bir tek tanım ile ortaya koymak pek mümkün değildir. Çünkü çalışmamız esnasında birbirinden farklı pek çok tanımla karşılaştık. Psikologlar, psikoloji ilmine mensup âlimler de bir ortak tanım üzerinde anlaşamamışlardır. Kişilikle ilgili ortaya konan teorilerde de görüleceği üzere her bir yaklaşımın kişiliğe verdiği anlam bir diğerinden farklıdır.

³¹⁹ İslamoğlu, *Yürek Devleti*, 78–79.

Nitekim Allport, kişilik (personality) teriminin en az elli farklı anlamını sıralar ve bunları ifadenin ilk kullanımı (epistemolojisi), felsefî, hukukî, sosyolojik, teolojik ve psikolojik anlamlarına göre tasnif eder.³²⁰ Kişilik kavramının herkes tarafından kabul gören bir tanımının yapılmasının zor olmasına rağmen unsurları tespit edilebilmiştir. Özgünlük, devamlılık ve ayırıcı oluş gibi unsurlar kişilik tanımlarında vurgu yapılan kavramlardır. Birçok şekilde tanımlanan bu kavramın etimolojik yapısına bir göz atalım.

İngilizcede karşılığını '**personality**' olarak bulduğumuz bu terimin aslı Yunanca '**persona**'dır. Yunancada bu terim tiyatrodaki rol yapan aktörün kullandığı "maske" anlamına gelmektedir.³²¹

Dilimizde ise 'kişilik' ve 'şahsiyet' hatta 'karakter' kelimeleri birbirlerinin yerine kullanılabilir. Şahsiyet sözcüğü kişilikle eş anlamda kullanılır ve kişiliğin 'bilim dilinde karşılığıdır.'³²² Şahsiyet, dilimizin en soyut sözcüklerinden biridir. Çok yönlü ve karmaşıktır. İrade, zekâ, duygu, heyecan, mizaç, huy, biyolojik yapı, soyaçekim, çevre etkileri, sosyoekonomik etkenler gibi pek çok özellik şahsiyetin içerisinde yer alır. Biz çalışmamız süresince "kişilik" sözcüğünü kullanmaya gayret edeceğiz.

Araştırmamız esnasında 'kişilik' kavramının kapsamını daha iyi anlayabilmek için bu konuyla ilgili eserler vermiş yazarların ve araştırmacıların 'kişilik' tanımlarını ve kişilikle ilgili görüşlerinin birkaçını buraya almayı uygun gördük: Kişilik; fertteki fizyolojik ve psikolojik sistemlerin dinamik düzenlenişidir ki, bunlar onun çevresi ile uyumunu sağlayan eşsiz karakterini belirlemektedir.³²³

Kişiliğin birçok tanımını yapan *Allport* bunlardan birinde, 'iki insan arasındaki ayrılık, iki hayvan arasındaki farktan çok daha karmaşıktır' demiştir.³²⁴

Emile Durkheim, insanı hayvanlardan ayıran toplumsal kişiliği kabul eder; fakat kişinin kendi kişiliğini oluşturabileceğini reddeder. Çünkü ona göre kişiliğin ana renklerini, yüzünü toplum belirler. Her toplum kendi bireylerinin kişiliklerini kendi

320 Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar olmayanlarda Kişilik üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 31.

321 Tuncel Altınköprü, *Şahsiyet Analizi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1999, s. 19.

322 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, s. 71.

323 Necati, s. 205.

324 Altınköprü, s. 19.

yapısına göre oluşturur. Durkheim, insandan kendi kişiliğini oluşturma hürriyetini elinden almıştır.³²⁵

Kişilik; “bütün bedensel özelliklerin, içgüdülerin, dürtülerin, eğilimlerin ve kazanılmış deneyimlerin bütünüdür.”³²⁶

Kişilik; bir insanın bütün ilgi, tutum, yetenek, konuşma tarzı, dış görünüş ve çevreye uyum biçimini içeren davranış yumağıdır.³²⁷

Kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir.³²⁸ Kişilik; kişiyi bütün öteki kişilerden ayıran ruhsal ve bilinçsel özelliklerin tümüdür.³²⁹ Biz buna “bireyin yaşam biçimi” diyebiliriz. Bu anlamda kişilik ve benlik kavramları örtüşmektedir. Çünkü benlik, bireyin yetenek, özellik, değer yargıları, ideal ve isteklerine ilişkin kanaatlerinin bütünü olarak algılanmakta ve Shostrom ve Brammer tarafından, “*Ferdin bir durumda nasıl davranacağını belirleyen kavramların, değerlerin ve ideallerin dinamik bir organizasyonudur*” şeklinde tanımlanmaktadır.³³⁰ Jung'a göre ise benlik, bütün kişiliğin merkezidir.³³¹

Benlik; kişinin kendisi ile ilgili tasavvurların bütünü, kendini oluşturan özellikler, kendi hakkındaki görüşü, kendini algılama ve değerlendirmesi, bireyin çevresi tarafından nasıl tanındığı hakkındaki bilgi ve bilincidir.³³² Benlik bilincinin oluşması kişiliğin tamamlanması açısından önemlidir. Çünkü insan ‘özgür ve yücelmiş bir benlik’ ile yücelir.³³³

Fizikî çevre, sağlık şartları, biyolojik miras gibi diğer faktörlerin yanı sıra, tüm sosyal faktörler, benliğin oluşumuna katılırlar. Bunların yanı sıra gurup tecrübesi ve ferdin kendine has olan tecrübesi de kişiliğin gelişmesini devam ettirir.³³⁴

Benlikle kişilik iç içe olmakla birlikte, benlik kişilikten farklı özellikler taşır. İnsan, kişiliğinin karakter ve mizaç gibi kimi özelliklerinin bir bölümünden ya da

³²⁵ Fuad Haydar, *eş-Sahsiyetü fi'l İslam ve Fi'l Fikri'l Ğarbi*, Beyrut 1990, s. 15.

³²⁶ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1985, s. 19. Ayrıca bkz. Mahmut Tezcan, *Türk Kişiliği ve Kültür-Kişilik İlişkisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1970, s. 10.

³²⁷ Sert, s. 46.

³²⁸ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993, s. 404.

³²⁹ Hasan Mahmud Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İFAV, İstanbul 1994, s. 31.; Ayrıca bkz. Jerry M. Burger, *Kişilik*, (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 23.

³³⁰ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1994, s. 264–265.

³³¹ Jung, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, çev. Engin Büyükinâl, İstanbul 1996, 82.

³³² Bozkurt Koç, *Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din*, Atatürk Üni. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003, s. 9.

³³³ Kılıç, *Benliğin İnşası*, s. 11.

³³⁴ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, İstanbul 1982, s. 151.

bütününden haberdar olmayabilir. Başka bir deyişle, bunlara ilişkin bilgisi ya yoktur ya da az ve hatalıdır. Kişiliğinin dışarıya yansıyan, başkaları tarafından değerlendirilen yanlarını bilmez veya tanımaz. Benlik insanın kendi kişiliğine ilişkin kanılarının toplamı, insanın kendisini tanıma ve değerlendirme biçimidir, özetle, benlik kişiliğin öznel yanıdır. İnsanın iç varlığını oluşturan benlik de, kişilik gibi anlaşılması güç ve karmaşık bir kavramdır.³³⁵

Davranış bilimleri açısından bakıldığında kişilik; ferdin zihinsel, bedensel ve ruhsal farklılıklarının hepsinin kendi davranış biçimlerine ve yaşam tarzına yansımalarıdır. Davranış ile karakter arasında sıkı bir bağ vardır. Kişinin eylem ve davranışları hakkında verilen hüküm aynı zamanda insanın karakterini de yargılamaktadır. Şahsiyet ve karakter sistemlerinin gizli kuvvetlerinden güç almadan, iradenin başarısından söz edilemez.³³⁶

Bu nedenle kişi güçlü bir irade sahibi olmaya gayret etmelidir. Güçlü bir iradeye sahip olan insanlar sağlam karakter sahibi olurlar. İrade ve karakterin sağlam olması davranışların olumlu olmasında etkili rol oynar. Kendini olumlu işlerle meşgul etmeyen kişiler, iradelerini olumlu yönde kullanma noktasında sıkıntı çekerler.³³⁷ Bu durum bize şu ilahi ilkeyi hatırlatmaktadır. “*Boş kaldın mı hemen başka bir işe koyul*” (İnşirah, 94/7).

Erich Fromm (1900–1980)’a göre; insanın hürriyetini kaybetmesine neden olan şeyler, ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlardır ki, insan bunlardan sıkıntı çekmektedir. Bu sıkıntılar insana basit bir makineden ibaret olduğunu hissettirir. Oysa insan; düşünen, duyguları olan, bilinçli hareket edebilen kişilik sahibi bir canlıdır. Fromm’a göre insanı farklı kılan bu kişilik, ekonomik ve toplumsal şartlara bağlı olarak değişiklik gösterir. Kişilik yapısı toplumdan topluma göre değişir. Tarım toplumundaki bir kişilik sanayi toplumundakinden farklıdır, demokratik bir toplumdaki kişilik diktatörlükle yönetilen bir toplumunkinden farklıdır. Yine aynı şekilde kapitalist bir toplumdaki kişilik de sosyalist bir toplumdaki kişilikle aynı değildir.³³⁸

Psikolojideki teorilerin çoğu kişiliğin kaynakları için biyolojik, hissi, toplumsal ve kültürel gibi değerler tanırlar. Hatta anlama, bilinç, idrak, kıskançlık, haset, kızgınlık

³³⁵ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 64.

³³⁶ Çamdibi, s. 21.

³³⁷ Sert, s. 29.

³³⁸ Haydar, s. 13.

gibi hislerin biyolojik etkenlere dayandığını, aynı zamanda bulların toplumsal ve kültürel değışmelere bağlı olarak değıştiğini de iddia ederler.³³⁹

İslam ise kişiliğe bedeni, ruhi, fikri, içtimai ve hissi yönden bir bütün olarak bakar. İslami kişilik denge yönü ile ön plana çıkar. Kişiliği oluşturan etmenlerden hiçbiri diğerinden ön plana çıkmaz. İslam dünya ile ahiret nizamını dinde, ruh ve beden nizamını insanda, ibadet ve çalışma nizamını hayatta birleştirmiştir.

Kişilik eğitimini iki alana ayırmak mümkündür. Birincisi, toplumu oluşturan diğer bireylerinin, örneğin anne-babalar, öğretmenler, eğitimciler ve yöneticilerin eğitimi. İkincisi ise, bireyin bizzat kendisini yani kendi kişisel eğitimini gerçekleştirmesidir.³⁴⁰

Sonuç itibariyle kişilik, yaratılıştan hazır olarak gelmez. İnsan, vicdanî otoritenin sağladığı ahlâkî düzen içinde yaşama hürriyetine sahipse, kişiliğini inşa edebilir. Bu açıdan sağlıklı kişilik, ferdin özüyle, iç benliğiyle karakter eğitimi üzerinden şuurulu şekilde münasebet kurabilmesine bağlıdır.³⁴¹

Nitelikli bir toplum inşa etmek, kişiliği sağlam bireylerin oluşmasıyla mümkün olur. Eğer toplumumuzun diğer toplumlar arasında sahip olduğu özelliklerle ön plan çıkmasını istiyorsak, toplumu her yer ve her ortamda temsil edebilecek kişiliğe sahip bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir.

1.5.2. Kişilik Kavramıyla İlişkili Diğer Kavramlar

Kişilik kavramıyla bazen aynı anlamda bazende nüans farklılıklarıyla beraber yakın anlamlarda kullanılan bir takım kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramları kısaca izah etmek yararlı olacaktır.

1.5.2.1.Fert/Şahıs/Birey

Şahıs; Arapçada 'Şahasa- صخش' kelimesinden türetilmiştir. Yükselmek, görünmek, ortaya çıkmak, zuhur etmek, birine sabit bir şekilde bakmak, nihayet, temsil etmek, açıklamak, kişi, kimse, insanın cismanî heyeti ve insanın uzaktan görülen karaltısı gibi manalara gelir.³⁴² İlk dönemlerde böyle bir, çok anlamlılık karşımıza çıksa

³³⁹ Haydar, s. 7.

³⁴⁰ Mikdad Yalçın, *et-Tebiyetü' Zetiyetü'l Kıyadinetü Numuzeciyetü ve Mudaafetü'l İnteciyetü*, Dar alemü'l Küttüp, Riyad 2004/1425, s. 7.

³⁴¹ Hamza Aydın, "Benlik ve Kişilik" Sızıntı Dergisi, Temmuz 2003 Yıl: 25 Sayı: 294.

³⁴² el- İsfehani, s. 256.

da, daha sonraki dönemlerde şahıs kelimesi, insan varlığının bütününe ifade eden³⁴³ anlamıyla kabul görmüştür.

Psikolojide ise fert (birey) olma ile kişilik (şahsiyet) sahibi olma farklı anlamlara sahiptir. 'Fert' olma, daha çok insan tabiatına ait biyolojik bir isimlendirme iken, kişilik sahibi olma, kişinin kendi özüne uygun olarak kendi kendisiyle ve dış dünya ile olan münasebetlerini düzenleyen sosyo-kültürel bir sistemi, şuurlu şekilde inşa etme süreci ile yakından bağlantılıdır. Kişilik sahibi olmanın önemli boyutunu, yaratılıştan gelen mizaç üzerine karakter inşa etme süreci oluşturur. Fert olma gâyetleri, insanın nesne olma yönüne ağırlık verirken; kişilik sahibi olma gâyetleri, insanın aktif bir özne olma, seçme ve tercih edebilme özelliğini kullanmaya ağırlık verir. Dolayısıyla her insan nesne ağırlıklı fert olarak doğar ve zaman içinde onu özne konumuna dönüştürecek bir benlik ve kişilik kazanır.³⁴⁴

Kelime anlamı olarak kişi veya insanla eş anlamlı olan birey terimi, esasen toplumun bölünmeyen en küçük temel birimi demektir. Toplum bilimcilere göre birey; “Toplumunu oluşturan insanlardan her biri”dir.³⁴⁵

1.5.2.2. Vech

‘Vech’ kelime olarak yüz, çehre, yol ve tarz anlamlarına gelmektedir.³⁴⁶ Yüz (vech), geniş anlamıyla insanın bir parçası olduğundan, onun tamamını ifade eder.

Kur’an’da insanın kendisini ifade etmek için 'vech' kelimesi de kullanılır.

“Bütün benliğini Allaha teslim eden, daima iyilik yapan ve her türlü batıldan yüz çeviren İbrahim’in inanç sistemine Allahın onu sevgisiyle yücelttiğini görerek uyan kişiden daha iyi iman sahibi kim vardır?” (Nisa, 4/125)

Allah’ın Zatını ifade etmek için Kur’an’da ‘Vechullah’ ifadesi de yer alır. *“Doğu da, batı da Allâh’ındır. Nereye dönerseniz Allâh’ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allâh’ın rahmeti ve ni’meti boldur. O her şeyi bilendir.” (Bakara, 2/115)*

³⁴³ Muhammed Aziz Lehbabi, *İslam Şahsiyetçiliği*, (Çev. İsmail Hakkı Akın) Yağmur Yayınevi, İstanbul 1972, s.21.

³⁴⁴ Aydın Hamza, agm.

³⁴⁵ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları. İstanbul 1990, c. 1, s. 209.

³⁴⁶ TDK. *Türkçe Sözlük*, s. 2084.

1.5.2.3. Karakter

Karakter kavramı kişilik kavramıyla benzerlik gösteren önemli bir kelimedir. Karakter; bir nesnenin, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen ana özellik, öz yapı ve seciye gibi bireyin alışkanlıkları, duygu ve idealleriyle bütünleşerek herhangi bir durum karşısında değişmez tutumunu ya da tepkisini oluşturan yapısı, bir şeyi benzerinden ayırmaya yarayan temel hususiyet demektir.³⁴⁷

Eğitim açısından ele aldığımızda ise karakter kelimesinden; ferdin ruhunda iyice yerleşen prensipler veya buna bağlı kabiliyetler vasıtasıyla, iradî olan tüm fiillerinin belirli, tutarlı ve kararlılık içinde olması ve ruhun bu durum üzerine istikrar kazanmış olması anlaşılır.³⁴⁸

Karakter ve kişilik kavramları birbirlerinin yerine kullanılsa da aslında tam olarak aynı şeyi ifade etmezler. Karakter, bireysel değerleri, kişilik ise değerlerin nasıl ifade edildiğini belirler.³⁴⁹ Örneğin; ne söylediğimiz karakterimizden, nasıl söylediğimiz kişiliğimizden kaynaklanır.

Adler, toplumsal bir kavram olarak ele aldığı karakteri, “*Takınılan ruhsal bir tutum, bir insanın çevre karşısında takındığı tavır, saygınlık eğiliminin toplumsallık duygusuyla bağlantılı olarak amacına ulaşmak için izlediği temel doğrultu*”³⁵⁰ olarak tanımlamaktadır. Genel olarak toplumda karakterden iyi, güzel, doğru, olumlu davranış biçimi algılanır. Bu anlamda karakter ve karakterli olmak iyiyi, güzeli, doğruyu yapmak; başkalarını sevmek; özveride bulunmak demektir.³⁵¹

1.5.2.4. Huy- Mizaç

‘Huy’ kelimesi farsça asıllı olup; yaratılıştan gelen özellik, tabiat, mizaç; sürekli yenilendiği için vazgeçilemez bir durum, alışkanlık, doğuştan gelen değiştirilemez özellikler ve ruh özelliklerinin bütünü³⁵² anlamlarına gelmektedir. ‘Huy’un tanımını şu

³⁴⁷ Muharrem Ergin, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat yayınları, İstanbul ts. s. 666.

³⁴⁸ H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli*, İstanbul 1999, s.35.

³⁴⁹ Sert, s. 48.

³⁵⁰ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı* (Çev. K. Şipal), Say Yayınları, İstanbul 2004, s. 173.

³⁵¹ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 20.

³⁵² *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, ts. XI, "Huy" md. ; TDK. *Türkçe Sözlük*, s. 905.

şekilde yapanlar da mevcuttur; günlük yaşantı içinde kişiye özgü, oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesidir.³⁵³

Mizaç; huy, tabiat, yaratılış, karakter³⁵⁴ anlamlarına gelir. Mizaç, insanın yaratılışından gelen ruhî eğilimleri, potansiyelleri olup, insanın genetik programıyla bağlantılıdır. Karakter ise, insan doğduktan sonra mizaç potansiyelleri üzerine inşa edilen faziletler, alışkanlıklar ve ahlâkî değerlerdir.³⁵⁵ İnsanlar karakterlerini, şahsiyetlerini, kişiliklerini çoğunlukla buna göre belirler. Ve ne yazık ki herkes mizacını iyi hatta ideal zannettiği için düzeltme ve olgunlaştırma yoluna gitmez.

Mizaç, “Günlük yaşantı içinde kişiye özgü, oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesidir.”³⁵⁶ Bu tanıma göre; insanın kendine has heyecan halleri olan durgunluk, neşelilik, sakinlik ve üzüntülü oluşu gibi özellikler mizaç kavramı içerisinde yer alır. Yani mizaç, kişiliğin duygusal yönüdür ve daha çok kalıtım ile belirlenir.

Mizaç, kişinin, davranışının bütün görünümünü ve dünyayı, insan ilişkilerini algılamasını belirgin biçimde etkileyebilen uzun süreli ve dayanıklı içsel yaşantısı şeklinde tanımlanabilir. Mizacın insanın hususiyet ve sıfatları üzerinde büyük bir etkisi vardır.³⁵⁷ Zamanı gelince her insan kendi mizacına uygun kişilik elbisesini, imkân verildiğinde dikmeye eğilimli bir yapıdadır. Kişilik elbisesini dikerken karakter eğitimi de vazgeçilemez bir hususiyet olduğundan, sağlıklı bir kişilik, ancak mizaç eksenli sağlıklı bir eğitimle mümkün olur.

1.5.2.5. Şakile

‘Şakile’, özellikle mizaç olgusunu kapsamına almak suretiyle bireysel kişilik farkını ortaya koyan önemli bir Kur’an kavramıdır. ‘şekl’ ve ‘şakile’ kelimeleri, Kur’an’da iki yerde geçmektedir.³⁵⁸ Sad Sûresi’nde yer alan ayette, ‘şekl’ olarak geçmektedir. Şekl, bu ayette cins, tür, çeşit, benzer, misl ve denklik anlamlarına gelmektedir. Buna göre söz konusu ayetin anlamı: “*İnkârcular için tattıkları azabın dışında, ona benzeyen daha nice azap çeşitleri vardır.*” (Sad 38/58) Diğeri ise, ‘şakile’

³⁵³ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 19.

³⁵⁴ TDK. *Türkçe Sözlük*, s. 1404.

³⁵⁵ Aydın Hamza, agm.

³⁵⁶ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 19.

³⁵⁷ Sert, s. 49.

³⁵⁸ Sad, 38/58; İsra, 17/84.

kalıbında geçmektedir. Söz konusu ayetin anlamı "*De Ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar*" (*İsra, 17/84*) şeklindedir.

Şakile kavramının geçtiği bu ayet, inanç, düşünce, davranış ve benimsenen ahlaki değerlere ilişkin olarak bazı tespitleri gözler önüne sermektedir. Ayet, insanın manevi dünyasında mevcut olan psikolojik eğilimler ile sonradan sosyal etkileşim sayesinde ortaya çıkan unsurların varlığını ve etki alanını belirtmektedir.³⁵⁹

Şakile kelimesi, şekl kökünden türemiş bir kelimedir. ‘Şekl’ benzer, misl, denk, cins, tür, cihet, tabiat, din, huy, niyet, seciye, yaratılış, benzeyen, yol gibi çeşitli fakat birbirine yakın anlamlara gelmektedir.³⁶⁰ Yani herkes kendi mizacına benzeyen yolda hareket eder. Herkes kendi kişisel his ve duygularına göre davranır demektir. Bütün bu anlamlardan hareketle genel olarak şakileyi şu şekilde tanımlamak mümkündür. ‘Şakile’ hem fitrattan gelen ve hem de anne-baba, aile ortamı, arkadaş, iş, eğitim ve inanç çevresi gibi sonradan çeşitli şekillerde müspet veya menfi değer yargılarıyla oluşmuş davranış biçimleri, benimsenen ve uğrunda çaba gösterilen dini ve ahlaki değerlere göre davranma tarzıdır.³⁶¹ Yani ‘şakile,’ genel anlamda kişinin takip ettiği yol, tuttuğu görüş, yaşantı şekli ve hayat tarzı manasını ifade etmektedir.³⁶²

Kişilikle ilgili bu kavramlar bize gösteriyor ki her insan diğerinden farklıdır ve hiçbir insan diğerinin aynı değildir. İnsanın fizyolojisini ve biyolojik yapısını düşünelim. İnsanlar arasında sayısız ortak özelliğe rağmen her insan, tek ve kendisi olabileceği özelliklere sahiptir. Tıpkı her insanın parmağının olup da hiçbir insanın parmak izinin, diğerinin parmak izine benzememesi gibi; her insan, diğerleriyle ortak yönleri bulunuyor olmasına rağmen öznel bir kişiliğe, sırf kendine ait bir benliğe sahiptir.³⁶³

1.5.3. Kişilik ve Kimlik Oluşumu

Kimlik, bir kimsenin toplum içinde, insana özgü olan özellik ve niteliklerle belirli bir insan olmasını sağlayan şartların bütünü; hüviyet olarak tanımlanır.

³⁵⁹ Musa Bilgiz, "*Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti ekseninde)*", Ata. Uni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Erzurum 2006. s. 136.

³⁶⁰ Halil b. Ahmed, 5/295; el-İsfehani, s. 462; ez-Zemahşeri, Esasü'l Belağa, s. 335; İbn Manzur, II/356; Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmahlı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003, s. 299-300.

³⁶¹ Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, s. 92.

³⁶² Bilgiz, agm. s. 147.

³⁶³ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997, s.17.

Kimlik ve kişilik kavramları çoğu yerde eşanlamli kullanılabileceği gibi, analizimizde kapsam bakımından bazı anlam farklılıkları vurgulanmaktadır. Kimlikte esas olarak dışa karşı yansıtılan belli bir cephe, bir tutum söz konusudur. Kimlik, daha ziyade topluma dönük sosyal bir veçhedir. Kişilikte benliği meydana getiren temel öğeler esastır. Kimlik, bir tür planlanmış davranış veya yüklenilmiş rol olduğundan, alternatiflerden biri tercih edilebilir, her hangi bir sosyal durumda bir başka kimlik sergilenebilir. Kişilik, ise psikolojik bir hal olduğundan, iradi olarak bir diğer alternatif ile kolaylıkla değiştirilemez. Serdedilen kimliği değiştirmek, düzenlemek veya başka tür bir ayarlama yapmak temelde ferdin kontrolü altındadır. Bu farklılık sergilenen tutum ve davranışlarda izlenebilir. Ancak kimlik olarak ifade edilen öğeler aslında kişilik temellerinden kaynaklandığından, bağımsız değildirler. Yani ferdin çok fazla seçeneği yoktur. İşte bu kısmi ve sınırlı saha, daha başlangıçta kişilik alanının unsurlarını oluşturur. Böylece kişilik, öğrenilmiş olan sosyal bilgilerle ve bunların yerleşikliğinin ve birbirleriyle olan ilişkilerinin, güçlülüğü ölçüsünde hâkimdir. Öğrenilen değişik bilginin zihindeki mevcut şahsiyeti ve kimliği oluşturan sistemi değiştirebilmesi için çok güçlü ve önemli olması gerekir.³⁶⁴

Kur'an'da da, insanı ahirette kurtuluşa götüren özellikler olarak kimliğin yeterli olmayıp kişiliğin daha önemli olduğu ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle ehli kitaba mensup olanların kendilerinin Allah'ın sevgili kulları ve cennetin sadece kendilerine has kılındığına dair düşünceleri reddedilmektedir: *“Onlar: “Yahudi veya Hıristiyan olmadıkça hiç kimse cennete giremez!” diye iddia ederler. Bu onların kuruntusudur! De ki: “Eğer söylediklerinizde samimi iseniz, iddianızı kanıtlayın!” Evet, gerçekten her kim tüm benliğini Allah'a teslim eder ve iyilik yapanlardan olursa, Rabbi katında mükâfatını görecektir ve böyleleri ne korkacak, ne de üzülecekler.”*(Bakar, 2/111–112)

Ehli kitabın bu iddiaları reddedildiği gibi benzer düşünceye sahip Müslümanların da bu yöndeki düşünceleri kabul görmemektedir. *“Ama imana erip yararlı ve doğru işler yapanları içlerinden ırmaklar akan has bahçelere koyacağız, orada sonsuza kadar kalacaklar. Bu, Allah'ın gerçek vaadidir. Kimin sözü Allah'ın sözünden daha doğru olabilir? Kötülük işleyen[in] cezalandırılacak olması ve kendisini Allah'a karşı savunacak ve yardım edecek bir kimse bulamaması, ne sizin kuruntularınıza uygun*

³⁶⁴ Mehmet Cüneyt Birkök, *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 69-70.

düşer, ne de geçmiş vahiy mensuplarının kuruntularına. Hâlbuki -ister erkek ister kadın olsun- iman edip yapabileceği doğru ve yararlı işler yapan kimse cennete girecek ve bir hurma çekirdeğini dolduracak kadar bile haksızlığa uğramayacaktır. ”Bütün benliğini Allah'a teslim eden, daima iyilik yapan ve her türlü batıldan yüz çeviren İbrahim'in inanç sistemine -Allah'ın o'nu sevgisiyle yücelttiğini görerek- uyan kişiden daha iyi iman sahibi kim vardır? (Nisa, 4/122–125)

Ayetler göstermektedir ki, sahip olunan kimlikten daha önemli olan şey, o kimliğin gereklerini yerine getirmektir. Gerçek kurtuluş, sahip olunan kimlikle olmamakta o kimliğin gereğini yerine getirmekle gerçekleşmektedir. Bu sebeptir ki, kimliği değerli kılan sahip olunan kişiliktir. Çünkü kişiliğinizde bir problem varsa kimliğiniz de bundan etkilenmektedir.

Elmalılı, ayetlerle ilgili yorum yaparken “iman ve güzel amel yapmak için en güzel din hangisidir?” diye münakaşa etmeye, tartışmaya gerek yoktur, der.³⁶⁵ Çünkü ayet güzel bir kimlik sahibi kimsenin taşınması gereken kişilik özelliklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kişilik; güdüler ve eğilimler, değerler-normlar ve kalp olmak üzere üçlü bir yapıdan oluşur.³⁶⁶ İnsanın kimliğini, yapması ve yapmaması gerekenler oluşturmaktadır. Bunlara yücelten ve alçaltan değerler de diyebiliriz.³⁶⁷

³⁶⁵ Yazır, III/ 90.

³⁶⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, s.2.

³⁶⁷ Soyalan, s. 29.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KİŞİLİK EĞİTİMİ

2.1. KUR'AN'A GÖRE KİŞİLİK EĞİTİMİNİN TEMEL AMAÇLARI

İslam, Allah'ı tanıyıp fakat ona teslim olmayı kabul etmeyen, dünyanın işlerini iyi bilen fakat ahireti göz ardı eden yedinci asır Arabistan'ına ve o dönemde mevcut olan dünyaya bir başkaldırı olarak gelmişti.³⁶⁸ Aynı şeyleri günümüz insanları için de söylemek mümkün olur. Dolayısıyla İslam'ın bu günün dünyasını da değiştirmeye ve ıslah etmeye talip olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Çünkü seküler dünya Allah'ı ve kutsal olanı hayatın dışına itmenin çabası içerisinde. Hâlbuki Allah hayatın her anında etkinliğini hissettirir.

Müslüman anne ve babalar, çocuklarına başkalarını sevme, zayıflara yardım etme, akrabayı ziyaret etme, büyüğe saygı ve küçüğe merhamet gösterme, hayırlı amel işleme, insanlar arasında adaletin yayılması gibi üstün ahlak ilkelerini öğretmeye gayret eder.³⁶⁹

Kişilik eğitiminin nihaî hedefi: “kişilik gelişimi sürecinde, çocukların fitrî kabiliyet ve eğilimleri doğrultusunda, kendi gönüllü katılımlarıyla İslâm'ın öngördüğü ahlâkî değerleri kazanmalarına, böylece kişilik gelişimlerine katkıda bulunmak”³⁷⁰ şeklinde ifade edilebilir.

Kişilik eğitiminin genel amaçlarını verdikten sonra İslam dininin Kur'an'a dayalı bir toplum yetiştirmek için önce fertten başlayarak oluşturduğu kişilik eğitiminin amaçlarını da şu şekilde sıralayabiliriz.

2.1.1. İnançlı, Salih Nesiller Yetiştirmek

Kur'ân'da yer alan Hz. İbrahim'in şu duası ideal nesil hakkında önemli bir ipucu verir: ‘Müslüman olmak’ yani Allah'ın emirlerine teslim olan, Allah'ın istediği yol üzere giden bir nesil.³⁷¹ Hz. İbrahim Allah'ın emri ile Kâbe'nin temellerini Hz. İsmail ile birlikte yükseltince yaptıkları bu hayırlı amelden sonra, bir nevi bunun mükâfatını talep makamında şu duayı yaparlar:

³⁶⁸ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr Yayınları, Ankara 2009, s. 51.

³⁶⁹ M. Ali Haşimi, *Kur'an ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti*, (trc. Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 1995, s. 113–114.

³⁷⁰ Faruk Kanger, “*Hz. Muhammed Ahlakını Referans Alan Bir Karakter Eğitimi Modeli*” Doktora Tezi, Marmara Üni. İstanbul 2007, s. 21.

³⁷¹ İbrahim Canan, *Kur'an'da Çocuk Eğitimi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1996, s 49–51.

"Ey Rabbimiz! İkimizi de Sana teslimiyette sabit kıl. Soyumuzdan da yalnız sana boyun eğen Müslüman bir ümmet yetiştir." (Bakara, 2/128) Doğacak çocuk ve arkadan gelen nesille alâkalı olarak yapılması gereken duayı öğretici mahiyetteki bu ayet neslin 'sâlih' olmasına dikkat çeker. Ahkâf suresinde Müslüman kimsenin yapması gereken dualar meyânında şöyle demesi de emredilir.³⁷² Mealen: "Bana verdiğin gibi soyuma da salâh ver." (Ahkaf, 46/15) Bu istekteki salâh'tan iyi amel üzere olan hayırlı nesil anlaşılacağı gibi, yaratılış yönünden tam, yani sakat olmayan manası da anlaşılabilir. Nitekim Araf suresinde Hz. Âdem'le Havva'nın, hamilelik hissedildiği sırada yaptıkları duada talep etmiş buldukları salâhatten muradın öncelikle "yaratılış düzgünlüğü" olduğu kabul edilmiştir.³⁷³ "Eşine yaklaşınca, eşi hafif bir yük yüklendi ve bu halde bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, karı koca Rableri olan Allah'a: 'Bize sâlih, bedence kusursuz bir çocuk verirsen, and olsun ki, şükredenlerden oluruz' dediler"(Araf, 7/189) buyrulmuştur.

Hz. Ayşe'ye, ailelerinden bir doğum haberi ulaşınca kız mı, erkek mi diye hiç sormayıp, "Yaratılışı tam mı?" diye sorduğu, 'Evet' cevâbını alınca da: "Âlemlerin Rabbine hamdolsun"³⁷⁴ diye dua ettiği belirtilir. Bu eğitimin temel hedefi, iman eden, beden ve ruhen sağlıklı bir nesil yetiştirmektir. Yani Yüce Yaraticının bize dua etmeyi öğrettiği şekilde göz bebeği olacak bir nesil yetiştirmektir diyebiliriz.

"Onlar ki: 'Ey Rabbimiz! Bize, zevcelerimizden ve nesillerimizden gözlerimizin bebeği olacak sâlih insanlar ihsan et, bizi takva sahiplerine rehber kıl derler" (Furkan, 25/74) Ayette geçen 'göz bebeği gibi kıymetli' vasfını şu şekilde yorumlamak mümkün olur: "Arzularımıza uygun, ideallerimizi gerçekleştirecek, imanlı her yönüyle salih ve değerli bir nesil."

2.1.2. Sağlıklı Nesiller Yetiştirmek

Eğitimdeki temel amaçlardan biri de sağlıklı nesiller yetiştirmektir. Bunlar, beden, ruh ve akıl sağlığına sahip nesiller olmalıdır. Çünkü sağlıklı değillerse insanların bir şeyleri ortaya koymaları güçleşir. Bu sebeple İslam sağlıklı nesillerin yetişmeleri için her türlü koruyucu tedbiri almıştır. Bunların başında sağlıklı bir aile yapısı yer alır. İslam dini fitratın bir gereği olan evlenmeyi, sağlıklı nesiller yetiştirmeye vesile olan

³⁷² Canan, *Kur'an'da Çocuk Eğitimi*, s. 50.

³⁷³ Beydavi, V/480.

³⁷⁴ Buhari, el-Edebü'l-Müfred, s. 430.

aile müessesesinin kurulmasını gerekli ve önemli bulmuş ve karşılıklı sevgi ve saygı esasına dayanan, hak ve sorumluluklarının bilincinde olan mutlu bir aile yuvasının oluşturulmasını hedeflemiştir.

İslam, insanın bedenine ve aklına zarar verebilecek maddelerin kullanımını da yasaklamıştır. Bunların başında alkollü içecekler ve uyuşturucu gelir. *“İçkiden sakının. Zira o her kötülüğün anahtarıdır.”*³⁷⁵ Hadisi hem maddi hem de manevi açıdan insanı tehlikeye atabilecek şeylerden uzak durulmasını istemiştir.

“Mallarınızı Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allâh iyilik edenleri sever.” (Bakara, 2/195) Ayette de görüldüğü gibi insandan hem bu dünyasını hem de ahiretini tehlikeye atmaması istenmektedir. İnsan dünya hayatına sağlıklı bakabilirse ahretini de kazanır. Çünkü insan genelde bu konuya titizlikle eğilememekte ve ihmalkâr davranmaktadır. Hz. Peygamber bu konuda şöyle bir hatırlatmada bulunmaktadır: *“Sağlık ve boş vakit, insanlardan pek çoğunun aldandıkları iki büyük nimettir.”*³⁷⁶ Yine aynı şekilde Peygamberimiz beş şey gelmeden beş şeyin kıymetinin bilinmesini tavsiye ediyor. *“İhtiyarlığından önce gençliğinin, hastalanmadan önce sıhhatinin, fakirliğinden önce zenginliğinin, meşgul zamanlardan önce boş vakitlerinin, ölümden önce hayatının.”*³⁷⁷

İnsan akıl, ruh ve beden sağlığını korumak için elinden gelen her şeyi yapmalıdır. Bir hastalığa yakalandığı zaman gerekli tedbirleri almalı ve işin ehline müracaat etmelidir. *“Allah derdi de çareyi de verdiği gibi her dert için bir ilaç yaratmıştır. Bu sebeple tedaviye devam ediniz. Fakat haramla tedavi etmeyiniz.”*³⁷⁸

Akıl, ruh ve beden sağlığına sahip olmayanlar dinen bazı şeylerden sorumlu olmamaktadır. Bu nedenle insan, kendisine emanet olarak verilen bu nimetleri korumalıdır. Eğer sağlıklı nesiller yetiştirmek isteniyorsa bu hususlara önem verilmelidir. Çünkü şuurlu Müslüman bedeni, aklı ve ruhu arasındaki dengeyi koruyup her birine hakkını veren ve birine aşırı derecede önem verip diğerini ihmal etmeyendir.³⁷⁹

³⁷⁵ Hakim, Müstedrek; Beyhaki, Şiabül-İman; Ramuz el-ehadis, 1/212.

³⁷⁶ Buhari, Rikak 1; Tirmizi, Zühd 1; İbn Mace, Zühd 15; Darimi, Rikak 2.

³⁷⁷ Buhari, Rikak, 3.

³⁷⁸ Ebu Davud, Tıb 11.

³⁷⁹ Haşimi, s. 38.

Akıl, ruh ve beden sağlığı için, dünya ve ahiret dengesini sağlama konusunda Enes İbni Mâlik (r.a.) Peygamber Efendimizden şöyle bir hadis rivayet ediyor: "Üç kişi, Allah Resulünün ibadetini sordular. Onu öğrenince de kendi yaptıkları ibadetleri az buldular ki şöyle dediler:

"Biz nerede, Allah'ın Resülü nerede? Allah, onun geçmiş ve gelecek kusurlarını atfetmiştir. Ondan sonra onlardan birisi:

"Ben bütün sene aralıksız oruç tutacağım." dedi. İkincisi:

"Ben bütün gece ibadetle meşgul olacağım." dedi. Üçüncüsü:

"Ben de ömrüm boyunca kadınlardan uzak duracağım ve hiç evlenmeyeceğim." dedi. Allah Resülü (s.a.v), bunların bu sözlerini öğrenince şöyle buyurdu:

*"Bilin ki ben sizden daha çok Allah'tan korkar ve sizden daha çok O'na kulluk ederim. Buna rağmen, bazen oruç tutar, bazen iftar ederim; bazen namaz kılar, bazen uyurum ve evlenirim. Benim sünnetimden (kulluk yolumdan) yüz çeviren benden değildir."*³⁸⁰

Ele aldığımız ayet ve hadislerden anlıyoruz ki İslam eğitimi insanın yaratılışına uygun, kabiliyetleri oranında ona yükümlülükler yükleyerek her açıdan sağlıklı nesiller inşa etmeyi amaçlar.

2.1.3. İlim ve Hikmete Saygılı Nesiller Yetiştirmek

Hikmet, حکم (hkm) fiilinden türeyen bir mastardır.³⁸¹ H-k-m maddesi fiil, mastar ve isim olarak Kur'ân-ı Kerim'de iki yüz on defa geçmektedir.³⁸² Hikmet kelimesi; hüküm, hâkimiyet, hükümet, mahkeme, muhakeme, ihkam, hakem gibi kelimelerle aynı köktendir. Bu fiil temelinde her hangi bir şeyi ıslah için menetmek, sakındırmak, alıkoymak, zapt etmek, tutmak, cehaletten alıkoyan şey,³⁸³ söz ve fiilin sağlamlığı, mükemmelliği³⁸⁴ gibi manalara gelmektedir.

³⁸⁰ Buhari, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 1.

³⁸¹ Bakara, 2/269.

³⁸² Abdülbaki, s. 212–215.

³⁸³ İbn Fâris, Mekâyis, II/91; İbn Manzûr, II/ 953; Bilal Tan, *Kur'anda Hikmet Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul 1997, s. 6–7.

³⁸⁴ Ahmed Mustafa el- Merâğî, Tefsîru'l-merağî, (I. Baskı) Mısır 1946/1365, I/41; Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut, 1991, XXIII, 191.

İslâm bilginleri, hikmeti çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. ‘Hikmet’ sözlükte; kötülükleri ortadan kaldırmak, iyilikleri elde etmek, gerçeği yakalama noktasında ilim ve akılla hareket etmedir.³⁸⁵

Hikmet ile hüküm kelimeleri Kur’an’da bazen aynı anlamda kullanılmaktadır. Mesela, Hz. Yusuf’a daha genç iken ‘hüküm’, yani hikmet verilmiştir.³⁸⁶ Kimi âlimlere göre ‘hüküm’, hikmetten daha kapsamlıdır.

‘Hikmet’ sözde ve işte en iyiyi yakalamak veya olması gerekeni idrak etmektir. Doğru bir karar, isabetli bir sonuç, tutarlı ve sağlam bir hareket tarzı, bir şeyin faydalı hale getirilmesi hikmettir. Bir şeyi körü körüne değil de, önünü sonunu düşünerek ve ondan doğacak bütün tehlikeleri savmayı göze alarak yapmak demektir.

Kur’an’da yirmi³⁸⁷ yerde geçen ‘hikmet’ kavramını tefsirciler birçok farklı manada tefsir etmişlerdir. Bu tefsirlerin herbiri farklı gibi görünse de ‘hikmet’in ifade ettiği ‘sözde ve amelde tam ve eksiksiz olma, faydalı ve isabetli olma’ anlamı etrafında çevrelenmektedirler.³⁸⁸

Hikmet Kur’an’da dört anlamda kullanılmıştır: **Kur’an’ın öğütleri anlamında:** “...Ve Allah’ın size öğüt olsun diye indirdiği Kitabı ve hikmeti anın” (Bakara, 2/231), **İnce anlayış ve ilim anlamında:** “Andolsun ki Biz Lokman’a hikmet verdik.” (Lokman, 31/12), **Peygamberlik manasında:** “Gerçek şu ki Biz İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik.” (Nisa, 4/54)³⁸⁹ ve **ince sırlarıyla Kur’an anlamında:** “Rabbinin yoluna hikmetle davet et...” (Nahl, 16/125)³⁹⁰

Elmalılı Hamdi Yazır, ‘hikmet’ kelimesine verilen anlamlardan yirmi üç tanesini sıralamaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır: Söz ve fiilde doğruyu tutturma, bir şeyin özünü kavrayan sağlam ilim ve bununla amel etmek, ilim ve o ilmin amacını kavramak, varlıkların özündeki manaları anlamak, Allah’ın emirlerini anlamak, icad etmek (Allah’ın varlıkları icad etmesi-yaratması hikmettir), varlık düzeninde her şeyi yerli yerinde koymak, doğru ve güzel işlere yönelmek, hakim olunan kimselere iyi muamele, icraatı zulümden, ikramı cimrilikten, ilmi bilgisizlikten, hoşgörüyü

³⁸⁵ Hüseyin K. Ece, *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 274–278

³⁸⁶ Yusuf, 12/22.

³⁸⁷ Abdalbaki, s. 213–214.

³⁸⁸ İmâduddîn Ebu’l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’an’il Azim*, Kahire, ts. I/322.

³⁸⁹ Ayrıca bkz. Bakara, 2/251.

³⁹⁰ Ayrıca bkz. Bakara, 2/269.

bunaklıktan ayırmak, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak, Allah'ın emirlerini düşünüp onlara uymak.³⁹¹

Bütün tanımların birleştiği husus, hikmetin, sebep ve netice ile ilgili, düşünce düzeyinden eyleme çıkabilen bilgi olmasıdır. Hikmet, derin ve yararlı bilgidir. Bu bilgi ancak düşüncenin ürünü olacağından, Yüce Allah "*Ancak sağduyu sahipleri düşünüp ibret alır*" (Bakara, 2/269) buyurmuştur. Kur'ân'ın amaçladığı hikmet, felsefî nazariyeler değildir. Asırlarca insanların kafalarını boş yere uğraştırıp durmuş olan bu tür nazariyelerden kaçınmayı, Hz. peygamber (s.a.v.) Efendimiz bize şöyle tavsiye etmişlerdir: "*Allah'tan yararlı bilgi isteyiniz, yararsız bilgidan Allah'a sığınınız*"³⁹²

Yüce Yaratıcı rahmet sıfatının bir sonucu olarak bizlere, mesajlarını iletmesi, bizi arındırması, vahiy ve hikmeti bildirmesi ve bilmediklerimizi öğretmesi için içimizden elçiler göndermiştir.³⁹³

Bu hikmetin kaynağı olan Kur'an'ın ilkelerini öğrenip uygulayanlar gerçekten büyük bir hayra nail olmuşlardır. "*Dilediğine hikmet bağışlar ve her kime hikmet bağışlanmışsa doğrusu ona en büyük servet verilmiş demektir. Ama derin kavrayış sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz.*" (Bakara, 2/269)

Hikmet, yerli yerinde yapılan iş, söylenilen söz, hakk'a uyan bilgi ve davranış, faydalı ve tutarlı bir şey ise; bu, nerede üretilirse üretilsin, nereden gelirse gelsin, kabul edilir, alınır. Peygamberimiz (sav) şöyle buyuruyor: "*Yalnız iki kişiye gıpta edilebilir: Bir adam ki Allah (cc) kendisine hikmet vermiştir, o adam bu hikmet gereğince hareket ediyor ve onu başkalarına öğretiyor ve bir adam ki Allah (cc) kendisine mal vermiştir, o da malı Hakk yolunda harcamaya koyulmuştur.*"³⁹⁴

İlim ve hikmet İslam dininin en çok değer verip nerede olursa olsun peşinden gidilmesi gereken düsturlarıdır. Çünkü ilim ve hikmet o kadar önemlidir ki onlara göre yaşanan bir hayat hikmetli, bu ilkeleri önemseyen toplumlar güçlüdür.

2.1.4. Girişimci, Atak ve Cesur Nesiller Yetiştirmek

İslam, müntesiplerinin pısrık, tembel, vurdumduymaz ve mücadeleden kaçan tipler olmasını istemez. Bu dinin kaynağını oluşturan vahiy, ilk andan itibaren eğittiği

³⁹¹ Yazır, II/205–216.

³⁹² İbn Mâce, Duâ': 3.

³⁹³ Bakara 2/151; Ali İmran 3/164; Cuma 62/2.

³⁹⁴ Buharî, İlim/15, Müslim, Musafirîn/267.

peygambere, yatıp durmamasını, geceleyin kalkmasını³⁹⁵ ve kalkıp insanları uyarmasını³⁹⁶ öğretmektedir. Yani girişimde bulunmasını atıl durmamasını istemektedir.

Bu amaçla Kur'an Allah yolunda çaba ve gayret gösterenleri oturanlardan;³⁹⁷ gayret edip inanarak sıratı müstakimi bulanları, hakikate karşı körce davrananlardan;³⁹⁸ çalışıp ilim öğrenenleri, cahillerden;³⁹⁹ zor zaman olan Mekke fethedilmeden infak edip cihad edenleri, daha sonraları rahat dönemde bu işleri yapanlardan⁴⁰⁰ üstün tutmuştur.

Kişilik sahibi karakterli insanlar yetiştirilmek isteniyorsa öncelikli olarak onlara öğretilecek hususlardan bir tanesi cesaret olmalıdır. Çünkü korkak insanlarla bir yere gidilemez. Korku kişileri engeller ve alçaltır. Bu nedendir ki âlemlerin Rabbi olan Allah sadece kendisinden korkulmasını istemektedir. Çünkü Allah'a sırtınızı dayadığınız zaman diğer bütün korkulardan arınmış olursunuz. O zaman birileri sizleri bir şeylerle korkutmaya kalktığı zaman yiğitçe şöyle cevap verebilirsiniz. “O inananlar ki başka insanlar tarafından; "Bakın, size karşı bir ordu toplanmış, onlardan kendinizi koruyun!" şeklinde uyarılmışlardı, ama bu, onların sadece imanını arttırdı ve "Allah bize kâfidir; O, ne mükemmel bir koruyucudur!" diye cevap verdiler” (Âl-i İmran, 3/173)

Görüyoruz ki doğru yorumlayabilen kimseler için Allah korkusu bilgeliğin başlangıcıdır. Fakat bunun dışındaki her türlü korku hayatı engeller, faaliyet kapasitesini azaltır ve onun yıkılmasına sebep olur. Korku güçsüzlüğün ve bütün kötü özelliklerin atasıdır. Hile, ikiyüzlülük, alçaklık, yaltakçılık hep ondan gelir.⁴⁰¹

Bu nedenle insan tevhide, davranışlarının aktif temel ilkesi haline getirmelidir ki kişiliğin ayırıcı özelliği olan cesaret ortaya çıksın. Bu bir anlamda Allah korkusunun dışındaki bütün korkuları dışlamaktır. İktidar korkan kişilerin bu korkularından arınmaları için onlara şöyle seslenir;

Ey korku zindanında olan esir!

Peygamberin “korkma” öğüdüne sarıl!

³⁹⁵ Müzzemmil, 73/2.

³⁹⁶ Müddessir, 74/2.

³⁹⁷ Nisa, 4/95.

³⁹⁸ Fatır, 35/12.

³⁹⁹ Zümer, 39/9.

⁴⁰⁰ Hadid, 57/10.

⁴⁰¹ Saiyidian, s. 100.

Eğer Allah'a inanıyorsan, bütün korkulardan arın!

Ve bütün kâr zarar korkularından!

Bırak aşk bütün korkularını kül etsin!

Yalnız Allah'tan kork bir aslan gibi yaşa!

Allah korkusu imanın başlangıcı,

Başkalarından korkmak ise gizli şirktir!

Kurtul tüm bu korkulardan,

*Sen uyuyakalmış bir kuvvetsin, titre ve kendine gel!*⁴⁰²

Güçlü olan insanlar da endişelenebilir ve hatta sevdiklerini kaybetme korkusu da yaşayabilirler ama Allah'ın kendileriyle olduğu hatırlatılınca rahatlarlar. İşte hicretten bir tablo: Hz. Peygamber ve sevgili dostu Hz. Ebu Bekir Sevr Mağarasındalar ve düşman yaklaşıyor. Hz. Ebu Bekir, Peygamber Efendimize bir kötülükleri dokunur düşüncesiyle korkup endişeleniyor. Ve akabinde gelen müthiş teselli: “*Üzülme, Allah bizimle beraberdir*” (Tövbe, 9/40)

Kur'an'da ve Peygamberin yaşamında bu türden bolca örnek bulmak mümkündür. İslam oluşturmak istediği nesillerin iradesi güçlü, kararlı, atak ve cesur olmalarını istemektedir. İnsanın hayatında zor anların olması hatta korkması normaldir. Fakat bu korkunun bizi yapmamız gereken şeyden alıkoymasına izin vermemeliyiz. Hz. Musa gibi korku içinde olsak bile Firavun'un karşısına çıkıp hakikati haykırmalıyız. “*Musa: "Ey Rabbim!" dedi, "Ben onlardan birini öldürdüm ve bu yüzden onların da beni öldürmelerinden korkuyorum. Ayrıca, kardeşim Harun'un konuşma tarzı benimkinden daha açık, daha düzgündür; öyleyse benim söylediklerimi doğrulayan bir yardımcı olarak onu da benimle birlikte gönder; çünkü gerçek şu ki, beni yalanlayacaklarından korkuyorum. Allah: "Senin pazunu kardeşinle güçlendireceğiz ve ikinize öyle bir güç ve nüfuz vereceğiz ki size dokunamayacaklar ve mesajlarımız sayesinde siz ikiniz ve sizi izleyenler üstün gelecekler!" dedi.*” (Kasas, 28/33–35)

Cesur, atak ve girişken olabilmek için doğru tercihte bulunmak gerekir. Bu konuda da kimden yardım isteyeceğimizi Resulullah (s.a.v.) öğretmektedir:

⁴⁰² Saiyidian, s. 101.

“Allahım! Acizlik, tembellik, korkaklık, yaşlılık, cimrilik, ihtiyarlık ve kabir azabından sana sığınırım. Allahım! Nefsime takvasını ver ve onu temiz eyle. Onu yalnız sen temiz edersin. Onun koruyucusu ve efendisi sensin. Allahım! Fayda vermeyen ilimden, korkmayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım.”⁴⁰³

Güçlü bir toplum ancak Allah’a dayanan, O’ndan aldığı iman kuvveti ile hakkı yüceltme gayreti taşıyan bir toplumdur ki İslam tarihi bu ilkelere sahip çıkarak dünyaya hükmetmiştir. Bu da bize diğer milletlerin, kendilerini süper güç sayan birkaç ülkenin esiri olduğu bu çağda cesaret ve girişimciliğe ne kadar ihtiyacımız olduğunu gösteriyor.

2.1.5. İradesi Güçlü / Şahsiyetli Nesiller Yetiştirmek

İstemek, dilemek, meyletmek, arzulamak⁴⁰⁴ gibi anlamlara gelen irade, Kelâm ilminde Allah'ın bir sıfatı ve aynı zamanda insanın bir özeliği olarak ele alınır. İnsanın herhangi bir eylemi gerçekleştirme yolunda iç ve dış koşullarıyla belirlenen bilinçli kararlılığı” olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, bir şeyi yapmayı ya da yapmamayı seçtiren ve gerçekleştirebilen güçtür.

İslam'ın istediği kişiliğin oluşması ancak güçlü iradesi olan insanların yetişmesiyle mümkündür. İradeyi de güçlendirmek ancak iyi bir eğitimle gerçekleşir.⁴⁰⁵ İradenin iki temel bileşeni vardır. Bunlardan birincisi “seçme ve karar verme” ikincisi ise “eylemdir”. Şu ayet bunu güzel bir şekilde ifade etmektedir. “Çünkü gerçekten seninle sefere çıkmak isteselerdi, elbette, bunun için bir hazırlık yaparlardı: zaten Allah onların kalkış tarzlarını beğenmedi ve bu yüzden onları alıyordu Ve kendilerine: "Peki, sizler de evlerinizde oturun bakalım, öteki oturanlarla beraber" denildi.” (Tövbe, 9/46) ayette net olarak ortaya konulduğu gibi, eğer yapma niyetleri olsaydı iradelerini bu yönde kullanırlardı ve iradelerini bu yönde kullansalardı cihada çıkma eylemini yaparlardı.

Kur'an insana sürekli iradesini hatırlatarak, ondan iradesini aktif bir şekilde kullanmasını istemektedir. “Gerçek şu ki, Biz ona yolu/yöntemi gösterdik; şükredici, ya

⁴⁰³Buhâri, Daavât 38, 40, 42, Cihâd 25; Müslim, Zikr 52; Tirmizi, Daavât 71, ; Ebü Dâvud, Salât 367; Hurûf 1; Nesâi, İstîâze 6.

⁴⁰⁴İbn Manzur, III/187.

⁴⁰⁵Mikdad Yalçın, *Cevanibu't Terbiyetu'l İslamiyyetu'l Esasiyyetu*, Riyad 1986, s. 445.

da nankör olması artık kendi iradesine kalmıştır.” (İnsan, 76/3) “Ve de ki: "Bu hak, Rabbinizden gelmiştir: Artık ona dileyen inansın, dileyen reddetsin". (Kehf, 18/29)

Allah (kendisine iman da dâhil) her konuda insanın özgür iradesini kullanarak karar vermesini istemektedir. Yukarıdaki ayetler bunun açık delilidir. İnsana yol gösterildikten sonra seç denilmektedir. İyi ya da kötü, seçim sana aittir ve bu seçimin sonuçlarına sen katlanacaksın. Modern insanın çıkmazları ve yabancılaşması hususlarında önemli teşhislerde bulunan Fiedrich von Schiller’in dediği gibi “İnsanı büyük veya küçük yapan kendi iradesidir.” Yani kendi seçimleridir.

Kur’an’ın temel hedefi insanı güçlü bir irade sahibi kılmaktır. Yani yaptığı seçimden sorumlu tutulacağını da bir anlamda bildirmektir. Çünkü insanlar yaptıkları seçimlere ve bu seçimlerindeki niyetlerine göre sorumlu tutulur ve yargılanırlar. “Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah'a ve Resulüne ise, onun hicreti Allah ve Resulünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikâhlanacağı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir.”⁴⁰⁶

İrade eğitiminde kişiye hem dış dünyayla ve onun zorluklarıyla mücadele etme, hem de kendi iç dünyasıyla duyguları, düşünceleri, kararlarıyla mücadele etme yeteneği verilmelidir. Çünkü insan her iki alanın da etkisi altında kalabilmektedir. Bu yüzden peygambere ve onun izinden gidenlere Yüce Yaratıcı şöyle seslenmektedir: “Ve Rablerinin hoşnutluğunu umarak sabah akşam O'na yalvarıp yakaranlarla birlikte sen de sabret ve dünya hayatının cazibesine kapılıp da sakın gözlerini onların üzerinden ayırma ve iyi ve güzel olan ne varsa hepsini terk edip yalnızca bencil arzularının peşine düştüğü için kalbini zikrimize karşı duyarsız kıldığımız kimseye aldırma.” (Kehf, 18/28)

İradenizi güçlendirerek dünyalıklara meyletmeyin. Yine iradenizi güçlü tutarak nefsinizin o yöndeki ayartmalarına kulak asmayın. Bu hakikati bildikleri halde iradelerini olumlu yönde kullanmayarak kendilerini zor duruma sokan nice insanlar için Allah şu misali verir: “Ve kendisine mesajlarımızı lütfettiğimiz halde onları bir kenara atan kimsenin başına gelecek olanı anlat onlara: Şeytan yetişip yakalar onu ve o da, başka niceleri gibi, vahim bir sapışla sapıp gider. İmdi, Biz eğer dileseydik, onu ayetlerimizle yüceltir, üstün kılardık: fakat o hep dünyaya sarıldı ve yalnızca kendi arzu

⁴⁰⁶ Buhâri, Bed'ü'l-Vahy 1, Itk 6, Menâkıbu'l-Ensâr 45, Nikâh 5, Eymân 23, Hiyel 1; Müslim, İmâret 155; Ebu Dâvud, Talâk 11; Tirmizi, Fedâilu'l-Cihâd 16; Nesâî, Tahâret 60.

ve heveslerinin peşinden gitti. Bu bakımdan, böyle birinin durumu kıskırtılan bir köpeğin durumu gibidir: öyle ki, onun üzerine korkutarak varsan da dilini sarkıtıp hırlar, kendi haline bıraksan da. Bizim ayetlerimizi yalanmaya kalkan kimselerin hali işte böyledir. Öyleyse, bu kıssayı anlat ki belki derin derin düşünürler.” (Araf, 7/175–176)

Buradan hareketle şu söylenebilir. İslam; iradesi güçlü, ne istediğini bilen, dünyaya geliş amacının farkında olan ve hayata bu perspektifle bakan nesiller yetiştirmek ister. O, yetiştirdiği nesillerin şu ayettki öneriyi, kendileri için bir pusula edinmelerini tavsiye eder. “*De ki: "Bakın, Rabbim beni düzgün ve saf bir itikad aracılığıyla dosdoğru bir yola yöneltti; her türlü batıldan uzak durarak Allah'tan başka şeye ilahlık yakıştıranlardan olmayan İbrahim'in yoluna."* De ki: “*Benim namazım, ibadetlerim, diriliğim ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ içindir.*” (En'am, 6/161–162)

2.1.6. Yaratıcı/Tasarımcı Nesiller Yetiştirmek

Yaratış, ya hiç yoktan (hakiki anlamda) ya da daha önceden mevcut bulunan birtakım verileri orijinal bir şekilde bir araya getirerek var etmek eylemidir. Orijinal projeler meydana getirmek, kişisel eserler tasarlamak ve gerçekleştirmek eğilimine, kabiliyetine ‘yaratıcılık’ denilir.⁴⁰⁷

‘Yaratma’ aslında yoktan var etme anlamına gelir. Fakat insan fiilleri için kullanılan ‘yaratma’ bundan ayrılır, insan fiilleri için ‘yaratma’ kavramı mecazi anlamda kullanılır. Ve kişinin bilgi birikimine, yaşantısı boyunca edindiği deneyimlerine dayanarak yeni nesne ve düşünceler ortaya koyması olayı ‘yaratma’ kavramıyla ifade edilir. Buna göre ‘yaratma’ insanın bir tür birleşim (sentez) yeteneği demek olur.⁴⁰⁸

Yaratıcılık bir anlamda eleştirel bakmak, yeni önermelerde bulunmaktır. Daha önce aralarında ilişki kurulmamış nesnelere ya da düşünceler arasında ilişki kumaktır. Başka bir deyişle yaratıcılık, alışılmışın, bilinenin dışında, farklı, yeni, özgün olmak, problemi görmek, farklı çözüm yollarından giderek yeni sonuçlar çıkarmaktır. Bir bakıma yaratıcılık dünyayı ve kendimizi değiştirme eylemliliğidir.

⁴⁰⁷ Paul Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, Çev. Cenap Karakava, Sosyal Yayınlar, İstanbul 199, s.53.

⁴⁰⁸ Cavit Binbaşoğlu, *Öğrenme Psikolojisi*, Binbaşoğlu Yay, Ankara, 1991, s. 28.

İnsanın bu yönü taşıdığı ilahi ruhun bir parçası, bir yansıması olarak düşünülebilir. Bilindiği gibi Allah insanı yaratırken ona kendi ruhundan üflemiştir. Allah evrenin yaratıcısıdır. İnsan, bu ruhtan bir parça taşıdığına göre yaratıcı olması, yeni şeyler icat etmesi onun fitratının bir parçası olduğu söylenebilir.

İnsan ruhunun anlaşılabilmesi, onun varoluş koşullarından kaynaklanan gereksinmelerinin tamamlanabilmesiyle gerçekleştirilebilir. Aşkınlık (transcendence) ihtiyacı bu gereksinmelerin başında gelir.⁴⁰⁹

Diyebiliriz ki yaratılmışlığının ve yaratıcılığının bilinciyle hareket eden tek canlı varlık insandır. Sanatını ortaya koyarak, maddi nesnelere üreterek, tasarım yaparak yaratıcı faaliyette bulunabilir. Yaratıcılık süreci içerisinde insan, kendisinin yaratık olan yanını aşar, var oluşundaki edilgenliğin üstüne çıkarak amaçlılık ve özgürlük bölgesine yükselir. Sanatın ve maddi üretimin temelinde de insanın aşkınlık ihtiyacı yatar.⁴¹⁰

Yaratmak, eylem ve dikkati, yaratılan şeye karşı sevgi beslemeyi gerektirir. Yaratma yetisini kullanmayan, sevemeyen insan, kendini aşma sorununa nasıl karşılık bulur? Bu gereksinime verilebilecek tek bir cevap vardır: Bu cevap, "Eğer hayatı yaratamıyorsam, onu tahrip edebilirim. Hayatı yok etmek bana onu aşmamı sağlar." Şeklinde özetlenen durumdur. Yaratıcılığın yokluğunda ikinci seçenek yıkıcılıktır. Yaratma ve yıkıp yok etme aynı aşma ihtiyacını cevaplandıran birbirine bağımlı güdülerdir, yaratma istemi doyurulamayınca yok etme istemi devreye girer.⁴¹¹

Kur'an'da, yaratma anlamında kullanılan en yaygın kavram 'halk'tır. Halk, herhangi bir esasa dayanmaksızın, taklit etmeden, örnek almadan bir şeyi yoktan var etmektir. Bu kelime yoktan var etme anlamında yalnız Allah için kullanılır.⁴¹² Halk kelimesinin, az da olsa insan fiilleri için kullanıldığı olmuştur.⁴¹³ Yine Kur'an'da geçen "bedi"⁴¹⁴ kelimesi, eşyayı yoktan var eden, hiç olan bir şeyi varlık haline getiren⁴¹⁵ herhangi bir modele bağlı kalmaksızın inşa edip kuran anlamını taşır." Yüce Allah'ın bir sıfatı olan 'el-Bâri' kelimesi de bir eşyayı, yapıyı icat eden, kuran anlamındadır. el-Bâri,

⁴⁰⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan*, Nursan Yayınları, İstanbul 2002, s. 162.

⁴¹⁰ Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrıseven, Payel Yayınevi, İstanbul 1990, s. 49–50.

⁴¹¹ Erich Fromm, *Basın Tekniği ve Stratejisi*, Çev. Fevzi Emir, Kaan H.Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 21.

⁴¹² Muhammed Ibn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz. XI/566.

⁴¹³ el-İsfehânî, s. 157.

⁴¹⁴ Bakara, 2/117.

⁴¹⁵ Ibn Kesîr, I/161

bir şeyi yok iken tasarlayan, tasarlanana meydana getiren ve gerçekleştirendir.⁴¹⁶ Görüyoruz ki, insanlar için kullanılan yaratıcılık ya da yaratma kavramları Allah'ü Teâlâ'nın yaratmasından çok farklıdır.

Bazı düşünürler yaratıcılık ile yenilik arasında bir ayırım yapılması gerektiğini savunurlar. Yaratıcılığı yeni bir fikir ortaya koyma; yeniliği ise, ortaya konan bu fikrin yeni bir mamul veya eser haline dönüştürülmesi şeklinde ifade ederler. Lawrence B.Mohr'un deyimiyile, yaratıcılık yeni bir şey meydana getirmek, yenilik ise, meydana getirilen bu yeni şeyi uygulama alanına koymaktır. Aslında yaratıcılık sadece bir ürün değil, bir süreçtir. Bu sürecin sonunda genellikle sözel ya da sözel olmayan, somut ya da soyut, yeni ve değişik bir nesne ya da düşün ortaya çıkar.⁴¹⁷

Bazı düşünürler de yaratıcı düşüncenin insanın ve toplumun ortak çabası ve çalışması sonucu oluştuğunu kabul ederler. Bir diğer gurup ise, yaratıcı düşünceyi Allah'ın verdiği potansiyel olarak değerlendirirler. Yani yaratıcı insan; ayrıcalıkları, özellikleri, üstünlükleri, becerileri ve kabiliyetleriyle dünyaya gelir.⁴¹⁸ Yaratıcılık kapasitesi her çocuk için fitridir; her çocuk bu kabiliyetle doğar. Tam tersine, yaratıcılığı, ancak dâhilerin, büyük sanatkâr olmak için doğan seçkin bir kesimin öz malı imiş gibi görenler de yok değildir. Kuşkusuz yaratıcı kabiliyetlerin çeşitleri ve dereceleri vardır. Bu özellikler az veya çok her insanda mevcuttur.⁴¹⁹

Temel amaç insanda var olan bu fitri özelliği geliştirmektir. Yüce Allah'ın bir sıfatı da yaratıcılıktır. Allah, kendini tanımlarken;

“Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur; bir şeyin olmasını istediğinde ona sadece "Ol" der -ve o şey hemen oluverir.” (Bakara, 2/117) yine aynı şekilde “sizi şekillendirdi, şekillerinizi de güzel yaptı” (Mümin, 40/64) buyurur; insanı ve evrendeki her şeyi kendisinin tasarladığını ifade eder. O, ayrıca insanı da en güzel biçimde yarattığını⁴²⁰ bizlere bildirir.

Buradan hareketle Müslümanların hem kendilerini hem de çocuklarını, kâşif, mucit, tasarımcı ve yaratıcı olarak yetiştirmeleri kaçınılmaz bir gereklilik olduğu ifade edilebilir. Çünkü hayat ve hayatın gereksinimleri sürekli değişiklik arz etmektedir. Bu

⁴¹⁶ Kutub Seyyid, *Fî Zıfâil Kur'an*, VI/3533.

⁴¹⁷ Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan*, s. 170-171.

⁴¹⁸ Özcan Köknel, *Dolu Dolu Yaşamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995, s. 83.

⁴¹⁹ Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan*, s. 174.

⁴²⁰ Tin, 95/4.

değişim ve gelişmelere ayak uydurmak zorunludur. Aksi takdirde toplum, geride kalmış ve her yönden başkalarına muhtaç hale gelmiş olur. İslam coğrafyasında, maalesef bu durumun sıkıntısı uzun zamandan beri çekilmektedir. Kaldı ki bizler, çocuklarını, yaşadıkları zamana göre eğitmeyi kendine şiar edinmiş bir ümmet olmamıza rağmen bu hale geldik. Taklit, taassup ve işin kolayına kaçma yaratıcılık düşüncesini ne yazık ki öldürmüştür.

2.2. KUR'AN'A GÖRE KİŞİLİK EĞİTİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Kişiliği, dolayısıyla da kişilik eğitimini etkileyen birtakım amiller vardır. Fakat bu amillerin her birinin hissesi nedir, bilmiyoruz.

İrsiyet, gelişmeden daha mı önemlidir? Yoksa bunun aksi mi? Waston ve Behailer, terbiye ve çevrenin her insana istenilen şekil ve modeli verebildiğini iddia ederler. Onlara göre terbiye her şeydir, irsiyet ise hiçbir şeydir.⁴²¹

Alfred Adler de, bu görüşe katılır ve kişiliğin oluşumunda doğa ve kalıtımın asla rol oynamadığını, bunu destekleyecek hiçbir bulgunun bu güne kadar bulunmadığını ifade eder.⁴²² Öte yandan genetikler irsiyetin insana hükmettiğini, ırkın kurtuluşunun terbiyede değil, öjenizmde olduğunu düşünenler de vardır.

Her iki taraf unutuyor ki, böyle bir mesele deliller yardımı ile değil, ancak gözlemler ve tecrübelerle çözülebilir. Gözlem ve tecrübeler bize gösteriyor ki, irsiyet ve gelişmenin hissesi fertlere göre değişmekte ve genellikle bunların karşılıklı değeri belirlenmemektedir.⁴²³ Bu değerlendirmeye rağmen kişiliğin, kalıtımsal niteliklerle çevrenin sürekli etkileşimi sonucu biçimlendiğini⁴²⁴ söyleyebiliriz. Kişiliklerin sayısız çeşitliliği, bir yönden kalıtımla beliren yapısal özelliklerin, öte yandan da her insanın yaşantı ve deneyimlerinin çok oluşundan ileri gelir.⁴²⁵

Aynı yumurtadan olma ikizler aynı kök karakterlerine sahiptirler. Birbirlerine tamamen eşittirler. Bununla beraber hayatlarının daha ilk günlerinden itibaren birbirlerinden ayrılırlarsa, birbirlerine uzak ülkelerde değişik tarzda yetiştirilirse, bu benzerliği kaybederler. On sekiz-yirmi yıl sonra bunlarda son derece belirli farklar,

⁴²¹ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, Çev. Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2003; <http://www.darulkitap.com/indir/insan-denen-mechul-alexis-carrel-hayat.html>, 18.04.2011.

⁴²² Adler, s. 184.

⁴²³ Carrel, <http://www.darulkitap.com/indir/insan-denen-mechul-alexis-carrel-hayat.html>, 18.04.2011.

⁴²⁴ Yörükoğlu, s. 169

⁴²⁵ Yörükoğlu, s. 170

bazen de bilhassa entelektüel bakımdan büyük benzerlikler görülür. Görülüyor ki, oluşum benzerliği ayrı çevrelerde birbirine benzer fertlerin yetişmesini sağlamaya yetmiyor. Yine görülüyor ki, çevre farkları oluşum eşitliğini yok edemiyor.⁴²⁶

Kişiliği etkileyen temel faktörleri genel olarak belirtecek olursak, doğuştan gelen özellikler yanında aile, arkadaş çevresi, din, toplum ve medya⁴²⁷ diye sıralanabilir.

Çağdaş psikologlar, şahsiyeti oluşturan etkenleri incelediklerinde genelde biyolojik, sosyal ve kültürel faktörleri ele almaktadırlar. Yine onlar biyolojik etkenleri incelerken özellikle kalıtımı, fizyolojik yapıyı, sinir sisteminin oluşumunu ve beslenme sistemini öne çıkarmaktadırlar. Sosyal etkenlerin şahsiyet üzerindeki etkisini incelemelerinde ise genelde çocukluk, özellikle de ailedeki deneyimler ve ana-babanın onlara karşı tutumlarını ele almaktadırlar. Yanı sıra, alt kültürlerin, sosyal sınıf ve kurumların, arkadaş gruplarının ve dostların ferdin şahsiyeti üzerindeki etkilerini ilgilerinin odağına yerleştirmektedirler.⁴²⁸

Görülmektedir ki kişiliğin oluşumunu kesin olarak sadece bir etkene bağlamak mümkün görünmemektedir. Kişiliğin oluşumunda etkili olan etkenleri ve bu etkenlerin etki alanını iyi tespit etmek gerekir.

2.2.1. Kişiliğin Oluşumunda İrsiyetin ve Ailenin Rolü

Kişiliği belirleyen faktörlerin başında irsi/kalıtımsal özellikler yer alır. Çünkü kalıtım ya da soyaçekim (irsiyet), çevre etkisiyle köklü olarak değişmeyen özelliklerin anne babanın kromozomları ile bir kuşaktan ötekine geçmesi olup, insanın tüm yaşamına biçim veren önemli bir etkidir. Kalıtım insanların geleceğini, iyi ya da kötü şansını onların doğumundan yıllar hatta kuşaklar önce belirler.⁴²⁹

Fert, ana ve babasının belirli karakterlerini gösteren hâkim unsurları bünyesinde barındırır. Bu nesilden nesile geçici faktörler yeni yaratığın kromozomlarındaki durumlarına göre faaliyet gösterecek veya hâkim bir faktör tarafından devre dışı bırakılacaktır. Genetik ilminin irsiyet kanunları olarak izah ettiği şey işte bu münasebetlerdir. Bu kanunlar, yalnız bireysel yaratılış özelliklerinin asıl yerleşme tarzını ifade eder. Fakat bu karakterler temayül ve potansiyelden başka bir şey

⁴²⁶ Carrel, <http://www.darulkitab.com/indir/insan-denen-mechul-alexis-carrel-hayat.html>, 18.04.2011.

⁴²⁷ Koç, Bozkurt, s. 9

⁴²⁸ Necati, s. 206

⁴²⁹ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 27.

değildirler. Embriyo, cenin, çocuk, delikanlının gelişme sırasında karşılaştığı şartlara göre bu potansiyel ya meydana çıkar, ya da olduğu gibi kuvvede kalır. Ve her ferдин tarihi de, o ferдин geldiği yumurtanın genlerinin tabiatı ve düzeni gibi tektir. Demek ki, insanın orijinalitesi hem irsiyete, hem de gelişmeye bağlıdır.⁴³⁰ Kalıtım insan yapısının toprağı olarak düşünülürse, kişilik de o toprakta yetişen bitkidir.⁴³¹ İşte bu noktada kişilik oluşumu da başlamaktadır.

İnsanın kişiliğini etkileyen faktörler, anne-babanın kişiliğiyle başlayıp, ana rahminde iken annenin hamileliği süresince yaşadıkları, doğumun nasıl gerçekleştiği, (normal, sezaryen, normal sancılar, suni sancılar v.b.) gibi hususlar bir ön etkileme gerçekleştirmektedir. Daha sonra çocuğun içerisinde büyüdüğü aile, ilişki içerisinde olduğu aile bireyleri, içerisinde büyüdüğü çevre ve toplum kişinin kişilik gelişiminde önemli rol oynamaktadır.⁴³²

Kişiliğin oluşması büyük ölçüde çevresel etkenlere bağlı olsa da eğitimin etkisi sınırsız değildir. Her çocuk, anne-baba ya da eğitimcilerin elinde bir hamur gibi yoğrulup istenen kalıba sokulamaz. İnsan kişiliğini etkileyen birtakım etmenler vardır. Bunların başında insanın tabiatı, kalp ve akıl gelir. İnsan temelde; asli tabiat, kalp ve akıl olmak üzere üç temel unsurdan oluşur.⁴³³ Bunların her birinin, insan davranışları üzerinde ciddi etkileri söz konusudur.⁴³⁴ İnsanın davranışlarını etkileyen bu temel unsurlar doğrudan ya da dolaylı olarak kişiliğini de etkilemektedir.

2.2.1.1.Asli Tabiat (İnsanın Tabiatı)

İnsan tabiatı denilince akla gelen şey, bütün insanlarda görülebilen ve toplumdan topluma göre değişmeyen şeyler; yani insanın duygu, düşünce, davranış ve tutumlarının kökleri kastedilmiştir. Örneğin bütün insanlar işlerinin bir an önce istedikleri şekilde sonuçlanmasını isterler. Bu da insanın asli tabiatında var olan “aceleciliğin” bir sonucudur.

İnsan tabiatı, aynı zamanda insanın toplum hayatı içinde kazandığı davranış ile ilişkisi olan karakterlerin bütünü, insanın biyolojik istidatlarının, toplum ve kültür hayatı

⁴³⁰ Carrel, <http://www.darulkitab.com/indir/insan-denen-mechul-alexis-carrel-hayat.html>, 18.04.2011.

⁴³¹ Yörükoğlu, s. 169.

⁴³² Haydar, s. 5-7.

⁴³³ Şah Veliyullah Dehlevi, *Huccetullahi'l Baliğa*, Daru İhyail-Ulum, Beyrut 1992, II/573.

⁴³⁴ Sert, s. 30

içinde gelişip oluşmasını da ifade etmektedir.⁴³⁵ Eski felsefede insan tabiatının doğuştan geldiği ve değişmezliği üzerinde durulurken, insan ilimlerinin gelişmesiyle bu görüş değerini kaybetmiştir. Ona bu gün ‘*asli tabiat*’ denmektedir.⁴³⁶ Buna göre asli tabiatla fazla bir değişim söz konusu değilken, insan tabiatında bazı değişim ve gelişimler görülmektedir. Ancak yine insan tabiatı tam olarak anlaşılabilmiş değildir.⁴³⁷

Eğer insan tabiatı ile kastedilen şey psikolojik sahanın faaliyetini idare eden temel dinamik prensipler ise; o zaman “insan tabiatı değişmez” demek doğru olur. Bütün kültürlerdeki insanlar aynı temel dinamik prensiplere göre davranırlar.⁴³⁸

Allah Teâlâ insanlardan bir şey yapmalarını isterken onların tabiatını dikkate alarak istemektedir. Çünkü aksi Allah için muhaldir. Kulunu en iyi tanıyan Allah’u Teâlâ insana yapabileceğinden fazlasını yüklemez,⁴³⁹ ondaki birtakım zaafı bildiği için onun bazı sorumluluklarını hafifletir.⁴⁴⁰ İnsanın tabiatında var olan bazı olumsuz nitelikler insana hatırlatılmakta ve onları kontrol altına alıp güzel davranışlar sergilemesi ona öğretilmektedir: “*Biz insana ne zaman nimet bahşetsek yüz çevirir, Bizi düşünmekten küstahça yan çizer ve kendisine bir kötülük, bir darlık dokunsa hemen mutsuzluğa düşer. De ki: “Herkes kendi yapısına göre davranmaktadır ve bunun içindir ki Rabbiniz kimin en iyi yolu seçtiğini çok iyi bilmektedir.” (İsra, 17/83–84)*

“*Gerçek şu ki, insan tatminsiz bir tabiata sahiptir. Başına bir kötülük geldiği zaman sızlanmaya başlar, bir iyilik ile karşılaşınca da onu bencilce sahiplenip başka insanlardan uzak tutar.” (Mearic, 70/19–21)* Yukarıdaki ayetlerde insanın tabiatının sahip olduğu özelliklerin bir kısmı dile getirilmektedir. Burada insanın yüz çevirme, yan çizme, huysuzluk, açgözlülük, tatminsizlik ve hırslılık özelliğine dikkat çekilmektedir. Mearic suresinin devam eden ayetlerinde bu olumsuz davranışlardan nasıl kurtulabileceğinin yolu gösterilmektedir.⁴⁴¹

İnsanın kimlik ve kişiliği, yaptığı davranışlarla takındığı tutumla şekillenir. Bu anlamda insanın tabiatı da insanın kişilik oluşumunu etkilemektedir. Çünkü bütün insanlar, dini inanç ve yaratılış itibarıyla aynı temele dayanırlar. Yani aynı “fitrat”a;

⁴³⁵ Sert, s.31

⁴³⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB Basımevi, İstanbul 1969, s.146

⁴³⁷ Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 26–34

⁴³⁸ Sert, s.31

⁴³⁹ Bakara, 2/286

⁴⁴⁰ Müzzemmil, 73/20

⁴⁴¹ Mearic, 70/22–35

“Böylece sen, batıl olan her şeyden uzaklaşarak yüzünü kararlı bir şekilde dine çevir ve Allah'ın insan bünyesine nakşettiği fıtrata uygun davran: Allah'ın yarattığında bir bozulma ve çürümeye meydan verilmesin: bu, sahih dinin gayesidir; ama çoğu insanlar onu bilmezler.” (Rum, 30/30)

Fıtrat, doğru ile yanlış, gerçek ile sahteyi ayırt etme ve yüce bir Yaratıcının varlığını algılama kabiliyetidir. İnsanların hepsi bu yeteneğe sahip olduklarından, dinsiz toplum yok gibidir.⁴⁴²

2.2.1.2. Kalp

Kalp; göğsün sol tarafında, konik şekilde kan dolaşımını sağlayan organ, bir şeyin içini dışına çevirmek, akıl, gönül, yürek, bir şeyin özü, mecazi anlamda göz, ilim ve anlayış (fehm) manalarına gelmektedir. İnsan ruhunun sevgi ve nefret gibi duyularının merkezi olan yere de kalp denilmiştir.

Kalp vücudun merkezidir. Maddi manevi anlamda böyledir. Bunun içindir ki bu hususa dikkat çekmiştir: “İnsan vücudunda bir et parçası vardır o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozuk olduğunda bütün vücut ifsat olur. İyi bilin ki, işte o et parçası kalptir.”⁴⁴³

Kur'an'da kalbin akletme, anlama, tedebbür, tefekkür, tezekkür, korkma, sevinme, üzülme, varlık ve olaylardan etkilenme, katılma, duyarlı olma, hastalanma, şüphelenme, inanma, inkâr etme, sanma-zannetme, temiz olma, haşyet duyma gibi birçok niteliği zikredilir. Bir başka ifadeyle kalp, bütün vicdani duygu, şuur, sezgi ve hislerimizin, zihni ve ruhi eylemlerimizin merkezi konumundadır.⁴⁴⁴

Kur'an'ın antropolojisinde, her şeyin emrine verilmesi anlamında kâinatın ekseni insan ise, insanın varlık ekseni de kalbidir. İnsanın kaderinden evrenin kaderine kadar her şeyin kendisine bağlı olduğu ana merkez, kalptir. Öyleyse kalp, bireysel ve toplumsal değişmelerin başlangıç noktası olduğundan, her türlü sapma ve yabancılaşma da, ilk kıpırdanışımı kalpte bulacaktır.⁴⁴⁵

Kur'an'da ‘kalp’; haşyet ve duyarlılığın,⁴⁴⁶ şefkat ve merhametin,⁴⁴⁷ huzur, güven ve esenliğin,⁴⁴⁸ itminanın,⁴⁴⁹ ülfet ve uzlaşmanın,⁴⁵⁰ bağlanmanın,⁴⁵¹ takvanın,⁴⁵² vahiy

⁴⁴² Sert, s.34

⁴⁴³ Buhârî, İmân, 39; Müslim, Musâkât, 107; İbn Mâce, Fiten, 14

⁴⁴⁴ Bilgiz, Musa, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007. s. 56

⁴⁴⁵ Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, s.52.

⁴⁴⁶ Enfal 8/2; Hadîd: 57/16; Hac: 22/35; Mü'minûn: 23/60.

ve ilhamın,⁴⁵³ metanetin,⁴⁵⁴ imanın,⁴⁵⁵ olduğu kadar; katılığın ve duyarsızlığın,⁴⁵⁶ gafletin,⁴⁵⁷ korkunun,⁴⁵⁸ eğrilik ve sapmanın,⁴⁵⁹ zihnî körlüğün,⁴⁶⁰ şüphenin,⁴⁶¹ mühürlenmenin,⁴⁶² ikiyüzlülüğün,⁴⁶³ manevî maraz⁴⁶⁴ ve engellerin,⁴⁶⁵ eşyayı putlaştırmanın,⁴⁶⁶ kinin, öfkenin⁴⁶⁷ ve inkârın⁴⁶⁸ da merkezidir.

Görüldüğü gibi, Kur'an'da kalp pek çok psikolojik oluşumun, değişimin, dönüşümün odağıdır. Bu durum kalbin bir hal içinde durmadığını, etkilere açık olduğunu ve bu etkilere göre eylemlerde bulunduğunu göstermektedir.⁴⁶⁹ Kalbin yaşantılar karşısında gösterdiği değişkenlikle sözlük anlamı arasında tam bir uyum vardır. Belki de kalbin sürekli değişim ve dönüşüm göstermesinden ötürü ona 'kalp' denilmiştir. Kalbin bu özelliğine işaret etmesi bakımından Hz. Peygamber'in şu hadisi dikkat çekicidir:

*"Kalp, çöl ortasında bulunan bir kuş tüyüne benzer ki rüzgârlar onu mütemadiyen çevirirler."*⁴⁷⁰ Hz. Peygamber'in: *"Rabbim, kalbimi dinin üzerine sabit kıl"*⁴⁷¹ duasını sıklıkla yaptığı bilinmektedir ki, bu da halden hale geçen kalbin, merkezi rolüne işaretir.⁴⁷²

İslam kültüründe insan için bu derece önemi olan kalbe çok geniş yer verilmiştir. Çünkü Allah sevgisinin muhafaza edildiği; sevgi, muhabbet, kin ve nefretin hissedildiği yer kalptir. Marifet yani Allah'ı bilmek ve tanımak da kalbin işidir Haset, gazap ve

⁴⁴⁷ Hadîd: 57/27.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân: 3/126; Ra'd: 13/8, 28; Enfâl: 8/10; Fetih: 48/4.

⁴⁴⁹ Bakara: 2/260; Mâide: 5/113.

⁴⁵⁰ Âl-i İmrân: 3/103; Enfâl: 8/63.

⁴⁵¹ Hac: 22/54.

⁴⁵² Hac: 22/32.

⁴⁵³ Bakara: 2/97; Kasas: 28/86; Sebe: 34/48.

⁴⁵⁴ Kehf: 18/14.

⁴⁵⁵ Hucurât: 49/7.

⁴⁵⁶ Bakara:2/74; Mâide: 5/13; Hadîd: 57/16.

⁴⁵⁷ Mü'minûn: 23/63.

⁴⁵⁸ Âl-i İmrân: 3/151; Ahzab: 33/26; Enfâl: 8/12.

⁴⁵⁹ Âl-i İmrân: 3/7, 8; Tevbe: 9/117; Sâf: 61/5; Tahrîm: 66/4.

⁴⁶⁰ Hac: 22/46.

⁴⁶¹ Tevbe: 9/45, 110.

⁴⁶² Bakara, 2/7; Nisa, 4/155; En'âm, 6/46; A'râf, 7/100; Tevbe, 9/87.

⁴⁶³ Tevbe, 9/77.

⁴⁶⁴ Mâide, 5/52; Enfâl, 8/93; Hac, 22/53.

⁴⁶⁵ Bakara, 2/88; En'âm, 6/25.

⁴⁶⁶ Bakara, 2/93.

⁴⁶⁷ Fetih, 48/26; Haşr, 59/10

⁴⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/156; Nahl, 16/22.

⁴⁶⁹ Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, İstanbul 1999, s. 92.

⁴⁷⁰ İbn Mace, Mukaddime, 10.

⁴⁷¹ İbn Mace, Dua, 3.

⁴⁷² Koç Ahmet, s. 168-169.

nefret gibi kötü duyular kalpte bulunduğu gibi iman, Allah korkusu, hilm ve takva da kalbe ait fiillerdir⁴⁷³

Bu derece öneme haiz olan kalbin, kendinden beklenen görevi yerine getirebilmesi için sağlam/ selim olması gerekir. Ahirette de ancak oraya selim kalp ile gelenler kurtulacaktır.⁴⁷⁴ "Selim bir kalp" ifadesiyle bâtil inanç ve kötü davranışa yeltenmekten arınmış, itaatsizlikten uzak, kötü niyet taşımayan, buğz ve hasedden berî bir kalp kastedilmiştir.⁴⁷⁵ Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) dualarında Allah Teâlâ'dan selim bir kalp istemiş ve bunu ümmetine öğretmiştir.⁴⁷⁶

Kalp bir duyguyu, bir düşünceyi seçtiğinde kişilikte bunların tesiri hissedilir. Onun bu seçiciliği bir damıtma aygıtını andırır. Aynı zamanda zihinsel süreçte içten ve dıştan algılanan mesajların onaylama merkezi de kalptir. Bireyin ne olduğu, ne olmak istediği konusyla yakından ilgilenir.⁴⁷⁷ Kalp şu şekilde aktif ve her şeyle ilgilendiği için Hz. Peygamber Allahu Teâlâ'ya dua ederken şöyle dua ederdi: "*Ey kalpleri (iman ve iyilikte) sabitleştiren Allahım. Kalplerimizi senin dinin üzere sabit kıl*"⁴⁷⁸

İşlevlerin kontrol edildiği merkez, ilk ve son sözün söylendiği yer kalptir: hangi değerlerin kabul edileceğini, hangi iç ve dış etkiye nasıl tepki verileceğini o belirler. Kişiliğin işleyişinde bütün işlevler kalpte başlar, kalpte biter. Güdüler ve eğilimler, bilinç, irade ve değerler kişilik bütünlüğü içerisinde mesaj ve faaliyetlerini kalbin onayına sunarlar ve kalpte son şekillerini alırlar.⁴⁷⁹

Kur'an terimi olarak kalbe baktığımızda 'kalp', 'sadr' ve 'fuâd' kavramlarını görüyoruz. Bu kelimeler kalbin kişilik bütünlüğü içerisindeki konumunu ve rolünü açıklayan Kur'an kavramlarıdır. "*Sizin için kulak, gözler ve gönüller var etti*" (Secde 32/9) ayetinde 'kalp'; duyular aracılığıyla sağlanan bilgiyi düzenleyip ondan çıkarımlarda bulunan, muhtemel eylem biçimlerinden birini seçip onu izlemeye karar veren akla delâlet eder.⁴⁸⁰

Kalp Kur'an'ın anlaşılması için ilk devreye sokulması gereken organlardandır. Nitekim ayetlerde Yüce Yaratıcı tarafından Kur'an'ı anlamayanların kalplerinin

⁴⁷³ Nesâî, Cihâd, 8; Müslim, İmân, 230; Tirmizi, Fiten, 26; Ahmed b. Hanbel, V, 71.

⁴⁷⁴ Şuara, 26/89.

⁴⁷⁵ Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V/25.

⁴⁷⁶ Buharı, Deâvât, 33, 44; Müslim, Deâvât, 49.

⁴⁷⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, s. 70.

⁴⁷⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 13.

⁴⁷⁹ Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, s. 72.

⁴⁸⁰ Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV/322.

üzerinde kilit olduğu,⁴⁸¹ Kur'an'ı anlamamakta ısrar edenlerin kalplerinin mühürlendiği⁴⁸² ifade edilir. Kur'an'ı anlamak istemeyenler mazeret olarak *"Kalplerimiz perdelidir derler."* (Bakara 2/88)

Eylem yapılırken kalbin hissettikleri eylemin belirleyici vasfı olmaktadır. *"Allah sizi, yeminlerinizdeki kasıtsız yanılmadan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin kazandığı şeyler ile sorumlu tutar."* (Bakara 2/225) İnsan, ciddî olarak niyetlendiği, kalbini kendisine bağladığı şeyden sorumlu olur. *"Kalbi iman ile mutmain olduğu halde dinden dönmeye zorlanan hariç, kim, iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, ona Allah'ın gazabı vardır."* (Nahl 16/106)

Kısacası kalp, değerlerin kaynağını ve ardındaki otoriteyi tasdik eder, zihnin aktardığı bilgileri değerlendirir. İradenin hareket alanını, duygu ve heyecanların alacakları şekilleri, hangi düşüncelerin eyleme dönüştürüleceğini kararlaştırır, bütün mekanizmayı bu yolda çabaya sevk eder. Bu nedenle kalp kurtuluş reçetesi olan imanın tezahür yeridir de diyebiliriz. Daha sonra insan, kalbinin aktardığı bilgilere bakarak dine göre yaşamayı tercih ederse kendisini dünya ve ahirette kurtuluşa götürecek İslami kişiliğe sahip olur.

2.2.1.3. Akıl

Akl; sözlükte bağlamak, alıkoymak, engellemek, diyet ödemek, kalp, sığınılan yer, gerçeği bilmek, muhakeme kabiliyeti, tutmak ve tutmaya gayret etmek gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak da, varlıkların güzellik, çirkinlik, kemal ve noksanlıklarını bilmektir.⁴⁸³ Kur'an'ı Kerim'de isim olarak kullanılmayan kelime genel itibariyle daha çok fiil olarak kırk dokuz yerde⁴⁸⁴ kullanılmaktadır. Bu durum onun adeta sürekli dinamizm, etkinlik, eylem ve hareket halinde bulunmasını çağrıştırmaktadır.⁴⁸⁵ Kur'an'da akıl kelimesi isim kipinde kullanılmaz fakat bunun

⁴⁸¹ Muhammed, 47/24.

⁴⁸² Bakara, 2/7.

⁴⁸³ Ez-Zebidi, *Tacu'l Arus*, XXX/18-19; el- Firuzabadi, s. 1336

⁴⁸⁴ Abdalbaki, s. 467-469

⁴⁸⁵ Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, s. 64.

yerine müradifleri olan ‘lüb/elbab’,⁴⁸⁶ ‘hulum’,⁴⁸⁷ ‘hıcr’,⁴⁸⁸ ‘nuha’,⁴⁸⁹ ‘kalp’,⁴⁹⁰ ve ‘fuad’,⁴⁹¹ isim kipinde akıl anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹²

“Siz kendinizi unutarak diğer insanlara erdemli olmayı mı öğütüyorsunuz hem de ilahi kelamı okuyup durduğunuz halde? Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız?” (Bakara, 2/44)⁴⁹³ Bu ayeti Kerime’de de görüyoruz ki Kur’an, aklın sürekli aktif olarak kullanılmasını ister. Akıl kullanılacak ama rastgele değil. Mutlaka bir eğitmenin eğitiminden geçmelidir. Çünkü akıl, eğer terbiye edilmiş, eğitilmiş ve belirli bir kültür seviyesine çıkarılabilmişse isabetli kararlar verebilir. Fakat terbiyeden yoksun ise, eğitilmemişse karanlıkta yürüyen bir yolcu gibi yanlış yönlere gidebilir.⁴⁹⁴ Böyle bir aklın alacağı kararlar Kur’an’ın ifadesiyle ‘recmen bil ğayb’,⁴⁹⁵ yani karanlık kuyuya taş atmak olur.

Akıl doğru kullanılmak durumundadır. İnsan akıl nimeti sayesinde birtakım tehlikelerden korunur. Akıl kuvvetini arttıran şey ise ilim ve imandır.⁴⁹⁶ Akıl onu kuvvetlendirecek şeylerle beslenmelidir ve kendine doğru bir kılavuz bulmak zorundadır. Vahiy bu kılavuzluğu doğru yapabilecek yegâne alternatiftir. Şeytan ve dostları da akıl hocalığı yapar ama onlar ancak bağlularının akıllarını çelerler, onlara ğurur vaat ederler.⁴⁹⁷

Aklın kişiliğin oluşmasında büyük bir etkisi vardır. Bu nedenle Kur’an akla seslenirken onu rakip olarak görmez. Aksine vahyin doğru anlaşılması için bir vasıta olarak kullanmak ister. Akıl için kullanılan diğer bir kavram da ‘lüb’ dür. Kur’an ‘elbab’ sahiplerinin Allah’ın ayetlerini kavramaya çalıştıklarını haber verir. “*Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün birbirini izlemesinde derin kavrayış sahipleri için alınacak dersler vardır, Onlar ki ayakta dururken, otururken ve uyumak için uzandıklarında Allah’ı anar ve göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde inceden inceye*

⁴⁸⁶ Âl-i İmran, 3/190.

⁴⁸⁷ Nur, 24/58.

⁴⁸⁸ Fecr, 89/5.

⁴⁸⁹ Taha, 20/54, 128.

⁴⁹⁰ Araf, 7/179.

⁴⁹¹ Nahl, 16/78.

⁴⁹² Said İsmail Ali, *el-Kur’an’ı Kerim Ru’yetun Terbeviyetün*, Daru’l Fikri’l Arabi, Kahire 2000, s.185.

⁴⁹³ Ayrıca bkz. Bakara, 2/73, 76, 242; Âl-i İmran, 3/65, 118; En’am, 6/32, 151; Araf, 7/169; Yunus, 10/16

⁴⁹⁴ Bilgiz, *Kur’an Açısından Vicdan ve Değeri*, s. 64.

⁴⁹⁵ Kehf, 18/22.

⁴⁹⁶ Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üni. Edebiyat Yayınları, İstanbul 1987 s. 188.

⁴⁹⁷ Nisa, 4/120; İsra, 17/64

düşünürler: "Ey Rabbimiz! Sen bunların hiç birini anlamsız ve amaçsız yaratmadın. Sen yücelikte sınırsızsın! Bizi ateşin azabından koru!" (Âl-i İmran, 3/190–191)

İslam dini akla bu derece önem verirken, bir yandan da birtakım insanlar, akıl ve din kelimelerini sanki birbirlerinin düşmanı ve bir araya gelmeleri mümkün olmayan şeylermiş gibi görmekteler. Bunun sonucu olarak da ‘Dinin davet ettiği şeyler akılla bağdaşmaz’ diyerek dinin hakikatlerini reddetmeye kalkışılar. Akıl kelimesini ‘hürriyet’ kelimesiyle eş tutarak, dini bunu engelleyen bir pozisyonda düşünmektedirler. Buradan hareketle dinle akli birbirlerine düşman olarak göstermeye çalışmaktadırlar.⁴⁹⁸ Oysa bunun hiçbir sağlam dayanağı yoktur. Çünkü her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır ki Kur’an’ın akılsel ile uyum içindedir. Bu nedenle Kur’an hem akli önemsemekte hem de eğitim sisteminde sık sık kullandığı ‘hiç akletmiyor musunuz?’ ifadesiyle aklın etkin bir biçimde kullanılmasını istemektedir.

2.2.2. Kişiliğin Oluşumunda Çevrenin Rolü

İnsanlar erken yaşlardan itibaren çevrelerinde gördükleri şeyleri taklit ederek öğrenirler. Kişiliğin temelleri ilk 5–6 yıl içerisinde atılır. İlk olarak bu iş anne ve babayla başlar. Çünkü kişilik, doğrudan doğruya anne babanın çocuğu ile kurduğu ilişkiden doğmaktadır. Kişilik çocukla içinde yaşadığı toplumun sıkı ilişkilerinden, çok kuvvetli duygusalılıklardan oluşmaktadır. Bir çocuğa anne-babası nasıl davranırsa, çocuk da diğer kişilere öyle davranır.⁴⁹⁹ Önce karakterin, daha sonra kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde çocuk, anne-baba etkileşimi önemli rol oynar.

Açıktır ki inanç ve geleneklerin öğrenildiği veya etkileşimde bulunulduğu ilk yer aile kurumudur. Dolayısıyla insanın karakterinin şekillenmesinde ve ‘vicdan eğitimi’ konusunda ilk yapı taşlarını anne babası koyar.⁵⁰⁰ Aile, insan ilişkilerinin sergilendiği bir sahne gibidir. Çocuk bu sahnede, bütün boyutlarıyla insan ilişkilerini gözlemler ve yaşar. İnsan ilişkilerini belirleyen sevgi, saygı, anlaşma, uzlaşma, adalet, merhamet, yardımlaşma, bağlılık ve işbirliği gibi olumlu veya bunların zıddı niteliğindeki olumsuz nitelikler ailede kazanılır.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Said İsmail Ali, s.187.

⁴⁹⁹ Fatih Kılıçarslan, “Çocuğun Eğitiminde Ailenin Rolü”, Eğitim Yazıları Dergisi, 17. Sayı, 2009, s. 119–120.

⁵⁰⁰ Bilgiz, *Kur’an Açısından Vicdan ve Değeri*, s. 166.

⁵⁰¹ Yörükoğlu, s. 126

Kişiliğin oluşumunda çevrenin rolünü vurgulayan bir tanıma göre 'kişilik'; doğuştan getirilen özelliklerle doğumdan sonraki öğrenmelerin oluşturduğu, bireyi diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir. Bireylerin diğer insanlarla ve çevresindeki dünyayla nasıl etkileşime girdiğini tanımlayan onların kişilikleridir. İnsanın iyi veya kötü eğitilmiş olması, onun aile çevresi ve eğitimiyle yakından ilgilidir. Ayrıca içerisinde yaşadığı çevrenin, gelenek ve görenekleri, örfleri ve yönelişleri kişiliği etkilemektedir.

Çağımızda ağırlığını duyuran kişilik kuramlarının çoğunluğu, kişiliğin çevre içinde biçimlenen öznel bir yapı olduğunu kabul ederler. Buna göre kişilik, belirli uyarıcılar karşısında ortaya çıkan, benimsenen ve pekiştirilen öğrenilmiş davranışlar sonucu oluşur. Toplumsal etmenlerin kişilik üzerindeki etkilerini ilk ve en yoğun bir biçimde aile ortamında görmek mümkündür. Yani kişiliğin biçimlenmesinde en önemli çevresel etken ailedir. Aile içinde anne-baba tutumları, çocuk yetiştirme yöntemleri, anne-baba ve çocuklar arasındaki tüm etkileşimleri kapsamaktadır. Bu etkileşimler, anne-babanın tutum, değer, ilgi ve inançlarının ifadesiyle birlikte bakım ve eğitim davranışlarını içine alır.⁵⁰²

Aileden sonra bireyin okulda bulunduğu dönem; öğretmenleri ve arkadaşları ile girdiği ilişki, karşılaştığı eğitim metotları, okul idaresi, onun düşünsel ve toplumsal kişiliğini etkilemektedir.⁵⁰³

Okulla beraber insanlar girip çıktıkları arkadaş çevrelerinden de etkilenmekte ve kişilikleri bu etkilenmeler doğrultusunda şekillenebilmektedir. Bu konu da Peygamber (s.a.v.) bizleri uyararak: "*Kişi arkadaşının dini üzeredir. O halde herkes kiminle arkadaşlık yaptığına dikkat etsin*"⁵⁰⁴ buyurmaktadır.

Kısacası doğuştan getirdiğimiz yetenekler ve aklımız ne kadar üstün olursa olsun kişiliğimiz bunlardan daha çok içinde her an yaşadığımız çevreden etkilenmektedir.

2.2.3. Tarihsel ve Kültürel Faktörler (Atalar Kültürü)

Tarihsel ve kültürel faktörlerin kişiliğin üzerinde yadsınmaz bir etkisi vardır. Fakat etkileme bazen olumlu bazen de olumsuz olarak gerçekleşmektedir. Bu

⁵⁰² Ayça Benice, *Bizi Biz Yapan Kişiliğimiz*, http://arel.k12.tr/Arel_Yayinlar/Egitimde_yansimalar_aralik 2010.

⁵⁰³ Haydar, s. 6.

⁵⁰⁴ Ebu Davud, Edeb, 19; Tirmizi, Zühd, 45.

dinamiklerin doğru kullanılması gerekir. Bu doğru kullanımın etkisiyle ilgili olarak Muhammed İkbâl, bir toplumun kendi tarihi ve tarihi gelişmesini yetkin bir şekilde tahlil etmeden kendi iç benliğini doğru bir şekilde anlayamayacağını ifade eder.⁵⁰⁵

Kur'an'ı Kerim'de örnek alınması için geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin hayat hikayelerinin anlatılması bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu tarihi bilgilerin anlatılması, geçmişî canlı olarak yeniden yaşatır ve bir ayna gibi, bir halkın kültürel birikimlerini, başarılarını ve bunların kaynaklarını yeniden yaratır, yansıtır ve onların, insanlığın genel gidişatındaki yerlerini ve işlevlerini doğru bir şekilde anlamalarını sağlar. Tarihin ve kültürün canlı tutulması, insanların kendilerine güvenmelerini sağlar, onlara güç verir ve kişiliklerini kuvvetlendirir. Bu anlamda M. İkbâl Rumuz-i Bihodi'de şöyle seslenir;

Ey kendine yabancılaşmış insan, tarih nedir?

Bir hikâye, bir masal yahut bir destan,

Hayır! O seni şuurlu kılandır,

Eylemde muktedir, tehlikede yeterli kılandır!

Biley taşına vurulan bir kılıç gibi keskinleştiren

Ve sonra seni hayat mücadelesine atandır!

Seyret, küllenmiş ateşinin onun kıvılcımıyla tutuşmasını,

Seyret, onun bugününün kucağındaki yarınını!

Onun kandili, milletin bahtının yol gösterici yıldızıdır,

Ki hem dününü hem de bu gününü aydınlatır!⁵⁰⁶

Kur'an'ı Kerimde de tarihin ve geçmiş milletlerin olumlu taraflarıyla ilgili olarak şu tavsiyeler yapılır: “ve onları buyruklarımız doğrultusunda başkalarına yol gösteren önderler yaptık; çünkü onlara iyi ve yararlı işler yapmayı, salât konusunda duyarlı ve devamlı olmayı, arınmak için verilmesi gereken şeyi vermeyi vahyettik; böylece onlar hep Bize kulluk ettiler.” (Enbiya, 21/73). “İbrahim ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır.” (Mümtehine, 60/ 4). “İsa, kendisine nimet

⁵⁰⁵ Saiyidian, s.68.

⁵⁰⁶ Saiyidian, s.68–69.

verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek yaptığımız bir kuldu.” (Zuhruf, 42/59). “Yemin olsun, Allah resulünde sizin için, Allah’ı ve âhiret gününü arzu edenlerle Allah’ı çok ananlara güzel bir örnek vardır.” (Ahzab, 33/21) Kur’an-ı Kerim insanların Allah’ın seçtiği bu güzel şahsiyetleri örnek alarak kendi kişiliklerini oluşturmalarını ister.

Buna karşılık geçmişteki iyi insanlar veya atalar kutsandığı ve yanlış anlaşıldığı zaman, problemler ortaya çıkmakta, ileriye doğru itici bir güç olması gereken şey insanları taassuba, bağnazlığa ve körü körüne ataları taklide sebep olmaktadır. Taklit batağına saplananların sağlıklı bir şahsiyet oluşturmaları mümkün olmamaktadır. Çünkü bu körü körüne taklit insanların akletmelerini de engellemektedir. Kur’an bunun da örneklerini bizlere sunmaktadır. *“Onlara, "Allahın indirdiğine ve Elçisine gelin!" denildiğinde, "Atalarımızdan gördüğümüz inançlar ve fiiller bizim için kâfidir" diye cevap verirler. Ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yoldan uzak kimseler idiyseler de mi?” (Maide, 5/104). "Onlara müşriklere: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?" (Bakara: 2/170).*

Bu tassub batağına düşmüş insanlar, Kur’an’a, Peygamber’in getirdiklerine tâbi olmaları istendiğinde atalarını taklitle yetinmişlerdir. Körükörüne taklitçilik, şirkin ayrılmaz niteliklerinden birisidir. Kur’ân-ı Kerim, ataları taklit ve onlara uyma bahanesiyle dünya ve âhiretle ilgili hakikatleri inkâr etme anlayışını pek çok ayette değişik vesilelerle kınar. *"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı tutunuyorlar? Hayır! Sadece, 'biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz' derler. Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıkları: 'Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız' derlerdi. 'Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem yine mi bana uymazsınız?' deyince, dediler ki: 'Doğrusu biz, sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz.' Biz de onlardan intikam aldık. Bak, yalanlayanların sonu nasıl oldu?" (Zuhruf, 43/21–25).*

Bu taklit insanı öylesine körleştirmektedir ki tapındığı ve örnek aldığı kendi çağrısına cevap verip vermemesine aldırmadan peşinden gidebilmektedir. İşte bir örnek; *"İbrahim sordu: 'Nelere tapıyorsunuz?' Onlar: 'Putlara tapıyoruz. Onlara*

bağlanıyoruz.' 'Çağırduğumuz vakit sizi duyuyorlar mı? Yahut size bir fayda ve zarar verirler mi?' 'Hayır, ama babalarımızı da bu şekilde bulduk.' (Şuarâ, 26/70-77).

Aynı zamanda atalar kültürü, tarihin belli bir dönemiyle belli nesille sınırlı olmayıp, sosyal etkileşim kuralı gereği nesilden nesile geçerek süreklilik özelliği gösterir: *“Bizden önce babalarımız Allah’a şirk/ortak koşmuştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesiliz, işleri bâtil olanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin?” (Arâf, 7/173)*

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki kişilik eğitimi esnasında tarihi ve kültürel faktörlerden yararlanırken dikkatli olunmalı, güzel örnekler alınmalı, yanlış anlayışlar da kimden gelirse gelsin reddedilmelidir.

2.2.4. Kişilik Oluşumunda Duanın Rolü

Ahlaki ve manevi duygular, bir ulusun faal duyguları arasında yer alır. Bunlar yok oluşa yönelirse; o ulusun kesin çöküşü başlamış ve bağlarından koparak yok olmaya giden ortama girilmiş demektir. Bu nedenle, dua ihtiyacını kendinde öldüren bir toplum; pratikte onu fesat ve çöküşten koruyabilecek unsurlara artık sahip değildir. Hiçbir ulus; duayı terk etmesinden dolayı olduğu kadar, kendini ölüme hazırlamış, çöküş ve alçalmaya maruz bırakmamıştır.⁵⁰⁷

Genel olarak "çağrı, yakarış, isteme, yöneliş, zikretme, cevap verme, düşünme, rica, niyaz, övme, güvenme, Allah ile konuşma veya iç dökme, pişmanlık duyma" gibi geniş manaları ihtiva eden dua, insanoğlunun temel ruhî ihtiyaçlarındandır. Müspet his ve davranışların gelişmesinde, şahsiyetin olgunlaşmasında duanın rolü büyüktür.⁵⁰⁸ Duanın temel amacı Allah'ı zikrederek tespih etmektir. Yani bizi yaratarak başıboş bırakmayan, varoluş gayemizi öğreterek yol gösteren Rabbimizi her an hatırda tutmak, O'ndan gafil hiçbir anımızı geçirmeden tüm sözlerimizde ve tüm eylemlerimizde O'nu yüceltmeyi gaye edinmektir.⁵⁰⁹ Çünkü Kur'an-ı Kerim; *“İnananlara de ki: "Dua ve yönelişiniz O'na olan inancınız için değilse, Rabbim size niçin değer versin?" Ve inkârculara da de ki: "Gerçek şu ki, siz Allah'ın mesajını yalanladınız: artık bu günah yakanızı bırakmayacaktır!" (Furkan, 25/77)* buyurmaktadır.

Ayet tek başına duanın insanın kişiliğini etkilemede ne kadar önemli olduğunu

⁵⁰⁷ Alexis Carrel, - Ali Şeriatî, *Dua*, (çev. Kerim Güney) Bir Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 56.

⁵⁰⁸ Muhammet Mertek, *Dua Eğitimi*, Sızıntı Derisi, Nisan 2010 Yıl: 32 Sayı: 375.

⁵⁰⁹ Fevzi Zülaloğlu, *Kur'an'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri*, Ekin Yayınları, İstanbul 2005, s. 27.

göstermeye yeterlidir. Yüce Yaratıcı bu ayetle bir bakıma, ‘Benim yanımda değer kazanmak istiyorsanız dua etmelisiniz’ buyurmaktadır. Dua sırf Allah’ın gazabından kurtulmak için yapılmaz. Aksine kalplerin kendisini anmakla huzura ereceği Yüce Varlığa, kulun halini arz etmesidir. Çünkü dua; hem nimetler içinde yüzmekten duyduğumuz memnuniyeti, hem de ilahi azaptan duyduğumuz korkuyu, kötü bir işten dolayı duyduğumuz pişmanlığı samimi bir şekilde dile getirmenin en güvenilir yoludur.

Dua insan hayatının vazgeçilmezlerinden biridir. Duayı, insanın ruhi faaliyetlerinin vazgeçilmez bir boyutu yapan da, onun fitri-tabii bir tepki olmasıdır.⁵¹⁰ Yaratıcı da bu fitri duygunun kendisine yönelmesini istemektedir: “*Ama Rabbiniz buyurur ki: "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim! Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler, mutlaka aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"* (Mümin, 40/60)

Ayetten anlaşıldığı üzere Kur’an’ı Kerim, duayı Allah ile insan arasında her durumda süregelen “yaratma” ve “yaratılmış olma” ilişkisinin en dolaysız bir tezahürü olarak sunmaktadır.⁵¹¹ Dua eylemi, talebi ve icabeti bünyesinde beraberce bulunduran bir kavramdır. Çünkü bir yerde talep varsa mutlaka o talebe karşılık verecek birisinin de olması gerekir. Ayette de ifade edildiği gibi Allah’u Teâlâ istekleri kendisinin karşılayacağını ifade etmektedir. Zaten O’ndan başka bunu yapmaya muktedir başka bir varlık da yoktur.

Rabbine karşı çok nankör olan insan,⁵¹² rahat anlarında Allah’ı pek hatırlamazken sıkıntılı anlarında o sıkıntılardan kurtulmak için Allah’a yalvarıp durur.⁵¹³ Çünkü o sıkıntıları alıp götürecek başka bir kudret yoktur.⁵¹⁴ “*İnsanın başına bir sıkıntı gelince yatarken, otururken ve ayaktaiken bize yalvarır. Fakat sıkıntısını giderdiğimizde başına gelen sıkıntıdan dolayı bize hiç yalvarmamış gibi olur*” (Yunus, 10/12).

Bu ve benzeri ayetlerden anlaşılan; insanın özünü ilgilendiren özelliklerden olan ve hayatın akışında kesinlikle yer alması gereken dua, hissi-akli ve içtimai baskı unsurlarıyla engellenmeye çalışılsa da, zayıf anlarda daima ortaya çıkar. Ya da bu fitri ihtiyaç, kimi kez objesini değiştirerek varlığını sürdürür. Bunun içindir ki düşünme ve

⁵¹⁰ Pierre Marinier, *Dua Üzerine Düşünceler*, (çev. Sadık Kılıç) Nil Yayınları, İzmir 1990 s. 12.

⁵¹¹ Marinier, s.16.

⁵¹² Adiyat, 100/6.

⁵¹³ Ankaebut, 29/65; Lokman, 31/32; Zümer, 39/49.

⁵¹⁴ Mülk, 67/30.

inanç çizgisi ne olursa olsun, buhran, kriz anları ontolojik sezginin içten itişiyile, her alanda mümtaz bireylerin doğuşuna zemin teşkil etmiştir.⁵¹⁵

Manevi güçlerden birisi olan dua, etki itibariyle kişilik ve fitratın oluşumunda zekâ ve akıldan daha etkili bir noktada yer alabilir. Duası olmayan bir insan Allah katında önemli bir değer ifade etmeyecektir.⁵¹⁶ İnsanı değerli kılan şey duasıdır. Çünkü dua, alçakgönüllülüğün doruğundaki bir ruhun dışa vuran görüntüsüdür. Bu nedenle ariflik/irfan duygusu çoğunlukla duada tecelli eder.

Dua, kalbin maddi âlemin kirlerinden kurtularak manevi âlemlere doğru yelken açması; ruhun kusursuz bir kemal, sonsuz bir kudret ve merhamet, eşsiz bir güzellik sahibi olan Allah'a doğru yükselişe geçmesidir.

Dua, öyle sözle sınırlanacak, kelamın kabuğuna sığacak kadar küçük ve değersiz değildir. O eylemdir, hayat tarzıdır. Değil mi ki dua bir davranış modeli, hayatın kendisidir; öyleyse hayatı kuşatmalı, hayat dua ile anlamlandırılmalıdır. Bir manada kalbimiz her an dua ile atmalı, dilimizle gönlümüz arasında sözlü ve fiili yakarışlarda bulunarak yıkılmaz köprüler kurmalıyız.⁵¹⁷

Dua; durumunu arz etme ve isteklerini sıralamanın çok üstünde yücelere varan bir şeydir. İnsan duayla her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Allah'a; O'nu sevdiğini, O'nun nimetlerine şükrettiğini ve O'nun iradesi doğrultusunda her zaman hareket etmeye hazır olduğunu gösterir.⁵¹⁸

Duayla ilgili bu açıklamalardan sonra; duanın, insanın karakter ve özelliklerine de etki ettiğini söyleyebiliriz. Bunun için de duanın alışkanlık biçiminde süreklilik kazanması gerekir. Çünkü dua, sınırlı varlık olan insanın Kadir-i Mutlak'ı imdada çağırışıdır. Rabbimizin bizden beklediği manevi bir eylem, gücümüze güç katma işidir.⁵¹⁹ Yüce Allah, Peygamberine şu hakikati müjdelemesini emretmiştir: *“Eğer kullarım sana Benim hakkımda sorular sorarsa -bilsinler ki Ben çok yakınım; dua edenin yakarışlarına her zaman karşılık veririm; öyleyse onlar da Bana karşılık versinler ve Bana inansınlar ki doğru yolu bulabilsinler.”* (Bakara, 2/186).

⁵¹⁵ Marinier, s. 18.

⁵¹⁶ Furkan, 25/77.

⁵¹⁷ Zülaloğlu, s 19-22.

⁵¹⁸ Carrel-Şeriatî, s. 28-36.

⁵¹⁹ Razi, V/96

Ayeti Kerime’de zikredilen hakikate en çok vakıf olan Allah’ın Elçileri hayatları boyunca dua etmekten hiçbir zaman geri durmamışlardır. Kur’an’ı Kerim’de bunun örneklerini sıkça görmek mümkündür.⁵²⁰ Hz. Peygamber de bu hakikatin önemini her vesileyle ümmetine hatırlatmıştır: “*Dua ibadetin özüdür.*”⁵²¹ Kulun, Rabbine en yakın olduğu anlarda da duanın yapılmasını isteyerek şöyle buyurmuştur: “*Kul Rabbine en fazla secdede iken yaklaşır. Bu nedenle secdede duayı çok yapınız!*”⁵²²

Allah’a yönelişe bir örnek olması hasebi ile burada şu Hadis-i Şerif’i aktarabiliriz. Abdullah b. Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Bir gün Resülullah'ın (s.a.v.) terkisinde idim. Şöyle buyurdu: *'Ey delikanlı, sana bir şeyler öğreteceğim! Allah'ın emir ve nehiyelerini gözet ki, Allah da seni gözetsin. Allah'ın hakkına riayet et ki, O'nu yanında bulasın. İsteddiğini sadece Allah'tan iste. Yardım dilediğin zaman da sadece O'ndan yardım dile. Katiyen bil ki, bütün insanlar toplanıp sana bir yardımda bulunmak isteseler, Allah'ın senin için yazdığından dışında bir yardımda bulunamazlar. Ve yine bütün insanlar sana zarar vermek için bir araya gelseler, Allah'ın senin için yazdığından ötesinde sana bir şey yapamazlar. Zira artık kalemler kaldırılmış, sahifeler kurumuştur.*"⁵²³

Dua insanlara alçak gönüllü olmayı, büyüklük taslamadan hallerini hacetlerini gidermeye muktedir olan Zat’a sunmayı öğretir: “*Rabbimize alçak gönüllülükle ve yüreğimizin ta derinlerinden seslenin. Doğrusu O, çizgiyi aşanları sevmez*” (Araf 7/55)

Dua eden insan, Allah'tan başkasına yalvarıp yakarmaktan uzak durmalı, yalnızca âlemlerin Rabbine yakarmalı,⁵²⁴ Allah’ın kendisine çok yakın olduğunu; dua edenin yakarışlarına her zaman karşılık vereceğini,⁵²⁵ yakarışları işitenin elbette âlemlerin Rabbi olduğunu,⁵²⁶ yakarışların cevapsız bırakılmayacağını,⁵²⁷ Hz. Zekeriya gibi teslimiyet gösterdiğinde yönelttiği duaların cevapsız bırakıldığının hiç olmayacağını⁵²⁸ bilmelidir.

İnsan duasını yukarıdaki şekilde vahyin yol göstericiliği doğrultusunda yapmaz

⁵²⁰ Al-i İmran, 3/38; İbrahim, 14/40-41; Taha, 20/114; Enbiya, 21/89; Şuara, 26/83; Kamer, 54/10.

⁵²¹ Tirmizi, Dua, 1.

⁵²² Buhari, Salât, 215; Nesai, Mevakit, 35; Tirmizi, Deavat, 118; Ahmed İbn Hanbel, II/421.

⁵²³ Tirmizi, Kıyâmet 59; Müsned, I/293, 303, 307.

⁵²⁴ Meryem, 19/48.

⁵²⁵ Bakara, 2/186; Mümin, 40/60.

⁵²⁶ Al-i İmran, 3/38; İbrahim, 14/39.

⁵²⁷ Meryem, 19/48.

⁵²⁸ Meryem, 19/4.

ise, çoğu zaman iyilik için dua ediyormuşçasına tutkuyla kötülük için dua eder.⁵²⁹ Yani imanını duasının öncüsü kılmamışsa yapacağı dua ve yalvarma avunmadan başka bir anlam taşımayacaktır.⁵³⁰

Dua, insanın iç dünyasından başlayarak bütün âlemi evrensel bir dil olarak kuşatır; insanı olumlu düşünmeye sevk eder, olumlu düşüncelerini ise geliştirir. Dua, atomlardan galaksilere kadar kâinata var olan nizamı insana fark ettirir.⁵³¹ İnsan duasını kendisiyle sınırlamamalı Hz. İbrahim gibi; *“Ey Rabbim, beni ve soyumdan gelen insanları salâta devamlı ve duyarlı kıl! “Ve ey Rabbimiz, bu duamı kabul buyur”* (İbrahim 14/40) diye yakın çevresi ve bütün insanlık için dua etmelidir.

Bütün bunlar bize göstermektedir ki, dua etmek aslında sadece inanan değil inanmayan bir insanın bile ihtiyaç duyduğu bir olgudur. Bu nedenle kişilik eğitiminde asla göz ardı edilemeyecek ilkelere biridir. Kişiyi eğitirken ona dua etmeyi ve duanın onun hayatındaki önemini öğretmek bir zorunluluktur.

2.3. KİŞİLİK EĞİTİMİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER

Önemli her konuda olduğu gibi kişilik eğitimi konusunda da takip edilen, uygulanan bir takım yöntem ve metotlar vardır. Kur'an'ın bu konuda önerdiği ve kullandığı yöntem ve metotları şu şekilde sıralayabiliriz.

2.3.1. İnsanlara Kendi Dilleriyle Hitap Etmek

Yüce Yaratıcı bütün peygamberleri kendi kavimlerinin lisanıyla gönderdiğini ifade etmekte ve bunun hikmetini de açıklamaktadır.

“Biz her elçiyi, mutlaka kendi halkının diliyle vahyedilmiş bir mesajla gönderdik ki, hakkı onlara açık ve dolaysız bir biçimde ulaştırabilsin. Artık bundan sonra Allah sapmayı dileyeni sapıklık içinde bırakır, doğru yolu tutmayı dileyeni de doğru yola yöneltir, çünkü doğru hüküm ve hikmetle edip eyleyen en yüce iktidar sahibi O'dur.” (İbrahim, 14/4). Bütün insanlığa evrensel bir mesaj olarak indirilen Kur'an da indirildiği toplumun dili olan Arapça olarak gönderilmiştir. Böylece o insanların biz bunun dilini bilmiyoruz veya onu anlamıyoruz şeklinde ileri sürebilecekleri itirazların önüne

⁵²⁹ İsra,17/11.

⁵³⁰ Mümin, 40/50.

⁵³¹ Mertek, agm.

geçilmiştir. “*Biz onu Arapça bir metin olarak indirdik ki, aklınızı kullanarak belki onu kavrayıp özümlemersiniz.*” (Yusuf, 12/2).

Eğitmciler de muhatap aldıkları insanları anlayabilecekleri bir dil ile eğitmek durumundadırlar. Kullanacakları bu dil aynı zamanda muhatabın; yaşına, kültür seviyesine de uygun olmak zorundadır. Aksi takdirde iletişim kanallarında arızalar ve kopukluklar meydana gelir.

2.3.2. Somuttan Soyuta Gitmek

Somuttan soyuta ilkesi, öğretimde "Somut olan eşya, olay ve varlıklardan giderek soyut olan kavramlara..." ulaşma şeklinde anlaşılmalıdır. J. J. Ryan "Öğrenime remizlerden (symbols) çok nesnelere veya nesnelere yerini tutan resim v.b. ile başlanmalıdır" derken somuttan soyuta ilkesine işaret etmektedir.⁵³²

Bu yöntemle Kur'ân, insan gerçeğinden hareket ederek insanları müşahhasan mücerrede yöntemiyle eğitme yolunu tercih ve tatbik etmiştir. Bunu yaparken evrende var olan her şeyden ve iletişim araçlarının her imkânından yararlanmıştır. Allah'ı doğrudan anlatmak yerine O'nun sıfatlarını ve o sıfatların eşya ve olaylar üzerindeki tezahürünü göstermeyi uygun bulmuştur. Bütün eşya ve olaylar Onun yüce sıfatlarının müşahhas tezahürü olarak gösterilmiştir. Dağlar, denizler, gökler ve yer ve bu ikisi arasındaki her şey insanın dikkatine sunulmuş, yaratılardan yaratıcıya kapılar aralanmıştır.⁵³³

Kur'an'ın bu yöntemi kullanmasının sebebi insanın zihinsel gelişiminin, somuttan soyuta doğru olmasıdır. Çünkü insan, görebildiği ve dokunabildiği şeyleri daha çabuk öğrenir. Buradan hareketle soyut şeyleri öğretmek daha kolay hale gelir. İnsanı herkesten daha iyi tanıyan Yüce Yaratıcının, insana ilahi hakikatleri öğretme yöntemlerinde de bunu gözlemlemek mümkündür. “*Güneşi ve onun aydınlık veren parlaklığını düşün, dünyayı gün ışığına çıkaran gündüzü düşün ve onu karanlığa boğan geceyi, gökyüzünü ve onun harika yapısını düşün, yeryüzünü, onun uçsuz bucaksız genişliğini! İnsan benliğini düşün ve onun nasıl yaratılış amacına uygun şekillendirildiğini ve nasıl ahlaki zaafarla olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle de donatıldığını!*” (Şems, 91/1–8).

⁵³² J. J. Ryan, "Eğitimin Aktarılması: Öğrenilecek Konu", Rudolf Pintner, ve ark., Eğitim Psikolojisi, içinde, çev: Sabri Akdeniz, İstanbul 1987, s. 115.

⁵³³ Fersahoğlu, s. 130.

Ayetlerde açık bir şekilde görüldüğü gibi somuttan giderek soyuta yönelen bir anlatım göze çarpmaktadır. Somut olan güneşe, aya, gündüze, geceye, gökyüzüne, yeryüzüne dikkat çekildikten sonra soyut olan nefse, fücür ve takvaya ve nihai arka planda bütün bunları yapan Yüce Kudrete vurgu yapılmaktadır.

Tin suresinde de, somut olan incire, zeytine, Tur-i Sina'ya, emin olan şehre (Mekke) dikkat çekildikten sonra soyut olan 'en güzel şekilde yaratma'⁵³⁴ kavramına vurgu yapılmıştır. Kur'an'da bu tür anlatımın örneklerini sık görmek mümkündür.⁵³⁵ Görülmektedir ki Kur'an 'somuttan soyuta' ilkesini hem bir ilke olarak kabullenmiş hem de bir yöntem olarak kullanmıştır.

2.3.3. Bilinenden Bilinmeyene, Yakından Uzağa

Kur'an insanların sahip olduğu bilgi ve tecrübeleri tamamen reddetmemiştir. Eksik olanı tamamlamış, doğru olanı korumuş ve geliştirmiş, yanlış olanı ise doğru olanıyla değiştirmiştir. Eğitim öğretim yapılırken insanların bildiklerinden hareketle onlara bilmediklerini öğretme yöntemini kullanmak işi kolaylaştıracaktır. Çevresinde var olandan hareketle bilmediği uzaktaki gerçeği öğretmek. *"Çoğu insana olduğu gibi, şayet onlara da "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı kendi koyduğu yasalara tabi kılan kimdir?" diye soracak olursan, hiç tereddütsüz "Allah'tır!" derler. O halde zihinleri nasıl da tersyüz oluyor! Ve hep olduğu gibi, şayet onlara da: "Gökten yağmuru boşaltıp ölü toprağa tekrar hayat veren kimdir?" diye sorarsan, hiç tereddüt etmeden, "Allah'tır!" derler. De ki: "O halde Hamd yalnız Allah'a mahsustur!" Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar: Çünkü akıllarını kullansalardı bilirlerdi ki bu dünya hayatı geçici bir zevk ve eğlenceden başka bir şey değildir; oysa sonraki hayat, tek gerçek hayattır; keşke bunu bilselerdi!" (Ankebut 29/61,63-64)*

Ayetler dünya hayatında insanların gördükleri ve bildikleri birtakım hatırlatmaları yaptıktan sonra, ahiret hayatının tek gerçek hayat olduğuna dikkat çekerek insanlara yeni bilgiler öğretmektedir. Yine aynı şekilde Tarık Suresi'nde benzer bir anlatımı görmek mümkündür. *"İnsan, neden yaratıldığına bir baksın: O, atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır. Erkeğin beli ile kadının leğen kemiği arasından çıkan. Elbette O, insanı yoktan var eden onu yeniden hayata döndürmeye de kadirdir: bütün sırların ortaya serileceği ve insanın ne bir kuvvet ne de yardımcı bulacağı gün!" (Tarık, 86/5-10)*

⁵³⁴ Tin, 94/1-4.

⁵³⁵ Bkz. Leyl, 92/1-4; Tekvir, 81/1-9; Yasin, 36/77-83.

İnsanın zihni yetenekleri, bilinmeyenden çok duyularıyla varlığını bildiği, gözlemleyebildiği kavramları algılamaya daha eğilimlidir. İşte bu nedenle Kur'an insanlığı eğitirken bilinenden bilinmeyene doğru bir yöntem kullanmıştır.

2.3.4. Sözün En Güzelini ve Yumuşağını Söyleyerek Eğitmek

Kur'ân, tartışırken incitmekten, tahkir etmekten uzak durmuştur. Kur'an'a göre münazara karşılıklı bir düello veya sövüşme değildir. Allah, en büyük düşmanlarından Firavun'a bile Hz. Musa ve kardeşi Harun'u gönderirken onlardan Firavun'a yumuşak konuşmalarını istemiştir. *“İkiniz birlikte doğruca Firavun'a gidin; çünkü o gerçekten her türlü ölçüyü aşmış bulunuyor! Ama onunla yumuşak bir dille konuşun ki, o zaman belki aklını başına toplar yahut böylece, en azından kendisine gözdağı verilmiş olur.”* (Taha, 20/43-44)

“Yine de sen kullarıma söyle, inançlarını paylaşmayan kimselerle en güzel bir biçimde konuşsunlar; çünkü Şeytan insanların aralarını açmak için her zaman fırsat kollamaktadır. Şeytan gerçekten de insanın açık düşmanıdır!” (İsra, 17/53)

Ayette de ifade edildiği gibi şeytanın işini kolaylaştırmamak ve söylenilen sözün muhatapta olumlu etki bırakmasını sağlamak için yumuşak ve güzel sözle insanları eğitmek gerekir. Çünkü bağırarak çağırarak kimseyi eğitemezsiniz. Hz. Lokman, oğluna yaptığı tavsiyelerde, insanlarla konuşurken nasıl davranılması gerektiği hususunda güzel bir örnek sunmaktadır. *“Davranışlarında ölçülü ve dengeli ol, sesini yükseltme: çünkü unutma ki, seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır...”* (Lokman, 31/19)

2.3.5. Takrir

Takrir, bir soru veya problem şekline sokulmuş olan önemli bir hususun muhataba açık olarak anlatılması, izah edilmesi, açıklanması anlamında kullanılan bir öğretim tekniğidir.⁵³⁶ Bu yöntem en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Çünkü en kolay ve en dolambaçsız yoldur. İnsanlar daima düşüncelerini ve tecrübelerini doğrudan doğruya muhataplarına anlatmışlardır. Kur'an'ı Kerim'de de bunu sık görmek mümkündür.

Übey b. Ka'b diyor ki: "Müşrikler, Resulullah'a: "Rabbinin nesebini bize bildir." dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Ey Muhammed de ki: "O, Tek Allah'tır, Allah,

⁵³⁶ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, Konya 1995, s. 125.

Öncesiz ve Sonrasız, Bütün Evrenin Asıl Sebebi. O doğurmamıştır, doğurulmamıştır ve hiçbir şey O'na denk tutulamaz." (İhlâs, 112/1-4) suresini indirdi.⁵³⁷

Kur'an bu yöntemi zenginleştirmiş bu yöntemin yapısında var olan bir takım mahzurlar ortadan kaldırılmıştır. Kur'an kısa ve özlü ifadelerle muhatapta oluşabilecek sıkılma ve bıkkınlık gibi durumları azaltmıştır. Buna en güzel örneklerden birisi en kıssa surelerden birisi Kevser suresidir. Sure kısa olmasına rağmen Peygambere verilen nimetleri ve Peygamberin maruz kaldığı durumları çok veciz bir şekilde anlatmaktadır.

"Bak, Biz sana bol nimet verdik: o halde yalnız Rabbine ibadet et ve yalnız O'nun adına kurban kes. Şu gerçek ki, senden nefret eden, her türlü iyilik ve güzellikten kesilmektedir!" (Kevser. 108/1-3)

Kur'an bu yöntemi kullanırken etkili ve akıcı bir üslup kullanmıştır. Hatta bu üslubu onun mucize oluşunun en açık delillerinden biridir. Kur'an bu üslubuyla muhataplarına meydan okumakta ve güçleri yetiyorsa Kur'an'ın bir benzerini getirmelerini istemektedir. *"De ki: "Bütün insanlar ve görünmeyen varlıklar bu Kuran'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelselerdi ve birbirlerine bu konuda destek olmak için ellerinden gelen her şeyi yapsalardı, yine de onun benzerini ortaya koyamazlardı!" (İsra, 17/88)*

Takrir metodunda Kur'an'ın kullandığı bir başka yol ise söze yeminle başlamaktır. Bu da muhatabın ilgisini ve dikkatini çekmekte, verilecek mesaja kulak kesilmesini sağlamaktadır. *"İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik." (Tin, 95/1-4)*

Takrir yönteminin etkili olabilmesi için muhatabın kulak verip dinlemesi gerekir. Aksi takdirde sözün etkisi olmaz. Bu nedenle Kur'an muhataptan söylenilen sözü dinlemesini istemiştir.

"Kuran okunduğu zaman ona kulak verin, sesinizi kesip dinleyin onu ki Allahın esirgemesiyle kuşatılasınız!" (Araf, 7/204)

Eğitimci unutmamalıdır ki, sadece yürekte dinleyenler bir konuyu anlayıp gereğini yerine getirebilir.⁵³⁸ Rahman suresinde de Allah insana Kur'an'ı ve onunla ilgili

⁵³⁷ Tirmizî, Tefsîru'l-Kurân, İhlâs, 112; Ahmed ibn Hanbel, Müsned, V/133-134.

konuşup düşünmeyi kendisinin öğrettiğini vurgulamaktadır: “*Rahman, Kur’ân’ı öğretti. O, insanı yarattı: ona açık ve berrak şekilde düşünmeyi ve konuşmayı öğretti.*” (Rahman, 55/1–4)

2.3.6. Soru-Cevap

Eğitim ve öğretimde soru-cevap yöntemi eski çağlardan itibaren kullanılan bir yöntemdir. Hatta bir metot olarak ilk defa Yunan filozofu Sokrat (M.Ö. 469-399)’ın kullandığı rivayet edilir. Bu nedenle bu usule ‘Sokratik Usul’ diyenler de olmuştur.⁵³⁹ Eski tarihlere dayanan bir yöntem olmasına rağmen günümüzde hala eğitimcilerin vazgeçemediği bir yöntemdir.

Soru-cevap yöntemi İslam âleminde de ilk yıllardan itibaren kullanılmıştır. Hatta İslam’ın ilk mektebi olan Suffa Mektebinde Peygamber Efendimiz, ilk Müslümanlara İslam dinini daha çok onların sorularına verdiği cevaplarla öğretmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de de bu yöntem çok kullanılmıştır. Sure ya da ayet bazen muhatabının dikkatini çekmek için soru sorarak söze başlar.

“*Kâria! Nedir o kâria? Kârianın ne olduğunu sen bilir misin? O, insanların şaşkın vaziyette uçuşan pervanelere benzeyeceği Gün ve dağların yumuşak yün topraklarını andıracağı Gün vuku bulacaktır.*” (Karia, 101/1–5) Kıyamete ve kıyametin kopacağı andaki oluşacak sıkıntılara dikkat çekmek için Rabbimiz söze soru ile başlamaktadır.⁵⁴⁰

Kimi zaman da insanların Peygamber Efendimize sordukları sorulara Kur’an ayetleriyle cevap verildiğini görüyoruz.

“*Bir de sana ruhu soruyorlar. De ki:”Ruh, Rabbinin emrindedir. Ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.*” (İsra 17/85) Peygambere ruhun mahiyeti hakkında soru sorulmasına binaen Allah ruh ile ilgili açıklama yapmıştır.

Özetle soru-cevap yönteminin insanlık tarihi kadar eski bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Öğrenmeyi pekiştirdiği, öğrenmek isteyen kişinin merakını harekete geçirdiği için her dönem rağbet gören bir yöntemdir.

⁵³⁸ En’am, 6/36.

⁵³⁹ Öcal, s. 249.

⁵⁴⁰ Benzer kullanımlar için bkz. İnsan, 76/1; Nebe, 78/1; İnfitar, 82/6-8; Tarık, 86/1-3; Gâşiye, 88/1; Fecr, 89/12-17; İnşirah, 94/1-2; Fil, 104/1; Maun, 106/1.

2.3.7. En Güzel Yöntemi Kullanarak Tartışmak

Mücadele, Arap dilinde, ipi sağlamca kıvrırmak, saç örgüsü yapmak, binayı sağlam yapmak, kişinin arkadaşını sert bir yere yıkması, iki kişiden birinin diğerini fikren mağlup etmesi, insanın kavga edercesine bir fikri savunması gibi manalara gelen cedel⁵⁴¹ kökünden gelmektedir. Cedel, bir konu üzerinde, hasımları cevap vermekten aciz bırakmak ve onları mağlup etmek amacıyla, sağlam deliller sunarak tartışmaktır. Cedel yapanın hedefi, bir fikri, meşhur veya herkes tarafından geçerliliği kabul edilmiş öncülerle ispat etmek, aynı zamanda iddia edilen fikirle çelişki oluşturacak bir duruma düşmemektir.⁵⁴²

Kur'ân tartışmada doğru yolu bulabilmek için iyi niyet ve anlaşmayı önermiş, insanları tartışırken duygusal niza ve çekişmeye dayalı bir tavırdan uzak durmaya çağırmıştır. Terbiye kurallarına uygun olarak konuşulmalı, ayıplama, yaralama, alay etme, küçük görme gibi davranışlardan uzak durulmalıdır. Herhangi bir bilgiye, herhangi bir doğru yol öğretisine ve ışık saçan İlâhî bir kitaba sahip olmaksızın Allah hakkında⁵⁴³, Allah'ın ayetleri⁵⁴⁴ ve açık buyrukları üzerinde tartışanlar,⁵⁴⁵ asılsız iddialarla hakkı hükümsüz kılmaya kalkışan ve O'nun mesajlarıyla alay edenler,⁵⁴⁶ sağlam deliller ve mucizeler karşısında bile zihinsel yeteneklerini kullanamayacak kadar hakkı inkâra şartlanmış olanlar,⁵⁴⁷ hakkında hiç bilgisi⁵⁴⁸ ve hiçbir delili bulunmayan ve sadece geleneklere dayanarak tartışanlar,⁵⁴⁹ Hak ortaya çıkmış iken hala şahsî fikirlerinde direnenler,⁵⁵⁰ indirilen vahiy ile doğru eğri belli olduktan sonra aklın kavrama sınırlarını aşan konularda tartışanlar⁵⁵¹ Kur'an'da kınanmış ve bu insanlarla yapılacak tartışmanın fayda vermeyeceğine dikkat çekilmiştir.

Buna karşılık, hak ve hakikatleri savunmak, gerçeğin ortaya çıkmasına vesile olmak, muhatabın olumlu yönde etkilenmesini sağlamak amacıyla mücadele edilmesi geçmiş peygamberlere olduğu gibi⁵⁵² Hz. Muhammed'e de emredilmiş bir görevdir.⁵⁵³

⁵⁴¹ el-İsfehâni, s. 125.

⁵⁴² Koç, Ahmet, s. 158.

⁵⁴³ Hac: 22/3, 8; Lokman: 31/20.

⁵⁴⁴ Mü'min: 40/35, 56, 69.

⁵⁴⁵ En'âm: 6/121.

⁵⁴⁶ Kehf: 18/56, Mü'min: 40/5.

⁵⁴⁷ En'âm: 6/25.

⁵⁴⁸ Âl-i İmrân: 3/66.

⁵⁴⁹ A'râf: 7/71.

⁵⁵⁰ Enfâl: 8/6.

⁵⁵¹ Şûra: 42/16-18.

⁵⁵² Hüd: 11/32.

⁵⁵³ Koç, Ahmet, s. 159.

Allah Kur'ân'da şöyle buyuruyor: “*Bütün insanlığı hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel, en inandırıcı yöntemlerle tartış; şüphesiz, O'nun yolundan kimin saptığını en iyi bilen senin Rabbindir ve yine doğru yola erişenleri de en iyi bilen O'dur.*” (Nahl, 16/125)

Bu ayet tartışmanın bir eğitim yöntemi olarak nasıl kullanılacağına en güzel örneklerinden biridir. Bununla beraber Kur'an, geçmiş vahyin mensupları ile zulüm ve haksızlıktan uzak durdukları sürece en güzel şekilde tartışılması⁵⁵⁴ hakkı inkâr edenlerin söylediklerine karşı sabır gösterilmesi⁵⁵⁵ muhataplar ne söylerlerse, ya da ne yaparlarsa yapsınlar, yine de onların işlediği kötülüğün, en iyi yol hangisi ise, onunla savılmasının,⁵⁵⁶ insanların gönlünü ve güvenini kazanmada önemli bir etken⁵⁵⁷ olduğunu belirtmektedir.

2.3.8. Teşbih ve Temsil Yoluyla Eğitim

Tefsir usulü kitaplarının büyük bir çoğunluğunda 'Emsalu'l-Kur'an' başlığı altında Kur'an'daki mesellere/misallere yer verilmektedir. Mesel, şibih, nazir, delil, hüccet, benzer, eş demektir. Vaktiyle bir olay ve tecrübe münasebetiyle söylenmiş olup, "atalar sözü" diye dilden dile dolaşan güzel sözlere (darb-ı meseller) ad olmuştur. Ayrıca şaşılacak ve garip bulunacak tuhaf ve ibretli bir hale, bir sığata, bir kazıyyeye/önermeye ve hikâyeye de mesel denir.⁵⁵⁸ Kendisinde garebet olan her hayret verici hal, sıfat veya kıssa için “mesel” tabiri kullanılır. Mesela, Hz. İsa'nın babasız yaratılışı ile ilgili olarak “*Şüphesiz Allah katında İsa'nın meseli Adem'in meseli gibidir.*”(Ali İmran, 3/59)

Genel itibariyle mesellerde aktörler belli değildir ve bu tür anlatımlarda herhangi bir peygamberin adından söz edilmez. Sözelimi; “*Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine güzel rızık verdiğimiz o rızıktan gizli ve açık harcayan kimseyi misal olarak anlattı. Hiç bunlar bir olurlar mı? Hamd Allah'a mahsustur, fakat çokları bilmezler. Ve Allah şu iki adamı da misal olarak anlattı: Birisi dilsizdir, hiçbir şey yapamaz, efendisinin üzerine bir yükür. Onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi bu adam, doğru yolda giderek adaleti emreden kimse gibi olur mu?*” (Nahl, 16/75–76)⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Ankebut, 29/46.

⁵⁵⁵ Nahl, 16/127.

⁵⁵⁶ Mü'minun, 23/96.

⁵⁵⁷ Fussilet, 41/34.

⁵⁵⁸ Soyalan, Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler, s.221

⁵⁵⁹ Ayrıca bkz. Bakara, 2/17–20; Nahl, 16/112; Zümer, 39/29.

Ayetlerde iki örnek verilmekte ve bunlarla muhataplara olumlu yönde davranış sergilenmesi konusunda mesaj verilmektedir. Ancak şu ayırımı yapmak gerekir ki, mesel ifadesinin geçtiği her olayı bu kapsama dâhil etmek, başka bir ifadeyle anlatılan olayın vuku bulmamış olduğunu belirtmek de mümkün değildir.⁵⁶⁰

Kur'an'da insanlara hakikati öğretmek ve olaylar üzerine dikkat çekmek için kullanılan yollardan biri de teşbihtir. Teşbih, (allegori), aralarında ya hakikaten veya mecazen münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir. Teşbihten amaç kastedileni kısa yoldan açıklamaktır. Teşbih ile anlatımda bir takım incelikler, nükteler, ibretler vardır. Teşbih, manayı canlı bir şekilde zihne yaklaştırır.⁵⁶¹ Günlük hayatımızda ve edebiyat alanında sıkça teşbihlerle karşılaşırız. Mesela, siyah saç geceye, yüksek insanlar yıldıza, at rüzgâr ve şimşeğe, yıldızlar inci ve çiçeklere, gemiler dağlara, cimri insan kurak araziye... benzetilir.

Kur'an'da da teşbih yöntemi yer yer kullanılmıştır. Buna birkaç örnek verelim. *“Dünya hayatının gökten indirdiğimiz suya benzediğini onlara anlat: Öyle ki, yerin bitkileri onu emerek zengin bir çeşitlilik içinde boy verip birbirine karışırlar; ama bütün bu canlılık, çeşitlilik sonunda rüzgarın savurup götürdüğü çer çöpe döner. İşte bunun gibi, her şeye karar veren Allah'tır.”* (Kehf, 17/45).⁵⁶² Dünya hayatı gökten inen suyun oluşturduğu etkiye benzetilmekte ve dünya hayatının süratle geçip gideceği vurgulanmaktadır.

Diğer bir ayette ise Allah'ı bırakıp O'ndan başkasını tanrı tanıyan veya böyle açıkça olmasa bile, tutum ve davranışlarıyla bir fâniye - olağan ve makul saygı sınırlarının ötesine geçerek - tanrı gibi bağlanan ve sadece Allah'tan bekleyebileceği yardım ve desteği ondan bekleyen insanın, içine düştüğü büyük yanlıgıyı etkileyici bir benzetmeyle anlatmaktadır. *“Allah'tan başka varlıkları ve güçleri sığınak kabul edenlerin durumu, kendisine ağ ören örümceğin durumuna benzer: çünkü barınakların en zayıfı örümcek ağıdır. Keşke bunu anlasalardı!”* (Ankebut, 29/41).

Allah'ın varlığına iman etmek istemeyenler için Kuran'da çok çarpıcı benzetmeler yer alır. Bunlardan birinde, Rabbimiz, bu kimselerin yaptıkları işlerin ahirette kendilerine bir yarar sağlayamayacağını bildirerek rüzgarda savrulan bir küle

⁵⁶⁰ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2003, s 56.

⁵⁶¹ Şadi Eren , *Kur'an'da teşbih ve temsiller*, 31,05,2011. <http://inceleme.wordpress.com/u-kuranda-tesbih-temsil/>

⁵⁶² Ayrıca bkz. Yunus, 10/24.

benzetmiştir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların yaptıkları, fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir kül gibidir. Kazandıklarından hiçbir şeye güç yetiremezler. İşte uzak bir sapıklık (içinde olmak) budur.*” (İbrahim, 14/18)

Kur'an da bolca kullanım örneklerine rastlayabileceğimiz ‘teşbih’ ve ‘temsil’ yoluyla anlatım, düz anlatıma göre daha etkilidir. Bu yöntemle her seyide idrak gücüne sahip olan bireylere ulaşmak mümkündür. Teşbih ve temsillerde anlatılanlardan yararlanılarak insan eğitilmekte ve bu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.9. Tedrici Eğitim

Tedriç, bir insanı bir nesneye derece derece, teenni ile vardırarak, yakınlaştırmak anlamında kullanılmaktadır.⁵⁶³ Eğitimde ise kime, neyi, ne kadar zamanda verilmesi gerektiğini ifade eder. Eğitim-öğretim etkinliklerinin dayandığı iki esas vardır ki bunlardan birincisi muhatapın zihnî seviyesine riayet etmek, ikincisi de onların aklı, ruhî ve bedenî güçlerini doğruya yöneltmektir. Kur'ân tedriç ilkesiyle bu iki esasa uyduğunu göstermiştir. O, irşat faaliyetinde kolaydan zora, tatlıdan sertte, hoşgörü ve aftan tecziyeye doğru tedrici bir yol takip etmeyi ilke edinmiştir.⁵⁶⁴ Şu ayetler Kur'ân'ın tedricen indirildiğine işaret etmektedir. “*Kur'ân'ı, insanlara ağır ağır okumak için, bölüm bölüm indirdik ve onu gerektiğince indirdik.*” (İsra, 17/106)

“*İnkâr edenler, "Kur'an ona bir defada indirilmeliydi" derler. Oysa biz onu böylece senin kalbine yerleştirmek için azar azar indirir ve onu ağır ağır okuruz.*” (Furkan, 25/32)

Tedricen indirilen Kur'an, muhataplarını eğitirken de bu özelliğini kullanmıştır. Kur'an'da bununla ilgili birçok örnek mevcuttur. Alkollü içkilerin yasaklanmasında uygulanan tedriç yöntemi bunun en güzel örneklerinden biridir. Öncelikle içkinin zararının yararından daha çok olduğuna dikkat çekilmekte; “*Sana, sarhoşluk veren şeyler ve şans oyunları hakkında sorarlar. De ki: "Onların her ikisinde de hem büyük bir kötülük hem de insanlar için bazı yararlar vardır; ancak yol açtıkları kötülük, sağladıkları yararlardan daha büyüktür.*” (Bakara, 2/219) Daha sonra içkiliyken namaza yaklaşılması istenmemekte; “*Siz ey imana ermiş olanlar! Sarhoş iken namaz*

⁵⁶³ Firûzâbâdî, I/307, "Tedriç" md.

⁵⁶⁴ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul 1989, s. 275.

kılmaya kalkışmayın, ne dediğinizi bilinceye kadar bekleyin.” (Nisa, 4/43) Ve en nihayetinden içkinin şeytanın pis bir işi olduğu vurgulanarak yasaklanmaktadır. “Siz ey imana ermiş olanlar! Sarhoşluk veren şeyler, şans oyunları, putperestçe uygulamalar ve gelecek hakkında kehanette bulunmak, Şeytan işi iğrenç kötülüklerden başka bir şey değildir: O halde onlardan kaçının ki mutluluğa eresiniz!” (Maide, 5/90)

Bu ayetlerde tedricî yönteminin insanların eğitiminde ne kadar önemli olduğunu idrak ediyoruz. Yıllarca alkol bağımlısı haline gelmiş bir insandan bu alışkanlığını bırakmasını istemek ne kadar imkânsız bir olaydır. Oysa Kur'an insanın bu bağımlılığının gücünü bildiği için aşama aşama onu zayıflatarak terk ettirmiştir.

2.3.10. Kıssalar ile Eğitim

Kıssa kelimesi Arapça'da " ق ص ص " kökünden türemiş bir isim olup, sözlükte "hikâye, haber, cümle, söz parçası, olay, durum ve mevzuu" gibi anlamlara gelir. Kelimenin aslını oluşturan 'el-kâs' mastarı da; bir şeyi veya bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek, bir haber veya sözü açıklayıp bildirmek, anlatmak veya nakletmek" anlamlarına gelmektedir.⁵⁶⁵ 'el-Kasas' ise 'anlatılan hikâye, rivayet haber ve iz' gibi anlamlara gelir. Yine bu kökten türetilen el-kâs da bir olayı anlatan, kıssa veya destan anlatan halk hikâyecisi ya da dini öğütler veren vaiz gibi anlamlara gelmektedir.

Kasas veya kıssa ifadelerinin ıstılahtaki anlamını şu şekilde ifade etmek mümkündür. İnsanların ibret almalarını ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış, geçmiş peygamberler ve kavimleri ile veya geçmiş toplumlarla ilgili Kur'an-ı Kerim'de anlatılan olaylara kıssa denir. Kıssalarla, tarihin derinliklerinde kalan ibret yüklü olayların izi sürülmekte ve bu olaylarla ilgili bilgi verilmektedir⁵⁶⁶

En eski eğitim-öğretim yöntemlerinden biridir kıssa ile eğitmek. İnsana hoş gelen ve onu cezbeden bir edebi türdür. Çünkü iyi yazıldığı ve muhatabına iyi sunulduğu zaman büyük küçük herkesin hoşuna gider. Aynı zamanda kıssalar, yazıldıkları zamanı çeşitli özellikleriyle tanıtmada da ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple kıssalar oluştukları dönemin toplumsal, siyasal, ekonomik sıkıntılarını ve toplumun belli bir zaman dilimindeki sorunlarını ortaya koymakta ve sorunların çözümüne katkıda

⁵⁶⁵ İsfehani, s. 671–672; Zemahşeri, *Esasu'l-Belağa*, s. 510; İbn Manzur, VII/ 73–77.

⁵⁶⁶ Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, s.55.

bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Kıssa ile eğitim hemen hemen bütün zamanlarda kullanılan bir yöntemdir.

Kıssa; içindeki olay, realite ve şahsiyetlerle birlikte dikkatleri çekmekte, dinleyenleri, olay ve realiteleri takip etmeye teşvik etmekte, onlarda, vicdani olarak olaya ortak kılacak reaksiyon ve şuuru meydana getirmekte, duygularına etki etmektedir.⁵⁶⁸ Bundan dolayı da kişilerin akıl ve nefislerini, hikmet, nasihat, ders, örnek ve değerleri ihmal etmeme hususunda kabule hazır hale getirmektedir.

Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in önemli bir bölümünün kıssalardan oluştuğu bir gerçektir. Hak-batıl mücadelesinin en çarpıcı örneklerinin yer aldığı kıssalar, insana bir tarih perspektifi kazandırmakta ve ne tür bir davranış sergilemesi halinde nasıl bir sonuçla karşılaşacağı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Kıssalar, insanın insanla ve Allah'la olan diyalogunun nasıl bir çerçeve içerisinde gerçekleşmesi gerektiği konusunda örnekler vererek, önemli bilgiler takdim etmektedir. Bu nedenle kıssaların büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmek gerekir.⁵⁶⁹

Kur'an insanların ilgisini çeken bu yararlı yönteme çokça yer vermiştir. Çünkü kıssalar geçmişten gelip geleceği aydınlatan bir yansımadır. Kıssaların anlatımında, o anda insanlara verilmek istenilen mesajların ön planda tutulduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Kur'an kıssalarının amacı tarihi anlatmaktan çok, geçmişte yaşanmış olayları ve kişileri örnek göstererek o dönemde yaşayanlar ve kıyamete kadar yine aynı olayları yaşayabilecek diğer insanlar için ibretler vermektir.

Ayrıca Kur'an, kıssaların arasına insanlara anlatmak istediği peygamberlerin haberlerini, geçmiş ümmetlerdeki inkârcıların başına gelen kötü sonuçları veya öğretmeyi dilediği dinin ilke ve inanç esaslarını ya da vereceği ders ve hikmetleri serpiştirmiştir. *“Gerçek şu ki, bu insanların kıssalarında kendilerine kavrayış yeteneği verilmiş kimseler için mutlaka çıkarılacak bir ders vardır...”* (Yusuf, 12/111)

“Resullerin başlarından geçenlerden, sana anlattığımız her şey, senin gönlünü pekiştirmemizi Sağlar; sana bu belgelerle gerçek, inananlara da öğüt ve hatırlatma gelmiştir.” (Hud, 11/120)

⁵⁶⁷ Said İsmail Ali, s. 304–305.

⁵⁶⁸ Necati, s. 157.

⁵⁶⁹ Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, s. 3.

Kur'an'ı Kerim'de yer alan kıssalar genel olarak dört bölümde ele alınabilir:⁵⁷⁰ *Peygamberlerin Kıssaları*: Peygamberlerin davetini kavimleriyle olan mücadelesini, mucizelerini ve bu mucizelere inanan ve inkâr edenlerin akıbetlerini ihtiva eder. Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Salih, Hz. Hud, Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer peygamberlerin kıssaları gibi.

Kim Tarafından Yaşandığı Belli Olmayan Birtakım Olayların ve Peygamber Olup Olmadıkları Kesin Olmayan Kişilerin Anlatıldığı Kıssalar: Ölüm korkusuyla yurtlarını terk eden binlerce kişinin anlatıldığı⁵⁷¹ ve halkının terk ettiği, çatıları yıkılıp harap olmuş bir kasabadan geçen ve: "Allah bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltebilirmiş?" diyen o kişinin⁵⁷² durumunun yer aldığı kıssalar gibi. Talut, Âdem'in iki oğlu, Ashabı Kehf, Zülkarneyn, Lokman, Meryem, Ashabı Uhdud, Fil Ashabı ve benzerleri.

Peygamberimiz Döneminde Meydana Gelen Birtakım Hadiselerle İlgili Kıssalar: Âl-i İmran Suresinde yer alan Bedir ve Uhud gazveleri, Tövbe Suresinde zikredilen Tebük ve Huneyn gazveleri, Ahzab Suresinde bahsedilen Hendek gazvesi, hicret, isra ve diğer hususlar gibi.⁵⁷³

Gaybi Konularla İlgili Kıssalar:⁵⁷⁴ Gaybın içeriğiyle ilgili bilgilerin yer aldığı kıssalardır. Bu tür kıssalar daha çok ahiretle ilgili hususları anlatır. Bu hususlar insan için meçhulken Allah için meçhul olmayan şeylerdir. Gayb olan bir şey, Allah için ayandır. Allah gizli açık her şeyi bilir. Ahiret bilgisi dünya bilgisi ile aynıdır Allah İçin. Maide suresinde⁵⁷⁵ anlatılan Hz. İsa ile ilgili kıssa bu tür için güzel bir örnektir.

Bazı âlimler de Kur'an'da yer alan kıssaları "tarihi kıssalar" ve "temsili kıssalar" olmak üzere iki guruba ayırırlar. Birinci grupta fiili olarak gerçekleşen hadiseler yer alırken, ikinci grupta misal olarak verilen kıssalar yer almaktadır.⁵⁷⁶

Kıssanın gayesi, "Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmektir", cümlesinde hülâsa edilebilirse de,⁵⁷⁷ biraz ayrıntılı olarak kıssanın gayelerini sınıflandırmak faydalı olacaktır.

⁵⁷⁰ Said İsmail Ali, age. 307

⁵⁷¹ Bakara, 2/243.

⁵⁷² Bakara, 2/259.

⁵⁷³ Abdullah Mahmud Şahhateh, *el-Kıssatü fil-Kur'an'ül Kerim*, Mecelletu'l Arabi el-Kuveytiye, Mart 1976, s. 28.

⁵⁷⁴ Muhammed Şedid, *Menhecü'l Kıssati Fi'l Kur'an*, Cidde 1984, s. 40.

⁵⁷⁵ Maide, 5/116-119.

⁵⁷⁶ Tuhami Nakre, *Saykuluciyyetu'l-Kıssafi'l-Kur'an*, eş-Şirketu't-Tunusiyye li't-Tevzi', Tunus 1974, s.156.

Hız. Muhammed'in Peygamberliğini İspat Etmek: Kur'an'ın indiği ortamda okur-yazar insan sayısı azdı. Bu nedenle yazılı kültür pek fazla bulunmuyordu. Bilgilerin çoğu şifahi olarak naklediliyor ve öğretiliyordu. Bu durum da insanların anlattıkları şeylerin zaman içerisinde unutulmasına ya da ilaveler ve eksiltmelere maruz kalmasına neden olmaktaydı. Geçmiş kavimlerle ilgili anlatılan kıssalar da aynı akıbete uğramakta idi. Peygamberimiz gibi kavmi de, geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin durumlarını tam bilmiyorlardı.⁵⁷⁸ İşte Allah kıssalarla hem geçmiş kavimlerle ilgili doğru bilgiyi aktarmakta, hem de Peygambere gelen mesajın Kendisi tarafından gönderilmiş olduğunu ispatlamaktadır.

Bütün Peygamberlerin Aynı Hakikati Tebliğ Ettiklerini Göstermek: Kur'an, peygamberlerin kıssalarını, birçok surede arka arkaya zikreder.⁵⁷⁹ Enbiya suresinde bu uzun anlatımların asıl gayesi ortaya konulur: “Siz ey inananlar, gerçek şu ki, bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir: çünkü hepinizin Rabbi Benim; öyleyse yalnızca Bana kulluk edin!” (Enbiya, 21/92) Bu ayet bütün peygamberlerin aynı daveti insanlara sunduğunu ifade eder. Zaten bütün peygamberler şu ana ilkeyle toplumlarını Allah'a kulluğa çağırılmışlardır: “Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur” (Araf, 7/59)⁵⁸⁰

İbret ve Örnek Alınmasını Sağlamak: İnsan, kıssalarda anlatılan iyi kişileri takdir edip onlara benzemek isterken; kötülerden de nefret edip huylarından sakınmak lüzumunu hisseder. Buradan hareketle anlatılan kıssaların akabinde muhataplara şu hatırlatmada bulunulur: “Şüphesiz bu kıssada da insanlar için bir ders vardır; onlardan çoğu buna inanmasalar da.” (Şuara, 26/67)⁵⁸¹ Bir anlamda insanlardan anlatılan kıssalardaki güzel şeyleri örnek, kötü şeylerden de ibret almaları istenir.

“Gerçek şu ki, bu insanların kıssalarında kendilerine kavrayış yeteneği verilmiş kimseler için mutlaka çıkarılacak bir ders vardır. Vahye gelince, o hiçbir şekilde insan tarafından uydurulmuş bir söz olamaz: tersine, o, kendisinden önceki vahiylerden doğru ve gerçek adına ne kalmışsa doğrulayan ve inanmak isteyen insanlara her şeyi açık

⁵⁷⁷ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar*, Yeni Ümit Dergisi, 25.Sayı Temmuz, Ağustos, Eylül 1994.

⁵⁷⁸ Yusuf, 12/3, 102; Kasas, 28/44-46.

⁵⁷⁹ Enbiya, 21/48-92; Şuara, 26/10-191; Hud, 11/25-100; A'raf, 7/59-93.

⁵⁸⁰ Ayrıca bkz. A'raf, 7/65,73,85; Hud, 11/50,61,84.

⁵⁸¹ Ayrıca bkz. Şuara, 26/103, 121, 139, 158, 174, 190.

seçik bir biçimde dile getiren, hidayet ve rahmet bahşeden ilahi bir metindir.” (Yusuf, 12/111)

Peygamberi ve ona iman edenleri yüreklendirmek: “*Ve böylece, elçilerin haberlerinden senin yüreğini güçlendirecek her şeyi sana anlatıyoruz. Öyle ki, bu kıssalarla hak ulaşıyor sana ve ayrıca müminlere de bir öğüt, bir hatırlatma.” (Hud, 11/120)* Ayette Peygambere ve mü'minlere denilmek isteniyor ki, önceki peygamberlerin önemli haberleri, ibret ve öğüt kaynağıdır. Allah'ın size haber verdiği çeşitli ilim ve marifetler, vakıf olduğunuz insan tabiatları ve Allah'ın doğal yasaları sayesinde dağların sebat ve direnci gibi kalbinize sebat vermek için bu kıssaları size anlatıyoruz. Şerefli peygamberlerin karşılaştıkları sıkıntılara güzelce sabretmiş olmalarını da size anlattığımızda teselli bulacaksınız. Doğrusu, geçmiş ümmetlerin haberlerini okuyup incelemek, insanın kalbine sebat verir, imanını artırır, yakınini güçlendirir.⁵⁸²

Bu kıssalarla anlıyoruz ki çekilen çilelerden sonra Allah'ın yardımının, önceki peygamberlere ve ümmetlerine geldiği gibi, Kur'an'a tâbi olanlara da geleceği gerçektir. Geçmiş peygamberlerin olgularının anlatılmasındaki amaç, Hz. Peygamber'e moral vermek, sıkıntısını gidermek, kalbini kuvvetlendirip görevi konusunda kötümserliğe düşmemesini temin etmektir.

Netice olarak; tarihsel olguların değerlendirilmesinin, yöneticiler için önemli psikolojik destekleri olmalıdır. Onların kalbini tatmin edici, o tarihsel olguların analizinden kendi görevleri için destek olan neticeler çıkarmalıdır. Bu şekilde Yüce Allah kıssaların yani tarih öğretiminin öne çıkan amacını belirlemiş, ilâhî eğitimde tarih öğretiminin önemini ve yerini tespit ederek, bu dersin hangi doğrultuda ve hangi amaçla öğretilene işaret etmiştir. Genel ve din eğitiminde peygamberler tarihinin niçin okutulması gerektiğine cevabı da konunun başındaki ayetten çıkartabiliriz.⁵⁸³

Verilen lütuf ve ihsanları hatırlatmak: Allah'ın, nebilerine ve seçkin kullarına ihsan etmiş olduğu nimetler de, kıssalarla bildirilir ve hatırlatılır. Meryem suresinde Yüce Allah arka akaya Hz. Zekeriya, Yahya Meryem, İsa, İbrahim, İshak, Yakup, Musa, Harun, İsmail ve İdris (a.s)ı andıktan sonra şöyle buyurur:

⁵⁸² Muhammed Mahmud Hicazi, *Furkan Tefsiri*, İlim Yayınları, 3/157–158.

⁵⁸³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IX/353–360.

“İşte bunlar Allah'ın kutlu, onurlandırıcı bağışlarda bulunduğu nebilerden bazıları Âdem'in soyundan, Nuh'la birlikte o gemide taşıdığımız kimselerin soyundan, İbrahim ve İsrail'in soyundan gelen ve doğru yolu gösterdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerden bazıları: Ne zaman kendilerine O sınırsız rahmet Sahibi'nin mesajları okunsa ağlayarak O'nun huzurunda yere kapanan kimseler.” (Meryem, 19/58) Böylelikle Allah kendisine teslim olan O'nun uğrunda sıkıntılara katlananlara lütufta bulunduğunu ve bundan sonra aynı şeyleri yapanlara da lütuf ve ihsanını esirgemeyeceğini göstermiş olmaktadır. Yüce Yaratıcı hiçbir zaman insana gücünün üstünde yük yüklememiştir. Nasıl ki gecenin sonu sabah, kışın sonu baharsa çekilen sıkıntılardan sonra da Allah'ın lütuf ve ihsanı vardır.

Şeytana ve yandaşlarına karşı uyarmak: Kıssaların gayelerinden biri, şeytanın aldatmasına karşı Âdemoğullarını uyarmak, şeytanla kendilerinin arasında, işin başından beri sürüp gelen düşmanlığa vurgu yapmaktır. Bu düşmanlığı kıssa aracılığı ile göstermek, elbette daha etkili olur. Âdemoğlu ile iblis arasındaki bu düşmanlık, kıyamete kadar sürecek bir mesele olduğundan, Hz. Âdem ile İblis kıssası birçok yerde⁵⁸⁴ tekrarlanmış, böylece çarpışmanın, baştaki cüzî hadiseye münhasır kalmayıp, bütün kâinatta ve her insanın benliğinde her an devam ettiği vurgulanmış oluyor.⁵⁸⁵

İnsanların düşüncelerini sağlamak: Kur'an kıssa anlatımıyla insanların düşüncelerini, akıllarını kullanmalarını da istemektedir. Kıssaların İlahi Kitapta yer almasının amaçlarından biri de işte budur: “İmdi, Biz eğer dileseydik, onu ayetlerimizle yüceltir, üstün kılardık: fakat o hep dünyaya sarıldı ve yalnızca kendi arzu ve heveslerinin peşinden gitti. Bu bakımdan, böyle birinin durumu kışkırtılan bir köpeğin durumu gibidir: öyle ki, onun üzerine korkutarak varsan da dilini sarkıtıp hırlar, kendi haline bıraksan da. Bizim ayetlerimizi yalanmaya kalkan kimselerin hali işte böyledir. Öyleyse, bu kıssayı anlat ki belki derin derin düşünürler.” (Araf, 7/176) Ayette de ifade edildiği gibi kıssalar anlatılmalı ki muhatap aklını kullanıp düşünebilsin. Çünkü aklını olumlu şekilde kullanıp tefekkür eden ve hakikate ulaşanlar kurtulanlardan olacaklardır.

⁵⁸⁴ Bakara, 2/34–39: A'raf, 7/11–27.

⁵⁸⁵ Yıldırım, Suat, agm.

2.3.11. Yaparak- Yaşayarak ve Gözlemle Öğrenme

Kur'ân'a göre önemli bilgi edinme yollarından biri de gözlemdir. Kur'ân, insanın sadece çevresini gözlemlemesini yeterli bulmuyor; onun gezerek, seyahat ederek gözlemler yapmasını da istiyor.

Gözlem, "Kâinat hakkında bilgi toplamanın ana yollarından biridir." Öğretim açısından gözlemin tanımını ise şöyle yapabiliriz: "Gözlem; varlıkları ve kurumları, tabii ve sosyal olayları, kendi tabii şartları içinde incelemektir."⁵⁸⁶

Kur'ân, insanın gözlem metoduyla eşya ve olayları yorumlamasını esas almıştır. Bu şekilde gözlem yapmak, onlar arasındaki ilişkileri kavramak, varlık sebeplerini keşfetmek Kur'ân'ın öngördüğü gözlem türüdür. Kur'ân, eşya ve olayları zahirî görüşleriyle algılamayı yeterli bulmaz; onların künhüne vakıf olmayı da ister. Her şeyi tıpkı hayvanlar gibi zahirî görüşleriyle değerlendiren insanları şöyle eleştirir: *"Onlar bu dünya hayatının yalnız görünen yüzünü tanırırlar, ebedi ve nihai olandan ise tamamen habersizdirler."* (Rum, 30/7)

Kur'ân'da da gözlem, modern psikolojide olduğu gibi iki kısımda incelenmektedir: İç gözlem ve dış gözlem. Şu farkla ki, Kur'ân'ın öngördüğü iç gözlem daha geniş bir çerçeveyi ifade etmektedir. Modern psikolojide iç gözlemin daha çok ruhsal bir hüviyet taşımaya rağmen, Kur'ân'ın öngördüğü iç gözlem bütün insan varlığını ifade etmektedir.⁵⁸⁷ Konuyla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: *"O'nun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"* (Fussilet, 41/53)

Seyyid Kutup, ayetin yorumunda şunları söylemektedir: "Allah'u Teâlâ burada insanoğluna bu kâinatın bazı gizliliklerini göstereceğini, kendi iç dünyasının kapalı noktalarını açıklayacağını vadetmektedir. Hem dış dünyada, hem de iç dünyada bu dinin, bu kitabın, bu nizamın, kendilerine seslenen bu sesin hak olduğunu gösterinceye kadar belirteceğini vaat etmektedir... Allah va'dini doğru çıkarmış, insanlara bu va'din üzerinden on dört yüzyıl geçtikten sonra iç ve dış dünyadaki ayetlerini açıklamış ve her

⁵⁸⁶ Özbek, s. 221.

⁵⁸⁷ Fersahoğlu, s. 145.

gün de açıklamaktadır. İnsanoğlu dikkatle baktığında o günden bu yana birçok şeyleri keşfetmiş olduğunu görür."⁵⁸⁸

Bu nedenle Kur'an-ı Kerim pek çok ayet-i kerimede insanın kendine ve dış dünyaya tefekkür ederek yani gözlemleyerek bakmasını ister. Çünkü ancak çevresini gözlemleyip yaratılış harikalarını sezen, onların yaratılışı üzerine hayranlık duyan insan yakın bilgisi ile iman eder.

Yaparak öğretme metodunun ilk uygulayıcıları peygamberlerdir. Peygamberler vahiyle öğrendikleri hakikatleri ilk kendileri hayata geçirmişlerdir. Şimdi bu yöntemin nasıl uygulandığına bir göz atalım.

Yüce Allah kullarından bir şey yapmalarını isterken, bunun amel boyutunu önce Peygamber Efendimizden istemiştir. Çünkü peygamberler dinin anlaşılması ve hayata geçirilmesi için örnek şahsiyetlerdir. İşte Kur'an-ı Kerim'de de önce Peygamberimizin uygulaması emredilen ayetler şunlardır: *“Oku yaratan Rabbin adına, insanı bir yumurta hücrelerinden yaratan! Oku, çünkü Rabbin Sonsuz Kerem Sahibidir,”* (Alak, 96/1–3). *“Ey örtülere bürünen! Gece biraz ilerleyince namaz için kalk; gece yarısı -biraz önce ya da sonra- kalk ve ağır ağır, duyarak Kur'an oku.”* (Müzzemmil, 73/1–4). *“Ey örtüye bürünen! İnziva arzu eden! Ayağa kalk ve insanları uyar. Rabbinin büyüklüğünü an. Elbiseni tertemiz tut, maddî manevî kirlerden arın, pis ve murdar olan her şeyden kaçın! Verdiğini çok bularak minnet etme! Rabbinin yolunda sabret!”* (Müddessir, 74/1–7)

Bütün bu ayetlerde açık bir şekilde görmekteyiz ki, öncelikle hitap hep peygamber (s.a.v.)'edir. O'ndan Kur'an'ı okuması, gece ibadeti yapması, insanlara dini tebliğ etmesi istenmektedir.

Peygamberimiz de ayetlerde işaret edildiği gibi her alanda vahiyle gelen emirleri önce kendisi uygulamış ve kendisinin uyguladığı şekilde kendisine tabi olanlardan da uygulamalarını istemiştir.

Hadis-i şeriflerde de Peygamberimizin önce kendisine gelen emirleri titizlikle uyguladığını görüyoruz. Örneğin; Hz. Ayşe validemiz anlatıyor: Bir gün Resülullah geldi ve bana: *“Ey Ayşe, müsaade eder misin? Bu gece Rabhimle beraber olayım.”* dedi ve arkasından da namaza durdu. O gün sabaha kadar, *“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için gerçekten açık*

⁵⁸⁸ Kutup, *Fizilalil Kur'an*, V/3130.

ibretler vardır.” (Al-i İmran, 3/190) ayetini okuyarak namaz kıldı... Gözyaşı döktü... Öyle ağladı ki, seccadesi sıkılıydı, damla damla gözyaşı akardı.⁵⁸⁹

Buradan hareketle şunu diyebiliriz ki insanları eğitmek isteyen her eğitimci öğrettiği şeyleri öncelikle kendisinin yerine getirmesi gerekir. Birisine, Allah korkusundan gözyaşı dökmenin lüzumunu mu anlatmak istiyorsunuz? Evvelâ, gece kalkıp kendi seccadenizi ıslatıncaya kadar ağlamalısınız. Aksi takdirde söylediğinizin inandırıcılığı ve etkisi olmayacaktır. Ve şu ilahi hitaba muhatap olarak “*Niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz?*” (*Saf, 61/2*) hiçbir zaman tesirli olamayacaksınız.

Düşünce, "duyum ve izlenimlerden tasarımlardan ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü eylemi; karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisidir."⁵⁹⁰ Bir başka açıdan düşünce, "objeler yerine onların sembolik mümessilleriyle problem çözme"⁵⁹¹ şeklinde de tanımlanmıştır.

İşte gözlem ve duyular aracılığıyla insanın sahip olduğu bu düşünce melekesini harekete geçirerek eğitmek Kur'an'ın sık sık başvurduğu bir yöntemdir. Birçok ayette bunu müşahade edebiliriz. “*Öyleyse, onlar bu Kuran üzerinde hiç düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?*” (*Muhammed, 47/24*),

“*Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz bu kutsal ilahi kelimada her şeyi açıkladık ki insanlar onun mesajı üzerinde iyice düşünsünler ve akıl izan sahipleri ondan ders alsınlar.*” (*Sad, 38/29*)

2.3.12. Öğütle Eğitim

Mev'iza lügatte; nasihat, dini öğüt, ibret, kalpte rikkat oluşturacak şekilde hayırla, ödülle teşvik, ceza ile sakındırma demektir.⁵⁹²

“*Bütün insanlığı hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel, en inandırıcı yöntemlerle tartış; şüphesiz, O'nun yolundan kimin saptığını en iyi bilen senin Rabbindir ve yine doğru yola erişenleri de en iyi bilen O'dur.*” (*Nahl, 16/125*). Ayette geçen ‘mev'iza-i hasene’ yani ‘güzel öğütle davet’, Kur'an ayetlerini okuyarak ve açıklayarak yapılan davettir, kalbi yumuşatacak sözdür denilmiştir.⁵⁹³

⁵⁸⁹ İbn Kesir, II/164.

⁵⁹⁰ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri sözlüğü*, "düşünme" md.

⁵⁹¹ R. Sabri Özbaydar, *Psikoloji Ders Kitabı*, İstanbul 1970. s. 87.

⁵⁹² İbn Manzûr, VII/466,

⁵⁹³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI/146.

Fahrudin Razi, açık ve ikna edici deliller, ibret verici konuşmalar ve zannî işaretler diye açıkladığı bu güzel öğüdün halk tabakasına etkili olacağını belirtmiştir.⁵⁹⁴

Kur'an'da geçen tezekkür, tefekkür, tedebbür, tebşir, inzâr, nasihat, vaaz, ayet, ibret, temsil gibi kavramlar birbiriyle yakından ilgilidir ve öğüt almanın vasıtalarıdır. Bu kavramların hepsi Kur'an'da davet görevinin yerine getirilmesinde öğüt yolunun önemini göstermektedir. Çünkü öğüt, bu eylemlerin organize çalışması ile sonuç verebilir.⁵⁹⁵

Bütün peygamberler de insanları dine davet ederken öğüt yolunu kullanmıştır.⁵⁹⁶ Diğer usuller yanında öğüt yolunun kullanılması Hz. Peygamber'e de telkin edilmiştir.⁵⁹⁷ Nitekim Allah da, Kur'an'da çeşitli olaylar ve durumlardan bahsederek insanlara öğütler vermektedir. Zaten Kur'an'ın kendisi de bir öğüttür.⁵⁹⁸ Peygamberlere indirilen diğer kutsal kitaplar da öğüttür.⁵⁹⁹

Buna rağmen Kur'an öğütün herkese tesir etmeyeceğini bildirmekte ve öğütün tesir edeceği kişileri de belirtmektedir. Buna göre öğüt, Allah'a inanıp ona gereği gibi saygı duyanlar, onun azabından sakınanlar, yalnız ona kulluk edip yalnız ona yönelenler, kalpleri açık olanlar, uyanık bir zihinle çağrıya kulak verenler içindir.⁶⁰⁰ Bunlar o kimselerdir ki, kendilerine öğüt verildiği zaman derin bir hayranlık ve saygıyla secdeye kapanırlar; Rablerinin sınırsız ihtişamını hamd ile yüceltirler ve asla büyüklük taslamazlar. Yataklarından geceleri kalkarak korku ve ümit içinde Rablerine dua ederler ve kendilerine verilen rızıklardan hayır için harcarlar.⁶⁰¹

Kısaca Kur'an, inkâra şartlanmış kimseler için öğüdün pek faydası olmayacağına işaret etmektedir.⁶⁰² Buna rağmen öğüt yolunun hep açık tutulmasının nedeni, inkârcıların mazeretlerinin kalmaması, bu görevle yükümlü olanların Allah katında sorumluluklarını yerine getirmiş olmaları ve hakikate dönüş yolunda ihtimali hep göz

⁵⁹⁴ Râzî, VII/287,

⁵⁹⁵ Koç, Ahmet, s. 156–157.

⁵⁹⁶ A'râf, 7/62, 68, 79, 93.

⁵⁹⁷ Gâşiye, 88/21; Nisa, 4/63; Zâriyât, 51/54-55; Tûr, 52/29.

⁵⁹⁸ Nisa, 4/58, 63; Nûr, 24/17; En'âm, 6/152, Nahl, 16/90. Kalem, 68/52; Âl-i İmrân, 3/138; Nûr, 24/34; Hakka, 69/48.

⁵⁹⁹ Kasas, 28/43; Enbiya, 21/48; Mâide, 5/46.

⁶⁰⁰ Bkz. Âl-i İmrân, 3/128; Nûr, 24/34; Hûd, 11/120; Bakara, 2/232; A'lâ, 87/9-10; Kâf, 50/45; Zâriyât, 51/54-55;

Enbiya, 21/84; Mü'min, 40/13; Kâf, 50/37.

⁶⁰¹ Secde, 32/15-16.

⁶⁰² Şuarâ, 26/136; Müddessir, 74/32; Saffât, 37/13.

önünde bulundurma endişesidir.⁶⁰³ Ve sonuçta öğütten yüz çevirenleri acı bir akıbetin beklediğini de yine Kur'an beyan etmektedir.⁶⁰⁴

2.3.13. Terğib (Sevdirme) ve Terhib (Sakındırma)

İnsanda herhangi bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik güçlü bir dürtü olunca, dürtüsünü doyuran bu hedefi elde etmesi, zevk, sevinç ve hoşnutluk hissetmesine neden olmaktadır. Bu olgu sevap veya mükâfat olarak adlandırılmakta, bu hedefi gerçekleştirmedeki başarısızlığı ise acı, stres ve tasa hissetmesine neden olan bir tür cezalandırma olarak mütalaa edilmektedir.⁶⁰⁵ İnsan, yapısı itibariyle de buna yatkındır. Zira kendisine fayda getirecek şeylere koşarken, kendisine zarar verebilecek şeylerden de kaçınmaya çalışır.

Kur'an'da terğib ve terhip yöntemi sık sık kullanılmıştır. Bunun sebeplerini şu şekilde ifade etmek mümkündür. Terğib kişiyi bir şeyi yapmaya veya bir şeyi elde etmeye rağbetlendirme, ibadet, sorumluluk ve dinin emrettiği şeyleri şevkle yerine getirmeye sevk etmektedir. Terhib ise, kişiyi bir şeyden sakındırma ve feci akıbetten korkutma, günah isyan ve dinin yasakladığı şeylerden kaçınma, cezaya uğramamak için ihtiyatlı davranma ve tedbir almadır.⁶⁰⁶ Gerek terğîbin gerekse terhîbin olsun, insan psikolojisini hayra yönlendirme ve şerden sakındırma bakımından çok önemli etkileri bulunmaktadır. İnsan psikolojisinin bu gerçeğinden hareketle, Yüce Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'de, Allah Resulü (s.a.v.) de hadislerinde terğîb ve terhîbe ölçülü bir şekilde yer vermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de terğib ve terhib yöntemi çoğunlukla bir arada kullanılır.⁶⁰⁷ Terğîb için daha çok Allah'ın rahmeti, rızası ve cennet nimetleri; terhîb için ise Allah'ın gazabı, kıyamet, cehennem ve onun muhtelif şekillerdeki azabı anlatılır.⁶⁰⁸

Buna rağmen Kur'an öğretisinin sadece ödüle ve cezaya, korkutmaya ve teşvik etmeye dayandığı iddia edilemez. Çünkü Kur'an bu yöntemi diğer eğitim-öğretim yöntemlerinin yanında sadece yöntemlerden birisi olarak kullanır. Bununla insanı korku ile ümit arasında dengede tutmak amaçlanır. Çünkü sadece korku insanı silikleştirmekte, sindirmekte ve Allah'ın rahmetinden umut kesmesine zemin

⁶⁰³ Bkz. A'râf, 7/164.

⁶⁰⁴ Koç, Ahmet, s. 156-158.

⁶⁰⁵ Necati, s.153.

⁶⁰⁶ Aydın, Hayati, s.71.

⁶⁰⁷ Örnekler için bk. Bakara, 2/1-7, 24-25; Nebe 78/21-30, 30-40

⁶⁰⁸ http://www.usveihase.com/ic_tergib_terhibi_birlkte_kullnmasi.htm, 23.04.2011.

hazırlanmaktadır. Yalnız başına da teşvik/ümitlendirme nefisleri sükûnet, ilgisizlik, gevşeklik ve gaflete sürüklemekte, aldatici bir ümide kapılmaya neden olmaktadır.

2.3.13.1. Kur'an'ı Kerimde İnsanların Terğib Edildiği Şeyler

Dünyada Bol Rızık ile Terğib: Allah, imana erişip dürüst ve erdemli davranışlarda bulunanlara, tıpkı kendilerinden önce gelip geçen bazı toplumları egemen kıldığı gibi, onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına ve çektikleri korkulardan, kaygılardan sonra onları mutlaka güvenli bir duruma kavuşturacağına dair söz vermiştir.⁶⁰⁹ Dünyadaki nimetlere sahip etme vadiyle onları dini hakikatleri yaşama hususunda özendirilmektedir.

*“Ey kavmim! Haydi, artık günahlarınız için Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da tövbe ve pişmanlık içinde O'na yönelin ki, size gökten bolca rahmet ve bereket yağdırsın; gücünüze güç katsın ve iflah bulmaz suçlular olarak benden yüz çevirmeyin!” (Hud, 11/52)*⁶¹⁰

Ayet, manevi değerlerin yalnızca öbür dünyada mahsub edilmeyeceğinin, aynı zamanda bu dünyada da toplumların düşüş ve yükselişlerini belirleyeceğinin açık bir delilidir. Böyledir, çünkü Allah âlem üzerinde yalnızca kendi koyduğu tabiat kanunları uyarınca değil, aynı zamanda manevi ilkeler uyarınca da hükmünü icra eder. Nitekim Kur'an'ın birçok yerinde bir toplumun akibetini, elçilerinin aracılığıyla gönderdiği mesaja bağlı olduğunu zikretmektedir. Eğer toplum mesajı kabul ederse O'nun rahmet ve bereketinin kapıları kendilerine açılacak, yok eğer reddederse helak edileceklerdir.⁶¹¹

Ayetin vurguladığı bir diğer husus ise, insanları tevbe ve istiğfara, yani küfür ve ahlâksızlıktan vazgeçip pişmanlık duyarak Allah'a yönelmeye ve O'ndan bağışlanma dilemeleridir. Pişmanlık duyulduğu takdirde Allah'ın rahmetinin ineceği anlatılmakta, böylece ilâhî rahmetin her zaman gazabın önüne geçeceğine işaret edilmektedir.

Cennet Ve Cennete Yer Alan Nimetlerle Terğib: Cennet nimetlerini niteleyen terğib ayetleri, Müslümanlarda bu nimetleri elde etme umudu ve isteği uyandırmakta ve bunu elde etmelerine yardımcı olan amelleri yapma konusunda daha samimi

⁶⁰⁹ Nur, 24/55.

⁶¹⁰ Ayrıca bkz. A'raf, 7/96; Yunus, 10/62–64; Nuh, 71/10–12; Talak, 65/2–3.

⁶¹¹ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, II/375.

davranmalarını sağlamaktadır. İşte yarışın ne için olması gerektiğini ve yarışta başarılı olanların elde edeceği mükâfatlara bir örnek.

“Ama gerçek erdem sahiplerinin kaydı en yüce şekilde (tutulur)! Bilir misin nedir o yüce şekil? O, silinmez şekilde tutulan bir kayıttır, Allah'a yakınlaşmış herkes tarafından gözlenen. Bakın, gerçek erdem sahipleri öteki dünyada mutlaka kutsananlardan olacaklar; sedirler üzerinde uzanarak bakacaklar Allah'a: ve yüzlerinde kutsanmışlığın parıltısını görecektir Onlara Allah'ın mühürü ile damgalanmış halis bir içki verilecek, misk kokusu saçarak akan. Öyleyse, değerli şeylere ulaşmak için can atanlar bu cennet içkisini hedeflesinler; çünkü o en yüce maddelerden oluşmuştur; Allah'a yakınlaşanların içecekleri bir nimetin kaynağı.” (Mutaffifin, 83/18–28)⁶¹²

Müminlere, cennette var olan daha önce gözlerin görmediği eşsiz nimetler; cennetin bölümlerini oluşturan Naim cennetleri,⁶¹³ Firdevs cennetleri,⁶¹⁴ Me'va cennetleri⁶¹⁵ ve Adn cennetleri⁶¹⁶ vaat edilmiş ve inananlar bunlarla ümitlendirilmişlerdir.

2.3.13.2. Kur'an'ı Kerimde İnsanların Terhib Edildiği Şeyler

Dünya Hayatı Ve Musibetleriyle Terhib: İnsanlar dünya hayatında bazen birtakım sıkıntılarla karşılaşır fakat insanların çoğu bunları yaşamak istemez. Kur'an, insanların bu sıkıntıları yaşamamaları için onları uyarır. *“Kim benim zikrimden/Kur'anımdan yüz çevirirse onun için zor, sıkıcı bir hayat şekli/dar bir geçim vardır; kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz. (Taha, 20/124).* Ayette vurgulanan dünya hayatındaki sıkıntı, bu tür kimselerin maddî açıdan bolluk içinde olsalar bile, inançsızlığın, yanlış hedeflere yönelmenin, haram yollardan kazanmanın verdiği psikolojik baskı altında büyük bir darlık ve sıkıntı hissedecekleri, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacının mutluluğundan yoksun kalmanın ıstırabını tadacakları⁶¹⁷ şeklinde yorumlanabilir.

Geçmiş Milletlerin Akıbetleriyle Terhib: Yüce Rabbimiz geçmiş kavimlerin helak edilme kıssalarını anlatarak aynı akibete uğranılmaması için insanları terhib yöntemiyle ikaz etmektedir. Bu ikazlardan biri; *“Onlardan önce nice nesilleri yok ettiğimizi*

⁶¹² Ayrıca bkz. Nisa, 4/24; Meryem, 19/60; Zuhruf, 43/67-73.

⁶¹³ Bkz. Yunus, 10/9-10; Hac, 22/56; Lokman, 31/8-9.

⁶¹⁴ Bkz. Kehf, 18/107-108; Mü'minun, 23/8-11.

⁶¹⁵ Necm, 53/13-15.

⁶¹⁶ Bkz. Tevbe, 9/72; Ra'd, 13/24; Nahl, 16/30-31; Kehf, 18/31.

⁶¹⁷ Karaman ve ark. *Kur'an Yolu*, III/560.

görmezler mi? Yeryüzünde benzerini görmediğiniz verimli topraklardan bir toprak verdiğimiz ve üstlerine bolca semavi nimetler yağdırdığımız ve ayaklarının altından ırmaklar akıttığımız o toplumlari? Biz onları günahlarından dolayı yok etmiş ve yerlerine başka insanlar geçirmiştik.” (En’am. 6/6)

Bir diğeri ise; “Vaktiyle yok ettiğimiz nice eski kuşakların acı sonları onları doğru yola iletmiyor mu? Oysa onlar bu yok edilmiş kuşakların oturdukları konutları geziyorlar. Sağduyu sahiplerinin bu olaylardan çıkaracağı birçok dersler vardır.” (Taha, 20/128)

Ayet ile ilgili Seyyid Kutup şunları dile getirir: “İnsan, geçmiş nesillerin sonlarını düşündüğünde, gözleriyle onların erimiş, toprak haline gelmiş evlerini, tarihi mimarilerini seyrettiğinde, hayalinde bu evlerde yaşayan o insanları canlandırdığında, geçip giden bedenlerini-kişiliklerini, yok olan ruhlarını, hareketlerini ve duruşlarını, düşüncelerini ve umutlarını, arzularını ve amellerini... Evet, bütün bu hayalleri, somut tabloları, heyecanları ve duyguları düşündüğü zaman... Sonra gözlerini açıp, boşluk ve ıssızlıktan başka bir şey görmediğinde... İşte o zaman insan önceki milletleri yutan gücün kendisini de yutmak üzere olduğunun farkına varır. O zaman önceki milletleri yakalayan kudret elinin kendisini de yakalayabileceğini anlar. O zamanda artık uyarmanın ne demek olduğunu anlar. İbret alınacak olayların gözleri önüne serildiğini görür. Önceki milletlerin akıbetleri akli başında olan insanlar için bir ibret olması gerekirken bu insanlara ne oluyor da doğru yola gelmiyorlar? Sağduyu sahiplerinin bu olaylardan çıkaracakları birçok dersler vardır.”⁶¹⁸

Bütün bu uyarılardan ders çıkarmayanların hali şöyle tasvir edilir; “Yeryüzünde büyülenerek kötülük tezgâhladılar. Oysaki tezgâhlanan kötülük, sahibinden başkasını kuşatmaz. Öncekilerin başına gelenlerden başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yol ve yönteminde değişme asla bulamazsın! Allah'ın yol ve yönteminde döneklik de bulamazsın! (Fâtır, 35/43)⁶¹⁹

Kıyametle Terhib: Kıyamet günü Kuran'da haber verildiği üzere, “İnsanların, âlemlerin Rabbi için kalkacağı gündür.” (Mutaffifin, 83/6). İnsanın ölümü gibi, evrenin ölümü olan kıyamet de dehşet vericidir. O gün, önceden inanmamış olanlar, Allah'ın azametini, kudretini ilk kez, hem de çok büyük bir şiddetle hissedeceklerdir. İşte bu

⁶¹⁸ Kutup, Seyid, Fizilali'l Kur'an, IV/2356

⁶¹⁹ Ayrıca bkz. Fecr, 89/6-14; Mü'mün 40/82.

nedenle kıyamet, inkârcılar için başlı başına büyük bir azap, bir dehşet, derin bir pişmanlık, yürekleri sızlatan bir acı ve şaşkınlık günüdür. Kıyameti gören insan, hiçbir şekilde tarif edilemeyecek, dünyadaki hiçbir korkuyla kıyaslanamayacak kadar şiddetli bir korkuya kapılacaktır.⁶²⁰ Kuran'da, kıyametin aşamaları ayrıntılı olarak anlatılır. Bu büyük olayın nasıl gerçekleşeceği ve bunu gören insanların ne hale geleceği çarpıcı bir biçimde gözler önüne serilir. “*Şüphesiz, size vaadedilen gerçekleşecektir. Yıldızlar ' örtülüp ışıkları silindiği' zaman. Gök yarıldığı zaman. Dağlar, kökünden sökülüp savurulduğu zaman.*” (Mürselat Suresi, 7- 10).

Bu uyarılar dikkate alınmadığı takdirde insanları kıyamet günü başlarına gelebilecek sıkıntılardan koruyabilecek Allah'tan başka hiçbir güç yoktur. Bu nedenle Yüce Yaratıcı, yeryüzünün ve dağların sarsılacağı ve parçalanarak savrulan bir kum yığını haline geleceği o gün, hakikati kabul etmeye yanaşmayanlara, çocukların saçlarını ağartan günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?⁶²¹ diye sorar.

“*Ve hiçbir insanın ötekine en ufak bir yararının dokunamayacağı, hiç kimseden şefaatin kabul edilmeyeceği, kimseden fidye alınmayacağı ve hiç kimsenin yardım görmeyeceği Günün mutlaka gelip çatacağı bilinciyle yaşasanız!*” (Bakara, 2/48)⁶²² diye de ekler.

Bu konuda bizden istenen şey, kişinin kardeşinden, ana-babasından, çoluk-çocuğundan kaçacağı ve herkesin kendini meşgul edecek bir işinin olacağı günde, bize yardımcı ve dost olacak şeyi hazırlamaktır.

Cehennemle Terhib: Cennetteki nimetlerle insanlar terğib edilirken, cehennem ve içinde barındırdığı sıkıntılarla da terhib edilmektedirler. Kur'an birçok yerde cehennemnin çeşitli isimlerini ve oradaki azabın türlerini zikrederek insanları bunlar konusunda tedbir olmaları hususunda uyarır. Bu uyarı ve hatırlatmaların bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz; “*Ey inananlar kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında iri gövdeli haşin Allahın kendilerine karşı buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır (Tahrim, 66/6).*⁶²³ “*Kâfirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden sakininiz.*”(Al-i İmran, 3/131). “*Sizi alev saçan bir ateşe karşı uyardım.*” (Leyl, 92/14). “*Onların üstlerinde ateşten gölgeler*

⁶²⁰ <http://www.kuranbilgisi.com/kurandan-bilgiler/kiyamet/2651-insanligin-son-gunu>, 25.04.2011

⁶²¹ Müzzemmil, 73/14,17

⁶²² Ayrıca bkz. Bakara, 2/123; Furkan, 25/25-29; Mü'min, 40/18; Nebe, 78/18-30; Fecr, 89/21-26.

⁶²³ Ayrıca bkz. Bakara, 2/24.

altlarında da ateşten gölgeler vardır. İşte Allah kullarını bu azabıyla korkutuyor. Ey kullarım benden korkun.” (Zümer, 39/16). Bu örnekler açıkça göstermektedir ki Allah kullarını cehennem ile terhip etmektedir.

Bu uyarıları dünyada iken dikkate almayıp kafalarına göre hareket edenlere de şöyle seslenilecektir. *“Hakikati inkâra şartlanmış olanlar ateşin karşısına getirilecekleri Gün, onlara: “Bütün güzel şeylerdeki payınızı dünya hayatında tükettiniz, öteki dünyayı hiç düşünmeden onlarla sefa sürdünüz!” denilecektir. “O halde, bugün yeryüzünde küstahça büyüklük tasladığınız ve haklı olan her şeye karşı mücadele ettiğiniz için ve yaptığınız bütün sapkınlıkların karşılığı olarak aşağılanma cezası ile cezalandırılacaksınız!” (Ahkaf, 46/20)⁶²⁴*

⁶²⁴ Ayrıca bkz. Şuara, 26/88–103; Fâtır, 35/36–37; Zuhrauf, 43/74–77; Duhan, 44/43–46; Vakıa, 56/41–44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİŞİLİK EĞİTİMİNDE GÖZÖNÜNE ALINACAK İLKELER

3.1.KUR'AN'IN KİŞİLİK EĞİTİMİ İÇİN SUNDUĞU İLKELER

Kavram olarak ilke, her türlü şüphenin dışında bulunan, (kanunlaşmış) önemli fikirdir. Bu anlamda ilke, kendisinden başka çıkarımlar yapılabilen ya da yöneltici kaide görevini gören ifadedir. ‘Öncül fikir’ olarak ilke, bir etkinliğe başlarken etkinliğin hareket noktasını oluşturur ve etkinlik süresince o etkinliğe kılavuzluk eder, yönlendirir. Buradan hareketle eğitim- öğretim ilkesi de, öğretimin düzenlenip yürütülmesine ışık tutabilecek nitelikte temel fikirdir, şeklinde tanımlanabilir.⁶²⁵

İlke kavramının anlamı üzerinde düşünüldüğünde görülmektedir ki, her meselenin dayandığı bir temel, umde, unsur ve prensip bulunmaktadır. Kişilik eğitimi yapılırken de bir takım ilkelere dayanmak gereklidir. İnanan insanların davranış biçimleri belirlenirken Kur’an’ın bu konuda ortaya koyduğu ilkeler ana ilke konumunda olacaktır. Bu ilkeler belirlenirken Kur’an’a müracaat zorunlu bir eylemdir. Çünkü kâinat kitabını yazan, bu kitabıyla insan arasında bağ kuran, insanı bu büyük kitabın fihristi yapan, damlada deryayı gösteren Allah’tır.

Bu kâinatı en iyi bilen ve tanıyan odur. İnsanın eğilimlerini, iç âlemini, fiziki-ruhi yapısını en iyi bilen de odur. Zira kâinat, kainatullah; insan, Abdullah ve bunların anatomisini tahlil eden Kur’an ise kalamullah’tır. Dolayısıyla bunların arasındaki münasebeti en iyi bilen de, böyle bir münasebet kuran Allah’tır. Bu konuda söz söyleme yetkisi O’na aittir.⁶²⁶ “O her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.” *O bildirmedikçe, insanlar O'nun ilminden hiçbir şey edinemez, hiçbir şey kavrayamazlar.*” (Bakara, 2/255)

3.1.1. Tevhid Yani Allah’ı Hayatın Merkezine Yerleştirmek

“Rabbi, O’na: "Bana teslim ol!" dediğinde; "Sana, bütün âlemlerin Rabbine teslim oldum!" diye cevap verdi.” (Bakara, 2/131) Tevhidi gerçekleştirmenin öncelikli ve temel ilkelerinden biridir Allah’a ve Resulüne teslimiyet göstermek. Çünkü teslimiyet gerçekleşmeden gelen emirlerin uygulanması söz konusu olamaz.

⁶²⁵ Muhsin Hesaçoğlu, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Beta Yayınları (5. Baskı), İstanbul 1998, s. 147.

⁶²⁶ M. Fethullah Gülen, *Kur’an’ın Altın İklîminde*, Nil Yayınları, İzmir 2010, s.35

Kim bütün benliğiyle Allah'a teslim olursa ve aynı zamanda doğru ve yararlı işlerde bulunursa, hiç sarsılmayan sağlam bir dayanak elde etmiş olur.⁶²⁷ Bu sağlam dayanağı elde eden insanlar herhangi bir şeyle tehdit edilir ve korkutulurlarsa buna aldırılmazlar ve bu sadece onların imanını arttırır.⁶²⁸ Çünkü bilirler ki teslim oldukları güç onları korumaya ve onların sıkıntılarını gidermeye muktedirdir. Tıpkı Hz. İbrahim ateşe atılmak istendiğinde “ Allah bize yeter ve o ne güzel dayanaktır” demesi gibi. Hz İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’in teslimiyetini gösterenleri Allah Teâlâ hiçbir zaman yüzüstü bırakmamıştır.⁶²⁹ Aksine İbrahim Ailesini, İmran Ailesini Hz. Muhammed’te olduğu gibi onları bütün insanlığa örnek olarak sunmuştur.⁶³⁰

Hız. Peygamber örnek gösterilmiştir; çünkü O yeryüzünde iyilik ve adaletin temin edilmesi amacıyla bir tevhid toplumu kurmayı hedef edinmişti. Zira Allah’ın dışladığı, tevhitsiz bir dünya kaos anlamına gelir.⁶³¹ Tevhidin gerçekleşmesi için de Allah ve resulüne teslimiyet gerekir.

Teslimiyetin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için inanan bireylerin kendi aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda Allah Resulünü ve onun getirdiğini hakem yapmaları, sonra da ortaya çıkan karara kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyetle tabi olmaları gerekmektedir.⁶³²

Hız. İbrahim, Hız. Hacer ve oğulları Hız İsmail’in kurban olayındaki teslimiyetleri,⁶³³ Hız. Meryem’in hamile kalışı haberine gösterdiği teslimiyet bu alandaki en harika örneklerdendir. İşte bu teslimiyet, akabinde sarsılmayacak bir tevhidi meydana getirmektedir.

Allah’ı bir kenara bırakıp da O’nun dışında dayanak arayan insanların ahirette yardımcıları olmayacaktır. Din gününün sahibi olan Allah⁶³⁴ tercihini başka ilahlardan, velilerden yana kullanan kimselere bakmayacağını, onları muhatap alıp konuşmayacağını⁶³⁵ ifade etmektedir.

⁶²⁷ Lokman, 31/22.

⁶²⁸ Al-i İmran, 3/173; Ahzap, 33/22.

⁶²⁹ Enbiya, 21/69-70; Saffat, 37/107.

⁶³⁰ Al-i İmran, 3/33; Ahzap, 33/21.

⁶³¹ Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi*, s. 79.

⁶³² Nisa, 4/65.

⁶³³ Saffat, 37/102-103.

⁶³⁴ Fatiha, 1/3.

⁶³⁵ Bakara, 2/174; Ali İmran, 3/77.

“Allah’tan başka varlıkları ve güçleri sığınak kabul edenlerin durumu, kendisine ağ ören örümceğin durumuna benzer: çünkü barınakların en zayıfı örümcek ağıdır. Keşke bunu anlasalardı! Kuşkusuz Allah, insanların kendisini bırakıp da yalvardıkları şeylerin ne olduğunu çok iyi bilir; yalnız O’dur kudret sahibi, hikmet sahibi.” (Ankebut, 29/41–42) Kendilerine yardımcı olurlar umuduyla bel bağladıkları sahte ilahlar, onlara yardım etmek bir tarafa yardım bekleyenler onlar için uşaklık edeceklerdir.⁶³⁶

Bir antlaşma veya sözleşmede karşı tarafı aldatmak diğer insanlarla ilişkilerde hile yapmak, yalan söylemek mümkündür. Ancak insan Allah’ı her şeyin merkezine aldığı ve hayata bu bakış açısıyla baktığında aldatıcı olması, yalan söylemesi mümkün olmaz.⁶³⁷ Zira Allah’ın ‘her şeyi işiten ve bilen’⁶³⁸ olduğunu bir an bile aklından çıkarmaz.

Eğer Kur’an’ın merkezinde Allah var ise ve bu çerçevede insanın merkezine de Allah’ın yerleştirilmesi hedefleniyorsa, o zaman insan birinci derecede Kur’an’la muhatap olmalı ve onu anlamaya çalışmalıdır. Zira Kur’an’ın insanlara kulları olmayı emrettiği Allah’ı tanıyabilmek, anlayabilmek ve yansımalarını kavrayabilmek amacıyla, Kur’an’ın öğrencisi olmak gerekir.⁶³⁹

Kur’an inanan kişiden; “De ki: “Bakın, benim namazım, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm yalnızca bütün âlemlerin Rabbi olan Allah içindir” (En’am, 6/162) demesini istemektedir. İnsanın hayatında bir nokta olan namazla başlayan Allah için yapma düşüncesi, son noktanın konulacağı an olan ölümden bile Allah için olmak zorundadır. Çünkü insanlardan Müslüman olarak can vermeleri⁶⁴⁰ yani Allah’a teslim olmuş olarak emaneti sahibine iade etmeleri istenmektedir.

Tevhidi kabul eden insanların sadece inançları değil; dünyaya bakışları, hayat anlayışları, hayatın bütün alan ve safhaları, bireysel ve toplumsal durumları bir değişimden, dönüşümden geçecektir. Cahili bir yaşam tarzında pek fazla önemli olmayan, kenarda duran Allah, tevhid inancıyla hayatın merkezine yerleşmektedir. Daha önce merkezde yer alanlar ise kenara çekilmek durumunda kalmaktadır. Çünkü insan

⁶³⁶ Yasin, 36/74–75.

⁶³⁷ Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi*. s 76.

⁶³⁸ Bakara, 2/127, 137, 181, 224.

⁶³⁹ Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi*. s. 87.

⁶⁴⁰ Bakara, 2/132.

hayatının merkezine Allah'ın yerleştirilmesi, tevhid düşüncesinin hayattaki tüm eylemlerde gözetilmesinin sağlanması, Kur'an'ın en temel hedefidir.⁶⁴¹

Bu şekilde Allah'ı hayatın merkezine yerleştirmek, her an Allah'ı hatırlamak, hayatın anlam ve gayesini ifade etmekle birlikte hayatın tüm parçalarının ve insan faaliyetlerinin tümünün uygun bir şekilde bir araya geldiği şahsiyetin de sağlanmasını beraberinde getirir. Allah'ın unutulması veya dışlanması ise, insan hayatının anlamını yitirmesi, 'tevhid'ten uzak parçalanarak dağılmış ve ayrıntılarda boğulmuş bir şahsiyetin oluşumunu beraberinde getirir.⁶⁴²

Kısacası evrenin merkezinde Allah vardır ve Kur'an'ın merkezi konusu da Allah'tır. O halde insanda da hedef, Allah'ı hayatında merkeze alması, insan-insan, insan-toplum ve insan-evren ilişkisinde Allah'ın merkeziliğini göstermesidir. Önemli olan husus, insanın günlük hayatı içerisinde Allah'ı nasıl tasavvur ettiği veya Allah'ın insan hayatının ne kadarını işgal ettiğidir.⁶⁴³ Bunu insan ilke haline getirmeli ve bu hususu sürekli kendine dert edinmelidir.

3.1.1.1. Allah'ın Yüceliğini Takdir Etmek

“Onlar: “Kente döndüğümüzde şan şeref sahibi olan bizler, zavallı biçareleri oradan sürüp atacaktır!” derler. Ama asıl şeref, Allah'a, O'nun Elçisi'ne ve inananlara aittir: ama ikiyüzlüler bunun farkında değiller.” (Münafikun, 63/8). Bu ayet bize izzet ve şerefin sadece Allah'a bağlılıkta olduğunu anlatıyor. Buna karşılık Allah'tan uzaklaşan insanlar izzetlerini de değerlerini de yitirirler. Yaratıcısına bağlılıkla elde edeceği izzeti unutan kişi kendi değerini de unuttur ve kaybeder.⁶⁴⁴ İnsanlar izzet ve değerlerini sadece makamlarından almazlar. Bunu bize Hz. Ömer'in Şam ziyareti sırasında yaşadıkları en güzel bir şekilde anlatmaktadır:

Hız. Ömer'in Şam ziyaretinde, Şehrin ordusunun kumandanı Ebû Ubeyde bin Cerrah hazretleri onu büyük bir kalabalıkla karşılamak üzere bekliyordu. Hız. Ömer ile kölesi beraberlerindeki tek deveye nöbetleşe biniyorlardı. Şehre girişte sıra köleye gelince Halife devesinden indi ve yerine kölesini bindirdi.

⁶⁴¹ Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*. s. 39–45

⁶⁴² Fazlurrahman, *Anakonularıyla Kur'an*, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007, s. 56–57

⁶⁴³ Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*. s. 52, 57.

⁶⁴⁴ Haşr, 59/19.

Uzaktan bakanlar; deveye binmiş köleyi halife, devenin yularını çeken Hz. Ömer'i de köle zannediyordu. Durumun farkına varan Ebû Ubeyde bin Cerrah dedi ki:

— Efendim, bütün Şamlılar, bilhassa Rumlar, Müslümanların halifesini görmek için toplandılar. Size bakıyorlar. Bu yaptığınızı nasıl izah edebilirsiniz? Sizi köle zannedecekler, küçümseyecekler.

Hz. Ömer büyük bir tevazu ile şöyle buyurdu:

— Ya Ebû Ubeyde! Senin bu sözünü işitenler, insanın şerefini, vasıtaya binerek gitmekte ve süslü elbise giymekte sanacaklar. Biz daha önce zelil ve hakir bir kavimdik. Allah'ı Teâlâ, bizleri Müslümanlıkla şereflendirdi. Bundan başka şeref ararsak, Allah'ı Teâlâ bizi zelil eder, her şeyden aşağı eder.

Verilen mesaj son derece nettir: Biz Allah'ın İslam ile aziz kıldığı kimseleriz, izzeti asla onun dışında aramayız.⁶⁴⁵

Buna karşılık Allah ile olan bağlarını kopardıkları zaman insanların nasıl değer erozyonu yaşayacaklarına şu ayet güzel bir örnektir: “*Hakikati inkâra şartlanmış olanlara ve hakikat inkârcıları olarak ölenlere gelince: onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve tüm dürüst ve erdemli insanların lânetine uğramalarıdır.*” (Bakara, 2/161)

Aynı hataya İsrailoğulları da düşmüşlerdi. Yüce Allah onları Hz. Musa ve Harun'un tevhit daveti ile şereflendirdikten sonra izzeti Samiri'nin altından yaptığı buzağıda aramaya kalktılar. İzzeti ve şerefi başka yerde arayanlar Allah'ın gazabından kurtulamazlar.⁶⁴⁶ Başkasının adına mücadele ederken üstünlüğün burada olduğunu sanıp, imanla tanıştıktan sonra izzetin ve üstünlüğün kime ait olduğunu öğrenen sihirbazların durumu da izzetin değerini anlama hususunda ibretlik bir hadisedir.⁶⁴⁷

Öyleyse izzet ve üstünlük yanlış yerlerde aranmamalıdır: “*Müminleri bırakıp hakikati inkâr edenleri dost edinenlere gelince, onlarla şeref kazanacaklarını mı umuyorlar? Unutmayın ki asıl şeref yalnız Allah'a aittir*” (Nisa 4/139)

Sonuç olarak izzetin esas sahibi Allah ise, izzeti isteme makamı da O'dur: “*De ki: “Ey mutlak egemenlik sahibi Allahım! Sen egemenliği dilediğine verirsin,*

⁶⁴⁵ Ramazan Kayan, *Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası*, Çıra Yayınları, İstanbul 2007, s. 119–126.

⁶⁴⁶ Bakara, 2/61.

⁶⁴⁷ Bkz. Araf;7/113–125;Taha, 20/65–73; Şuara, 26/41–51.

dilediğinden alırsın; dilediğini aziz, dilediğini zelil edersin. Bütün iyilikler Senin elindedir. Doğrusu, Sen istediğini yapmaya kadırsın". (Ali İmran, 3/26)

3.1.1.2. Allah ve Resulünün Davetine İcabet

İslam'ın oluşturmak istediği kişilik, Allah ve Resulü tarafından kendisine yarar sağlayacak bir şeye çağrıldığı zaman ona kulak veren ve onu sahiplenen bir kişiliktir. Çünkü Allah ve Resulü insana hayat verecek, ona değer kazandıracak şeylere çağırılmaktadır. *"Siz ey imana erişenler! Her ne zaman sizi, size hayat verecek bir işe çağırırsa, Allahın ve dolayısıyla Elçinin bu çağırısına icabet edin ve bilin ki, Allah insanla kalbinin meyilleri arasına müdahale etmektedir ve sonunda Onun katında bir araya getirileceksiniz."* (Enfal, 8/24)

Ayette en çok dikkat çeken durum, insanın kendisine hayat verecek bir davete muhatap olacağı ve bu davetin Allah tarafından sunulmuş olmasıdır. Burada "hayat vermeyi, ihya etmeyi" en geniş manasıyla almak gerekir. Dinin emirleri sağlıklı yaşamanın kurallarını ihtiva ettiğinden, insan fitratına uygun olduğundan, biyolojik manada hayat vermektedir. İnsanın ruh ve beden sağlığını tehdit eden stres, yalnızlaşma, ümitsizlik ve çeşitli korkuların önemli sebeplerinden birisi insanın madde dünyasında tutuklu kalıp, iman ve maneviyatın huzur ve rahatlık bahşeden geniş ufkundan mahrum olmasıdır. Allah ile beraber olma ve O'nun eşi bulunmaz koruması altında bulunma şuurunun insana verdiği güç onu, psikolojik olarak canlı tutmakta, ihya etmektedir.⁶⁴⁸

Allah ve elçisi insanları Kur'ân'a çağırılmaktadır. Kur'ân'ı dinleyen ve onun hükümlerini yerine getirenler başka bir can elde etmektedirler. *"İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik". (Şura, 42/52)* Bir ruh taşıyoruz, bu biyolojik canlılığımızı temin ediyor; bir ruh, yani Kur'ân taşıyoruz, manevî canlılığımızı temin ediyor.⁶⁴⁹

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, beynini, gönlünü ilâhî çağrıya kapatanlar, kendi beyin ve gönüllerinin etrafında bir duvar örmüşler, bir manada kendilerini mezara koymuşlardır. Bu psikolojik mezar onların gerçekleri duymasını engellemektedir. Kur'an-ı Kerim'de: *"Dirilerle ölüler bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine işittirir, sen*

⁶⁴⁸ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, II/536.

⁶⁴⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII/515-516.

kabirlerdekilere işittiremezsin"(*Fatır 35/22*) buyrulurken de, bu ölülere işaret edilmektedir.

3.1.2. Tedebbür ve Tertil Üzere Kur'an Okuma

Kur'an-ı Kerimin, gayelerinden bir de ümmet kurmaktır. Yeryüzünde Allah'ın dinini, hayattaki yolunu ve insanlar arasındaki sistemini bir emanet olarak yüklenmeleri için mensuplarını yetiştirmeyi hedefler. Tek tek onların iç dünyalarını, ruhlarını ve vicdanlarını arındırmak, onları bir cemaat haline getirmek ve onların yaşamlarını inşa etmek ister.

Bunun içindir ki kişilik sahibi bir Müslüman olma, Kur'an okumaya bağlıdır. Bir kişi Kur'an okuyorsa ve onun manasında derinleşiyorsa teslim olma yoluna girmiş demektir. Kur'an'a teslim olan kişi ise mutlaka iyi bir şahsiyet sahibi olacaktır. Aksi şekilde davranan kişinin halinin ne olacağını Hz. Peygamber şu şekilde tasvir etmektedir: *"İçinde Kur'an'dan bir şey olamayan kimse, yıkılmaya yüz tutmuş ev gibidir."*⁶⁵⁰ Resülullah (s.a.v.) Kur'an'dan uzak olmayı "harap bir ev" olmaya benzetmektedir. Bireyler, aileler, toplumlar, milletler, devletler ve hatta imparatorluklar Kur'an'dan uzaklaştıklarında yıkılmışlar, dağılmışlar, Peygamber (s.a.v.)in ifade ettiği üzere virane olmuşlardır.

Bu nedendir ki Halık-ı Zülcelâl, Peygamberinin diliyle şu hakikati bütün insanlığa ilan eder; *"De ki: "Ben, yalnız her şeyin sahibi olan ve bu kutlu kılınmış şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Müslümanlardan olmakla ve Kuran okumakla emrolundum."* (*Neml, 27/91-92*) Ayete göre Allah'a teslimiyetini ilan eden kişi Kur'an okuyarak kendi şahsiyetini inşa edecektir.

3.1.3. Yapılan Amelin Karşılığını Sadece Allah'tan Beklemek

Peygamberler ilahi daveti insanlara iletirken ısrarla bu ilkeyi vurgulamışlar, yaptıkları işten dolayı kimseden bir ücret beklemediklerini, ecri sadece Allah'tan talep ettiklerini⁶⁵¹ ifade etmişlerdir. Dünyalık işlerde de birilerine yardım yapıldığı zaman herhangi bir karşılık beklenilmemesi gerektiğini Kur'an'ın birçok ayetinde görmek mümkündür: *"Ve kendi istekleri ne kadar çok olursa olsun, muhtaçlara, yetimlere ve esirlere yedirirler, "Biz sizi yalnız Allah rızası için doyuruyoruz: sizden ne bir karşılık,*

⁶⁵⁰ Tirmizi, Fezailul-Kur'an 18; Darimi, Fezailul-Kur'an 1.

⁶⁵¹ Şuara, 26/109,127,145,164,180.

ne de bir teşekkür bekliyoruz: doğrusu, sıkıntı ve dehşet dolu bir Gün'de Rabbimize vereceğimiz hesabın korkusunu duyuyoruz!” (İnsan, 76/8–10)

Kur'an muhatabını eğitirken onun sağlam temeller üzerinde durmasını ister. Bu nedenle ondan; Rabbinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvarmasını,⁶⁵² Akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını verirken Allah'ın rızasını istemesini, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla zekât verenlerin kazançlarının kat kat fazla olacağını⁶⁵³ bilmesini, Allah'ın rızasını kazanmak için harcaması şartıyla, başkalarına her ne iyilik yaparsa bunun kendine yarar sağlayacağını,⁶⁵⁴ Rabbinin teveccühünü umarak güçlülere göğüs gerip, namazda kararlılık göstermesini,⁶⁵⁵ yaptığı iyiliği birinden karşılık görmek için değil, ancak yüce Rabbinin hoşnutluğunu gözeterek yapması gerektiğini⁶⁵⁶ idrak etmesini ister.

Bu şekilde sadece Allah'ın rızasını elde etmeye odaklanan insan, diğer insanlardan herhangi bir beklenti içerisine girmez. Bu da onu insanlar karşısında güçlü kılar. Peygamberimiz (s.a.v.) dünyada hem Allah hem de insanlar tarafından sevilmenin önemine işaret ederek; *"Dünya ve dünyalıktan yüz çevir ki, Allah seni sevsin. Halkın elinde olandan yüz çevir ki, insanlar seni sevsin"*⁶⁵⁷ buyurmaktadır.

3.1.4. Problemlerin Çözümü İçin Allah ve Resulüne İtaat

"Siz ey imana ermiş olanlar! Allah'a, Peygamber'e ve aranızdan kendilerine otorite emanet edilmiş olanlara itaat edin ve herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün, eğer Allah'a ve Ahiret Günü'ne gerçekten inanıyorsanız. Bu sizin için en hayırlısıdır ve sonuç olarak da en iyisidir." (Nisa, 4/59)

Nefsini Allah'a teslim eden bir kişi ister kendi şahsi hayatında isterse sosyal hayatında bir sorunla karşılaştığında onu Allah'ın Kitabına ve Peygamberin sünnetine götürmek durumundadır. Yani bu konuda Allah ne diyor, Peygamber (s.a.v.) nasıl davranmış demekle mükelleftir. Çünkü birey, imanını tam olarak olgunlaştırabilmek için Allah Resulünün getirdiği çözümü içinde en ufak bir sıkıntı duymadan kabul etmek

⁶⁵² En'am, 6/52; Kehf, 18/28.

⁶⁵³ Rum, 30/38–39.

⁶⁵⁴ Bakara, 2/272.

⁶⁵⁵ Ra'd, 13/22.

⁶⁵⁶ Leyl, 92/19–20.

⁶⁵⁷ İbni Mâce, Zühd 1.

zorundadır.⁶⁵⁸ Yine aynı şekilde Allah ve Resulü bir meseleyle ilgili bir hüküm koymuşsa iman etmiş bireyin o meseleyle ilgili tercih yapma hakkı ortadan kalkmıştır.⁶⁵⁹ Nihayetinde Müslüman, Allah ve Resulünün o meseledeki hükmüne itaat etmekle yükümlüdür

Elbette bütün bu söylediklerimiz iman eden kişileri bağlar. Eğer kişi iman etmemişse o öncelikle iman etmekle mükelleftir. İmanın gerektirdikleriyle ancak iman ettikten sonra mükellef olur. Nitekim iman etmeyen bir kişiden namaz kılması beklenemez.

Bu anlayışla eğitilen birey bilecektir ki hayatında Allah'ın koymuş olduğu ilkelere yer ayırmakla yükümlüdür. Onları görmezden gelerek, kendi heva ve hevesine göre ilkeler belirleyip onları uygulamak bireyi Allah katında sıkıntıya sokacaktır. Allah'a rağmen bir hayat Allah'ın razı olacağı bir hayat değildir.

3.1.5. Haşyet - Huşu Sahibi Olmak

“Kesin olan şudur ki, inananlar kurtuluşa erişeceklerdir: onlar ki, salâtlarında alçak gönüllü bir duyarlık/huşu içindedirler” (Mü’minun, 23/1-2)

Haşyet; tazimle karışık bir korkudur. Genellikle bu duygu, korkulan şeyle ilgili bilgiden ileri gelir. Çünkü bu korkuyu daha çok bilenler hisseder.⁶⁶⁰ Bu duygu inanan insanın gönüllü ve gönülden hissedip de yaşaması gereken bir haldir. Yüce Yaratıcı insanların kendisine “huşu” duymalarını istemekte⁶⁶¹ Çünkü evrende bunu hak edecek yegâne varlığın kendisi olduğunu bildirmektedir.⁶⁶²

Allah'tan samimiyetle “haşyet” duyanlar Allah'ın yapılmasını istediği güzel işleri yapar,⁶⁶³ yapılması nefse ağır gelen işlerden de sıkıntı duymazlar.⁶⁶⁴ Buna karşılık bu dünyada Allah'a karşı haşyet duygusu taşımayanlar ise ahirette mecburi bir haşyet hali içerisinde olacaklardır.⁶⁶⁵

Bu duygu öylesine önemlidir ki, kişilik eğitimi yapılırken olmazsa olmaz bir ilkedir. Yüce Yaratıcıya karşı hissedilmesi gereken bu sevgiyle karışık korku veya şöyle

⁶⁵⁸ Nisa, 4 /65.

⁶⁵⁹ Ahzab 33/36.

⁶⁶⁰ el-İsfehani, s.149.

⁶⁶¹ Maide, 5/3,44.

⁶⁶² Tevbe, 9/13; Ahzab 33/37.

⁶⁶³ Tevbe, 9/18.

⁶⁶⁴ Bakara, 2/45.

⁶⁶⁵ Şura, 42/45; Kalem, 68/43; Naziat, 79/9.

söyleyelim sevgiyi kaybetme korkusu, hak etmeyen mercilere karşı duyulduğu zaman bireyin kişilik yapısını olumsuz olarak etkilemektedir.

3.1.6. İmanın Sınanacağını Bilmek

“İnsanlar, sadece “İmandık!” demeleriyle bırakılacaklarını ve sınava çekilmeyeceklerini mi santıyorlar? Evet, and olsun ki, Biz kendilerinden öncekileri de sınadık; o halde bugün yaşayanlar da sınanacak ve elbette Allah, doğru davrananları ortaya çıkaracak ve yalancılardan da kimler olduğunu gösterecektir.” (Ankebut, 29/1–2)

İnsanın kurtuluşa erebilmesi için iman şarttır. İman eden insan bir iddiada bulunmuş olur. Bu iddiasını mutlaka ispatlaması gerekir. Bunu tespit etmenin en güzel yollarından biri de bu imanın sınanmasıdır. Yüce Yaratıcı insanlara rehber olarak gönderdiği Kitabının birçok ayetinde insanları deneyeceğini ifade etmekte ve bunu nasıl yapacağıyla ilgili bilgi de vermektedir.⁶⁶⁶

İşte, imanın kalitesi sınav anında belli olmaktadır. Çünkü bazı insanlar ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylerken,⁶⁶⁷ bazıları da zor durumda kalınca yan çizmekte ve başlarına gelebilecek eziyeti Allah’ın azabıyla bir tutarak, insanlardan gelebilecek eziyeti görmemek için gerisin geriye dönmektedirler.⁶⁶⁸

3.1.7. Rızık Allah’ın Vediğini Bilmek

“Karun da Musa'nın kavmindendi ve kendini büyük görüp onlara zulmediyordu; çünkü Biz kendisine öyle hazineler vermiştik ki, sadece anahtarlarını taşımak bile bir manga adama, hatta daha fazlasına zor gelirdi. Soydaşları ona: “Servetinden ötürü böyle böbürlenme, çünkü Allah böbürleneni sevmez! Karun, onlara: “Bu servet bendeki bilgi sayesinde bana verildi!” diye karşılık verdi. Oysa Allah'ın, ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve ondan daha fazla servet toplamış nicelerini kendilerini büyüklük duygusuna kaptırmaları yüzünden yok ettiğini bilmiyor muydu sanki? Ama şu var ki, suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahlarından sual olunmaz! “ (Kasas, 28/76,78)

Ayetlerde de görüldüğü gibi insanların çoğu bu hakikati göz ardı etmekte ve kendilerine verilen rızıkların kendi bilgi ve hünerleri, kendi tecrübeleri, akıllı ve iş bilir

⁶⁶⁶ Bakara, 2/155–156.

⁶⁶⁷ Ali İmran, 3/167; Maide, 5/41.

⁶⁶⁸ Ankebut, 29/10.

tutumları ve bu yoldaki yeteneklerinin bir sonucu olarak verildiğini iddia etmektedirler. Hâlbuki insan bilmelidir ki sahip olduğu özellikler ve gösterdiği gayret ve çaba, rızık için sadece bir araçtır. Aracı bir yönlendiren, onu sevk ve idare eden biri vardır. O'nun izni olmadan araç iş göremez. Çaba gösteren insan çabasının karşılığını mutlaka alacaktır. Ama bu karşılık seküler bir mantıkla illa da mal ve servet olmayabilir. “*Ve insana uğruna çaba gösterdiği dışında bir şey verilmeyecektir ve zamanı geldiğinde kendisine çabasının gerçek anlamı gösterilecek ve sonra ona tam karşılığı verilecektir*” (Necm, 53/39–41)

İnsana rızık veren Allah'tır. Allah rızık verenin kendisi olduğunu,⁶⁶⁹ dilediği kimsenin rızıkını daraltıp dilediğinin genişlettiğini,⁶⁷⁰ dilediği kimseye de hesapsız⁶⁷¹ ve hatta kişinin hiç hesap etmediği şekilde⁶⁷² rızık verebileceğini her hangi birine rızık vermekten vazgeçerse başka hiçbir kimsenin o kişiye rızık vermeye güç yetiremeyeceğini,⁶⁷³ insanları rızık konusunda birbirinden üstün tutabileceğini⁶⁷⁴ rehber olarak göndermiş olduğu hayat kitabımızda net bir dille bildirmektedir.

3.1.8. Ferdin Öncelikle Kendinden Sorumlu Olması

“*Hesap Günü her insan, yapmış olduğu bütün kötü fiiller için rehin olarak tutulacaktır; yalnız dürüstlüğü ve erdemli olmayı başaranlar hariç:*” (Müddessir, 74/38–39). Ayetin ifade ettiği hakikat, herkesin yaptığı olumsuz davranışlarla kendini ipotek ettiği, elini kolunu bağladığıdır. İnsan bu ipoteği kaldırmanın gayreti içine girmelidir. Çünkü kendisi adım atmazsa bu konuda hiç kimse ona yardım etme imkânına sahip değildir.

Bu gerçeğe Hz. Peygamber dikkatimizi çekmiş ve bizi şu hadis-i şerifle uyarmıştır: “*Nefsinizi Allah'tan satın almaya bakın ipoteği çözün; zira ben, ahirette sizin adınıza bir şey yapamam! Ey Allah Resulünün halası Safiye! Sen de nefsini Allah'tan satın almaya bak ipoteğini çöz. Ahirette senin adına bir şey yapamam! Sonra da ciğer paresi Hz. Fatıma'ya dönerek: “ Muhammed'in kızı Fatıma! Sen de nefsini Allah'tan satın al ipoteğini çöz. Ahirette senin adına bir şey yapamam!”*”⁶⁷⁵

⁶⁶⁹ Ankebut, 29/60; Zariyat, 51/58; Şura, 42/19; Sebe, 34/24.

⁶⁷⁰ Ra'd, 13/26.

⁶⁷¹ Bakara, 2/212; Ali İmran, 3/31; Nur, 24/38.

⁶⁷² Talak, 65/3.

⁶⁷³ İsrâ, 17/30; Kasas, 28/82; Ankebut, 29/62; Rum, 30/37; Sebe, 34/36,39; Mülk, 67/21.

⁶⁷⁴ Nahl, 16/71.

⁶⁷⁵ Buhari, vesaya 11, menakıp 13; Müslim, iman 351.

Şu hakikati herkes bilemelidir ki herkes ferdi olarak yaptıklarından sorumlu olacak ve yaptıklarının karşılığını görecektir. “ve insana uğruna çaba gösterdiği dışında bir şey verilmeyecektir ve zamanı geldiğinde kendisine çabasının gerçek anlamı gösterilecek ve sonra ona tam karşılığı verilecektir.” (Necm, 53/39-41)

İnsan öncelikli olarak kendi sorumluluğunu bilmeli ve ona göre davranmalıdır. Ayetler ve hadisler göstermektedir ki insan kendi sorumluluğunu bilirse, başkasına karşı sorumluluklarını da bilir ve onları daha rahat bir şekilde yerine getirir. Bu bilinç eğitimle meleke haline getirilmelidir ki insan şahsiyetinin bir parçası oluversin.

3.1.9. Dünya ve Ahiret Boyutunu Birlikte Düşünmek

Kur'an-ı Kerim'de üzerinde en çok durulan konulardan biri de ahirete imandır. Kur'an muhatabına hayatın sadece bu dünyadan ibaret olmadığını anlatır. Müşriklerin yaşamın sadece bu dünyadan ibaret olduğu⁶⁷⁶ ve yeniden dirilme olmayacağı⁶⁷⁷ iddialarını reddeder. Böylece dünya ve ahiret dengesinin kurulmasını ister: “*Allahın sana verdiğinden Onun yolunda harcayarak ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.*” (Kasas, 28/77)

Dünyadan nasibini unutmadan ahiret yurdunu aramaktır esas olan. Bazılarının yaptığı gibi tamamen dünyaya sırt dönmek de doğru değildir. Çünkü İslam'ın zühd anlayışı bu değildir.

Zira İslam'da ‘zühd’; ne helal olan şeyleri kendine haram kılmak, ne de kendini maldan yoksun bırakmaktır. Fakat asıl zühd, senin elinde olandan daha çok Allah'ın elinde olana güvenmektir.⁶⁷⁸

İmam İbni Teymiye zühdü şöyle tanımlar: “Zühd; kalbin ahiret yurdu için yararı olmayan her şeyi terk etmesi ve tam bir içtenlikle, Allah katında olana güven duymasıdır. Kalpte olması gereken işte budur. Dış görünüşte zühd ise; yiyecek, içecek ve giyecek gibi şeylerden Allah'a itaat etmeye yardımcı olmayan her türlü fazlalığı terk etmektir.”⁶⁷⁹

⁶⁷⁶ Casiye, 45/24.

⁶⁷⁷ Yasin, 36/78-82.

⁶⁷⁸ Ahmet b. Hanbel, zühd, Tirmizi, zühd, 234; İbni Mace, zühd, 41.

⁶⁷⁹ Takıyyü'd-Dîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, Haz: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âsımî, Suûdî Arabistan, 1398/1978, X/641-642.

Esasen Allah ve Resulünün sevdiği meşru ve yararlı zühd, ahirette yarar sağlamayacak şeylerden uzak durmaktır. Ahirette yarar sağlayacak ve buna yardımcı olabilecek şeylerden uzak kalmak ise, Allaha itaatten uzak durmak demektir. Yararlı olan şeylerden uzak kalmak ise, cehalettir, doğru yoldan sapmadır.”⁶⁸⁰

Yerinde ve Allah’ın emrettiği şekilde kullanıldıktan sonra mala sahip olmanın ve ondan yararlanmanın hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü Allah bu dünyadaki nimetleri sadece insanlar için yaratmıştır: “*De ki. "Allahın kulları için yarattığı güzelliği, rızkın iyisini, temizini yasaklayan kim?" De ki: "Bunlar dünya hayatında imana erenler için meşrudurlar; Kıyamet Gününde ise yalnızca onlara özgü olacaklardır." Anlamakavrama yeteneği olan insanlar için bu mesajları Biz işte böyle açık açık dile getiriyoruz!"* (Araf, 7/32)

Görülmektedir ki kişiden istenen dünyayı terk etmesi değil, dünyada kendisine verilen nimetlerle hem dünyada güzellik hem de ahirette güzellik elde etmek için çabalamasıdır.⁶⁸¹ İnsan yeryüzünde dolaşıp rızkını aramalı,⁶⁸² elde ettiği rızka çok sevinip şımarmamalı, elinden çıkana da çok tasalanmamalı⁶⁸³ ve dünya hayatına aldanıp aldaticıların onu adatmasına⁶⁸⁴ izin vermemelidir.

3.1.10. Geçici Olanı Değil Kalıcı Olanı Tercih Etmek

İnsanın yapısında hazır olanı tercih etme, aceleci davranıp sonraların hesabını yapamama⁶⁸⁵ zaafı mevcuttur. İnsanoğlu kalıcı olanın değerini pek bilmez, tersine geçici olan ona hep daha cazip gelir. İnsanın bu zaafından kurtulabilmesi için Yüce Yaratıcı ona kendi katında neyin daha değerli olduğunu öğretmektedir:

“Mal mülk ve çocuklar dünya hayatının süsleridir; ama ürünü kalıcı olan dürüst ve erdemli davranışlar ise, karşılığı bakımından, Rabbinin katında daha değerli ve bir ümit kaynağı olarak daha verimlidir.” (Kehf, 18/46)

Kur’an insana geçici olana bağlanmanın hüsrarla sonuçlanacağını öğretmekle kalmayıp, bunun hayata nasıl aksettirilmesi gerektiğiyle ilgili hayatın içinden örnekler de sunmuştur. Bu harika örneklerden bir tanesini Hz. Yusuf’un hayatında görüyoruz.

⁶⁸⁰ İbn Teymiye, *Mecmuu’l Fetava*, X/511.

⁶⁸¹ Bakara, 2/201.

⁶⁸² Mülk, 67/15.

⁶⁸³ Hadid, 57/23.

⁶⁸⁴ Fatır, 35/5.

⁶⁸⁵ Kıyamet, 75/20–21; İnsan, 76/27.

Kendisine sunulan mal, makam para ve en önemlisi shevi arzuları tatmin, teklif -hatta tehdit- edilmesine rağmen *“Rabbim! Zindan, bana bunların benden istediklerinden daha sevimlidir”* (Yusuf, 12/23–24) diyerek hepsini geri çevirmiştir. Yani Yusuf’un tercihi zina değil zindandı. O, kalıcı olanı dünyanın geçici zevklerine feda etmemiştir.

Bu konuyla ilgili bizlere örnek olacak Kur’an kıssalarına şunları da ekleyebiliriz: Ashabı Uhdud tarafından atışa atılan o erdemli insanlar⁶⁸⁶ tıpkı Hazreti İbrahim gibi Allah’a teslimiyeti, ateşten bir gömlek de olsa bunun bedelinin nasıl ödeneceğini bütün âleme göstermişlerdir. Ashabı Kehf de cahili bir dünyada kimliksiz kalmaktansa bütün güçleri karşılıklarına almayı göze alarak iman etmiş, tecrit yolunu seçmişlerdir.⁶⁸⁷ Çünkü dirilmek ve direnmek için onlar adına başka seçenek kalmamıştı.

Bu harika örneklerden bir diğeri de Hz. Suheyb er- Rumi’dir. Hicret izni verilmişti. Suheyb de Medine’ye hicret ederek müşriklerin zulmünden kurtulmak istedi. Fakat müşrikler ona engel oldu. Yaşı da bir hayli ilerlemişti. Gönlündeki aşk ve muhabbet ona ne pahasına olursa olsun o sevgilinin yanına gitmek ve onunla beraber olmak için her şeyi göze aldırıyordu. Canı, malı o sevgiliye kavuşma uğruna feda olundu. Bir fırsatını bulup Mekke’den gizlice çıktı. Yapayalnız, ıssız çöllerde yol almağa başladı. Gönlündeki Peygamber sevgisi sanki onu gençleştirmişti. Her attığı adım kendisine daha bir canlılık getiriyordu.

Müşrikler Suheyb’in hicretini duyunca atlarına binip doludizgin yola çıktılar ve ona yetiştiler. Onların yaklaştığını gören Suheyb, sadağından oklarını çıkarıp yayına koydu ve onları gözetleyerek beklemeğe başladı. Kendisine doğru yaklaşınca onlara: *“Ey Kureyşliler! Bilirsiniz ki ben sizin en iyi ok atanlarınızdanım. Vallahi üzerime gelecek olursanız yanımdaki okların her birini birinize atarım ve sizi öldürürüm. Sonra kılıcımı çeker sizinle dövüşürüm. Oklarım bitesiyse ve kılıcım kırılıya kadar yanıma yaklaşamazsınız.”* diye haykırdı. Onlardan birisi: *“Sen Mekke’ye zayıf ve yoksul olarak geldin. Çok mal ve servete kavuştun. Şimdi hem kendin gideceksin hem de bunca malı götüreceksin. Biz buna izin vermeyiz.”* dedi. Suheyb (r.a) de *“Malımı size bırakırsam, beni serbest bırakır mısınız?”* dedi Onlar da *“Olur”*, dediler Suheyb (r.a) yanında bulunan bütün varını onlara vererek dinini kurtardı.

⁶⁸⁶ Buruc, 85/4–7.

⁶⁸⁷ Kehf, 18/9–26.

Hiç üzülmeyen, yorgunluk, bitkinlik göstermeden Medine'ye doğru yol aldı. Nihayet sağ salim sevgili peygamberimize kavuştu. Huzurlarına varınca olup bitenleri teker teker anlattı. İki Cihan Güneşi Efendimiz tebessüm ederek: "*Alış-veriş kârlı oldu ey Suheyb! Alış-veriş kârlı oldu...*" buyurdu. Hakkında nazil olan şu ayeti kerimeyi okudu: "*İnsanlardan bir kısmı da, Allah'ın rızasını isteyerek nefisini Allah'a ibadet yolunda sarf eder. Allah ise kullarına çok merhamet edicidir.*" (Bakara, 2/207)⁶⁸⁸

Kur'an'ın ifadesiyle; eğer babalar, oğullar, kardeşler, eşler, mensup olunan oymak ya da boy, kazanıp biriktirilen mallar, kötüye gitmesinden kaygılanılan ticaret, hoşlanılan konutlar Allah'tan ve O'nun Elçisi'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha gönül bağlayıcı geliyorsa, bu yapılan tercih Allah'ın hoşuna gitmeyen bir davranış olacaktır.⁶⁸⁹

3.1.11. Nitelikli Olmak

Mutlak kudret sahibi Allah, insanı en mükemmel bir şekilde yaratmış⁶⁹⁰ ve ona yeryüzünde hilafet görevini yüklemiştir.⁶⁹¹ Yaratıldığı andan itibaren kalite sahibi ve nitelikli olan insan bu vasıflarını devam ettirmek için çaba harcamalıdır. Çünkü Allah güzel niteliklere sahip olanları sevdiğini ifade etmektedir.⁶⁹²

Nitelikli olmanın ilk şartı iman etmektir. Bu kimselerin toplumda nasıl bir konuma sahip olacakları ile ilgili bazı ayetlerde ipucu bulmak mümkün olmaktadır: "*Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin eğer inanıyorsanız en üstün olursunuz*" (Al-i İmran, 3/139) Öncelikle elde edilen bu üstünlüğün devam edebilmesi için bu değer nereden kaynaklandığını bilmek gerekir. Eğer kendilerinden kaynaklandığını yahut da sahip oldukları güç, makam, mal mülk veya sayısal olarak çok olmalarından ileri geldiğini zannediyorlarsa Huneyn Gazvesinde yaşananlar⁶⁹³ onların da başına gelebilir.

Nitelikli bir imana ve nitelikli bir kişiliğe sahip olanlar, karışılacakları gücün ne ya da kim olduğuna aldırılmazlar. Çünkü kendileri kime güvendiklerini ve kime kavuşacaklarını iyi bilmektedirler.

⁶⁸⁸ Razi, II/184–189; Yazır, I/ 65–66.

⁶⁸⁹ Tevbe, 9/24.

⁶⁹⁰ Tin, 95/4.

⁶⁹¹ En'am, 6/165.

⁶⁹² Bakara, 2/195, 222; Al-i İmran, 3/87, 124, 146, 147, 159; Maide, 5/42; Saf, 61/4.

⁶⁹³ Tevbe, 9/25–26.

“Ve Talut, kuvvetleriyle yola koyulduğunda “Bakın,” dedi, “Allah sizi şimdi bir nehirle imtihan edecek: ondan içen benden olmayacak, onu tatmaktan sakınan ise benden olacaktır; ondan sadece bir avuç dolusu içen ise affa mazhar olacaktır.” Ancak, birkaçı dışında hepsi ondan dolu dolu içtiler. O ve ona inananlar nehri geçer geçmez ötekiler: “Câlût ve kuvvetlerine karşı koymak için bugün hiç gücümüz yok!” dediler. Ama kesin olarak Allah'a kavuşacaklarını bilenler: “Nice küçük topluluklar, Allah'ın izniyle büyük kalabalıklara üstün gelmiştir! Zira Allah, güçlülere karşı sabırlı olanlarla beraberdir.” diye cevap verdiler.” (Bakara, 2/249)

Ancak nitelikli olma vasfını koruyabilenler, her zaman diğerlerine göre bir adım önde olabileceklerdir. Fakat zaafılar ortaya çıkmaya başlayınca durumlar değişir daha önce elde edilen imkânlar kaybolur gider.⁶⁹⁴ Uhud savaşının başlangıcı ve sonu bu anlamda güzel bir örnektir. Hak bir dava için yola koyulanlar Allah'ın yardımıyla zafere giderken, dünyaya meyil başlayınca perişanlığın nasıl ortaya çıktığı herkesçe bilinen bir durumdur.

Ve Uhud inanalara öğretti ki haklı olmak, Hak üzere bulunmak zafere gitmek için yeterli değildir. Müminleri hedefe taşıyacak olan nitelik ve keyfiyettir.⁶⁹⁵ Bu nitelik ve keyfiyet kişinin sahip olduğu imkânların kıymetini bilenmesi ile mümkündür.

İnsan kendisine verilen nimetlerin kıymetini bilmelidir. Çünkü nimeti vereni bilmek ve ona teşekkür etmek gerekir. Maalesef çoğu zaman insan bunu unutmakta hatta bu nimetleri verene karşı gelmekte ve isyan etmektedir. Rahman suresinde insana verilen nimetler arka arkaya sıralanırken her anılan nimetin ardından insana Allah'ın nimetlerine karşı nankör davranmaması gerektiği hatırlatılır ve zihinlere şu soru ile seslenilir: “Öyleyse, Rabbinizin hangi nimet ve kudretini inkâr edebilirsiniz?” (Rahman, 55/13)

Buradan hareketle şunu diyebiliriz ki, Kur'an insanları eğitirken onların kadir kıymet bilen bireyler olarak yetişmelerini istemekte ve bu hususu değişik şekillerde dile getirmektedir. “Ey İnsan! Nedir seni lütuf sahibi Rabbinden uzaklaştıran, seni yaratan ve varlık amacına uygun olarak şekillendiren, tabiatını adil ölçüler içinde oluşturan ve seni dilediği şekilde bir araya getiren Rabbinden?” (İnfitar, 82/6-8).

⁶⁹⁴ Enfal, 8/65–66.

⁶⁹⁵ Bkz. Kayan, s. 73–78.

Başka yönden bir hatırlatmayla, ‘‘Peki kimdir, gökleri ve yeri yaratan ve sizin için gökten su indiren? Öyle bir su ki, onunla, sizin bir tek ağacını bile yetiştiremeyeceğiniz görkemli bağlar, bahçeler yeşertiyoruz! Allah'la beraber başka bir tanrı, öyle mi? Hayır, hayır, böyle düşünenler yoldan çıkmış kimselerdir! Peki, kimdir, yeryüzünü yerleşmeye uygun bir yer haline getiren ve vadilerden dereler, ırmaklar akıtan ve onun üzerine sağlam dağlar yerleştiren ve iki büyük su kütlesi arasına bir engel koyan? Allah'la beraber başka bir tanrı, öyle mi? Hayır hayır, böyle düşünenlerin çoğu ne söylediklerini bilmiyorlar! (Neml, 27/60-62).

Ayetler açık bir şekilde şunu ifade etmektedir. Allah bütün evreni yaratıp, ona şekil vermişken insan bütün bunları nasıl görmezden gelebilir. Bütün bunlara rağmen hala kadir kıymet bilmeyen kişilere Allah Teâlâ adeta sitem edersesine az şükrettiklerini ifade etmektedir. *De ki: "O, sizi hayata getiren, size kulaklar, gözler ve kalpler bağışlayandır: yine de ne kadar az şükrediyorsunuz!" (Mülk, 67/23)* yani hala kadir kıymet bimeyecekmişiniz? Buna devam ederseniz siz nankörsünüz. Nankör olursanız nasıl nitelik sahibi olacaksınız?

3.1.12. Sözünde Ve Eyleminde Tutarlı Olmak

‘‘Siz ey imana ermiş olanlar! Niçin bir türlü söylüyor, başka türlü yapıyorsunuz. Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah nazarında en tiksinti verici şeydir!’’ (Saf, 61/2–3)⁶⁹⁶

Bu ayetler, ilahî kelâmın teşvik ve telkin ettiği her şeyi hayata geçirmek istediklerini iddia eden ama sonra bu kararlılıklarında zaaf gösteren herkese hitap etmektedir.⁶⁹⁷

Unutulmamalıdır ki davranışlara yansımayan bilgi ve prensipler sözden ibarettir. Eğitim ve tebliğde bu ilke önemlidir çünkü kabul görmek isteyen kişinin söylediği ile yaptığı uyumlu olması gerekir. Söylenen sözlerin davranışlarla desteklenmesi yani söz davranış uyumu; kişinin şahsiyet ve karakterinin sağlamlığı, bütünlüğü ve istikrarı açısından olduğu kadar o kişinin inandırıcılığı, tebliğ ve telkinlerinin muhatabına tesiri açısından da önemlidir⁶⁹⁸

⁶⁹⁶ Ayrıca bkz, Şuara, 26/226; Bakara, 2/44.

⁶⁹⁷ Esed, III/1143.

⁶⁹⁸ Şanver, s. 87

3.1.13. Herkese Seviyesine Göre Sorumluluk Yükleme

“Allah hiç kimseye taşıyabileceğinden daha fazlasını yüklemez: kişinin yaptığı her iyilik kendi lehinedir, her kötülük de kendi aleyhine ...” (Bakara, 2/286).

Seyyid Kutup ayeti değerlendirme bağlamında şunları ifade eder; “Yüce Allah şayet insanın gücü yetmeseydi bu sorumlulukları ona yüklemeydi. Bu düşüncenin bir diğer özelliği de kalplere akıttığı huzur, güven ve yakınlığa ilaveten müminde yükümlülükleri yerine getirme azmini harekete geçirmesidir. O, bilir ki, bunlar gücü dâhilindedir. Şayet böyle olmamış olsaydı Allah böyle takdir etmezdi. Bir defa zayıflık gösterdiyse ya da yorulduysa veyahut sorumluluk ağır geldiye bunun kendi zaafından kaynaklandığını kavrar, yoksa sorumluluğunun ağırlığından değil. Böylece azmi tekrar harekete geçer, zaafını giderir, sorumluluğunu yerine getirmeye yeniden karar verir. Bu, uzun yol boyunca zaaf baş gösterdikçe gayretini harekete geçirmek için son derece üstün etkileri bulunan bir duygudur. Bu bilinç yüce Allah'ın kendisine yüklediği her şeydeki iradesinin hakikati hakkındaki düşüncesini arttırdığı gibi müminin ruhu, himmeti ve iradesi için de bir eğitimidir.”⁶⁹⁹

Böylece sorumluluk ile güç arasında ilişki kuran Allah, sorumluluğun gelişi güzel verilemeyeceğini, insanın gücünün dikkate alınması gerektiğini bir kanun olarak insanlığa sunmaktadır. Yüce Allah insana bir sorumluluk yüklerken onun doğasındaki kapasiteyi dikkate aldığına göre bu kural, bütün idarî işlerde, öğretim ve aile ilişkilerinde uygulanmalıdır. İnsanın doğasına göre öğretim yapılması günümüzde evrensel bir eğitim kanunudur. İnsanın yaratılışında bu kanunu koyan Allah'tır. Resim yapma kabiliyeti olmayana zorla resim; güzel ses ve kulağa sahip olmayana zorla müzik yaptırılamaz. Kabiliyet ve yetenekleri hangi doğrultuyu ve alanı gösteriyorsa insan, o yönde yetiştirilmeli ve o yönde sorumluluk yüklenmelidir.⁷⁰⁰

Her insana kabiliyetini, yetenek ve gücünü Allah vermekte ve verdiği kabiliyet nispetinde sorumluluk yüklemektedir. Öyleyse idareciler, öğretmenler, işverenler, ana-babalar koydukları kurallara kendileri de uymalı ve böylece eğitip yönettikleri insanların kapasitelerini iyi tetkik ederek onlara sorumluluklar yüklemelidirler.

⁶⁹⁹ Kutup, Seyyid, I/344.

⁷⁰⁰ Bayraklı, III/437.

Hız. Peygamber de ; "*Herkese derecesine göre davranın*"⁷⁰¹ buyurmuştur.

Eğitimci muhatap olacağı kişiyi ya da toplumu tanımalı ve ona göre davranmalıdır. Muhatabını tanıyan kişi, onun neye ihtiyacı olduğunu ve öğreteceği şeyin hangi yöntemlerle verilmesi gerektiğini iyi bilir. Ona göre hareket eder. Bu da işini kolaylaştırır ve başarısını artırır.

Hız. Peygamber de buna çok dikkat etmiş ve kimi zaman aynı soruyu soran kişilere durumlarını göz önünde bulundurarak farklı cevaplar vermiştir.⁷⁰²

3.1.14. İnsanların İşini Kolaylaştırmak

"Sen, insan fitratının kabule yatkın olduğu yolu tut; iyi olanı emret; bilgisiz kalmayı seçenleri kendi hallerine bırak" (Araf, 7/199).

Ayeti Kerime hangi boyutta olursa olsun eğitim faaliyeti sürdüren insanlara şu öğretileri sunar: İnsan yapısından kolayca kopup geleni al. 'huzi'l-'afv'ın' anlamı; insanların eylem ve tavırlarından sana kolay geleni ya da kendiliğinden sana uygun olanı seç; insanların sırtına gereksiz yükler yüklemeksizin işleri onlar için kolaylaştır ve onlar için çok zor olacak çabaları isteme onlardan. Böylece inanan kimselere, insan fitratının kabule yatkın olduğu yolu tutmalarını, hata içinde olanlara karşı fazla sert ve zorlayıcı olmamalarını öğütler.⁷⁰³ *"Zaten Yüce Allah sizin için kolaylık diler, zorluk çekmenizi istemez."* (Bakara, 2/185) Sizlerden istekte bulunulurken işin kolay yönü dikkate alınır. *"Din konusunda üzerinize bir zorluk, bir güçlük yüklemeyen O'dur"* (Hac, 22/72)

Ayrıca insanların işlerini kolaylaştırırken şunlara da dikkat etmen gerekir: Affedici ol, herkesin eksliğine, kusuruna bakma, kusurları bağışlamak, özür dileyenleri affetmek senin önde gelen hasletin, en baş özelliğin olsun. Örfе uygun olanla emreyle yani, affedici olayım, affı gözeteyim derken, örf ile emretmeyi de terk etme, fakat emredeceğin, bir emir vereceğin zaman örf ile emret. Emrettiğin iş örfе uygun olsun, Allah'ın kitabında veya kendini bilen akıl sahipleri katında maruf, yani yapılması ve yerine getirilmesi gerekli, varlığı yokluğundan hayırlı, olması olmamasından faydalı olduğu kabul edilen, güzel ve yararlı bir şey olsun. Emrolunacak şey, ya emredilir

⁷⁰¹ Ebu Davud, Edep 23.

⁷⁰² Örnekler için bkz. Şanver, s. 91.

⁷⁰³ Esed, I/315–316.

edilmez fitraten kabul ve itiraf edilebilecek bir şey olmalı, yani haddi zatında bilinen ve kabul edilmiş olan bir şey olmalı, ya da önce genel anlamda ne olduğu iyice tarif edilip tanıtıldıktan sonra emrolunmalıdır. İnsanların kafasına girmeyen, havsalası almayan veya almak ihtimali bulunmayan karmaşık şeyler halka emredilmemelidir.⁷⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'in bu emirleri kolaylaştırma ilkesini İslam dininin her alanında görmek mümkündür. İnsanları bülûğ çağına erişinceye kadar dini yükümlülüklerinin dışında tutma, hasta ve yaşlıların ibadetlerinde onların güçleri doğrultusunda düzenlemeler yapma⁷⁰⁵ hep bu ilkenin gereklerindedir. Nihayetinde Hz. Peygamber de *“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın”*⁷⁰⁶ buyurmaktadır.

3.1.15. Vahyi Ölçü Almak

İnsan, hayatını huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamak istiyorsa kendine sağlam bir ölçü ve iyi bir rehber seçmelidir. Kur'an aslında dikkate alanlar için bu konuda öneri sunmaktadır: *“De ki: “Dinleyin! Allah'ın rehberliği tek doğru rehberliktir”. Ve doğrusu, sana ilim geldikten sonra onların sapık görüşlerini takip etmeye devam edersen ne seni Allah'ın elinden alacak bir kimse bulursun, ne de bir yardımcı.”* (Bakara, 2/120)

Vahyin hedefi cahiliyeti ve cahili kültürü kaldırmaktır.⁷⁰⁷ Bunu sağlamanın yolu da Yüce Allah'tan gelen bilgiye tabi olmaktan geçer. İnsanın kişiliği inşa edilirken Haktan gelen bilgiler ve talimatlar dikkate alınmayıp zanna, heva ve arzulara tabi olunursa defolu bir şahsiyet ortaya çıkar. Çünkü zan hakikat namına bir şey ifade etmez.⁷⁰⁸ Çünkü öncüller doğru değilse sonuç da doğru olmayacaktır.

Vahyi doğru bir ölçü olarak almayı engelleyen şeylerin başında kişinin kendi hevasına uyması gelmektedir.

'Heva' kelimesi türevleriyle birlikte Kur'an'da 30 yerde geçer.⁷⁰⁹ Çoğulu 'ehva'dır. Heva; “nefsin şehvete, isteklerine meyli, arzusuna düşkünlüğü ve sevdası; nefsin kendiliğinden meylettiği arzusu, mücerret keyif”⁷¹⁰ anlamlarına gelir. Daha açık

⁷⁰⁴ Yazır, IV/193.

⁷⁰⁵ Bakara, 2/185.

⁷⁰⁶ Buhâr, İlim 11, Edeb 80, Cihâd 164; Müslim, Cihâd 6-7; Ebû Dâvûd, Edeb 17.

⁷⁰⁷ Al-i İmran, 3/154.

⁷⁰⁸ Yunus, 10/36.

⁷⁰⁹ Abdülbaki, s. 740.

⁷¹⁰ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kurani Terimler ve Deyimler*, s.150.

bir ifadeyle, benliğin şehvete meyli ve keyfiliği tercih etmesidir. Dilimizde bu tabir, boş ve zararlı arzular anlamında kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim hevayı en tehlikeli şeylerden biri olarak görüyor ve birçok yerde tehlikelerine işaret ediyor. Çünkü hevanın varlığı, benliğin şehvet tarafına geçtiğini ve ruha sırt çevirdiğini belgelemektedir. Hevanın varlığı bir düşünüş ifadesidir, insanın yücelikten basitliğe düşmesidir. Nitekim heva ile aynı kökten gelen 'hüviyy' yüksekte aşâğılara inmek manasına da kullanılmaktadır.⁷¹¹

Kur'an'ı Kerim'de heva kelimesi, beş farklı anlamda kullanılır. Nezele/inmek;⁷¹² helak olmak, yok olmak;⁷¹³ canların çektiği, arzu ettiği şeyler, meyletmek ilgi duymak;⁷¹⁴ bir şeyin boş olması⁷¹⁵ ve alıp gitmek, sürüklemek, savurmak⁷¹⁶ Kur'an'da kelimenin kullanıldığı anlamlardır.⁷¹⁷

Hevanın yerleştiği bir kalp, başta şirk olmak üzere, her türlü pislik ve kötülüğün beşiği olmaya adaydır. Böyle bir benlik giderek hevayı kendine ilah yapar.⁷¹⁸ *"Şimdi söyle bana, ey Peygamberim, hevasını tanrı edinmiş, Allah kendisini bir ilim üzerine şaşırtmış, kulağını kalbini mühürlemiş, gözüne de bir perde germiş bir adama Allah'tan başka kim hidayet verebilir? Hâlâ iyi düşünmeyecek misiniz?"* (Câsiye, 45/23)⁷¹⁹ Ayet çok net bir şekilde heva ve heveslerinin peşine giden kimselerin durumlarının nasıl olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'an, vahyi dışlayarak her türlü çözümü akıldan beklemenin insanı hevaya esir edeceğini ve bunun da insan hayatını subjektif çekişmelerin didişmesine yenik düşürerek rahatsızlıklara yol açacağını söyler.⁷²⁰

Bunun içindir ki, insan hayatını hevalarına göre çekip çevirmek isteyenler, peygamberlere hep karşı çıkmışlardır.⁷²¹ Çünkü heva daima zan, istikbâr yani kendini beğenme ve bilgisizlikle beraberdir.⁷²² Vahyin bir özelliği de hevaya bulaşmamış olmasıdır.⁷²³

⁷¹¹ Öztürk, Y. N. s.168-169.

⁷¹² Necm, 53/1.

⁷¹³ Taha, 20/81; Necm, 53/53.

⁷¹⁴ İbrahim, 14/37; Taha, 20/81; Necm, 53/23; Naziat, 79/40.

⁷¹⁵ İbrahim, 14/43.

⁷¹⁶ Hac, 22/31.

⁷¹⁷ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kurani Terimler ve Deyimler*, s. 150.

⁷¹⁸ Furkan, 25/43; Câsiye, 45/23.

⁷¹⁹ Ayrıca bkz. Nisa, 4/135; Mâide, 5/70; Necm, 53/23.

⁷²⁰ Kehf, 18/28; Kasas, 28/50; Sad, 38/26.

⁷²¹ Bakara, 2/87; Mâide, 5/70; Rûm, 30/29.

⁷²² Câsiye, 45/18; Bakara, 2/87, 120, 145; Mâide, 5/48; Ra'd, 30/37; Rûm, 30/29; En'am, 6/119; Necm, 53/23.

⁷²³ Necm, 53/3.

Hevanın, ilim ve vahyin yerine geçirilmesinin kötü sonuçlarına dikkat çeken Kur'an, vahiy elçisine hevaya mağlup olanları dinlememesini emretmekte⁷²⁴ hevanın adaleti engelleyeceğini;⁷²⁵ insanı şeytanın oyuncağı, hayranı yapacağını⁷²⁶ söylemekte ve nihayet, hevaya yenik düşmüş bir dünyanın bozgun ve hüsrarla kaplanacağını duyurmaktadır.⁷²⁷ Böyle bir durumda hakkın, şehvete feda edilmesi, yerin ve göklerin fesada terk edilmesi, yer ve gök sakinlerinin denge ve düzenlerinin sarsılması kaçınılmazdır.⁷²⁸

Cennete giden yol, hevanın denetimine verilmeyen yoldur.⁷²⁹ Heva konusunu, vahiy ile mukayeseli bir biçimde inceleyen Şâtıbî (ölm. 1388) insan hayatını düzenlemede dinin karşısına çıkışların genel olarak adını heva olarak anıyor ve şu sonuca varıyor: "Bir vahye dayalı düzen vardır; bir de heva. Üçüncüsü yok..."⁷³⁰ Yüce Yaratıcı insanın kurtuluş yollarını gösterirken şu hususu da zikreder; "*Ama Rabbinin huzurunda korku ile duranın ve nefsinin kötü arzularından alıkoyanın varacağı yer cennettir!*" (Nâziât, 79/40–41).

3.1.16. Yeryüzünün Emanetçisi ve Halifesi Olduğunu Bilmek

İnsan bu evrenin temel unsurudur. Yüce Yaratıcı bu evren sahnesinde ona önemli bir rol vermiştir. İnsan kendisine verilen bu rolü iradesini kullanarak oynayabilme ya da reddedebilme imkânına sahiptir. İşte bu nedendir ki Allah'ı Teâlâ, insana bu âlemdeki en önemli olan emaneti üstlenme ve hilafet görevini vermiştir. "*Gerçek şu ki, Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunmuştuk; ama sorumluluğundan korktukları için onu yüklenmeyi reddettiler. O emaneti insan üstlendi; zaten o, daima haksızlığa ve akılsızlığa son derece meyyal biridir.*" (Ahzâb, 33/72)

Emanet kavramının Kur'an'daki yerini tespiti çalışan klasik müfessirler, onu Kelime-i Tevhid, adalet, akıl gibi anlamlarda kristalleştirirler. Ve bu anlamda alındığında emanet insan dışında hiçbir varlığın taşıyamayacağı bir evrensel ve kozmik yük ve görevdir.⁷³¹ Kısacası hayat bir anlamda bu emaneti taşıma imtihanıdır. Bir hadis bu sırada çok güzel işaret etmiştir: "*Kıyamet günü insana adım başı ömrünü nerede*

⁷²⁴ Kehf, 18/28; Tâha, 20/16; En'am: 6/56; Bakara, 2/120; Mâide, 5/77; Şûra, 42/15.

⁷²⁵ Nisa, 4/135.

⁷²⁶ Enâm, 6/71.

⁷²⁷ Öztürk, Y.N. s. 169.

⁷²⁸ Müminün, 23/71; Mâide, 5/77.

⁷²⁹ Nâziât, 79/40.

⁷³⁰ Şâtıbî; el-İ'tisâm, I/46–143; Öztürk, Y.N. s. 170.

⁷³¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1994, s. 119.

geçirdiği, ne yaptığı, malını nerede kazanıp nereye harcadığı, bedenini nerede kullanıp tükettiği konularında soru sorulacaktır.”⁷³²

Kur'ân ayetlerinin delâlet ettiği mana ve hikmeti en iyi anlayan ve bilen, şüphesiz ki Peygamber (s.a.v.)dir. Bu nedenle emanetin niteliği hakkında bizi aydınlatan bir başka hadis mealen şöyledir: “*Şanı Yüce Allah, Âdem'e: Ya Âdem! Şüphesiz ki ben emaneti göklere ve yere arz ettim, onlar buna takat getiremediler. Sen ise, emaneti taşıdığı şey (sorumluluk)la kaldırmaya güç getirir misin? diye sordu. Âdem: «Ya Rab, ondaki şey nedir?» diyerek o şeyi öğrenmek istedi. Allah ona : «Emaneti taşıyabilirsen mükâfatlanırsın; zayi' edersen gazaba uğratılırsın» buyurdu. Bunun üzerine Âdem emaneti, içindeki sorumlulukla birlikte yüklendi; o yüzden cennette ancak sabah namazıyla ikinci namazı arasındaki süre kadar kalabildi; Şeytan onu aldatıp oradan çıkardı”.*⁷³³

Kendi kavrama gücü ve bilinciyle Allah'ı tanıyan insan; kendi düşüncesi ve görüşüyle Allah'ın yasasını bulan insan; kendi çabası ve girişimleriyle bu yasaya göre hareket eden insan; kendi iradesiyle, kişisel sorumluluğu ile sapma ve azgın arzulara karşı direnci ile eğilim ve ihtiraslara karşı verdiği mücadele ile Allah'a iman eden insan bu emaneti yüklendi. İşte insan attığı bütün bu adımlarda bilerek ve isteyerek hareket eder.⁷³⁴ Yolunu seçerken bu yolun kendisini nereye götüreceğini bilir. Böylece insana yükletilen ‘emanet’ dinî vazifelerin tamamıyla ilgili bulunan bir sorumluluktur. Onu, yaratıldığımız amaca yönelik anlamda koruduğumuz takdirde bizi mutlu eder; koruyamadığımız takdirde mutsuz eder.⁷³⁵

Burada ‘emanet’ kelimesi, Kur'an'a göre yeryüzünde insana verilen ‘hilafet’ görevi yerine kullanılmıştır. İnsana isyan ve itaat etme seçeneğinin ve bu özgürlüğü kullanırken kendisine sayısız yaratık üzerinde hâkim olma yetkisinin verilmesi, kaçınılmaz olarak insanın yaptığı hareketlerden sorumlu olmasını ve iyi amelleri için mükâfatlandırılıp, kötü amelleri için cezalandırılmasını gerektirir. İnsan bu güç ve yetkileri kendisi kazanmadığı gibi, bilakis bunlar kendisine Allah tarafından ihsan edildiği ve Allah'a bu güçlerin iyiye veya kötüye kullanılmasının hesabını vereceği için

⁷³² Dârfîmî, 11135.

⁷³³ et-Taberi, VI/528.

⁷³⁴ Kutup, Seyyid, *Fizilalil Kur'an*, V/2885.

⁷³⁵ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, IX/4908-4909.

bunlar, Kur'an'ın başka yerlerinde hilafet,⁷³⁶ burada ise emanet olarak tanımlanmıştır.⁷³⁷ Hilafet görevinin insana yüklendiği ise apaçık bir şekilde ortaya konmaktadır. İnsanın yaratılış serüveninin ilk anından itibaren bu görev ona layık görülmüştür. “*İşte o zaman Rabbin meleklere: "Bakın, Ben yeryüzünde ona sahip çıkacak birini halife yaratacağım!" demişti*” (Bakara, 2/30)

Kısacası insanın dünya hayatı içindeki yüce konumunun farkında olması onun hareketlerine ve kişiliğine mutlaka yansiyacaktır. Buna göre insan kendi görevini ve sorumluluklarını bilerek yaşamını sürdürmek durumundadır. Bu ilke insan eğitilirken asla ihmal edilmemelidir.

3.1.17. Tövbe Etmek

Allah'ın insanlardan istediği hata yapmamaları değil, hatalarında ısrar etmemeleridir. Çünkü insan hata yapabilen bir varlıktır. Nitekim Peygamber (s.a.v.); “*Nefsım kudret elinde olana yemin ederim ki, eğer siz günah işlemezseniz, Allah sizi toptan helak eder; günah işleyen, ardından da istiğfar eden bir kavim yaratır ve onları mağfiret ederdi*”⁷³⁸ buyurmuştur.

Hatasında ısrar edip inatçılık taslayanların yeri cehennemdir.⁷³⁹ Hata işlendiğinde nasıl bir tavır sergilenmesi gerektiğiyle ilgili olarak Allah Teâlâ Hz. Âdem ve İblis'in davranışlarını bize örnek gösterir.⁷⁴⁰ Hz. Âdem ve eşi hatayı kendilerinde arayıp tövbe etme yolunu tercih ederlerken, İblis suçu başkasında görerek inatlaşmayı, çirkefleşmeyi ve yan çizmeyi tercih etmiştir. Böylece yaptıkları seçimlerle kendi kader çizgilerini belirlemişlerdir. Allah Hz. Âdem ve eşinin tövbesini kabul ederken, İblis inadı ve kibri yüzünden Allah'ın gazabına uğramıştır.

Ne güzel müjdedir ki Allah, zulüm ettikten sonra pişman olup tövbe edenlerin tövbesini kabul eder.⁷⁴¹ Tövbeleri kabul eden⁷⁴², tövbe edenleri seven de Allah'tır.⁷⁴³ Fakat Allah tövbe ettiği zaman kulun samimi olmasını ister: “*Ey imana ermiş olanlar! Gönülden tövbe ederek Allah'a yönelin! Umulur ki Rabbiniz kötü fiillerinizi yok eder ve*

⁷³⁶ Bakara, 2/30; En'am, 6/165; Araf, 7/69,74; Yunus, 10/14,73; Fatır, 35/39; Sad, 38/26.

⁷³⁷ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, III/413–414.

⁷³⁸ Müslim, Tövbe, 9; Tirmizi, Da'avat 105.

⁷³⁹ Kaf, 50/24.

⁷⁴⁰ Bakara, 2/32–38; A'raf, 7/11–24.

⁷⁴¹ Maide, 5/39.

⁷⁴² Mü'min, 40/3; Şura, 42/25.

⁷⁴³ Bakara, 2/222.

Allah'ın Peygamberi ile onun inancını paylaşanları utandırmayacağı o gün, sizi içinden ırmaklar akan bahçelere koyar. Onlar, önlerinden ve sağ taraflarından hızla ışık yayarlar ve "Ey Rabbimiz!" diye yalvarırlar, "Bu ışığımızı ebediyen parlat ve günahlarımızı bağışla! Çünkü Sen her şeye kadirsin!" (Tahrim, 66/8)

Allah bilmeyerek kötülük işleyen ve sonra, zaman geçirmeden tövbe edenlerin tövbesini kabul eder.⁷⁴⁴ Onlara rahmetiyle tekrar yönelir, zira Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Oysa ne ölüm anına kadar kötülük işleyip duran, ama o an gelip çattığında "Şimdi tövbe ediyorum!" diyenlerin tövbesi kabul edilecektir, ne de hakikat inkârcısı olarak ölenlerin; işte böylelerine şiddetli bir azap hazırlanmıştır.⁷⁴⁵

İnsan bu ilke doğrultusunda eğitilmeli, hatadan dönmenin bir ayıp değil bir erdem olduğu, insanın hatasını görmesinin büyük bir olgunluk sayıldığı kendisine iyice öğretilmelidir. Bu anlayışla yetişen birey hem hemcinsinden hem de Rabbi'nden özür dilemeyi bir erdem olarak bilir.

3.1.18. Çokluk Arzusu ve Hırstan Uzak Durmak

Tekâsür; mal çokluğu, makam, mevki ile övünmek demektir. Bir şeyin çokluğu ile övünmek, başka bir ifadeyle; "yüksek bir amaç gütmekten, nedenine niçinine bakmadan mal, evlât, yardımcı ve hizmetçi gibi her devrin telakkisine göre çokluğuyla övülen şeyleri büyük bir tutkuyla durmadan çoğaltma yarışına girişmek, manevî ve ahlâkî sorumluluğunu düşünmeden alabildiğine kazanma hırsına kendini kaptırmak"⁷⁴⁶ anlamına gelmektedir. Bu tutku bireysel olabileceği gibi toplumsal bir anlayış olarak da karşımıza çıkabilir.

Bir Kur'an terimi olarak 'Tekâsür'; çokluk kurumu, gurur iddiası anlamındadır. Çoklukla yarışır. Biz çoğuz, hayır biz daha kalabalığız diye bir çokluk yarışı; çokluk gösterisi yapmak, çoklukla kurumlanmak, kalabalık olduğu için kurum satmak, hava atmak, çokluk ile övünmek demektir. Yine Kur'an'ın anlatımıyla çokluk sevdası, ehli dünyanın genellikle hep kapıldığı bir aldatmaca ve gurur gösterisidir. Hatta 'Tekâsür' ile kast edilen çokluk, mal zenginliğinden öte insan sayısı yönünden kalabalık olmayı anlatmaktadır.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Nisa, 4/17.

⁷⁴⁵ Nisa, 4/18.

⁷⁴⁶ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, V/633.

⁷⁴⁷ Yazır, IX/402.

“Çoğaltma tutkusu sizi oyalayıp durdu, ta ki siz mezarlıklara varıncaya dek. Ama hayır! Vakti gelince, gerçeği burada öğreneceksiniz; o da olmadı, o zaman vakti gelince gerçeği orada öğreneceksiniz. Yoo, eğer bu tutkunun neye mal olduğunu tam kavramış olsaydınız, elbet dünyayı cehenneme çevirdiğinizi de görürdünüz.” (Tekâsür, 102/1-6)

Adı da Tekasür olan sure; mal, evlat ve değişik dünyevî varlıklarla iştilal edip her şeyi unutarak, ibadet edercesine onlara bağlanan ve bunu diğer insanlara üstünlük aracı olarak kullanan toplulukların, yaptıkları bu mantık dışı hareketin onları ilâhî gerçeklerden ne kadar uzaklaştırdığını açıklamakta ve onları gelecekte ilâhî azapla uyarmaktadır.

İnsanoğlu, haktan uzaklaşıp, cehaletin karanlığında kaybolduğu zaman, dünyaya ait olan maddî menfaatlere o derece değer verir ki, sanki ebediyen kaybetmeyecekmiş gibi onlara hizmet etmeye, varlıklarıyla öğünmeye başlar. Resülullah (s.a.s) insanın bu süflî yönünü; "Eğer insanoğlunun elinde iki vadi dolusu mal olsa, üçüncü vadiyi ister. İnsanoğlunun gözünü ancak toprak doyurur"⁷⁴⁸ ifadesiyle veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ, malları ve çocukları birer imtihan aracı kılmış, onların verilmiş hikmetini kavrayanlara da büyük ecirler vaat etmiştir: "Bilin ki, sizin için mallarınız ve evlatlarınız ancak bir imtihandır ve asıl büyük mükâfat elbette Allah nezdindedir" (Enfal, 8/28).

İşin hakikati böyle olmakla birlikte cahili toplumlar arasında mal, evlat ve soy gibi unsurlar birer üstünlük sebebi ittihaz edilmiş; üstünlük iddiasında yarışma ve çekişmelere kaynak olmuşlardır. Bu konu da o kadar ileri gidilmişti ki, hayatta olanların sayısı yetmediği için, mezarlıklara giderek oradaki ölümlerin sayısını bile işin içine katıp çokluklarını iftihar vesilesi yapıyorlardı.⁷⁴⁹

Dikkat edilmesi gereken nokta; İslamda kınanan durum ‘çok mal’ değil, mal az da olsa onu ‘çoğaltma tutkusu’ dur. Tam bu noktada Bağdatlı Cüneyd’in fakr tarifi hatırlanmalıdır: “Fakr hiçbir şeye sahip olmaman değil, dünyalara sahip olsan da hiçbir şeyin sana sahip olmasına izin vermemendir.”⁷⁵⁰

İnsana rızık konusunda yakışan tavır rızık verilince sevinmek ve şımarık, rızık daraltılınca da sızlanmak değil her halukarda rezzak olanın Allah olduğunu bilip

⁷⁴⁸ Buharî, Rikak, 10.

⁷⁴⁹ İbn Kesir, II/301.

⁷⁵⁰ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 1297.

şükretmektir. “İnsana gelince, ne zaman Rabbi onu, cömertliğiyle ve hoşnut olacağı bir hayat başışlamakla denese, "Rabbim, bana karşı ne kadar cömertmiş!" der; ama geçim vasıtalarını daraltarak onu denediği zaman ise, "Rabbim beni küçük düşürdü!" diye sızlanır. Ama hayır, hayır, ey insanlar, bütün yaptıklarınızı ve yapmadıklarınızı bir düşünün: siz yetime karşı cömert değilsiniz, muhtaçları doyurmaya birbirinizi teşvik etmiyorsunuz, başkalarının mirasını aç-gözlülükle yiyip bitiriyorsunuz ve sınırsız bir sevgiyle malı-mülkü seviyorsunuz!” (Fecr, 89/15-20)

Bu ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde burada söz konusu edilen imtihanı (iptilâ) kazanmanın iki temel ölçüsünün olduğu ortaya çıkmaktadır: Birincisi nimetin asıl sahibinin Allah olduğunu, O'nun nimeti bize, liyakatimiz dolayısıyla vermeye mecbur olduğu için değil, bir lütuf olarak verdiğini bilmek ve O'na minnettar olup şükretmek. Nimetini kısıtıldığı zaman da hükmüne razı olup sabretmektir. İkincisi Allah'ın verdiği nimetleri yoksul ve himayeye muhtaç olanlarla paylaşmak, buna başkalarını da teşvik ederek bu hususta toplumsal bir duyarlılığın gelişmesine, dayanışma ve yardımlaşmanın kurumsal bir hale gelmesine katkıda bulunmaktır. Mekî suretlerin ana konularından olan bu iki davranış ölçüsü, İslâmî kaynaklarda "Allah'ın emrine saygı, Allah'ın yarattıklarına şefkat" şeklinde formülleştirilmiştir.⁷⁵¹

Kur'an bize rızık, az da olsa yine şükürünün bilinmesi gerektiğini ve azın kıymetini bilmeyenin çoğun kıymetini de bilmeyeceğini hatırlatır. Oysa insan rızık darlığını kendisine sırf bir horluk ve hakaret kabul eder de Rabbi'nin diğer nimetlerini hiç hesaba katmaz. Çünkü bakışları fazilete değil dünya zevkine çevrilidir. Tefsircilerin açıklamasına göre maksat, yetimlerin ve diğer varislerin haklarını gözetmeyerek hırs ile mirasın hepsine konmak istemek yahut alını terlemeden eline geçen mirası, bir hayra yaramasını sağlamayıp birçok mirasyedilerin yaptığı gibi israf ve eğlenceyle zevk ve sefa yolunda yiyip bitirmek huylarının yerilmesidir.⁷⁵²

İnsan, materyalist hayat felsefesi gereği bu dünyada mal, varlık ve iktidar elde etmeyi her şeyin ölçüsü kabul eder. Kendisine bunlar verildiğinde "Allah beni şerefliendirdi" der. Mali bakımdan biraz zor durumda kalsa bu kez "Allah beni zelil etti" der. Ona göre şeref ya da zilletin ölçüsü mal ve iktidar sahibi olmaktır. Hâlbuki o, Allah'ın, bu dünyada insanlara verdiği nimeti imtihan için verdiği gerçeğini

⁷⁵¹ Karaman ve Arkadaşları, V/554.

⁷⁵² Yazır, IX/197-198.

anlamamaktadır.⁷⁵³ İnsanın kalbi imandan yoksun olunca, ne yüce Allah'ın vermesindeki ve mahrum bırakmasındaki hedefi, ne de O'nun ölçüsünde asıl nelere değer verdiğini kavrayamaz. Ama kalbi imanla canlanınca Yüceler Yücesine bağlanır ve orada nelere değer verildiğini anlar. Artık onun ölçüsünde basit değerlere yer yoktur ve imtihanın gerisindeki karşılığa göz diker. İster rızıkı daraltılsın ister genişletilsin onun hedefi imtihanın gerisindeki karşılık olduğundan, onu elde etmek için çalışır. Her iki durumda da yüce Allah'ın kendisi için yaptığı plana güveni tamdır. Yüce Allah'ın katındaki değerini bu anlamsız ve gözle görülen dünya değerlerinden başka değerlerle ölçer ve öğrenir.⁷⁵⁴

3.1.19. İnsanın Kurtuluşu: Sarp Yokuşa Tırmanmak

İnsan bilmelidir ki bu dünyaya oyun oynamak ve eğlenmek için gelmemiştir. Onun bu dünyaya bir geliş amacı var ve kendisine verilen ömür bir emanettir. Hal böyle olunca üstesinden gelmesi gereken bir sorumluluğunun olması da kaçınılmazdır. İnsan sadece kolay olana talip olmakla kurtuluşu elde edemez. Zira zor olana da talip olmak durumundadır.

İyi bir hayat; aktif bir gayretin, çabanın sonucu olmalıdır. Bununla beraber iyi bir hayat, bir kenara, inzivaya çekilmek ya da tembellik etmek değildir. Bir saatlik ihtişam adı sanı belirsiz bir ömürden yeğdir. Bu anlamda M. İkbâl der ki;

Güneşin ışığına sahipsen,

Gökyüzünün derinliklerinde yol al!

Oklara açabileceğin cesur bir yüreğin varsa,

Kartal gibi yaşayarak öl!

Amentü ne? Yortuların inanların ederi ne hayatta?

*Bir anlık aslanca hayat, evladır asırlık fareninkinden!*⁷⁵⁵

İnsana yakışan da budur zaten. Cesaretli davranıp zora talip olmak gerekir. İnsan zaten emaneti yüklenmekle aslında bu cesareti göstermiştir. Önemli olan bunu hayatında bir ilke haline dönüştürmesidir. Yüce Yaratıcı da insanı bu şekilde

⁷⁵³ Mevdudi, *Tefhimul Kur'an*, VII/113.

⁷⁵⁴ Kutup, Seyyid, *Fizilalil Kur'an*, VI/3905.

⁷⁵⁵ Saiyidian, s. 95.

davranması için teşvik etmekte ve bunu başarılanların, dürüstlüğe ve erdemliliğe erişmiş olacağını şu şekilde ifade etmektedir: “*Ama o, sarp yokuşa tırmanmayı denemedi. Bilir misin nedir o sarp yokuş? Boynunu günah zincirinden kurtarmaktır yahut kendi aç iken başkasını doyurmaktır, yakını olan bir yetimi yahut toprağa uzanıp kalmış olan yabancı bir yoksulu ve imana ermişlerden ve birbirine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olmaktır. İşte böyleleri dürüstlüğe ve erdemliliğe erişmiş olanlardır. (Beled, 90/11-18)*

Şüphesiz insanın kendini bu feyizli düzeye getirebilmesi için çok sarp yokuşları ve geçitleri aşması gerekmektedir. Zira nimet külfet karşılığıdır. Dünyada dengeli, huzurlu ve güvenli yaşama nimeti nasıl sağlam devlet, şaşmayan adalet istiyorsa; âhiret âleminde de sonsuza dek mutlu bir hayat sürebilmek için iman temeli üzerinde birçok sâlih amellerde bulunmaya ihtiyaç vardır.⁷⁵⁶

Bu anlamda İslam; insan kişiliğini nefsinin her istediğini yapan sorumsuzluktan, kolay yoldan nimete erişmeyi uman tembellikten, ataletten korumaktadır. Bakınız bizlere en güzel örnek teşkil eden Resûlullah'ın (a.s.) Ebû Zer el-Gıfarî'ye (r.a.) buyurduğu şu nasihatler nasıl yönlendiricidir: “*Ya Eba Zer! Gemiyi yenile; çünkü deniz derindir. Tekmil azığı ve nevaleni al; çünkü sefer hayli uzaktır. Yükünü hafif tut; çünkü dağlar arasındaki yol oldukça sarp ve meşakkatlidir. Amelini (Allah için) katıksız kıl; çünkü iyiyi kötüden ayırt eden (O çok yüce kudret) her şeyi görüp bilendir.*”⁷⁵⁷

İnsan için sarp yokuşlardan biri de mali arınmayı gerçekleştirmektir. “*Benliğini arındıran/zekât veren, kurtuluşa gerçekten ermiştir. Rabbinin adını anmış, namaz kılıp da dua etmiştir o.*” (Ala, 87/14–15).⁷⁵⁸

Bu ayetin zahiri manası, kalp ve beden temizliğiyle nefis terbiyesine, Allah'ı birleme, tekbir gibi dil ile zikretmeye, “*Namaz kılan ve zekât veren*”(Bakara, 2/177) ayetlerinin manası üzere bedenî ve malî ibadetlerin temeli sayılan farz olan zekât ve namaza dikkat çekmiş olmasıdır.⁷⁵⁹ Ayette ‘arınan’ diye tercüme ettiğimiz ‘tezekkâ’ fiili, “insanın nefisini kontrol altına alması, her türlü şirk ve günahdan uzaklaşması, Allah'ın birliğine iman edip dinin emir ve yasaklarını yerine getirmesi” anlamına geldiği gibi “zekât vererek arınmak” manasına da gelir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁶ Yıldırım, Celal, XIII/6810.

⁷⁵⁷ İbn Haceri'l Askalani, *Münebbihat*, Trc. Celal Yıldırım, Bahar Yayınları, İstanbul 1977. 40.

⁷⁵⁸ Ayrıca bkz. Şems, 91/9-10.

⁷⁵⁹ Yazır, IX/159.

⁷⁶⁰ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, V/537.

3.1.20. Riyadan Kurtulup Gerçek Dine Yönelmek

İş, söz ve davranışlarda gösterişe yer verme; bir iyiliği veya salih bir ameli Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle değil, insanların beğenisi için yapma, insanlardan ilgi, alaka, saygı görmek, övgü duymak, birtakım maddi çıkarılara kavuşmak niyetiyle, davranışlarını, özellikle iyiliklerini başkalarına göstermeye çalışmak⁷⁶¹ riya olarak tanımlanmıştır. Kulluk açısından riya, “Allah'a ibadet ederken insanları kastetmek; Allah'a karşı görevini yapıyor görünüp, insanların ilgi ve sempatisini sağlamaya gayret etmektir.” Kişi; bedeni, şekil ve görünüşü, sözü, işi, nüfuzu aracılığıyla gösterişe kaçabilir.⁷⁶² Bu gösterişleri taşıyan riya ya işin başında, ya iş yapılırken veya işlendikten sonra amele karışabilir. Bu tutumu Kur'ân-ı Kerim ahlâkî kusur olarak değerlendirir. “*Vay namaz kılanların haline ki; onlar kıldıkları namazdan gafil olanlardır. Onlar gösteriş yaparlar.*” (Maun, 107/4-6)

Kişilik açısından değerlendirdiğimizde, samimiyet karakterinin zıddı olan riyakârlık, toplum bireylerinin birbirleriyle kaynaşmasını önler, ilişkiler yapmacık ve soğuk olur. Çünkü riyakâr kalbinde olmayan bir şeyi dışarıya yansıtmaktadır. Yaptığı her işi, başkaları iyi zannetsin diye, ‘desinler’ için⁷⁶³ yapar.

Kur'ân-ı Kerim, riyakârlık yerine ‘ihlâs’ karakterini öngörür. Kalbî, psikolojik bir eylem olan ihlâs iyi niyet ve sağlam iradenin ürünüdür.⁷⁶⁴ Samimi insan; sevgisinde, dostluğunda, her türlü insani ilişkilerinde, yapmacıksız ve içten davranır. Kalbinde başkalarına karşı kin, haset, kötü zan gibi duygular beslemez, yaptığı işlerinde, gösteriş, menfaat, şöhret gayesi gütmmez.⁷⁶⁵

Ihlâs duygusu zaten başlı başına kötülüğü önleyen ahlâkî bir değerdir. Yusuf (as)'ı kötü bir davranışa düşmekten alıkoyan da bu asil duygudur. “*İşte biz ondan fenalığı ve fuhşu gidermek için böyle yaparız. Çünkü o bizim ihlâslı kullarımızdandır.*” (Yusuf, 12/24).

Riyanın her çeşidi ahlaksızlık ama ibadetlerde riyakâr olmak çok daha büyük bir ahlâksızlıktır. Rasûlüllah Efendimiz; *Muhakkak ki, sizin için en çok korktuğum şey,*

⁷⁶¹ Şamil İslam Ansiklopedisi, Riya Mad.

⁷⁶² Kınalızade, Ali Efendi, *Ahlâk-i Alâ'î*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ts. s. 315.

⁷⁶³ Konyalı, Mehmed Vehbi, *Hulâsâtü'l - Beyân*, XVI/6583.

⁷⁶⁴ Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1980, s. 92-93; M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 288.

⁷⁶⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, s. 28.

küçük şirk, yani riyadır. ⁷⁶⁶ buyurmuştur. Çünkü Allah rızası için değil de gösteriş ve desinler diye yapılan eylemlerin Allah katında hiçbir değeri yoktur. Bu hususta Yüce Rabbimiz: *"Ey iman edenler! Sadakalarınızı, insanlara gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimse gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın. Çünkü onun bu gösterişinin hâli, üzerinde az bir toprak bulunan bir kaya parçasının hâline benzer ki, ona şiddetli bir yağmur isabet edince üzerindeki toprağı temizleyip kendisini katı bir taş hâlinde bırakır"* (Bakara, 2/264) buyurmuştur.

Dolayısıyla kula düşen görev samimi bir ihlâs ve sorumluluk bilinciyle üzerine düşen görevi yerine getirmesidir. İyi bir Müslüman davranışlarını, ibadetlerini kısaca bütün hayatını riya adı verilen ve bütün sevapları günaha çeviren bu davranıştan korumalıdır.

Riyanın insanda yol açtığı olumsuz durumlardan biri de şahsiyet bölünmesidir. Şahsiyet bölünmesinden kasıt; insanın sağlam, oturmuş bir kişiliğe sahip olmamasıdır. İnsanların bir kısmı farklı ortamlarda birbirinden farklı kişilikler gösterebilmekte, maalesef bir süre sonra da bir bukalemun gibi renkten renge girebilmektedirler. Hâlbuki Yüce Yaratıcı insandan onurlu davranmasını ve kalbini sadece kendisine yöneltmesini istemektedir. Çünkü *"Allah hiç kimseye tek bedende iki kalp vermemiştir..."* (Ahzab, 33/4) Bu maddi olarak da manevi olarak da böyledir.

İnsan gönlünü ya Allah'a ya da şeytana teslim eder. İkisinin aynı anda olması söz konusu değildir. İkisinin arasında gidip gelenler Kur'an'ın nitelendirmesiyle ikiyüzlü kişilerdir. Bunlar kendilerince herkesi kandırabileceklerini, idare edebileceklerini zannederler. *"Bakın, bu ikiyüzlüler, Allah'ı kandırmaya çalışıyorlar; hâlbuki Allah onların kendi kendilerini kandırmalarını sağlıyor. Onlar namaz için kalktıklarında, gönülsüzce, sadece insanlara görünüp takdir etsinler diye kalkarlar; Allah'ı da nadiren anarlar; bu taraftakilerle diğerleri arasında bocalayıp dururlar, ne o tarafa ne de bu tarafa sadık kalırlar. Allahın saptırdıkları için asla bir çıkış yolu bulamazsın."* (Nisa, 4/142-143)

Ayet açık bir şekilde göstermektedir ki bu tipler kimseye sadakat göstermezler. Çıkarları neyi gerektiriyorsa ona göre bir bir kişiliğe bürünürler. Hâlbuki Allah dinin

⁷⁶⁶ Tirmizi, Hudut, 24.

dolayısıyla hayatın sadece kendisine has kılınmasını,⁷⁶⁷ kişinin bütün benliğiyle Allah'a teslim olmasını istemektedir.⁷⁶⁸ İmanın kişinin kalbinde kökleşmesi esastır. İman sağlam kökler salınca artık onu oradan atmak mümkün olamaz. İman nuruyla bakmaya başlar kalp. En yakınındakiler dahi olsa onları Allah'a ve onun emirlerine tercih edip öncelemez.⁷⁶⁹ Çünkü kalp artık Allah'a teslim olmuştur. Bölünme yoktur. Kişilik sağlamlaşmıştır.

3.1.21. Adanmışlık ve Fedakârlık Bilinci Oluşturmak

'Allah'a ibadet maksadıyla, mükellef olmadığı halde mubah olan bir işi yapmayı kararlaştırmak, kişinin öyle bir ameli kendisine vacip kılması ve bunu yapacağına dair Allah'a söz vermesi'⁷⁷⁰ anlamına gelen adak aslında bir yaşam şeklini ifade eder. Çünkü adamak ve adanmak yaşamı anlamlı kılan olgulardandır.

Adamak, sahip olduğunun bilincinde olmaktır.⁷⁷¹ Bize emanet edilen bu ömri heba etmek istemiyorsak yani harcamamak ve harcanmamak istiyorsak adamamız gerekir.

Bu anlamda adamak adeta bir kaderdir. Eğer elde etmek istediğiniz bir şey var ve varlığınızı onu elde etmeye vakfetmiş; duygu, düşünce ve eyleminizi onun uğruna teksif etmişseniz, siz o şeyin adağı olmuşsunuzdur.⁷⁷² Bu açıdan bakıldığında kendisini bir şeye adamamış insan olmadığını görmek mümkün olur.

İnsanlar doğru ya da yanlış kendilerini hep bir yerlere adamaktadırlar. Evrenin en değerli varlığı olarak yaratılan insan nereye neyi adadığına dikkat etmek durumundadır.

Rotasını şaşırın insan bu modern dünyada en kıymetli şeylerini nelerin uğruna adamıyor ki! İyiler kötülere, şerefli bayağılara, değerliler değersizlere, insanlar eşyalara, ölümsüzler ölümlülere, kalıcı ve yüce değerler geçici ve yalancı değerlere adanmakta...

Midesine adananlar...

Makamına adananlar...

⁷⁶⁷ Araf, 7/27; Fâtır, 35/14, 65; Beyyine, 98/5.

⁷⁶⁸ Bakara, 2/112; Al-i İmran, 3/20; Nisa, 4/125; Yunus, 10/105; Lokman, 31/22.

⁷⁶⁹ Mücadele, 58/22.

⁷⁷⁰ *Şamil İslam Ansilopedisi*, Adak Md.

⁷⁷¹ Mustafa İslamoğlu, *Adayış Risalesi*, Denge Yayınları, İstanbul 1992, s. 13.

⁷⁷² İslamoğlu. *Adayış Risalesi*, s. 15.

Damak ve ten zevkine adananlar...

Cinsellik arzularına adananlar...

Hevasına, hissine, nefesine ve şeytana adananlar.⁷⁷³

Yanlış eğitilen insanın sahip olduğu değere rağmen kendini nelere adadığını net bir şekilde görebilmek mümkündür. Hatta insan bu yanlış adanmayı öylesine ileri götürebilmektedir ki; kendi varlığını bile sahte ilahlara adayabilmektedir. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Allah'ı bir kenara bırakarak nasıl birtakım varlıkları ilah edinip onların uğruna kendilerini adadıkları Kur'an'ın birçok ayetinde⁷⁷⁴ göz önüne serilmektedir.

Adamak cesaret ister. Herkes bu yiğitliği gösteremez. Ancak İmran ailesi gibi yiğit olanlar bunu yapabilirler, İmran'ın hanımı Hanne gibi asil olanlar. Asil ve cesurdu çünkü erkek egemen bir toplumda rahmindekini ne olduğunu bilmeden onu, sadece erkek çocukların kabul edildiği bir mabede Allah adına hizmet etmesi için adadı. Ve halini Yüceler Yücesine şöylece arz etti: *"Ey Rabbim! Rahmimdeki çocuğumu Senin hizmetine adayacağıma söz veriyorum. Benden bunu kabul et: Doğrusu, yalnız Sen, her şeyi duyan, her şeyi bilensin!" diye Rabbine seslenmişti.*" (Âl-i İmran, 3/35).

Onu doğurup kız olduğunu anlayınca ne denli zor bir işe kalkıştığını idrak edip yine Allah'a yönelip dedi ki: *"Ey Rabbim! Bak, bir kız çocuk doğurdum. Hâlbuki Allah, neyi doğuracağını ve onun istediği erkek çocuğun hiçbir zaman bu kız gibi olamayacağını bilmekteydi ve ona Meryem ismini verdim. Lanetlenmiş Şeytana karşı onu ve soyunu korumanı diliyorum."* (Âl-i İmran, 3/36).

Bu yiğit ananın samimi hislerine Âlemlerin Rabbi Allah şöyle karşılık verir: *"Bunun üzerine Rabbi, kız çocuğunu hoşnutlukla kabul etti, onu güzelce büyüttü ve Zekeriya'nın himayesine verdi. Zekeriya, ne zaman onu mabette ziyaret ettiyse yanında yiyeceklerle görür ve sorardı: "Ey Meryem, bunlar sana nereden geliyor?" Meryem: "Bunlar Allah'tandır; Allah, dilediğine hesapsız rızık bağışlar!" diye cevap verirdi.*" (Âl-i İmran, 3/37).

⁷⁷³ İslamoğlu, Adayış Risalesi, s. 15.

⁷⁷⁴ A'raf, 7/30,152; Tevbe, 9/31; Meryem, 19/81; Enbiya, 21/21,24; Zümer, 39/3 Furkan, 25/3; Casiye, 45/41.

Adanmak da bedel ve sorumluluk gerektirir. Hz. Meryem'in neler yaşadığını ve nelerle karşılaştığını Yüce Allah Meryem Suresinde⁷⁷⁵ ayrıntılı bir şekilde insanlığa haber vermektedir. Adayan Anne (Hanne) cesur, adanan evlat (Meryem) iffetli ve sorumluluğunu bilen, bahçıvan/eğiten (Zekeriya) özverili olunca Allah bu samimi sa' yden dünyaya harika bir Mesih (İsa) vermiştir.

Eğer şahsiyetli bir birey olmak istiyorsak, ya Meryem gibi kendisini Allah yoluna adayan bir anne-babaya sahip olmalı, ya kendisi İmran ve Hanne gibi olup adayanlardan olmalı ya da Zekeriya ve Yahya gibi adayan ve adananlara yardım edenlerden olmak zorundayız.

3.1.22. Yardımlaşma ve Dayanışma Bilinci Kazandırmak

İslam'ın temel özelliklerinden birisi de mensupları arasında yardımlaşmayı emretmesidir. İşte burada "Ama bu yardımlaşma nasıl ve hangi alanlarda olacaktır?" sorusunun cevabı önem kazanmaktadır. Bu nedenle Yüce Yaratıcı bu yardımlaşmanın sınırlarını şu şekilde çizmektedir. "*Sizi Mescidi-i Haramdan alıkoyanlara karşı öfkeniz, saldırganlık yapmanıza yol açmasın: erdemi ve ilahi sorumluluk bilincini geliştirmede birbirinizle yardımlaşın, kötülüğü ve düşmanlığı artırmada değil; Allaha karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: Ve unutmayın ki Allahın intikamı çetindir!*" (Maide, 5/2).

Ayette ön plana çıkan kavramlar; 'birr, udvan ve ism' kavramlarıdır. Birr kelimesi "İyilik, erdemlilik, ihsan etmek ve doğruluk" gibi anlamlara gelir.⁷⁷⁶ Udvan ise insanlara zulmetmek⁷⁷⁷ ve Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır.⁷⁷⁸ Sözlükte "günah, günaha verilen ceza, şarap, kumar" anlamlarına gelen 'ism' kelimesi de terim olarak, "İşleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiil veya bundan doğan sorumluluk" şeklinde tanımlanır.⁷⁷⁹ Kur'an'da kırk bir defa geçen 'ism' kelimesi, genel anlamından başka küfür ve inkârı; düşmanlığı; yalan, içki, kumar, faiz gibi günahları nitelemek için de kullanılmıştır.

Ayette, Müslümanların iyilik ve takva hususunda birbirlerine yardım etmeleri; günah işlemek, intikam almak, düşmanlık gütmek, insan haklarını çiğnemek gibi

⁷⁷⁵ Meryem, 19/16–29.

⁷⁷⁶ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, s. 80-81.

⁷⁷⁷ Kurtubi, VI/31–32.

⁷⁷⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, II/456.

⁷⁷⁹ el-İsfehânî, s. 9; Kurtubi, VI/31–32; Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, s. 176.

amaçlara yönelik faaliyetlerinde birbirlerine yardım etmemeleri ve Allah'a karşı saygılı olmaları buyrulmuş; aksi takdirde uğrayacakları azabın şiddetli olacağı haber verilmiştir. Şüphesiz yardımlaşma ve dayanışma sosyal hayatın bir gereğidir. Ancak bu yardımlaşma hukuk ve ahlâk kurallarına, insanlığın îslâmiyetçe de benimsenen ortak değerlerine aykırı olmamalıdır. Hukuk ve ahlâk ilkeleri gözetilmeden yapılan yardımlaşmanın İslâm nazarında hiçbir değeri yoktur; aksine İslâm haksızlığa yardımcı zulüm sayar ve engellenmesini emreder.⁷⁸⁰

İslâm öncesi Arap yarımadasında yalnızca "Zulmeden de olsa, zulmedilen de, kardeşine yardımcı ol onun tarafını tut" şeklindeki fanatik cahiliye taraftarlığı vardı. Yeryüzünün geri kalan bölgelerinde de fanatik cahiliye taraftarlığından farklı bir tutum yoktu. Hz. Peygamber bu cahili anlayışı vahiyle yıkmış ve şöyle buyurmuştur; "*Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!*" buyurunca, "*Ey Allah'ın resulü! Kardeşim mazlum ise yardım ederim, zalim ise nasıl yardım edeyim?*" diye sorulmuş, *Resülullah da "Onu zulmetmekten engellersin, senin ona yardımın budur"* cevabını vermiştir.⁷⁸¹ Yani zalim kardeşinin zulmüne yardım etme yerine, zulüm etmesini engelleyerek ona gerçek anlamda yardım etmek.

Kısacası kötülüğü ortadan kaldırmak için bir araya gelip yardımlaşanların niyeti mutlaka iyilik ve takva olmalıdır, günah ve düşmanlık değil. Eğer Müslümanlar zulmü engelleme konusunda birbirleriyle yardımlaşarlarsa kötülük ve çirkinlik kendisine gelişecek alan bulamayacaktır.

3.1.23. Takva Örtüsüne Bürünmek

İnsan bilmelidir ki hayatta her şey başarılı olma hırsına endekli değildir. Tabî ki insanın hayatında ve yaptığı işlerde başarılı olması önemlidir; fakat bundan daha önemlisi insanın takvalı olmasıdır. İnsanlar çeşitli amaçlarla bir takım örtülere bürünebilirler ama en önemli olanı, onları Allah katında değerli kılacak elbiseye bürünmeleridir. "*Ey âdemoğulları! Size, çirkin yerlerinizi örtecek giysi ve süs kıyafeti indirdik. Ama takva giysisi en hayırlısıdır...*" (A'raf, /26–27)

⁷⁸⁰ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, II/163–166.

⁷⁸¹ Buhârî, Mezalim, 4; İkrâh, 7; Müslim, Birr, 62; Tirmizi, Fiten, 68; Darimi, Rikak, 40; İbn Hanbel, Müsned, 3/99, 201, 324.

Yüce Allah'ın avret yerlerinin örtülmesi ve süslenme için giysiyi yasalaştırması ile takva arasında bir bağ vardır. Çünkü her ikisi de giysidir. Biri kalbin ayıplarını örter ve onu süsler, diğeri de vücudun ayıplarını örter ve onu süsler. Her ikisi de birbirlerini gerekli kılmaktadır. Çünkü vücudun çıplaklığından iğrenme ve utanma duygusu, Allah'tan korkma ve O'ndan utanma duygusundan kaynaklanır. Allah'tan utanmayan ve O'ndan korkmayan biri çıplaklığa aldırmadığı gibi, çıplaklığa çağırılması da önemli değildir O'nun açısından. Çünkü utanma ve takva duygusundan soyutlanma ile giysilerin çıkarılması dolayısıyla ayıp yerlerinin ortaya çıkması arasında bir fark yoktur.

Birinci ayetteki çağrı, Âdemoğullarına anne-babalarının yaşadığı sahneyi ve ayıp yerlerini örten iç elbiseyle insanı güzelleştiren dış elbiseyi göndermedeki yüce Allah'ın nimetini hatırlatma amacına yöneliktir. İkinci ayetteki çağrı ise; genelde tüm insanlara yönelik şeytana teslim olmamalarına ilişkin bir sakındırma ve hayatları için seçtikleri sistem, yasa ve gelenekler noktasında ona uyup fitneye kapılmamaları için bir uyarıdır. Nitekim şeytan daha önce anne-babalarının cennetten çıkarılmalarına neden olmuş, avret yerlerini göstermek için elbiselerini çıkarıp çıplak bırakmıştı. Dolayısıyla eski ve yeni cahiliye toplumlarının karakteristik özelliği olan çıplaklık ve açık-saçıklık, şeytanın saptırması sonucu işlenen eylemlerden biridir. Âdem ve çocuklarını yoldan çıkarmaya yönelik inatçı düşmanın planını uygulamasıdır.⁷⁸²

Elbise ve örtünme sadece ayıp yerleri örten, bedeni koruyan ve süsleyen birer nesne olmaktan çıkıp aynı zamanda insanı takva sahibi kılan bir araç olarak görülmelidir. Allah Teâlâ, nefislerin ve kalplerin, kendisinden korkmalarını, kişinin üzerine giydiği bir elbiseye benzetmiştir. Zira insan kendisini maddi tehlikelere karşı elbise ile koruduğu gibi manevi tehlikelere karşı da Allah korkusunu hissetmeyle korur.⁷⁸³

Takva elbisesi tefsirlerde "vücudu koruyan elbise; zırh, miğfer vb. savaş giysileri; mecazi olarak sâlih amel; iffet; iyi huy; tevhid" gibi değişik şekillerde açıklanmıştır.⁷⁸⁴ İnsanlar avret yerlerini örtebilecek şekilde maddî elbiseyi mükemmel bir şekilde giyinebilirler, ama takva elbiseleri yoksa yani hayâ ve iffet elbiseleri yoksa çirkin işler yapabilirler. Çünkü maddî elbise, onların bu yanlış davranışlarını önlemeyecektir. Ama

⁷⁸² Kutup, Seyyid, *Fi Zilal'il Kur'an*, III/1278–1281.

⁷⁸³ et-Taberi, IV/28–30.

⁷⁸⁴ Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu*, II/405–407.

onların hayâ ve iffet denen takva elbiseleri varsa, zina gibi çirkin fiili işleyemeyeceklerdir. Avret yerlerini örttüğü için maddî elbise önemlidir ama daha da önemlisi, insanın içindeki iman elbisesinin, yani hayâ, utanma ve iffet duygularının müştereken meydana getirdikleri takva elbisesidir. Yüce Allah, takva dediği sakınma duygusu ile iffetin doğuştan gelen psikolojik özellikler olduğunu, ancak ilâhî eğitimle bunların eğitilebileceğini, canlandırılabilceğini ve geliştirilebileceğini bu ayette ele almaktadır.⁷⁸⁵

Allah korkusu/Allah'a karşı sorumluluğunun farkına varma bilinci yani takva bir insan için hem imanının çok net bir göstergesi hem de onun ebedi hayatını belirleyecek çok önemli bir özelliktir. İnsan, ancak ve ancak Allah'a karşı takva sahibi olursa kurtulacaktır. Bunun nedenle de Allah, “*Azık edinin, şüphesiz azığın en hayırlısı takvadır*” (Bakara, 2/197) buyurmaktadır.

Hayatları boyunca takva elbisesini giyenler bu elbise sayesinde şu vasıfları kazanırlar. Takva, sahibini Allah katında en üstün kılar,⁷⁸⁶ iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir, kötülükleri örter bağışlanmayı sağlar.⁷⁸⁷ Takva sahiplerinin ibadetleri makbul olur.⁷⁸⁸ Takva sahiplerine, Allah sıkıntılı işlerinde bir çıkış imkânı sağlar ve işlerini kolaylaştırır. Onları ummadıkları yerden rızıklandırır, kötülüklerini örtüp temizler, mükâfatlarını arttırır.⁷⁸⁹

3.1.24. Seyahat Ederek Allah'ın Ayetlerini Müşahede Etmek

Kur'an'ın oluşturmak istediği kişiliğin bir diğer özelliği de etrafında var olan ayetlerin farkına varmaktır. Bunun için insandan gezip dolaşması, etrafını iyice tanınması ve gözünün gördüğü şeyler hakkında tefekkür ederek bunları bir var edenin olduğunu idrak etmesi beklenir. Geçmiş milletlerin bıraktığı tarihi kalıntıların ve kültürel mirasın gezilerek onlardan kendi paylarına bir ders çıkarmaları istenir. “*Gerçek şu ki, sizden önce nice ümmetler gelip geçmiştir. Bundan dolayı yeryüzünde gezip dolaşın da yalanlayanların uğradıkları sonuç nasıl oldu bir görün.*” (Ali-İmran, 3/137)

El-Mizan tefsirinde Tabatabai, bu ayet hakkında şunları yazıyor: Ayetteki sünen, sünnet'in çoğuludur. Sünnet topluluğun izlemesi gereken yol ve yöntemdir.

⁷⁸⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII/93-94.

⁷⁸⁶ Hucrat, 49/13.

⁷⁸⁷ Enfa, 8/29.

⁷⁸⁸ Maide, 5/27.

⁷⁸⁹ Talak, 65/2-4.

Yeryüzünde gezip dolaşın çağrısı; geçmiş ümmetlerin kaderinden ders çıkarmak; tuğyancı padişahlarla taşkın Firavunların görkemli saraylarının, saltanat hazinesinin, süslü tahtlarının, mücevherlerinin, orduları ve taraftarlarının kendilerine nasıl hiç bir fayda sağlamadığını tespit edip, yakından müşahede etmek anlamındadır. Nitekim Allah'ı Teâlâ bütün taç ve tahtları topyekûn yok etti. Kral ve Firavunların ibret verici acı kaderlerinden başka hiç bir iz kalmadı. Fakat gaflete dalmış düşkünler nerede? Ve ibret alıcılar nerede?⁷⁹⁰ *“Onlar, yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı ki, kendilerinden öncekilerin nasıl bir sona uğradıklarını görsünler. Allah, onları yerle bir etti. O kâfirler için de bunun bir benzeri vardır.”* (Muhammed, 47/10)⁷⁹¹

İnsan, tabiat âlemine egemen kanunları inceleyip, keşfettiği; doğanın sır ve şifrelerini tespit etmeye çalıştığı, gelişim ve oluşum tarzını tanımaya özen gösterdiği, kendi dünyevi hayatını sürdürmek için kuralları kullandığı gibi; insan topluluklarına egemen kanun ve kuralları inceleyip, tespit etmeli ve bu yoldan toplumsal oluşum ve dönüşümlerin sebep ve sonuçlarını tanımalı, edindiği bilgileri ahiret saadetine ulaşma yolunda kullanmalıdır.⁷⁹²

3.1.25. Haklara Saygı Duymak

Hem Yaratanın hem de yaratılmışların haklarına saygı duyan ve hak sahibine hakkını teslim eden bir birey ve bu bireylerden oluşan bir toplum inşa etmek İslam'ın ana gayelerinden biridir. Bunu da kişilik eğitimi yapılırken bir ilke olarak sunmuştur. Kur'an'da ve hadislerde bu ilkeye vurgu yapan pek çok veri bulmak mümkündür. *“Her kim Allah'ın mukaddes emirlerine saygı gösterirse bu Rabbinin katında kendi iyiliğindedir. İşte bu akılda tutulmalıdır. Kim Allah'ın ibadet için koyduğu alamet sembol ve simgelere uyup saygı gösterirse şüphe yok ki bu inananların kalplerinde bulunan Allah'a karşı duydukları sorumluluk bilincindedir.”* (Hac, 22/30, 32)

“Kim bir kişiyi, daha evvel öldürülen bir kişi karşılığında veya yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkarma suçundan ayrı olarak haksızca öldürülürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir kişinin hayatını kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.” (Maide, 5/32)

⁷⁹⁰ Tabatabai, *el-Mizan*, IV/32-33

⁷⁹¹ Ayrıca bkz. En'am, 6/11; Hac, 22/46; Ankebut, 29/20.

⁷⁹² <http://www.tebyan.net/islam>.

Rasûlullah (s.a.v.) insanların birbirlerinin haklarına saygı göstermeleri hususunda o kadar hassas davranıyordu ki; *“Yanında ok varken mescitlerimize veya çarşı–pazarımıza uğrayan kimse, müslümanlardan herhangi birine onlardan bir zarar gelmemesi için, okunun ucunun demirlerini eliyle tutsun”*⁷⁹³ buyurmaktadır.

İbadetler yerine getirilirken insanların durumlarının göz önünde bulundurulması gerektiği de Resûlullah tarafından tavsiye edilmiştir. *“Sizden biriniz, insanlara namaz kıldırıldığı zaman, hafif tutsun. Çünkü onların arasında zayıf, hasta ve yaşlılar vardır. Herhangi biriniz kendi başına namaz kıldığında ise dilediği kadar uzatsın.”*⁷⁹⁴

İslam’ın ön gördüğü insan haklarına saygı duyma anlayışının zirvesini ise şu hadis teşkil ediyor dersek sanırım yanılmış olmayız: *“Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz.”*⁷⁹⁵ Yine Müslümanların birbirlerine karşı muamelelerinin nasıl olacağıyla ilgili; *“Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim bir müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter”*⁷⁹⁶ hadisi şeriflerini örnek olarak verebiliriz.

Ayet ve hadislerden açıkça anlaşıldığı gibi öncelikle Allah’ın koymuş olduğu sembollere yani Allah’ın kutsallarına saygı duymak beraberinde de insanların haklarına saygı duymak İslamın üzerinde hassasiyetle durduğu bir durumdur. Bu saygı sadece insanların haklarının değil diğer canlıların haklarının da garantisidir.

3.1.26. Belli Tehlikelere Karşı Uyararak

İnsan hayat denen bu yolda ilerlerken karşısına çıkabilecek tehlikeleri de bilmek durumundadır. Hele bu tehlikeler insanın içinde ve çok yakınında iseler bunlar daha da önemli hale gelmektedirler. İnsanın maruz kaldığı tehlikelerin başında kendi nefsi, şeytan ve yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş gelir:

⁷⁹³ Buhârî, Salât 66, Fit en 7; Müslim, Birr 120–124; Ebû Dâvûd, Cihâd 65; Nesâî, Mesâcid 26; İbn Mâce, Edeb 51.

⁷⁹⁴ Buhârî, İlim 28, Ezân 62; Müslim, Salât 183–186. Ayrıca bk. Tirmizî, Salât 61; Nesâî, İmâmet 35; İbni Mâce, İkâme 48, 49.

⁷⁹⁵ Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71–72; Tirmizî, Kıyâmet 59; Nesâî, İmân 19, 33; İbn Mâce, Mukaddime 9.

⁷⁹⁶ Buhârî, Mezâlim 3; Müslim, Birr 58. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Edeb 38, 60; Tirmizî, Hudûd 3, Birr 19; İbni Mâce, Mukaddime 17.

3.1.26.1. Şeytan

İblis (Şeytan) cennetten kovulduğu andan itibaren Hz. Âdem ve onun neslinden gelecek olan bütün insanlığı kendine düşman olarak seçmiştir. Bu düşmanlığını göstermek içinde her yolu kullanmaya gayret etmiş,⁷⁹⁷ buna karşılık âlemlerin Rabbi olan Allah bu tehlikeye karşı insanı sürekli uyarmıştır: “*Siz ey Âdemoğulları, size demedim mi? Şeytan'a tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır!*” (Yasin, 36/60), “*Şeytanın izinden gitmeyin; unutmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır!*” (En'am, 6/142)

Şeytan insanın gizli düşmanı değil apaçık düşmanıdır. Yani insan bu düşmana karşı kendini korumaya almak durumundadır. Ama bu düşman öylesine kolay baş edilebilecek biri değildir. Bu nedenle ona karşı insan Yüce Yaratıcıdan yardım talep etmelidir.⁷⁹⁸ Çünkü şeytan insana öyle sinsi yaklaşır ki insan onun farkına bile varamaz.

İmam Şevkani “Ve onlar, utanç verici bir iş yaptıkları veya kendi kendilerine (başka türlü) bir zulüm işledikleri zaman, Allah'ı anar ve günahlarının affı için yalvarırlar -zaten Allah'tan başka kim günahları affedebilir?- ve her ne (zulüm) işlemişlerse onda bilerek ısrar etmezler”⁷⁹⁹ ayetini açıklarken şeytanın bu sinsiliğine dikkat çeker ve şunları söyler: Bu ayet nazil olunca şeytan, bütün gücüyle seslenerek adamlarını yanına çağırır, üstüne başına toprak saçarak feryat etmeye başlar. Karada ve denizde ne kadar adamı varsa hepsi başına toplanır. Onlara der ki: “*Allah öyle bir ayet indirdi ki, artık bundan sonra insanoğluna hiçbir günah zarar veremez.*” Adamları: “*Hangi ayettir o?*” diye sorunca şeytan onlara inen ayeti haber verir. Bunun üzerine adamları der ki: “*O halde biz de onlara sınırsız arzu ve isteklerin kapılarını açarız; böylece ne tövbe ederler, ne de Rablerinden günahlarının bağışlanmasını dilerler. Üstelik sadece kendilerinin hak yol üzere olduklarına inanırlar.*”⁸⁰⁰

Resülullah (s.a.v.) buna dikkatlerimizi çekmektedir. “*Şüphesiz şeytan, kanın insan vücudunda dolaştığı gibi dolaşır.*”⁸⁰¹

İşte bu yüzden insan hayatına devam ederken kimi dost, kimi düşman edinmesi gerektiğini iyi bilmeli, kişiliğini sağlam temeller üzerine inşa etmelidir. Eğitimini de ona göre almalıdır ki doğru yolun dışına çıkmasın. Bu nedenle insan, Allah ve

⁷⁹⁷ Araf, 7/16–17.

⁷⁹⁸ Araf,7/200; Fussilet, 41/36.

⁷⁹⁹ Âl-i İmran, 3/135.

⁸⁰⁰ Kâdî Muhammed bin Alî eş- Şevkânî, *Fethu'l Kadir*, I/382.

⁸⁰¹ Buhari, İtikaf, 4; Müslim, Selam, 2174.

resulünün kendisine dost olduğunu bilmeli;⁸⁰² şeytan ve yandaşlarının ise düşmanı olduğunu ve kendisini hüsrana sürükleyeceğini hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır.⁸⁰³

3.1.26.2.Nefs

Nefs, insan kişiliğini oluşturan en temel mekanizma ile birlikte içinde fiziksel, duygusal ve zihinsel aktivitelerin bir birine bağlı olarak çalıştığı karmaşık yaşam olgusunu ifade etmektedir. “*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip onu ahlaki zaaflarla olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle de donatana and olsun!*” (Şems 91/7–8)

Kur'an'a göre nefis; insanlarda başta gelişmemiş, fakat büyük potansiyellerle donatılmıştır. Bu bağlamda nefis tabiattaki diğer varlıklara kıyasla özgür ve aşkın bir güce sahiptir. Nefs statik olmayıp sürekli gelişmeye ve büyümeye açıktır.⁸⁰⁴ Bunun sonucu nefis zamanla olgunlaşma imkânına sahip⁸⁰⁵ olduğu gibi bütün yaratıkların en alçağı da⁸⁰⁶ olabilmektedir. Dolayısıyla nefis için ancak kazandığı, uğruna çaba gösterdiği şey vardır.⁸⁰⁷

Sağlam bir kişilik oluşturabilmek için nefsin olumsuz olan bazı özelliklerini kontrol altına almak gerekir. İnsanı ele geçirdiği zaman onu şerefli bir mahlûkken aşağıların aşağısına çeviren nefsin kontrol altında tutulması istenen özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Nefsin olumsuz taraflarından biri insana verdiği vesvesedir. Vesvese, insanın içinden geçirdiği aslı olmayan fakat var sandığı şüphe, kuşku, kuruntu gibi duygulardır. Bunlar insanı devamlı kemirir onu isyana, kötü yollara sevk eder. Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre nefis, şeytanın vesveselerine kapılarak onunla işbirliğine gider, fakat şeytan onu hesap gününde yüzüstü bırakır⁸⁰⁸ ve nefis de bundan pişmanlık duyar.⁸⁰⁹

⁸⁰² Bakara, 2/257; Maide, 5/55.

⁸⁰³ Nisa, 4/119.

⁸⁰⁴ Adullah Şahin, “*Kişilik Gelişimi ve Din Eğitimi*”, *İslâmiyât*, c.I, s. 2 (Nisan-Haziran. 1998, s 69

⁸⁰⁵ İnşikak, 84/19; Feccr, 89/27.

⁸⁰⁶ Tin, 95/4-6.

⁸⁰⁷ İsrâ, 17/84; Müddessir, 74/38.

⁸⁰⁸ İbrahim, 14/22.

⁸⁰⁹ Zümer, 39/56.

Nefs, sadece şeytanın fısıltılarına kanmakla kalmaz, ayrıca kendisi de insana birtakım kötülükleri yapması yönünde vesvese verir. “ *İnsanı Biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz.*” (Kaf, 50/16)

İşte Müslüman, kişiliğini nefsinin vesveselerine karşı iman gücü ve Allah’a tevekkül ile korumasını bilir. Kalbine doğan düşüncenin rahmani mi yoksa nefsinin vesveseleri mi olduğunu ayırt ederek hayatını ona göre şekillendirir ve nefsinin onu ayartma çağrılarını kulağını tıkar.

3.1.26.2.1. Şehvet

Kelime manası ‘şiddetli arzu, arzulanan şey için atılmak’ olan ‘şehvet’ en mükemmel unsurlarla en yıkıcı belâları bünyesinde taşıyan esrarlı bir keyfiyettir. O halde şehveti bir çırpıda kötü olarak nitelendirip reddedemeyiz. Allah, şehveti insanoğluna boşuna vermemiştir. Menfaate koşmak, emel ve heves gibi şeyler hep ondan kaynaklanır. İnsan ve hayvan neslinin devamı da şehvet sayesinde. Eğer şehvet olmasaydı yeryüzü harabe, insanlar arası muameleler hükümsüz ve nesil kesilmiş olurdu.⁸¹⁰

İnsan, toprağa ait ve hayvanî yönü itibariyle şehvet denilen birtakım arzulara ve içgüdülere sahip olarak yaratılmıştır. Şehvetin faydalı ve zararlı çeşitlerini ayırmak için isabetli ve yalancı şehvet ölçüsünü kullananlar vardır. Bu anlamda isabetli şehvet beden için zarurî olan şeylere duyduğumuz arzu, yalancı şehvet ise beden için lüzumsuz, zararlı şeylere yönelen arzudur. Allah’u Teâlâ insanın tabiatına, bunları belli bir hikmetle (beşer cinsinin devamı için cinsiyet içgüdüğü; ana-babaların çocuklarına bakması için analık-babalık içgüdüğü; benliğin korunması için yeme, içme, uyuma; dini, nefsi, malı ve evlâdı korumak için de savaş ve saldırganlık içgüdüğü vs.) koymuştur. Bu hususta da Allah’u Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara, muhtelif hayvanlara, ekinlere yönelen şehvet tutkusu insanlar için süslenip bezenmiştir. Bunlar iğreti hayatın birer faydasıdır. Allah'a gelince en son dönülüp varılacak yerin bütün güzelliği O'nun yanındadır.*” (Âl-i İmran, 3/14) Burada sayılan şeylerin hepsi helâl dairesindeki şeylerdir. O halde onlara duyulan arzu, ihtirasla dolu ve haddi aşan tipten olunca kötü ve çirkindir. Şu ayet ise şehvetin sadece kötüsüne işaret etmektedir. “*Onların ardından, salâtu boş veren ve*

⁸¹⁰ Öztürk, Y.N. *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 520–521.

yalnızca kendi şehvetlerinin, dünyevî tutkularının peşine düşen bir kuşak geldi ve böyle yaptıkları için de, yakında tam bir düş kırıklığıyla karşılaşacaklar.” (Meryem, 19/59)⁸¹¹

Şehveti normal ölçüler içinde tutmaya İslam ahlakında iffet denmiştir. Kişiye düşen görev nefesine hâkim olması, insan olmasının bir gerekliliği olan şehveti helal dairesinde ve helal olan şeyler için kullanması; yani kişinin şehvetinin tutsağı olmamasıdır.

3.1.26.2.2. Kibir ve Ucub

Kişi, mazhar olduğu nimetin yok olmasından korkmuyorsa, onun Allah Teâlâ'nın lütuf ve ikramı olduğundan gafil ise, nimeti kendinden biliyorsa ve onunla övünüyorsa işte bu ucubtur ve sakınılması gereken bir özelliktir.

Ucub, Allah ve Resulü'nün sakındırdığı, kibre yol açan, Allah-insan ve insan-insan ilişkilerini içten içe çürüten, yerilmiş bir duygudur. *“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak tutacağım: çünkü onlar hakikatin her türlü belirtisini görseler de ona inanmazlar ve yine onlar doğruluğa götüren yolu pekâlâ görüyor olsalar bile, onu izlenecek yol olarak seçmezler; tersine, eğri yolu görseler onu hemen kendilerine yol edinirler. Ayetlerimizi yalan saymalarından ve onlara karşı ilgisiz kalmalarındandır bu.” (Araf, 7/146)*

Kibirleşmek, büyüklük taslamak, akledemeyen idraksiz insanlarda görülen aşağılık kompleksinden kaynaklanan bir ruh halidir. Bu tür davranış sergileyen insanlar kendilerini herkesten üstün görürler. Kur'an bunları şöyle uyarır: *“Ve yeryüzünde kurumlanarak dolaşma; çünkü böyle yapmakla sen ne yeri yarabilir ne de boyca dağlara ulaşabilirsin!” (İsra, 17/37)*

İşin özünde kibirleşmek, büyüklük taslamak yerine alçak gönüllü ve merhametli olmak vardır. Peygamber böyle davranmakla emrolunmuştur.⁸¹² İnsanın fitratına da yakışan budur. Hz. Lokman oğluna yaptığı nasihatlerde kendini beğenip böbürlenmekten, insanları küçümseyerek onlardan yüz çevirmekten uzak durmasını öğütlemiştir. Zira Allah kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri sevmez.⁸¹³ Kendini bir şey sanıp büyüklük taslayan ve kendisine o imkânları kimin verdiğini unutan Karun

⁸¹¹ Ayrıca bkz. Nisa, 4/27.

⁸¹² Hicr, 15/88; Şuara, 26/215.

⁸¹³ Lokman, 31/18.

ve benzerlerinin akıbeti ortadadır.⁸¹⁴ “*Yersiz bir gurura kapılarak insanlara üstünlük taslama ve yeryüzünde küstahça gezip durma: unutma ki Allah, böbürlenerek küstahlık yapanları sevmez. Davranışlarında ölçülü ve dengeli ol, sesini yükseltme: çünkü unutma ki, seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır...*” (Lokman, 31/18–19)

Kur’an-ı Kerim’de kibir inkârcı kişiliğin karakteristik bir özelliği⁸¹⁵ olurken tevazu Rahman’ın seçkin kullarının bir özelliği olarak yer almaktadır.⁸¹⁶ Hem insan neyine güvenip de büyüklük taslamaktadır. Boy ve cüsse bakımından ne dağlara erişebilir ne de yeri delip bütün mahiyetiyle onu kuşatabilir.⁸¹⁷ Küçücük bir sinek ondan bir şey kapsa ne kendisi ne de Allah’ı bir kenara bırakarak dost edindiği sahte güç odakları ve ilahlar ona yardım edebilir.⁸¹⁸

Bu nedenle insan haddini bilmeli, evrenin esas güç ve kudret sahibinin kim olduğunu iyice idrak etmelidir. İnsanın kendisini yaratana karşı büyüklenme hakkı yoktur. Bunu hak bilip haddini aşarak kullanmaya kalkışan İblis’in akıbetini iyi düşünmek gerekir.⁸¹⁹ Yine de insanlardan bazıları kendilerini müstağni görmeleri⁸²⁰ sonucu büyüklük taslamaya kalkışabilir. Fakat bu sadece onun hüsrânını attırır. Hatta insan bazen büyüklük taslamakta hızını alamayıp kendisini en büyük otorite, en büyük efendi ve güç sahibi olarak da görebilir. Fakat bu yine de onu helak olmaktan ve aczini anlamaktan alıkoyamaz.⁸²¹

Eğer toplumda sağlam kişilik sahibi bireylerin oluşması isteniyorsa onların kibirden uzak, alçakgönüllü ve mütevazı yapacak ilkelerle eğitilmeleri gerekmektedir. Yüce Yaratıcı mesajının ancak teslimiyet gösteren, alçak gönüllü ve büyüklük taslamayan kimseler tarafından kabul edileceğini⁸²² ifade etmektedir. Çünkü Peygamberin zihni böyle inşa edilmişti. Ondan Mü’minlere karşı alçak gönüllü ve şefkatli olması istenmiştir.⁸²³ Ayrıca Allah’u Teâlâ kendi seçkin kullarını şu şekilde tarif etmektedir: “*Rahman’ın has kulları ki, onlar yeryüzünde tevazu ve vakar içinde*

⁸¹⁴ Kasas, 28/76–83.

⁸¹⁵ Nisa, 4/172.

⁸¹⁶ Furkan, 25/63; Secde, 32/15.

⁸¹⁷ İsrâ, 17/37.

⁸¹⁸ Hac, 22/73.

⁸¹⁹ Araf, 7/13.

⁸²⁰ Alak, 96/6-7.

⁸²¹ Naziat, 79/23-25; Yunus, 10/90-91.

⁸²² Secde, 32/15.

⁸²³ Hicr, 15/88; Şuara, 26/215; Al-i İmran, 3/159.

yürürler ve ne zaman kötü niyetli, dar kafalı kimseler kendilerine laf atacak olsa, ‘Selâm!’ derler.”
(Furkan, 25/63)

3.1.26.2.3. Sertlik ve Kalp Katılığı

Kur’ân-ı Kerim kalp katılığını mü’minlerde bulunmayan, bulunmaması gereken psikolojik bir hal olarak değerlendirir. Bunun yerine ‘hilm’, ‘rıfk’ gibi kavramlarla ifade edilen yumuşak huylu olmayı öngörür. Müminin diğer insanlara karşı yumuşak davranmasını, kızmamasını, şiddet ve sertlik göstermemesini ister. Kabalığın, katı yürekliliğin mümine yakışmadığını, yumuşak yüzlü, nazik ve mütebessim olmak gerektiğini vurgular.⁸²⁴

İslamda yumuşak huyluluk, kızgınlığın zıddı, sabrın bir meyvesi, ortaya çıkabilecek afetlerin örtüsü olarak kabul edilir. Yumuşak huyluluk öfkelenmemek; infiale kapılmamak; karşılaşılan sıkıntı, eza, hakaret, alay gibi durumlar karşısında soğukkanlılığı muhafaza edebilmektir.

En önemlisi de ‘hilm’ kavramı, mutlak manada yumuşak karakterli olmayı değil, “hiddetli bulunduğu ve karşısındakilerden her vecihle intikam almaya muktedir olduğu bir zamanda bu hiddet ve gazabına galebe ederek af ve safh ile muamele” edebilmeyi ifade eder. “*Ve ey Peygamber, senin izleyicilerine yumuşak davranman, Allah’ın rahmetinin bir eseri idi. Zira eğer onlara karşı kırıcı ve sert olsaydın, doğrusu senden koparlardı. Artık onları bağışla ve affedilmeleri için dua et...*” (Al-i İmran, 3/159)⁸²⁵

Ayette de görüldüğü gibi başta peygamber (s.a.v.) olmak üzere insanlardan birbirlerine karşı katılık ve sertlikle değil, sevecen ve yumuşak bir tavırla davranmaları gerektiği ifade edilmektedir.

3.1.26.2.4. Alaycılık

Bir şeyle veya bir kişiyle eğlenmek, insanları hafife almak, tahkîr etmek, başkasının kusur ve noksanlarını söz, işaret veya yazı ile teşhîr etmek, toplumda küçük düşürmek, güler bir edayla insanların ayıp ve kusurlarını bulup meydana çıkarmak, alay etmek demektir.⁸²⁶ Başkalarını alaya alma eyleminin ardında kibir, aşırı bir gurur, hakir

⁸²⁴ Kasapoğlu, *Kur’an’da Ahlak Psikolojisi*, s 33–35.

⁸²⁵ Bkz. Bakara, 2/74; Zümer, 39/23.

⁸²⁶ Ahmet Sezikli, Şamil İslam Ansiklopedisi, *alay* mad.; Rifat, Ahmet, *Tasvir-i Ahlâk*, İstanbul, tsz. s. 153.

görme acizliğini bu yolla gizleme, kinlerini ve kıskançlıklarını tatmin etme gibi eğilimler mevcuttur.⁸²⁷

Kur'an-ı Kerîm'de müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenlerin⁸²⁸; inançla,⁸²⁹ Kur'an ayetleriyle,⁸³⁰ Peygamberlerle⁸³¹ ve müminlerle⁸³² alay ettiklerinden söz edilir. Sözü edilen kişiler bu hareketleriyle Allah'ı ve müminleri aldattıklarını zannederler.⁸³³ İslâm'a göre inanç mukaddestir, inanç esasları alay konusu olamaz. Birçok ayette inkâr hastalığına yakalanan insanların peygamberleri ve onların getirdikleri inanç esaslarını alaya aldıkları haber verilir. “*Onlara hiçbir elçi gelmedi ki, Onunla alay etmesinler.*” (*Hicr, 15/11*)⁸³⁴

İnsanların hatasız ve kusursuz olması mümkün değildir. Çünkü onların davranışlarında bedenlerinde, kendileriyle ilgili her şeyde bir eksikliğin hatanın bulunması mümkündür. İşte bir insandaki bu gibi durum ve özellikleri baz alarak onun hakkında kusurlu, hatalı hükmünü vermek, onunla alay etmek suretiyle de bu hükmü infaz etmeye kalkışmak ahlâkî kusurdur. Kur'ân-ı Kerim insanların dış görünüşlerinde birtakım eksiklikler ve kusurlar bulup bunları ortaya çıkarmak suretiyle insanlara değer biçmeyi, onları küçük görmeyi ve küçük düşürmeyi kusurlu bir davranış olarak değerlendirir. Buna karşılık şu veya bu sebeple küçük görülen, alay edilen kimsenin Allah katında büyük bir kimse olması olasılığı her zaman mümkündür. Bu yüzden hiç kimsenin büyüklük hissine kapılarak başkalarının kusurlarını ortaya çıkarıp alay etmeye hakkı yoktur.⁸³⁵

Hz. Peygamber döneminde de alay konusu hoş karşılanmamıştır. Abdullah b. Mesud'un bacak yapısına gülenlere hitaben Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Onun bacaklarının zayıflığına mı gülüyorsunuz? Allah'a yemin ederim ki, “mizan” da onlar Uhud dağından daha ağırdır.*”⁸³⁶

Başkalarıyla alay etmenin sakınılması gereken ahlâkî bir kusur olduğu Kur'ân'ı Kerimde şu şekilde ifade edilir: “*Bir topluluk diğerlerini alaya almasın, belki de onlar*

⁸²⁷ Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, s. 81.

⁸²⁸ Nisâ, 4/139; Mâide, 5/52; Mücâdele, 58/14.

⁸²⁹ Bakara, 2/206; Münafikûn, 63/5-6.

⁸³⁰ Tevbe, 9/124-125, 127.

⁸³¹ Muhammed, 47/16.

⁸³² Tevbe, 9/79.

⁸³³ Bakara, 2/9; Nisâ, 4/143; Hûd, 11/5.

⁸³⁴ Ayrıca bkz. Tevbe, 9/64; Hümeze, 104/1-3.

⁸³⁵ Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, s. 82.

⁸³⁶ İbn Hanbel, Müsned, 1/114; V/131.

kendilerinden daha iyidirler, kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler.” (Hucurât, 49/11)

Bu ahlâkî kusur bir yandan insanların kalp ve gönüllerinde eleme sebep olurken, öte yandan kardeşlik, sevgi ve şefkat esasına dayalı toplumsal bağları koparır, düşmanlık tohumları eker, intikam duygularını uyandırır.⁸³⁷ Yapıldığı anda nefse hoş gelen bu kötü davranıştan uzak durmak gerekir ki olgun ve sağlam bir kişilik oluşsun.

3.1.26.2.5. Gurur /Aldatıcılık

Gurur, ‘aldanmak’ demektir. İstılahta ise, ‘insanın hoş bir şey buldum zannıyla keyiflenip sonra onun kötü bir şey olduğunu anlayarak elem duyması’ veya ‘doğru olduğu zannedilen bir şeyle hatayı süslemek’ anlamlarına gelir. Şeytan, yalan vaatlerle ve hülyalar ile aldattığından dolayı kendisine mübalağa kipiyle ‘Ğarur’ denilir. “*O halde dünya hayatı sizi aldatmasın, sakın o çok aldatıcı şeytan sizi Allah'ın affına güvendirerek aldatmasın.*” (Lokman, 31/33)

Dünyada karlı bir ticaret elde ettiklerini sananların, ahirette aldandıklarının ortaya çıkacağı gerekçesiyle kıyamete ‘Teğabün Günü’⁸³⁸ adı verilmiştir.

İnsan yaşamı boyunca, dünya hayatı,⁸³⁹ kuruntular,⁸⁴⁰ yeryüzünde keyfine göre dolaşma,⁸⁴¹ süslü ve yaldızlı sözler⁸⁴² ve aldatıcıların Allah’ın her şeyi affedeceği vaatleriyle⁸⁴³ hep aldanmıştır. Hâlbuki Allah’u Teâlâ bunlara karşı tedbirli olunmasını kanılmamasını ve her nefsin/insanın “*Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?*” (İnfitar, 82/6) sorusunun sürekli olarak zihninde canlı tutulmasını istemiştir.

3.1.26.2.6. Kin

Kin; kalpte yerleşen, öç almaya yönelik şiddetli düşmanlık anlamlarına gelir. Arapçada ise bu sözcük ‘hıkd’, ‘ğill’ ve ‘bağdâ’ gibi kelimelerle karşılanır. Kin tutmak, kin beslemek, kin gütmek, kin bağlamak gibi deyimler düşmanlık duygusunun kalpte

⁸³⁷ Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, s. 82.

⁸³⁸ Teğabün, 64/9.

⁸³⁹ En'am, 6/70; Araf, 7/51; Casiye, 45/35.

⁸⁴⁰ Hadid, 57/14.

⁸⁴¹ Al-i İmran, 3/196; Mü'min, 40/4.

⁸⁴² En'am, 6/112.

⁸⁴³ Lokman, 31/33; Fatır, 35/5; Hadid, 57/14.

yerleştiğini ve süreklilik gösterdiğini ispatlar. Kin, kötü ahlâka ait bir niteliktir. Bu nedenle İslâm'ın onaylamadığı, ortadan kaldırmayı amaçladığı huylardandır.⁸⁴⁴

Aralarında anlam farkı olan kin ve öfke kavramları birbirleriyle karıştırılmamalıdır. Kinin öfkeden farkı uzun süreli olmasıdır. Öfke ise geçicidir, kısa sürede söner, sürüp gitmez. Ayrıca kindar insan zihninde, kin beslediği kişiye verebileceği zararları, bunların sonuçlarını, karşısına çıkabilecek engelleri hesaplar ve kendisine göre en uygun şartları bekleyerek intikamını almaya çalışır. Öfkede olduğu gibi yarı bilinçsiz hareket etmez. Kendini gizleyebilen kin duygusu, doğrudan doğruya ve açıkça ortaya çıkmayabilir.⁸⁴⁵ Kin besleyen kişi birçok şeye karşı bu duygusunu gösterebilir. İnanca, ırka, renge, gruba, topluma, bir kimsenin yerine getirmek zorunda olduğu göreve, tek tek şahıslara gibi.

Kur'ân'ı Kerimde de müminlerin birbirlerine karşı kin beslemelerinin uygun olmadığı ifade edilerek insanda oluşabilecek bu kötü eyleme karşı Allah'tan dua ile yardım istenmesi tavsiye edilir. *"Onlardan sonra gelenler, "Ey Rabbimiz!" diye yalvarırlar, "Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve imana ermiş olanlardan hiçbirine karşı kalplerimizde kin, yersiz ve uygunsuz düşünce veya duygulara yer bırakma. Ey Rabbimiz! Sen şefkat sahibisin, rahmet kaynağısın!"* (Haşr, 59/10)

Hatta Kur'ân-ı Kerim, müminler arasında düşmanlık ve kin duygularını ortaya çıkaracak kumar ve içki gibi ahlâkî kusurları yasaklar,⁸⁴⁶ kine kapı aralayacak her şeyin önüne geçmeye gayret eder.

3.1.26.2.7. Haset

Haset; kıskanmak, çekememek, başkasında olan sağlık, zenginlik ve benzeri nimetlerden dolayı rahatsız olarak o kişiden o nimetin gitmesini istemek. Kalpte bulunan ve insanı kötülöklere sürükleyen en önemli ve gayri ahlâkî özelliklerden, hastalıklardan birisidir. Bilgisizlik ve tamahkârlığın birleşmesinden, kaynaşmasından doğar.⁸⁴⁷

⁸⁴⁴ Ahmet Özalp, Şamil İslam Ansiklopedisi, Kin Mad.

⁸⁴⁵ Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, s. 45.

⁸⁴⁶ Maide, 5/91.

⁸⁴⁷ Özalp, Şamil İslam Ansiklopedisi, *Hased* Mad.

Doğal ve evrensel bir duygu olan haset (kıskançlık) başkalarının bizden daha üstün olduğu kuruntusuna kapıldığımızda ortaya çıkan bir duygudur.⁸⁴⁸ Kibir, üstün olma isteği, düşmanlık, menfaat çatışması, dünyaya ve içindekilere olan aşırı sevgi, haset duygusuna zemin hazırlar.⁸⁴⁹ *Yüce Allah, “Kıskandığı vakit, kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım” (Felak, 113/15)* buyurmakta ve kıskanan kişinin oluşturabileceği tehlikelere karşı kendisine sığınmayı öğretmektedir. Bununla beraber ileri derecede hastalık haline gelen kıskançlık, insanda öfke, nefret gibi duygular uyandırır,⁸⁵⁰ haset ettiği kimseden intikam alma hissi doğurur. Hepsinden de kötüsü, hasetçi kimse kendi kendini yiyip bitirir, şiddetli bir inatçılık hastalığına tutulur. Yalnız başkalarına kötülük yapmak istemekle kalmaz, bu hasedi yüzünden kendisi de huzursuz ve mutsuz olur. Çünkü sahip olduğu şeylerle sevineceği yerde, başkasının elindekiler yüzünden acı çeker.⁸⁵¹

Bu nedenle Allah’a karşı sorumluluk bilinci taşıyan insanların hasetle işleri olmaz. Çünkü bilirler ki, Fudayl bin İyaz’ın dediği gibi, *“Mü’min gıpta eder, münaflık haset eder.”* Mü’min kişi Hz. Peygamber (s.a.v.)’in buyurduğu gibi sadece şu iki özelliğe sahip olan kişilere haset (gıpta) edebilir; *“İki kişiye karşı haset caizdir: Birincisi o kimsedir ki, Allah kendisine Kur’ân-ı Kerim’i nasip etmiştir, o da onu, gece ve gündüz boyu ikame eder. İkincisi de o kimsedir ki, Allah Teâlâ ona mal vermiştir de o da gece ve gündüz (hak yolda) infak eder.”*⁸⁵²

Bir mümine yakışan, haset hissi içine doğduğu zaman, bundan nefret edip defetmeye çalışmaktır, tıpkı haram şeyleri yapmak hissi içinden geçince yaptığı gibi. Çünkü iman eden insan hasetten uzak durur. Bilir ki haset mü’mine yakışmaz. Tıpkı Peygamber (s.a.v.)’in buyurduğu gibi; *“Hasetten kaçının. Çünkü o, ateşin odunu veya kuru otu yiyip tükettiği gibi, bütün hayırları yer tüketir.”*⁸⁵³

3.1.26.2.8. Boş, Gereksiz Söz Ve Davranışlar (lağv)

Lağv boş şey, boş söz, faydasız şey demektir. Daha çok, önem verme seviyesinden düşük olan söze denir. Mücâhid'e göre lağv; eza ve sövme, Dahhak'a göre ise şirk anlamındadır.

⁸⁴⁸ Köknel, *Ailede ve Toplumda Ruh Sağlığı*, Hür Yayın, İstanbul 1981, s. 155.

⁸⁴⁹ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Öğretiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991, s. 150.

⁸⁵⁰ Peker, s. 150.

⁸⁵¹ Kasapoğlu, *Kur’an’da Ahlak Psikolojisi*, 37–38.

⁸⁵² Buhârî, Fedâilu 1-Kur’ân 20, Tevhid 45; Müslim, Müsâfirin 266 ; Tirmizî, Birr 24.

⁸⁵³ Ebu Dâvud, Edeb 52.

'Lağıye' kelimesinin, boş söz veya boş şeyle meşgul olan topluluk veya 'lağiv' manasına 'akıbet' gibi mastar olarak üç farklı yorumu vardır. Faydasız, boş, ehemmiyetsiz, beyhude şeylere de 'lağv' denir. 'Lağviyat' ve 'lağveyat' tabir olunan söz ve fillerden daha geneldir. Hata ve günah içeren sözlere de 'kelime-i lâğıye' denir. Nitekim Nebe suresinde "*orada ne bir lağv ne de bir yalan işitirler*" (Nebe, 78/35) denilmektedir.⁸⁵⁴

Lağv Kur'an-ı Kerim'de üç ana manada kullanılır:⁸⁵⁵ Doğru olduğu kanaatiyle dünyevî hususlara ilişkin yapılan, fakat doğru çıkmayan yemin,⁸⁵⁶ batıl⁸⁵⁷ ve içki içenlerin -dünyada olduğu gibi- âhirette yemin etmeyecekleridir.⁸⁵⁸

Kişiliğini sağlam temeller üzerine oturtan kişiler boş işlerden ve ne kendilerine ne de topluma yarar sağlamayacak şeylerden uzak dururlar. Çünkü Allah Müminin ayrılmaz bir özelliği olarak 'lağv'den uzak durmalarını ifade eder; "*Onlar ki, yalan ve asılsız olandan yana şahadet etmezler; boş ve anlamsız şeylerle uğraşan kimselere rastladıkları zaman yanlarından vakarla geçip giderler.*" (Furkan, 25/72)

Sonuç olarak yaptıklarının hesabını vereceği bilinciyle hareket edenler boş şeylerden uzak durmayı kendilerine ilke edinirler: "*onlar ki, boş ve anlamsız sözler işittikleri zaman ondan hemen yüz çevirip, "Bizim yapıp ettiklerimizin hesabını biz vereceğiz, sizin yapıp ettiklerinizin hesabını da siz vereceksiniz. Size selam olsun; bizim, doğru ile yanlışın anlamından habersiz kimselerle işimiz yok" derler.*" (Kasas, 28/55)

3.1.26.2.9. Aşırılık Ve Azgınlık

İfrat, aşırılık, ileri gitmedir. İnsan bazen nefesine uyararak aşırılığa kaçabilir. Bunu anladığında ise iş işten geçmiş olabilir. "*Benlik şöyle diyecektir o zaman: "Allah'a karşı aşırı gitmem yüzünden başıma gelenlere bak! Alay edip duranlardan biriydim doğrusu!"* (Zümer, 39/56)

Bağy, azgınca, haddi aşarak tehlikeli şekilde hareket etmektir. Bağy kelimesi de bazı muhtevalarda zulüm anlamını ifade eder. Haksızlık etmek, azgınlık, her türlü tecavüz, haddi aşma, aşırılık muhtevalarında zulüm manasına gelmektedir.⁸⁵⁹ Bu

⁸⁵⁴ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, s. 204.

⁸⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, İşaret Yayınları, 220-221.

⁸⁵⁶ Bakara, 2/225; Maide, 5/89.

⁸⁵⁷ Mü'minun, 23/3; Fussilet, 41/26.

⁸⁵⁸ Meryem, 19/62; Tur, 52/23.

⁸⁵⁹ El-İsfehâni, s. 55-56

manaları ihtiva ettiğine dair şu iki ayet-i kerimeyi örnek olarak verebiliriz: “*Davut: Doğrusu senin tek koyununu, kendi koyunlarına katmak istemekle o sana haksızlık etmiştir. Zaten malda ortak olanların çoğu birbirlerine haksızlık ederler...*” (Sad, 38/24) “*Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, bunlara hiçbir sorumluluk yoktur. Sorumlu olanlar ancak insanlara zulmedenler ve ülkede haksız yere başkalarının hukukuna saldıranlardır.* (Şura 42/41–42)

Ama nefsin bütün aşırılıklarına rağmen, insan hatasını anlar ve düzeltme yoluna giderse onun için umut kapısı her zaman açıktır: “*De ki: "Ey öz benlikleri aleyhine sınırı aşan/aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Allah, günahları tümünden affeder. Çünkü O, mutlak Gafur, mutlak Rahim'dir."* (Zümer, 39/53)

3.1.26.2.10. İhanet

İhanet kelimesinin kökü ‘havn’ den gelmektedir ve ahde vefa etmemeyi, hıyanet etmeyi, güvensizliği ifade eder.⁸⁶⁰

Bu kelime, iki ayette ise, ‘havvân’ şeklinde failin mübalâğa kipi ile kullanılmakta⁸⁶¹ ve çok hain anlamını ifade etmektedir. Kur’ân’da bu kavram, mübalâğa kipi ile sıfat olarak bir ayette esîm ile birlikte, bir ayette de kefûr sıfatı ile birlikte kullanılmaktadır. Kefûr aşırı inançsız, esîm ise, çok günahkâr, günahtan çekinmemek demektir.⁸⁶²

"Kendilerine hainlik edenleri savunma; Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez." (Nisa, 4/107) Kur’ânın burada sıfatıyla birlikte hainliği de, hevân şeklinde İsm-i Fâilin mübalâğa kipiyle kullanması, bu gibi kişilerin hainliği ve günahkârlığı âdet ve huy edindiklerini ifade etmektedir. Bundan dolayı ayet, bu gibi kişilerin hainliği severek ve hiçbir rahatsızlık duymadan yaptıklarını beyan etmektedir.⁸⁶³

Bu konuyla ilgili Kur’ân’da, Hz. Nuh’(a.s.)ın karısıyla Hz. Lût (a.s.)ın hanımlarının küfrü seçmek suretiyle sâlih olan kocalarına karşı hıyanette bulunarak bu yüzden cehennemlik oldukları ifade edilmiştir.⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ İbn Manzur, IV/252

⁸⁶¹ Abdülbaki, s. 248

⁸⁶² Yazır, III/1460.

⁸⁶³ Aydın Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 288–290.

⁸⁶⁴ Tahrim, 66/10.

Allah'ı Teâlâ Mekke müşriklerinin Hz. Peygambere (s.a.v.)e karşı hıyanette bulunmalarına karşılık, Resul'ünü teselli ederek kâfirlerin Allah'a karşı daha önce de hıyanet ettiklerini Kur'an'da belirtmektedir.⁸⁶⁵ Yine bu konuyla ilgili olarak orucun ilk farz kılındığı sırada yatsı namazından sonra yemek içmek ve kadınlara yaklaşmak bir sonraki günün iftar vaktine kadar yasak iken, müminlerin eşlerine yanaşmak suretiyle kendi nefislerine hıyanette buldukları ve Allah'ın bunu bildiğini kendilerine bir hafifleme eseri olarak bunu gecesinde helâl kıldığı bildirilmektedir.⁸⁶⁶

Hainliğe karşı takınmamız gereken tavırla ilgili de Hz. Peygamber'(s.a.v.)den kendilerine hainlik edenlere taraf olup onları savunmaması istenilmekte ve Allah'ın hâinleri sevmediği, onları doğru yola erdirmeyeceği vurgulanmaktadır.⁸⁶⁷ Ayrıca Yahudilerin ancak pek azının, hain olmadığına da işaret edilmektedir.⁸⁶⁸

Müslüman, her an Allah'ın gözetiminde olduğunu hiç bir şeyin ondan gizlenmediğini bildiğinden⁸⁶⁹ hıyanette bulunmaz. Ancak hıyanet, iman sahiplerinden bir gaflet ve cehalet sonucu meydana gelebilir; lâkin onda tabiat olamaz.⁸⁷⁰ Çünkü *"Allah, inananları savunur. Allah hiçbir hain nankörü sevmez."* (Hac, 22/38) Zaten bir hadiste hıyanet münafıklık alâmeti sayılmaktadır: *"Münâfıkın alâmet üçtür: konuştuğu zaman yalan söyler, va'd ettiğinde va'dine yerine getirmez, emanet edildiğinde emanete hıyanette bulunur."*⁸⁷¹

Mümin olan kişi hiçbir zaman için bile bile hıyanette bulunmaz. Allah'ın şu ayetine muhatap olan ve ona iman eden kişi nasıl hıyanette bulunsun ki! *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin, sonra bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz."* (Enfal, 8/27)

Ayet, hainlik konusunda iman edenlere önemli bir ihtarda bulunarak, Allah'ın kanunları ve Resülullah'(s.a.v.)in sünnetinde âmir olan hususlarda, Müslümanları samimiyete çağırmakta; bu hususlarda herhangi bir hıyanete teşebbüs edildiği takdirde, bunun, artık kendileri arasında mal, can, namus gibi hususlarda da hıyaneti netice

⁸⁶⁵ Enfal, 8/71.

⁸⁶⁶ Bakara, 2/187.

⁸⁶⁷ Nisa, 4/105, 107; Enfâl, 8/58; Yûsuf, 12/52.

⁸⁶⁸ Mâide, 5/13.

⁸⁶⁹ Al-i İmran, 3/5

⁸⁷⁰ Yazır, IV/2391.

⁸⁷¹ Buharî, İman 2, Edep 78; Müslim, İman 25; Nesâî, İman 20.

vereceğini ifade etmektedir. Bu da bize, hainliğin başka kötülüklerle de götürülebileceğini göstermektedir.⁸⁷²

3.1.26.2.11. Cimrilik

Türkçe sözlükte eli sıkılık, pintilik, hasislik ve nekeslik olarak tanımlanan cimrilik,⁸⁷³ maddiyatı hâkimiyet altına almak gayesiyle normal dışı tasarrufta bulunmaktır.⁸⁷⁴ Bu da büyük oranda insandaki muhafaza içgüdüsünün bozulması ve fesada uğramasıdır.⁸⁷⁵

Kur'ân'ı Kerimde cimrilik kavramı; kutur,⁸⁷⁶ şuhh⁸⁷⁷ ve buhl⁸⁷⁸ kelimeleriyle ifade edilmektedir. Kutur, nafakada cimrilik yapmaktır.⁸⁷⁹ Bazıları, bu iki kavramı bir tutarken, bazıları da 'şuhhun' 'buhl'den daha katı bir cimrilik anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.⁸⁸⁰ Bazıları da buhlu, maldaki cimriliğe; şuhhu da mal ve diğer iyiliklerdeki cimriliklere tahsis etmişlerdir. Ragıp el-İsfehanî (Ö. 506/1112) ve İbn Manzur (Ö:711/1311.) ise şuhhu, hırsla beraber olan bir buhl olarak tanımlamaktadırlar.⁸⁸¹ Bundan dolayı bazılarınca şuhh, vermeye engel, şiddetli aç gözlülüğe sebep olan ve buhl denilen hırsa da kaynaklık eden bir duygu şeklinde tanımlanmıştır. Bu kelimenin şiddetli cimriliği ifade etmesi sebebiyle az bir yağmurda bile sel oluşturan, mümbit olmayan toprağa da 'ardün şehhah' derler.⁸⁸²

Bu tür hırs ve aç gözlülük münafıklarda çok bariz ve katmerli olduğundan ve bu hususta tabiatlarını çok zorladıkları gerekçesiyle Kur'ân onlardan bahsederken bu kelimenin sıfatı müşebbehe kipi olarak 'eşihhe' kelimesini kullanır:⁸⁸³ *"Geldikleri zaman da size karşı cimriler olarak gelirler, size yardım etmek istemezler. Tersine savaştan bir ganimet elde edilirse ona konmak için gelirler. Ama savaşta korku gelir tehlikeli bir durum hâsıl olursa onların, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidip de sıra ganimetleri*

⁸⁷² Aydın, Hayati, Kur'an'da İnsan Psikolojisi, s. 290.

⁸⁷³ TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 371

⁸⁷⁴ Hayrani Altuntaş, "*Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme*", AÜİFD. Ankara 1989, N:31.s.36

⁸⁷⁵ Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 103.

⁸⁷⁶ İsrâ, 17/100; Furkan, 25/67.

⁸⁷⁷ Nisa, 4/128; Ahzab, 33/19; Haşr, 59/9; Teğabun, 64/16.

⁸⁷⁸ Al-i İmran, 3/180; Nisa, 4/37; Tevbe, 9/76; Muhammed, 47/37-38; Hadid, 57/24.

⁸⁷⁹ İsfehanî, s. 392.

⁸⁸⁰ İbn Manzur, VII/42

⁸⁸¹ İsfehanî, s. 256; İbn Manzur, VII/42.

⁸⁸² İbn Manzur, VII/43.

⁸⁸³ Aydın Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 103-109.

paylaşmağa gelince, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dillerle incitirler..." (Ahzab, 33/19)

Netice olarak Kur'an'da nefsin cimri olduğu, insana bolluk erişince cimrileşeceği ve bu cimrilikten sakınılması gerektiği;⁸⁸⁴ kulun sevdiği şeylerden bol bol bağışlamadıkça kurtuluşa eremeyeceği⁸⁸⁵ ifade edilmektedir. Cimrilik, insanın mayasındaki çamur fitratının bir gereğidir.⁸⁸⁶ İnsan bunlara karşı tedbirini alıp bunları yok edecek güzel hasletlerle donanmalıdır.

3.1.26.2.12. Kötülüğü Emretmek, Yapılanı Hoş göstermek

Nefsin olumsuz özelliklerinden birisi de sahibini kötülüğe yönlendirmesi ve kötülüğü, suçu ve günahı güzel göstermesidir. Kur'an nefsin bu yönüne dikkat çekmekte ve insanları eğitirken buna hassasiyet gösterilmesi için bizleri uyarmaktadır.

Çünkü nefis kime ait olursa olsun eğer o nefsin sahibi gönülden Allah'a bağlı değilse nefis, sahibinin ayağını kaydırabilir. Hz. Yusuf'un şu itirafı buna güzel bir örnektir: *"Nefsimi ak pak gösteremem. Çünkü nefis, Rabbimin merhamet ettiği durumlar hariç, olanca gücüyle kötülüğü emreder. Ama Rabbim çok affedici, çok esirgeyicidir. (Yusuf, 12/53)*

Nefsin kendi sahibine kurduğu tuzaklardan bir diğeri de 'Tesvil' dir. Yani eylemi allayıp pullayıp hoş göstermek ve onu işleyenin gözünde şirin olarak algılatmak. *"Sâmirî dedi: "Onların görmediklerini gördüm. Resulün izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Nefsim bana böylesini hoş gösterdi." (Taha, 20/96)*

"Yusuf'un gömleğinin üstünde yalan kan getirdiler. Yakup: "Herhalde, dedi, nefisleriniz sizi aldatıp bir işe sürükledi..." (Yusuf, 12/18)

Örnek olarak verdiğimiz ayetlerden rahatlıkla şunu anlıyoruz ki, gerek Samiri'ye gerekse Hz. Yusuf'un kardeşlerine kendi nefisleri yaptıkları eylemleri hoş ve iyi olarak göstermiştir. İşte kötü işleri güzel gösteren bu nefis, Hz. Âdem'in oğlu Kabil'i, kardeşi Habil'i öldürmeye davet etti ve o da nefsine uyarak onu öldürdü.⁸⁸⁷

⁸⁸⁴ Haşr, 59/9; Teğabun, 64/16; Meâric, 70/19–20; Beled, 90/11–17.

⁸⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/92.

⁸⁸⁶ Ahmet Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 70.

⁸⁸⁷ Maide, 5/30.

3.1.26.2.13. Fücür

Fücür ve fecr, bir şeyi genişliğine yarıp parçalamaktır. Kur'an bu yarıp parçalamanın pozitif kısmını fecr ve tefcir kelimeleriyle ifadeye koyar ki Türkçedeki fecir ile 'yeri, taşı yarararak kaynak sular çıkarmak' anlamındaki kullanımlar bu cümledendir,⁸⁸⁸ Kelimenin negatif kullanımına gelince, burada fücür şeklini görüyoruz. Kur'an bu terimi, 'birliği, bütünlüğü parçalamak ve bu parçalama uğruna yalan, kötülük vs. gibi negativiteler sergilemek' anlamında kullanır.⁸⁸⁹ Elmalılı, fücürün bu Kur'ansal anlamını ifadeye koyarken şöyle diyor:

"Fücür, haktan sapıp hak yolunu yarmak ve hak nizamından çıkıp fisk ve isyana düşmektir. Bilhassa zina, yalan vs. gibi edepsizlikler yoluyla şer ve isyana düşmeye fücür denir."⁸⁹⁰

"Sonra ona fücürünü, sınır tanımaz günah ve kötülüğünü ve ondan sakınmayı ilham edene and olsun." (Şems, 91/8). Bu ayette takva ile fücürün karşıt kavramlar olduğunu görmemiz mümkündür. Aynı ayetlerin devamından anlıyoruz ki takva, benliğin arındırılması; fücür da benliğin kirletilmesi, aldatılması, karartılması olayıdır.⁸⁹¹

Kişilik eğitimi yapılırken insandan beklenen, nefsinin tuzaklarından olan 'fücür'a meyletmekten kurtulması ve fâcirlerin cehennemde, özellikle cehennemin siccîn kısmında yer alacağını⁸⁹² bilmesi ve ona göre tedbir almasıdır.

3.1.26.2.14. Unutkanlık

Nefsin olumsuz yönlerinden biri de unutkanlığıdır. Nefis bu özelliğiyle sahibine hatırlayıp gereğini yerine getirmesi gereken sorumluluklarını unutturur ve onları ihmal ettirir. Kur'an nefsin bu yönüne dikkat çeker ve inananları kulluklarını unutmamaları konusunda uyarır: *"O kimseler gibi olmayın ki, Allah'ı unuttular da Allah da onlara öz benliklerini unutturdu. Yoldan çıkmışların ta kendileridir onlar."* (Haşr, 59/19)

Nefsin yapması gerekenleri unutması yüzünden Allah, o nefsin sahibine itibar etmez, onu dikkate almaz.⁸⁹³ Nefis, şeytanın etkisi altına girmesi⁸⁹⁴ nedeniyle Allah'ı⁸⁹⁵

⁸⁸⁸ Bkz. İsrâ, 17/90–91; Yâsin, 36/34; İnfitar, 82/3; Bakara, 2/187; Fecr, 35/1.

⁸⁸⁹ Öztürk, Y.N. s. 137-138

⁸⁹⁰ Yazır, IX/241.

⁸⁹¹ Şems, 91/9–10.

⁸⁹² Bkz. İnfitar, 82/14; Mutaffifin, 83/7.

⁸⁹³ A'raf, 7/51; Secde, 32/14.

⁸⁹⁴ Mücadele, 58/19.

ve Ahiret gününü unutturur.⁸⁹⁶ Bu unutkanlıkları sebebiyle üzerlerine her şeyin kapıları açılır, kendilerine verilenle sevince daldıkları sırada da ansızın azaba yakalanıverirler.⁸⁹⁷

3.1.26.2.15. Zulüm

Arapça olan ve 'ظلم' kökünden gelen bu kelimenin lügat manası: nûrun yok olması (karanlık)tır. Arapça mütehasısları zulüm terimini; 'bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koymak, gerek eksiltmek, gerek çoğaltmak ve gerekse zaman ve yer bakımından saptırmak' olarak tarif etmişlerdir.⁸⁹⁸

İslâmî ıstılahta: "Bir eşyayı veya hadiseyi, şer'i hükmünden başka bir şekilde değerlendirmeye zulüm denir." şeklinde tarif edilmiştir. Yaygın olan tarif budur. Bu anlamda Resul-i Ekrem (sav)'in: "*Zulüm üç türdür. Bir zulüm vardır ki, Allah onu affetmez. Bir zulüm vardır ki, Allah onu affeder. Bir zulüm vardır ki, Allah onun mutlaka hesabını sorar. Allah'û Teâlâ (cc)'nin affetmediği zulüm şirk'tir. Çünkü Allah "Şirk büyük bir zulümdür" (Lokman, 31/13) buyurmuştur. Allah'û Teâlâ (cc)'nin affedeceği zulüm; kulların kendi nefislerine karşı işlediği zulümdür. Rableri ile kendi aralarındaki işlerde (emre itaat ve nehiyden kaçınmak noktasında) yaptıkları hatalardır. Allah'ın hiç bırakmayıp, mutlaka hesabını soracağı zulüm ise, kulların birbirlerine karşı hayâsızlıklarıdır. Allah bunların hesabını sorar ve zalimleri cezalandırır."* buyurduğu bilinmektedir.⁸⁹⁹

Dilimizde her hususta haksızlık etmek olarak ifade edilen zulüm⁹⁰⁰ 'haddine tecavüz ederek bir şeyi bulunması lazım gelen yere değil de başka bir yere koymak' anlamında kullanılmaktadır.

Kur'ân'da bu kavram insanlar arasındaki olumsuz ilişkiyi ifade etmekle birlikte çoğunlukla Allah'a karşı görevlerde inkâr ve isyan olan söz, fiil ve davranışları kapsamaktadır. Bu kavram Yüce Kitabımızda 58 sure 266 ayet-i kerime olmak üzere 289 defa⁹⁰¹ geçmiş ve şirk,⁹⁰² küfür,⁹⁰³ nifak,⁹⁰⁴ günah,⁹⁰⁵ insanlara yapılan haksız

⁸⁹⁵ Töybe, 9/67.

⁸⁹⁶ Casiye, 45/34.

⁸⁹⁷ En'am, 6/44.

⁸⁹⁸ el-İsfahanî, s. 470.

⁸⁹⁹ İbn-i Kesir, I/508.

⁹⁰⁰ Veli Ulutürk, *Kur'âna Göre Zulüm Kavramı*, İstişâre Yayınları, Kayseri 1993, s.10.

⁹⁰¹ Abdülbaki, s. 434-438.

⁹⁰² En'am, 6/82.

⁹⁰³ Bakara, 2/254.

⁹⁰⁴ Nisâ, 4/64.

muamele,⁹⁰⁶ noksan yapmak,⁹⁰⁷ azap ve işkence,⁹⁰⁸ insan öldürmek,⁹⁰⁹ hırsızlık,⁹¹⁰ zarar vermek,⁹¹¹ haksızlık etmek,⁹¹² nefse zarar vermek,⁹¹³ insanlara eziyet etmek,⁹¹⁴ vb. ilâhî iradeye ters düşen her türlü inanç, söz, fiil ve davranışlar anlamında kullanılmıştır.

Yine Kur'an'da mu'ted formuyla kullanılan a'ted ile bağı ve cebr kelimeleri de zulmü ifade etmektedirler. Zulmü ifade eden bir başka kelime olan ve genellikle cebbar-anid, mütekebbir-cebbar, cebbar-a'sî, cebbar-şakî şeklinde kullanımına rastladığımız 'cebbar' ise, 'layık olmadığı halde göz diktiği yüksek bir makam iddiasıyla noksanlıklarını kapatan insanlara verilen bir nitelik olmakla birlikte genellikle, zorbalık' anlamında karşımıza çıkar.⁹¹⁵ Bu nedenle halk üzerindeki mutlak sultaları ve hâkimiyetleri yüzünden sultanlar cebbar olarak anılırlar. Kur'ân'da da bu kavram, Hz. Hud'un Âd kavmine hitabında olduğu gibi, zulüm anlamında kullanılmıştır. *"Yakaladığınız zaman cebbarlar, zorbalar gibi mi yakalarsınız?" (Şuara, 26/130)*

Kur'ân' da iki yerde⁹¹⁶ zulüm kavramı küfür ve cehl kavramlarıyla birlikte ism-i fâilin mübalâğa kipinde kullanılmış; bu anlamıyla da özellikle insanın cehalet ve nankörlüğü vurgulanmıştır. Cehaletin, emanet olarak isimlendirilen kulluk görevini ifade eden ayette, nankörlüğün de, Allah'ın verdiği nimetlerin çokluğunu ifade eden ayette kullanılması, insanoğlunun özellikle kulluk ve nimete karşı şükür görevini yerine getirme hususunda ihmalkâr olduğunu göstermektedir.⁹¹⁷

Kur'ân özellikle, insan hayatında oluşturduğu tevhid gerçeğini parçalayan sebebi bu kavram ile ifade etmektedir: *"İnsanlar aslında tek bir ümmet millet idi. Sırf aralarındaki bağıyden ötürü kıskançlıktan ötürü kendilerine kitap verilenler anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Allah iman edenlere, haktan kendisinde ihtilafa düştikleri şeyleri izniyle gösterdi. Şüphesiz ki Allah, dilediğine doğru yolu gösterir."* (Bakara, 2/213)

⁹⁰⁵ Bakara, 2/231.

⁹⁰⁶ Nisâ, 4/10.

⁹⁰⁷ Kehf, 18/33.

⁹⁰⁸ Nûh, 16/41.

⁹⁰⁹ Bakara, 2/35.

⁹¹⁰ Mâide, 5/39.

⁹¹¹ Şûrâ, 42/40-42.

⁹¹² Âl-i İmrân, 3/182.

⁹¹³ Bakara, 2/57.

⁹¹⁴ Şûrâ, 42/41.

⁹¹⁵ İsfahanî, s. 85-87.

⁹¹⁶ İbrahim, 14/34; Ahzab 33/72.

⁹¹⁷ Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 36-37.

Zulüm kavramı Kur'ân'da tamamen olumsuz anlam ifade etmektedir. Çünkü en büyüğünden en küçüğüne kadar her türlü günah, isyan ve itaatsizlik zulümdür. Allah'a ortaklar koşmak, ayetleri yalanlamak, içki, kumar, zina, hırsızlık... zulüm olduğu gibi, namaz kılmamak, mazeretsiz oruç tutmamak gibi ibadetleri terk etmek, hatta işlenen günahlara tövbe etmemek⁹¹⁸ dahi zulümdür.

Kuran-ı Kerim'in bazı ayetlerinde genel anlamda zulüm ve zalimlik, medeniyetlerin yok oluşunun asıl faktörü, bir kavmin asıl çöküş ve helak olma sebebi olarak nitelendirilir. *"İşte ülkeler ve onların halkları, zulme saptıkları zaman onları yıkıma uğrattık ve yıkımları içinde bir buluşma zamanı tespit ettik."* (Kehf, 18/59) Açık bir şekilde görülmektedir ki zulme bulaşmak, zalim olma vasfını kazanmak insanların yıkıma ve helaka uğratılmaları için yeterli sebep olmaktadır.

Bazı ayetlerde de önceki insan kuşaklarının, yaptıkları zulüm ve tecavülden dolayı yok edildiklerini vurgulayıp gelecek nesillere uyarıda bulunmakta, zulümden sakınmalarını istemektedir; *"And olsun, sizden önceki kuşakları, peygamberleri kendilerine apaçık belgeler getirdiği halde, zulme saptıkları ve iman etmeyecek oldukları için yıkıma uğrattık. İşte biz, suçlu-günahkâr olan bir topluluğu böyle cezalandırırız."* (Yunus, 10/13)

Bir başka ayet grubu ise kendilerine zulümden, eğlence düşkünlü olan, taşkınlık yapan, dünya nimet ve lezzetlerini kullanmada aşırılık yapan kimselerin aniden ilahi azapla karşılaşp, hiç bir sığınak bulamadıklarını kaydediyor; *"Biz, zulmetmekte iken ülkelerden nicesini kırıp geçirdik ve bunun ardından bir başka kavmi meydana getirdik. Bizim zorlu azabımızı hissettikleri zaman, oradan büyük bir hızla uzaklaşıp kaçıyorlardı. Uzaklaşıp kaçmayın, içinde şumarıp refaha ve yurtlarınıza dönün; çünkü sorguya çekileceksiniz. Yazıklar bize dediler, gerçekten biz, zalimmişiz."* (Enbiya, 21/11-14)

Zulüm kavramının içerdiği bu olumsuzluklar sebebiyledir ki İslam müntesiplerinin zulümden uzak durmalarını istemektedir. *"İmana ermiş olan ve zulüm işleyerek imanlarını karartmayanlar, işte onlardır güven içinde olacak olanlar, çünkü doğru yolu bulanlar onlardır!" dedi.* (En'am, 6/82) Her nefis zulümden uzak durmak zorundadır. Çünkü zulme bulaşmış her benlik/nefis yeryüzündekilerin tamamına sahip

⁹¹⁸ Hucûrât, 49/11.

olsa ve kurtulmak için tümünü fidye verse kurtuluş imkânı bulamayacak, azabı görünce pişmanlığı içinde duyacaktır.⁹¹⁹

Zulüm fiilini işleyerek zalim olan kimseler Allah'ın muhabbetinden uzak kalmakta hatta açık bir şekilde Allah tarafından sevilmedikleri⁹²⁰ ifade edilmektedir. Bu ise Allah katında zulme bulaşmış bir nefsin ne kadar olumsuz bir özellik kazandığının anlaşılması açısından yeterli bir delildir.

3.1.26.3. Yakıtı İnsanlar ve Taşlar Olan Ateş

Aklı başında olan hiçbir insan ateşe girmek istemez. Bu hakikati en iyi bilen Yaratıcı, yaratmış olduğu insanı bu tehlikeye karşı uarmakta ve gerekli tedbiri almasını istemektedir. *“Siz ey imana ermiş olanlar! Yakıtı insanlar ve taşlar olan öteki dünyanın ateşinden kendinizi ve size yakın olanları koruyun! Onun başında gözetici olarak bulunanlar, emrettiği hiçbir şeyde Allah'a karşı gelmeyen, ama daima kendilerinden isteneni yapan kararlı ve azimli meleklerdir.”* (Tahrim, 66/6)

Bu tehlikeyle karşı karşıya kalacak olanlar Allah'ın ayetlerini yalanlayıp O'na iftira atanlardır.⁹²¹ Her kişi başta kendini sonra da ailesini bu tehlikeden korumakla yükümlüdür. Aksi takdirde onu bu sıkıntıdan koruyabilecek hiçbir güç yoktur.

3.2. KİŞİLİK ÖRNEKLERİ

3.2.1. Örnek Kişilikler

Kişilik eğitiminin en önemli gayelerinden birisi örnek bir kişilik meydana getirmektir. Biz buna mü'min kişilikte diyebiliriz. Bu kişiliğin nasıl oluşturulacağını ve bu kişiliğin kimleri örnek alması gerektiğini araştırmakta fayda vardır.

3.2.1.1. İnsani Kişilik + Vahiy = Örnek Kişilik

İnsanı en güzel bir biçimde yaratan ve onu en iyi tanıyan Yüce Yaratıcı kimi zaman belirli bir kavme kimi zaman da tüm insanlığa elçiler göndermiştir. Bu elçilerini insanlar arasından özenle seçip onların ahlakça ve insani özellikler bakımından üstün bir şekilde yetişmelerini de sağlamıştır. Daha sonra da bu elçilerinin güzel yaratılış özelliklerini vahiyle şekillendirerek bizlere örnek kişilikler sunmuştur. Her insan kişiliğini iç ve dış tehlikelerden koruduktan sonra vahiyle desteklediğinde örnek bir

⁹¹⁹ Yunus, 10/54.

⁹²⁰ Âl-i İmran, 3/57,140.

⁹²¹ Bakara, 2/24.

insani kişilik sahibi olabileceğini söyleyebiliriz. Bu nedenle önce ‘insan’ olmanın önemini her geçen gün daha iyi kavradığımız çağımızda, bütün peygamberlerin önce insan sonra peygamber olduğu gerçeğine bir kere daha eğilmek gerekir. Eğer İslam’ı ve İslam Peygamberini belli zaman ve kültürün sınırlarına mahkûm etmek istemiyorsak, artık O'nun öğretisindeki çağlar üstü evrensel nükteyi anlamak zorundayız. Zira iyi bir Müslüman olabilmek için hiç şüphesiz önce iyi bir insan olmak şarttır. İyi insan olmak için ise bir modele ihtiyaç vardır.⁹²²

Demek ki örnek bir kişiliğin ön şartı insani bir kişiliktir. Beşer olmaktan kurtulmuş, insan olabilmeye erdemine ulaşmış olmaktır. Yüce Allah’ın insanlığa model bir kişilik örneği olarak sunduğu peygamberlerin tümü peygamber olmadan önce kendi toplumlarının güvenini kazanan ve kişilikleriyle toplumda kabul gören kişilerdi. Kur’an-ı Kerim de buna dikkat çekmekte ve bu kişilerin kişiliklerine yapılabilecek bütün itirazları ortadan kaldırmaktadır.

Hz. Salih bu hususa en güzel örneklerden biri; “*Dediler: 'Ey Salih! Bundan önce sen bizim içimizde ümit beslenir bir zat idin. Şimdi bizim babalarımızın taptıklarına ibadet etmemizi mi engelliyorsun? Biz, doğrusunu istersen davet ettiğin şeyden çok kuşku verici bir şüphe içindeyiz (Hud, 11/62)*

Diğer bir insani kişilik örneği ise Hz. Musa; “*Firavun dedi ki: Biz seni çocukken yanımıza alarak büyütmedik mi? Ömrünün birçok yılını aramızda geçirmedin mi? Ama sonunda yapacağını yaptın ve nankör biri olduğunu gösterdin! Musa: "Evet, o fiili daha ne yaptığımı bilmez biriyken işledim" dedi. "Ve sizin yanınızdan kaçtım, çünkü sizden korkuyordum. Ama daha sonra bana Rabbim doğruyla eğri arasında hüküm verebilme yeteneği bahşetti ve beni elçilerinden biri yaptı. Ve o başıma kaktığın iyiliğe gelince, bu İsrailoğulları'nı köleleştirmenin bir sonucu değil miydi?" (Şuara, 26/18–21)* yani firavun demek istemektedir ki sen iyi bir insandın, içimizde büyüdün bu vahiy işini nereden çıkardın? Bizden bir takım taleplerde bulunuyorsun.

Kur’an’ın oluşturmak istediği mü’min kişilik Allah’ın göndermiş olduğu peygamberleri kendine örnek alır. Kendine örnek alacağı peygamberlerin sahip olduğu özellikler aynı zamanda mü’min insanın sahip olması gereken özelliklerdir. Bu özellikleri Peygamberler bağlamında şu şekilde ifade etmek mümkün olur.

⁹²² Ayşe Hümeysra Aslantürk, “*Hz. Peygamber’in Şahsiyetinin ve Davranışlarının Kur’ân’a Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi*”, SDÜİFD. http://akademik.semazen.net/author_article_detail.php?id=1219

Allah'ın koyduğu sınırlar hata sonucu ihlal edilirse, Hz. Âdem gibi hatayı savunmamak, hatada ırar etmemek ve hemen tövbe etmek.

Davet edilen şeye insanlar inanmıyor, gece-gündüz, gizli-açık, bireysel-topluca anlatılmasına rağmen alaya alınır ve bir gün karada gemi yapmak zorunda kalınırsa Hz. Nuh gibi yüzlerce yıl sürse de sabırla mücadeleye devam etmek.

Allah'ın vahyine karşılık sahip oldukları mal mülke güvenerek büyülenen ve servetlerin kendilerini kurtaracağını zannedenlere karşı Hz. Hud gibi 'Ben ecrimi Allah'tan bekliyorum' demek ve yola devam etmek.

Kişisel ya da kamu haklarına saygı göstermeyen insanlara karşı Hz. Salih gibi taviz vermeden işine devam etmek ve çetelerin ve güç sahiplerinin karşısında yılmamak.

İnsanlar ahlaksızlıkta sınır tanımaz hale gelmişse hatta çirkef işler hane halkına kadar uzanmışsa Hz. Lût gibi olup Allah'ın sınırlarına uymayıp hadleri çiğneyenlerden yüz çevirmek.

En yakın akrabalar dâhil dünya şirk batağına dalar, zalim Nemrutlar halka zulüm ederlerse Hz. İbrahim gibi eline balta almak ve o cansız cisimleri, ateşe atılma pahasına birer birer yere devirmek. Yaşanılan yurttan hicret etmek, hicret edilen yerde çoluk çocuğunu ıssız bir çölde bırakmak ve bir gün ciğer pare kurban edilmek durumunda kalınırsa yine Hz. İbrahim gibi Hakk'a tevekkül, itimat etmek ve fedakârlık yapmak.

Allah'ın emri ve rızası gereği canı feda etmek, boynu bıçağın altına uzatmak gerekirse Hz. İsmail gibi "Babacığım sana emredileni yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın" demek.

İmkânların kıt ve şartların zor olduğu durumlarda Hz. İshak gibi olup imanın en büyük imkân olduğunu bilmek.

Sevilenleri kaybetme imtihanıyla karşı karşıya kalınırsa, yani Yusuf yitirilirse ve bunun acısı göz bebeklerine kadar uzansa dahi Hz. Yakub gibi güzelce sabretmek, Allah'a olan teslimiyet ve ümidi kesmemek.

Çevredeki insanlar ve akrabaların kıskançlıkları ve art niyetleri cana kast edecek dereceye gelse, bu yüzden kuyulara atılıp köle durumuna düşülse, olmadık iftiralara maruz kalınsa da Hz. Yusuf gibi yola devam etmek, geniş ve bağışlamayla dolu bir yüreğe sahip olmak.

Ölçü ve tartıda hile yapan, kul hakkına dikkat etmeyen insanlarla karşılaştığı zaman, Hz. Şuayb gibi onlara en güzel sözlerle öğüt vermek ve kul hakkının ne kadar önemli olduğunu onlara en gür seda ile haykırmak

Gidilen yolda, yürütülen bir davada yardımcılık görevi düşecek olursa Hz. Harun gibi büyük kardeş oluşuna aldırmadan “neden küçük kardeşim seçildi de, ben seçilmedim?” dememek.

Yaşanılan zaman diliminde Zalim Firavunların zulmü anaların rahimlerine kadar ulaşırsa, analar yavrularını kucaklarına alamadan nehirlere atmak durumunda kalırlarsa ve yaşanılan saraylara zulmü zalimin yüzüne haykırmak göreviyle dönülmek ve sihirbazlarla yarışmak durumunda kalınırsa, Hz. Musa gibi Allah’a güvenmek ve eldeki asayı yere atmak.

Bulunulan mekânda adaleti icra konumunda olunursa Hz. Davut gibi gerçek adaletin gerektirdiği şekilde hükmetmek. Unutulmamalıdır ki adalet; İlahi vahyin en büyük şiarı ve gerçekleştirmesini arzuladığı en büyük amacıdır.⁹²³

Dünyanın hazineleri ve bütün imkânları hükümlerle birlikte sunulacak olursa, Hz. Süleyman gibi Malikü’l-Mülk’ün kim olduğunu asla unutmamak, tevazu ve şükür ile kalbî tavrını muhafaza etmek Rabbe kullukta yücelmek ve “dünyanın tamamına sahip olsan da, hiçbir şeyin sana sahip olmasına izin vermemek.”

Sıkıntı ve acılarla sınanma ve eldeki imkânları tek tek kaybetme durumunda kalınırsa Hz. Eyyûb gibi sabretmek. Çünkü sabretmek, hak etmektir. Sabretmek, direnmektir. Sabretmek, başarının anahtarıdır.⁹²⁴

Yüklenilen yükün ağır olduğu düşünülür ve Hz. Yunus’un yaptığı gibi yarı yolda bırakmak durumunda kalınırsa Hz. Yunus gibi olmamak. O’nun yaptığı gibi görev terk edilir de gemilere binilip gidilir ve denizin ortasında bir balığa yem olunur da çaresiz kalınırsa, işte o zaman Yunus gibi olmak ve “Ya Rabbi! Senden başka ilah yoktur. Seni her şeyden tenzih ederim. Ben haksızlık edenlerden oldum” diye, arşın saçaklarına tutunmak.

⁹²³ Mehmet Emin Yıldırım, *Kur’an’ın Model Şahsiyetleri Peygamberler, Kur’ani Hayat Dergisi, 4. sayı 2010.*
<http://kuranihayat.com/content/kurSahsiyetleri-peygamberler-muhammed-emin-yildirim>

⁹²⁴ Yıldırım, M. Emin, agm.

Hayatta Meryem gibi çiçeklere bahçıvanlık yapmak durumunda kalırsa ve buna rağmen çocuk sahibi olamamanın ateşiyle yanılırsa ve üstlenilen tebliğ görevi yüzünden testerelerle doğranmak durumunda kanılırsa, Hz. Zekeriya gibi sabır, mücadele ve teslimiyet dengesini ikame etmek ve her durumda sabitkadem olmak.⁹²⁵

İlahi Kitap, yaşanılan topluma okunmak durumunda kalınır ve bu durum ucu ölüme gidecek bir boyuta varırsa, Hz. Yahya gibi “Kitaba sımsıkı sarılmak!” ve “Kitaba uyulmadığı takdirde ihtilafa düşüleceğini, parçalanılacağını ve ümitsizliğe düşüleceğini” unutmamak.

Evlatları ve birlikte olunanları eğitip tavsiyelerde bulunmak durumunda kalırsa, Hz. Lokman gibi onlara “Allah’tan başkasını ilah kabul etmemeleri gerektiğini, nankörlük etmeyip, şükretmelerini, anne ve babalarına iyilikle muamelede bulunmalarını, bilgi sahibi olmadıkları konuda konuşmamalarını, Allah’ın hardal tanesi kadar iyilik olsa bile onu asla zayi etmeyeceğini” ve daha nice güzellikleri tavsiye etmek.

Hakikati ve sevgiyi yayma yoluna tek başına düşülürde “Allah’a giden yolda kim bana yardımcı olacak?” denilecek olursa, Hz. İsa gibi Risâlet davasının yoluna revan olunursa, İsa’dan daha fazla, belki binlerle ifade edilecek Havari/Sahabî nasip edileceğini bilmek. Eğer bir gün, İsa gibi ihanetlere uğranılırsa; “bittim” denilen yerde, Allah “yettim” diyecek ve hiç umulmayan makamlara alınıp, yükseltileceğine inanmak.

Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı gibi insan kimliğimizin üzerine peygamberlerin sahip oldukları özellikleri de kattığımız takdirde mükemmel bir kişiliğe sahip olabiliriz. İslam, kişilik sahibi bir insan olabilmenin şartı olarak mevcut insani kişiliğimiz üzerine vahiyle şekillenen bir hayat yaşamamızı öngörür.

Bu alanda tüm insanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.)’in örnek oluşunu ayrı bir başlık altında ele almanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

3.2.1.2. Model Şahsiyet Hz. Muhammed

Her insan için fitrî bir ihtiyaç olan karakter eğitimini diğer eğitim ve öğretim faaliyetlerinden ayıran en önemli özelliği onun bir model yani örnek bir şahsiyet veya şahsiyetler olmadan gerçekleşmeyeceğidir. Çünkü karakter eğitimi hayatın kültürel

⁹²⁵ Yıldırım, M. Emin, agm.

normları içinde, hayatı bütün boyutlarıyla yaşayarak devam eden bir süreç içinde gerçekleşir. Bu da kişiyi, hayatı psikolojik, sosyal; fizikî, fizik ötesi, kısacası bütün boyutlarıyla yaşayan bir insanı; görmek, işitmek, dokunmak, sezmek duyularıyla bir bütün olarak anlayabilmeye muhtaç kılar. Bu yüzden yaşanmış ahlâkî davranış örnekleri ve hem de yaşayan bir model olmadan bir karakterin tam manasıyla eğitilmesi mümkün değildir.⁹²⁶

Ali Şeriati, diyor ki: “Allah, peygamberlik için daima hiç etkilenmemiş, kirlenmemiş temiz ruhları seçiyor. Eğer o zaman peygamber Romalılardan veya İranlılardan seçilseydi, Roma ve İran'ın mevcut dinî ve felsefî fikirleri vahyin filizlenmesine yol vermeyecekti. Eğer entelektüel Araplardan seçilseydi, yine hem bulaşık olurdu, hem “Bu adam bilgilidir, kendi bilgisinden üretiyor, bize sunuyor” diyeceklerdi.⁹²⁷ *'Bütün peygamberler çobanlık yapmışlardır'*⁹²⁸ hadisi de bu hakikate dikkat çekmektedir.

Şeriati devamla diyor ki, yeni bir medeniyet kuracak insanın eski medeniyete göre yetişmemesi gerekir. Anne, baba, okul, şehir (toplum) ve kültürden oluşan beş eğitim faktörünün onu eğitmemesi gerekir. Bundan dolayı Muhammed (s.a.v.), hiçbir medeniyetin eğitiminden geçmemiştir. Kendi kendine büyüyen çöl bitkileri gibi hiçbir bahçıvanın yetiştirmediği bir halkın içinden seçilmiştir. Kader, geleceği inşa etme görevini teslim edeceği kimseden, daha gözlerini dünyaya açmadan önce, himayesi onun devrimci ve yenilikçi dehasını miras kalan donuk gelenekler çerçevesinde kurutmasın, fırtınalı ve hareketli düşüncesi, yönlendirmeye maslahatçı aklın kalıbında yavaşlamasın ve cemaat rengine bürünmesin diye babasını aldı.⁹²⁹

İşte insanların şüpheleneceği bütün kapılar kapalı olduğu içindir ki, müşrikler Hz. Peygamber'e ancak, delidir, sihirbazdır, diyebilmişlerdir. Kur'an O'nun diliyle: “*Ben sizin içinizde uzun yıllar, bir ömür boyu yaşadım*” (Yunus, 10/16) demektedir. Deli ve sihirbaz olmadığını gösterip, vahiy hakikatini kabul etmeyen o müşrikleri susturmaktadır. Çünkü onlar O'na ‘Muhammed’ül Emin’ diyorlardı.⁹³⁰

⁹²⁶ Faruk Kanger, “*Hız. Muhammed Ahlakını Referans Alan Bir Karakter Eğitimi Modeli*” Doktora Tezi, Marmara Üni. İstanbul 2007, s. 20–21.

⁹²⁷ Ali Şeriati, *İslam Nedir? Muhammed Kimdir?* (çev. Murat Demirkol), Fecr Yay. Ankara 2009, s. 458.

⁹²⁸ Buhari, İcare 2; Muvatta, 18 (2, 971); İbnu Mace, Ticarat 5.

⁹²⁹ Şeriati, *İslam Nedir? Muhammed Kimdir?*, s.458-459.

⁹³⁰ Bahaeddin Sağlam, *Kur'an'ın Evrenselliği*, Tebliğ Yayınları, İstanbul 1997, s. 233–237.

Nitekim Kur'an da, “Allah, peygamberliğini nereye bırakacağını çok daha iyi biliyor” (En’am, 6/124) demektedir. Yani demek oluyor ki, peygamber olarak seçilip insanlar için rehber kılınan Hz. Muhammed (s.a.v.) aynı zamanda tüm iman eden kimseler için de en güzel örnektir. Çünkü onun da örnek aldığı kimseler Allah’ın seçkin kulları olan peygamberlerdir. “İbrahim’de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir misal vardır, onlar kavimlerine demişlerdi ki: “Biz sizden ve sizin Allah’tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir...” (Mümtehine, 60/4)

Beni Rabbim eğitti diyen, Rabbi tarafından “sen yüce bir ahlak üzeresin.” diye methedilen ve eşi Hz. Ayşe tarafından ahlakı için ‘Kur’an ahlakı’ denilen, Resülullah (s.a.v.) iman edenler için ‘üsve-i hasene’dir yani en güzel örnektir. “Yemin olsun, Allah resulünde sizin için, Allah’ı ve âhiret gününü arzu edenlerle Allah’ı çok ananlara güzel bir örnek vardır.” (Ahzab, 33/21)

Peygamber (s.a.v.)’in hayatına baktığımızda, onun örnekliliğini hayatın her alanında görebiliyoruz. O dini liderliği ile örnektir. Devlet reisi olarak örnektir. İbadetleri yapmada ve Allah’a kullukta örnektir. Nimetlere şükürü ve tevazuu ile örnektir. Zor zamanlar ve mekânlardaki sabır ve teslimiyeti ile örnektir. Cömertliği ve istiğnası ile örnektir. Aile efradına şefkati, güzel muamelesi ve dostlarına karşı vefası ile örnektir. Zayıflara, kimsesizlere, kölelere merhameti ile örnektir. Affı ve müsamahası, hoşgörüsü ve adaleti ile örnektir.

Muhakkak ki üstün şahsiyet olmanın en belirgin ve temel göstergesi doğruluktur. Dürüst olan iffetli, iffetli olan muttaki, muttaki olan mümin olabildiğine göre; O’nun, “Mümin yalan söylemez”⁹³¹, derken yalansız olması kaçınılmazdı. O’nun risâletini ve tebliğini kabul etmemekte direnen Kureyş müşrikleri bile Hz. Muhammed’in doğruluğundan şüpheye düşmediler. Nitekim en azılı düşmanı olan Ebu Cehil’in, ‘Aslında biz seni yalanlamıyoruz. Ancak senin getirdiğin şeyi yalanlıyoruz’⁹³² demesi üzerine; “Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlar” (En’âm, 6/33) ayeti inmiştir.⁹³³

⁹³¹ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Kelâm, 19.

⁹³² Tirmizî, Tefsîr Sûre 6/1.; Celâleddin Abdurrahman Suyûtî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut, ts., s. 123; Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Suud, 1991, s. 216.

⁹³³ Aslantürk, agm.

Hz. İbrahim'i Hz. Muhammed'e, ona uyanları da Hz. Peygamberin ümmetine örnek gösteren Kur'an, bu ayetlerle Hz. Peygamberin çok temel bir görevine atıfta bulunmaktadır. Bu görev vahyin inşa etmek istediği "model" olma göreviydi. Kur'an Hz. Peygambere model şahsiyet olma görevini, vahyin inişine şahit olan ilk müminlere de model toplum olma görevini yükliyordu.⁹³⁴ "Böylece, sizler insanlara birer şahit ve örnek olabilirsiniz ve Peygamber de size bir şahit ve örnek olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resul'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırt edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir." (Bakara, 2/143)

Allah'a yaklaşma ve rızayı ilâhîye mazhar olabilme yolu da, O'na olan muhabbet ve bağlılıktan geçer. Bu hakikati Cenabı-ı Hak şöyle beyan buyurur: "De ki ey Peygamber: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin; zira Allah çok affedicidir, rahmet kaynağıdır." (Âl-i İmrân, 3/31)

Allah'a iman eden hiçbir kulun ilgisiz ve duyarsız kalamayacağı hakikat işte budur. Ayetin vurguladığı gibi; Hakk'a sevginin yegâne ölçüsü; Allah Resulü'ne tâbi olmaktır, O'na bağlılıktır, O'nun etrafında pervane kesilmektir. Aksi hâlde iman, iman sayılmaz. Bu itibarla hiçbir kul, kendisini, Allah'a başka türlü asla sevdiremez. Kendisini Allah'a sevdiremeyen kulun da, bütün yaptıkları boşunadır.

Tabi ki Allah'ı sevmenin de bir bedeli vardır. Bu bedel, O'na 'tâbi olmak'tır. Sorunun can alıcı noktası, bu tabi olmanın 'kime' olacağıdır. Ayet, Allah'ı sevmenin bedeli olarak 'zatına' değil, 'Elçi'ye tâbi olmayı' göstermiştir. Peki, neden? Ayette geçen 'fettebiunî' sözcüğünün bu bağlamdaki anlamı genel bir 'itaat' değil, 'izleme, peşinden gitme, takip etme'dir. "Allah'ın peşinden gitmek" ya da 'Allah'ı izlemek' mümkün değildir. Çünkü insan ve Allah mahiyet açısından farklı varlıklardır; insan içkin ve sınırlı, Allah aşkın ve mutlaktır. Biri yaratılan, diğeri yaratandır. Böylesine mahiyet farklılığı olan iki varlık arasındaki ilişki, izleyen-izlenen, takip eden-takip edilen ilişkisi olamaz. Yapısı gereği dikey; ilişki türü olan insan-Allah ilişkisi bunu mümkün kılmaz. Bunun mümkün olabilmesi için, izleyenin izlenenle aynı düzlemde olması, aynı dünyayı paylaşması gerekir. Çünkü izlemek 'iz sürmek, izini takip etmek,

⁹³⁴ Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed*, Denge Yayınları, İstanbul 2001, s. 234

izi sıra gitmek'tir. İzi olmayanın izini sürmekten söz edilebilir mi? İz bırakmayanın 'izi sıra gitmek' mümkün mü?

İşte bu nedenle ayette Hz. Peygamber'e, 'Allah'ı seviyorsanız beni izleyin' demesi emredilmektedir. Çünkü o, yolcu olan, yolda yürüyen ve iz bırakan bir insandır. Kendisini izleyecek olanlarla aynı düzlemi paylaşmakta, aynı dünyada yaşamaktadır. O, Allah tarafından kendisine memur edilen Cebrail gibi bir kılavuz, vahiy gibi bir yol haritası sayesinde yolculuğunu güvenli bir biçimde sürdürüp tamamlamıştır. Bize de onun izini, aynı yol haritasıyla sürmek, haritayı onun okuduğu kodlarla okumak tavsiye edilmekte, bunun Allah sevgisinin bir bedeli olduğu ima edilmektedir. Bunun karşılığında, Allah da insanın bedelli sevgisine aynı yöntemle karşılık vereceğini, yani hem sevip hem de sevgisinin bedelini 'Allah'ça' ödeyeceğini vaad etmektedir. Seven ve sevgisinin bedelini 'itaat' biçiminde ödeyen bir insana ödenen bu bedel, Gafur ve Rahim olan Allah'ın 'günahları bağışlaması'dır.⁹³⁵

Bir de Hz. Muhammed(sav)'i sevmek ve örnek almak yanında, O'nun bizi hangi şartlarda seveceği üzerinde de samimi bir şekilde durup düşünmek, aynayı bir kere de kendimize çevirerek o mükemmel şahsiyete ne kadar benzeyebildiğimize korkusuzca bakabilmek gerekir. Düşünmemiz gerekir; O bizimleydi, biz ne kadar Onunlayız. Bazen müşfik bir baba, bazen bir mürebbî, bazen otoriter bir başkan, bazen adil bir eş olarak gördük O'nu. Ya biz, içinde yaşadığımız çağda, zaman ve zemin açısından bu kadar uzakken gerektiğinde O'na Fâtıma'sı gibi kızı, Ali'si gibi evladı, Zeyd'i gibi hizmetkârı, Ebû Bekr'i gibi dostu, Hatice'si gibi kader arkadaşı olabiliyor muyuz?⁹³⁶

Eğer bir kimseyi Rabbimiz yetiştirip korumasına alıp terbiye etmiş ve O'nu hatalardan korumuş ve bize örnek kılmışsa, O'nda noksanlık söz konusu olmaz. Ayrıca bu örnekliliği de, sadece Mekke şirk devleti ve Medine İslâm devletine has kılmamış ve O'nun ölümüyle de O'nun örnekliliğine son vermemişse ki, ayet ve hadislerde bu söz konusu değildir. O halde bütün zaman ve mekânlarda, kıyamete kadar bizim için örnektir.⁹³⁷

Kısacası Hz. Muhammed, sözleri ve davranışlarıyla hem Müslümanlar için hem de tüm insanlık için örnek alınması gereken model bir kişiliktir. Onun söz ve

⁹³⁵ İslamoğlu, *Üç Muhammed*, s. 34-35

⁹³⁶ Aslantürk, agm.

⁹³⁷ Mustafa Sekman, *Rehberi Bire İndirmek*, Vuslat Dergisi, Ekim 2004, sayı 40; <http://www.mutefekkir.com/vuslat>, 08.04.2011

davranışlarını, sadece yaşadığı çağ ile sınırlandırmak hatadır. Günümüzde de onun sevgi, barış ve güzel ahlak içeren mesajlarının ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Mehmet Akif Ersoy mısralarında dünyanın ona duyduğu ihtiyacı dile getirmektedir.

*Dünyâ neye sahipse, O'nun vergisidir hep;
Medyûn O'na cem'iyeti, medyûn O'na ferdi.
Medyûndur o Mâsûm'a bütûn bir beşeriyet...
Yâ Rab, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret!..*

3.2.2. Olumsuz Kişilikler

Kur'an'ı Kerimde üzerinde önemle durulan ve olumsuz bir kimlik olarak tanımlanan bir takım tipler vardır. Bu tipler bize bazen kâfir-inkârcı, bazen münafık-ikiyüzlü, bazen müşrik-ortak koşan, bazen de fasık ve zalim olarak ortaya çıkar.

Küfür, şirk, dalalet, fasıklık ve ikiyüzlülük gibi bireyin hakikate ulaşamamasındaki engelleyiciler zihinsel yetersizliğinden değil, kişinin iradi tavırlarından, tercih ve eğilimlerinden kaynaklanmaktadır. Gerek küfür ve dalalette, gerekse iman ve salih amelde sadece hakikati tasdik edip etmemek hususunda iradi tutum değil, aynı zamanda davranış ve alışkanlıklar da önemli etkenlerdir. Çünkü alışkanlıklar ve tutumlar, bireyin inanç ve ahlakıyla ilgili tercihleri üzerinde belirleyici rol oynar.⁹³⁸ Bu nedenle insan bu olumsuz kişiliklerin oluşmasını sağlayacak eylemlerden uzak durmak zorundadır. Aksi durumda Allah'ın sevmediği bu kişiliklere sahip olur ki bu da onun ebedi mutluluğu kaybetmesine neden olur.

Kur'an bu tiplerin olumsuz bir kişilik olarak anılmalarına neden olan -ki hemen hemen birçoğunun ortak özelliği olan- hususları bize bildirir.

3.2.2.1. İnkârcı/Müşrik Kişilik

İnkâr/küfür sözlükte bir şeyi gizlemek, örtmek ve hakikati çarpıtmak⁹³⁹ anlamlarına gelir. Bunun için kalbindeki iman fitratını ve inanılması gereken hakikatleri örten kişiye kâfir denir. Küfür kelimesi, imanın karşıtı olarak tekzib ve inkâr manalarıyla kullanılmış ve bununla meşhur olmuştur. Küfür basit bir örtme ve yüzeysel

⁹³⁸ Sert, s. 252.

⁹³⁹ İbn Manzûr, V/145; Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınlar, İstanbul 1991. s.165.

bir gizleme değildir. Örtme anında açığa çıkması ve görülmesi istenmeyen şey adeta kaybedilmek, yok edilmek istenmektedir.⁹⁴⁰

İnkâr/küfr kavramı Kur'an'da sık kullanılan bir kavramdır. Kavram incelendiğinde; insan davranışı ya da kişiliği hakkında, hemen her ayette varlığını hissettirmeye yetecek derecede bir etkiye sahip olduğu görülür.⁹⁴¹ “O, inanıp doğru işler yapanları kendi lütfuyla ödüllendirecektir. Şüphesiz Allah, hakikati kabule yanaşmayanları sevmez.” (Rum, 30/45)

İnkârın/küfrün daha özel bir türü de şirktir. Kur'an şirk pisliğine bulaşmış bir zihni, değiştirilmesi ve mücadele edilmesi gerekli bir şey olarak ele almıştır.⁹⁴² Aksi takdirde bu zihniyet, kirlenme ve fesadın yayılması yönünde daima iş başında olacaktır.⁹⁴³ Şirk ile küfür birbirine yakın iki kavramdır. Aralarındaki fark küfrün daha genel, şirkin daha özel olmasıdır. Çünkü şirk sadece Allah'a ortak koşmak ve hâkimiyetine ortak olma sonucu meydana gelir. Küfür ise inkâr ile beraber ilahi sisteme aykırılık ifade eden bir takım hallerin ve beşeri görüşlerin kabulü ile de olur.⁹⁴⁴

Şirk Allah'a inanmakla beraber Allah'tan başkasına da kulluk etmektir. Ama küfür ondan daha umumidir.⁹⁴⁵ Müşrik tabiri çok ilahçılığı kabul eden "politeist"lere şamil olduğu gibi "Ben sizin Yüce Rabb'inizim" ve "Sizin benden başka ilahınız yoktur." diyen Firavun gibileri, bunları tasdik edenleri ve Allah'tan başka herhangi bir şeye mabudluk payesi verenlerin hepsini kapsar.⁹⁴⁶ “İnsanlar içinde öyleleri vardır ki, Allah dışında bazılarını Allah'a eş tutarlar da onları Allah'ı sevmiş gibi severler. İman sahipleri ise Allah'a sevgide çok kararlı ve taşkındırlar. Zulme saplananlar, azabı gördüklerinde tüm kuvvetin Allah'ta bulunduğunu, Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu fark edeceklerini anlayabilseler!” (Bakara, 2/165)

Şirkin, ahlak ve kişiliklerde oluşturduğu yanlış ve kusurların giderilmesi, gücünü imandan alan bir ahlak ve kişiliğin oluşturulmasına bağlıdır.⁹⁴⁷

⁹⁴⁰ Mehmet Yolcu, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul 2004, s. 39–40.

⁹⁴¹ İzutsu, s. 165.

⁹⁴² Tövbe, 9/28.

⁹⁴³ Sert, s. 253.

⁹⁴⁴ Ekrem Sağıroğlu, *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, Pınar Yayınları, İstanbul 1993, s. 19.

⁹⁴⁵ Mansur Ali Nasif, et-Tac, I/140.

⁹⁴⁶ Yazır, IX, 214.

⁹⁴⁷ Celalettin Vatandaş, *Nida dergisi*, Aralık 2008, sayı 132, s.15.

Müşriklerin özellikleri Kur'an'da şu şekillerde zikredilir; Zanna tabi olurlar,⁹⁴⁸ Allah'a verdikleri ahdi bozarlar,⁹⁴⁹ insanların dünyaya en tutkunu durlar,⁹⁵⁰ putları şefaatchi kabul ederler,⁹⁵¹ Allah'a çocuk isnad ederler,⁹⁵² atalarının yolunda gitmekte ısrar ederler,⁹⁵³ 'necistirler',⁹⁵⁴ Allah tarafından bağışlanmayacaklardır.⁹⁵⁵

Kur'an, inkârcıların sahip olduğu özellikleri de çeşitli ayetlerde; "dini parçalarlar,⁹⁵⁶ kalpleri Hakk'a kapalıdır,⁹⁵⁷ Allah hakkında mücadele ederler,⁹⁵⁸ boş söze müşteridirler,⁹⁵⁹ saldırgan olurlar,⁹⁶⁰ Hakk'a karşıdırlar⁹⁶¹ şeytan dostlarıdırlar⁹⁶² ilahları hevalarıdır,⁹⁶³ kötü amel sahibidirler,⁹⁶⁴ öğüt verenleri sevmezler ve alaycıdırlar,⁹⁶⁵ kibirlidirler,⁹⁶⁶ dünyaya aşırı bağlıdırlar,⁹⁶⁷ Allah'ın yolundan engellerler,⁹⁶⁸ zalimdirler,⁹⁶⁹ ölüm ötesini görmezler ve tekrar dirilmeyi inkâr ederler,⁹⁷⁰ amelleri batıldır,⁹⁷¹" şeklinde sıralar.

3.2.2.2. Münafık / Müfsid Kişilik

Nifak, "Ne-fe-ka" fiil kökünden gelir. Bu fiilin çeşitli anlamları vardır. Fiilin asıl anlamı 'Geçmek, tükenmek'tir. Yine aynı kökten türeyen 'nefak' kelimesi "işlek yol, yer altında bir ucundan girilip, öbür ucundan çıkılan yol" demektir.⁹⁷² Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse haydi yerin içine (inebileceğin) bir delik ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin!" (En'am 6/35)*

⁹⁴⁸ Yunus, 10/36.

⁹⁴⁹ En'am, 6/22-24.

⁹⁵⁰ Bakara, 2/96.

⁹⁵¹ Yunus, 10/8.

⁹⁵² En'am, 6/100.

⁹⁵³ Bakara, 2/170.

⁹⁵⁴ Tövbe, 9/28.

⁹⁵⁵ Nisa, 4/48.

⁹⁵⁶ En'am, 6/159.

⁹⁵⁷ İsrâ, 17/46.

⁹⁵⁸ Lokman, 31/20.

⁹⁵⁹ Lokman, 31/6.

⁹⁶⁰ Hac, 22/70.

⁹⁶¹ En'am, 6/4-5

⁹⁶² A'raf, 7/27.

⁹⁶³ Rum, 30/29.

⁹⁶⁴ Mü'minun, 23/63.

⁹⁶⁵ A'raf, 7/79.

⁹⁶⁶ Zümer, 39/59-60.

⁹⁶⁷ Nahl, 16/107.

⁹⁶⁸ A'raf, 7/45.

⁹⁶⁹ En'am 6/21.

⁹⁷⁰ Ra'd, 13/5.

⁹⁷¹ A'raf, 7/147.

⁹⁷² Rağıb, s. 502.

Nifak ve münafık kavramlarının bu kelimeyle (nefak) çok ince ve anlamlı bir bağlantısı vardır. Nifak yolun bir kapısından girip diğer kapısından çıkmak demektir. Yalnız bu giriş ve çıkış herkesin göreceği bir giriş-çıkış olmayıp gizli bir giriş çıkıştır.⁹⁷³ Başka bir ifadeyle nifak, insanın iman belirtileri gösterip şerrin kaynağı olan küfür içinde yaşamasıdır. Buna göre, münafık, mü'min görünüp küfrünü gizleyen, diliyle müslümanlık iddia edip, onun kanunları ve gerekleriyle amel etmeyen, islamın ferdi ve toplumsal kayıtlarıyla kayıtlanmayan, onun hükümleri altına girmeyendir.⁹⁷⁴

Münafıklar, zahiren müslüman görünseler de özleri kâfirdir. Çünkü dilleriyle söyledikleri şeyi kalpleri onaylamamıştır. Kur'an da münafıkların kâfir olduklarını vurgular; *"Hiç özür dilemeyin, siz inandıktan sonra küfrettiniz."* (Tevbe 9/66)⁹⁷⁵

Münafıklık itikadi ve ameli olmak üzere iki türdür; İtikadi nifak, tam anlamıyla küfür hükmündedir. Gerçek anlamda bir küfür çeşididir. Uhrevi sonuç itibariyle kâfirle münafığın arasında bir fark yoktur. Farklılık ancak dünyadaki bazı hükümler ve uygulamalar bakımındandır.⁹⁷⁶ Ameli nifak ise, durumuna ve derecesine göre çoğunlukla günah ve fısık hükmünde olur, şirk ifade ettiği durumlarda vardır.

Nifak, küfrün en zararlı çeşididir. Çünkü münafıkların toplum içerisindeki yerleri ve konumları sabit olmayıp küfür ile iman arasında dolaşıp yalpalarlar. Bunların şerrinden korunmanın en güzel yolu vasıflarını Kur'an'ın gösterdiği şekilde bilmektir. *"Ve öyle kimseler var ki, gerçekte inanmadıkları halde "Biz Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıyoruz" derler. Aslında onlar, Allah'ı ve iman etmiş olanları kandırmak isterler. Hâlbuki kendilerinden başka kimseyi kandıramazlar ve bunu da fark etmezler."* (Bakara, 2/8-9) *"İnsanlar içinden öylesi vardır ki, "Allah'a inandık" der fakat Allah uğrunda bir eziyete uğratılınca, insanlardan gelen fitneyi Allah'ın azabı gibi tutar. Ve eğer Rabbinden bir yardım gelirse kesinlikle şöyle diyeceklerdir: "Biz sizinle beraberdik." Allah, âlemlerin göğüslerindeki en iyi şekilde bilmiyor mu? Allah iman edenleri elbette bilecektir. Ve münafık olanları da elbette bilecektir."* (Ankebut, 29/10-11)

Münafıklar Kur'an'ı Kerim'de zikredilen en olumsuz karakterlerdir. Allah açık bir şekilde bu karakterdeki insanları sevmediğini ve onların ahrette en kötü konumda

⁹⁷³ Ünal, s. 392.

⁹⁷⁴ el-Hazin, II/191.

⁹⁷⁵ Ayrıca bkz.: Tövbe, 9/74.

⁹⁷⁶ Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 1990, s. 83.

olacaklarını ifade eder. “Şüphesiz ki, ikiyüzlüler ateşin en dibine atılacaklar ve sen onlara yardım edebilecek birini bulamayacaksın.” (Nisa, 4/145).

Münafıkların karakter özelliklerinden biri de fesat çıkarmaktır. Yani Müfsid olmalarıdır. ‘Fesad’, " فساد " fiil kökünden gelir; bir şeyi bozmak, fesad çıkarmak, ifsad etmek, itidalden (dengeden, faydalı ve âdil olmaktan) çıkarmak, kokuşturmak demektir. Faydalanılan bir şeyin bozulmasına fesad; bunun zıddına da salah denir ki, bu da bir şeyin doğru bir hale getirilmesidir. Bu fiil, yiyecek ve içecekler için bozulma, kokma; ameller için geçersiz olma, hükmü olmama; bunların dışındaysa gerek nefis gerekse bedende meydana gelen maddî-manevî bozulma; toplumda ortaya çıkan kokuşma ve dengeden sapma durumlarını ifade etmek için kullanılır. Müfsid; bu fiilin ism-i fâili olup, bozan, bozgunculuk yapan demektir. Fesadın zıddı salah; ifsadın zıddı ıslah; müfsidin zıddı muslih ve fâsadin zıddı da sâlihtir.⁹⁷⁷

Fesad kelimesi, Kur'an'da çeşitli ayetlerde genellikle 'yeryüzünde fitne uyandırıp, insanların durumunu ve yaşama yollarını doğruluktan saptırıp, dünyevî ve uhrevî çıkarları zedelemek' anlamında kullanılır.⁹⁷⁸ Kur'an, evrende egemen olan birliğin, düzenin ve dengenin, yani sulhun tevhidden, yani İlah'ın bir olmasından kaynaklandığını, eğer göklerde ve yerde birden fazla ilah olsaydı, sulhun bozulup, yerine fesadın hâkim olacağını belirtir: "Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı muhakkak fesada uğrarlardı." (Enbiyâ, 21/22) Ayet tevhidin insan hayatındaki önemini vurgulamakla kalmayıp fesadın ne kadar tehlikeli olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Fesadla uğraşan insanlar toplumda saygın gibi görünebilirler. Yaptıkları işler görünüşte insanların hoşuna gidebilir. Fakat gönüllerinde barındırdıkları bozgunculuk düşüncesi ortaya çıkınca bütün bu şirin görünüşler yok olur. Kur'an'da Peygamber bu tür insanlara karşı uyarılır. “İnsanlardan öylesi var ki, bu dünya hayatı hakkındaki görüşleri senin hoşuna gider; dahası kalbindekilere Allah'ı şahit tutar, üstelik tartışmada son derece ustadır. Ancak hâkimiyeti eline alır almaz yeryüzünde fesat çıkarmaya, ürünü ve nesli yok etmeye çalışır; Allah fesadı sevmez. Kendisine ne zaman "Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol!" dense, yersiz gururu onu günaha sevk

⁹⁷⁷ Ece, s. 182.

⁹⁷⁸ Bakara, 2/10-11, 204-205; Maide, 5/64.

eder: Böylelerinin payına cehennem düşecektir; ne kötü bir konaklama yeridir orası!"
(Bakara, 2/204–206)

Bozgunculukla uğraşan bu tiplere bu işlerden uzak durun denildiğinde bunu kabul etmedikleri gibi kendilerinin ıslah edici olduklarını iddia ederler. Kur'an onların bu durumlarını şu şekilde ortaya koyar: *"Onlara, "Yeryüzünde bozgun çıkartmayın" dendiğinde, "Tam tersine, bizler barış ve esenlik getirenleriz" demişlerdir. Dikkat edin, gerçekte onlar, bozgun getirenlerin ta kendileridir de bunun bilincinde olmuyorlar."*
(Bakara, 2/11–12)

Dikkatli davranıldığı zaman, bu anlayıştaki kişilerden gelebilecek olumsuzluklar engellenebilir. Çünkü Yüce Yaratıcı onları gözetiminde tuttuğunu ifade etmekte, inananları onların bu oyunlarına karşı uyanık olmaları hususunda uymaktadır. *"Ne zaman savaş için bir ateş yaksalar, Allah onu söndürür de onlar yeryüzünde yine bozgunculuğa koşarlar. Ama Allah, bozguncuları sevmez."* (Maide, 5/64)

Kur'an münafıkların Fesatçıların özelliklerini şöyle sıralar; Allah'ı ve mü'minleri aldatmak isterler,⁹⁷⁹ Allah ve Rasulünün hükmüne çağrıldıklarında yüz çevirirler,⁹⁸⁰ küfür-iman arasında bocalayıp dururlar,⁹⁸¹ iman edenlerle alay ederler,⁹⁸² yeryüzünde bozgunculuk yaparlar,⁹⁸³ kalplerinde hastalık vardır,⁹⁸⁴ münafıklar mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinir ve onlara yardım ederler,⁹⁸⁵ hidayete karşılık sapıklığı satın alırlar,⁹⁸⁶ kalpleri mühürlenmiştir,⁹⁸⁷ ibadetleri üşenerek, gösteriş için yapar ve Allah'ı az anarlar,⁹⁸⁸ kendilerini diğer insanlardan üstün görürler,⁹⁸⁹ ölümden çok korkarlar,⁹⁹⁰ Allah onları bağışlamıyacaktır,⁹⁹¹ münafıklar cehennemın en alt tabakasında yer alacaktır.⁹⁹²

⁹⁷⁹ Bakara, 2/8–9.

⁹⁸⁰ Nur, 24/47–49.

⁹⁸¹ Nisa, 4/143.

⁹⁸² Bakara, 2/14.

⁹⁸³ Bakara, 2/11–12.

⁹⁸⁴ Bakara, 2/10; Muhammed, 47/29.

⁹⁸⁵ Nisa, 4/139.

⁹⁸⁶ Bakara, 2/16.

⁹⁸⁷ Münafikun, 63/3.

⁹⁸⁸ Nisa, 4/142; Tövbe 9/53–54.

⁹⁸⁹ Bakara, 2/13.

⁹⁹⁰ Ahzab, 33/16.

⁹⁹¹ Nisa, 4/137.

⁹⁹² Nisa, 4/145.

SONUÇ

Günümüzde sıklıkla kullanılan eğitim kavramının terbiye kavramıyla sıkı bir bağı olduğunu ifade edebiliriz. Bunun yanı sıra, öğretim, irşat, tehzip, ta'lim, tezkiye ve tebliğ kavramlarının zaman zaman eğitim anlamında kullanıldığını görmek mümkün olmaktadır.

İslami eğitim, dinin esaslarına bağlı, beşeriyeti sapıklıktan hidayete, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için her zaman ve her yerde hak dini tebliğ ederek, bütün beşeriyetin hizmetine sunmağa gücü yeten Müslüman şahsiyetin teşekkül ettiği sağlam bir temeldir. Bu sağlam temeli oluşturmayı hedef alan İslami terbiye; İslam medeniyetinin tümüne fikir ve prensipte, söz ve işte, ahlak ve davranışta, usul ve nizamda, dünya ve ahirette başarılı, olgun ve mutlu yaşamanın yollarını gösterir.

Eğitimin amacıyla ilgili yaptığımız araştırma sonucunda şu hakikati tespit etme fırsatı bulduk. Diğer kültürlerde eğitimin amacı, kimi zaman insanın sadece bedenini geliştirmek gibi basit; kimi zaman da insana erdemli davranışlar kazandırabilecek kadar yücelmesine rağmen, bu amaçlar insanın sadece bu dünyadaki mutluluk ve huzurunu sağlamaya yönelik olmakla sınırlı kalmaktadırlar. Hâlbuki İslam eğitiminin amacı, tam anlamıyla Allah'a kulluk yapan, hayatının düzenini Allah'ın koymuş olduğu hukuka göre kuran ve imanla onu uygulayan, temelde Allah'ın rızasını kazanmak ve ahiret mutluluğunu tatmak isteyen 'iyi ve erdemli insan'ın meydana getirilmesidir.

Bu hedefler doğrultusunda Kur'an-ı Kerim'in kişilikle ilgili eğitim ilkelerinden önce insanı, insandan yola çıkarak da toplumu yararlandırmayı amaçlamak gereklidir. Çünkü Kur'an; Allah'a gereği gibi kulluk yapabilen, başkasına kulluktan kaçınan, sahih bir inanç ve ahlaki bir ruha, mükemmel bir kişiliğe sahip, kurallara uyan toplumsal adalet bilincini kuşanan hayırlı insan ve hayırlı bir toplum inşa etmek ister. Bununla yetinmeyip insanlık için model bir toplum, İslami ve insani kardeşlik şuuruyla bezenmiş örnek bir medeniyet oluşturmayı amaçlar. İslam; toplumu oluşturan bireylerin, can, mal, ırz, akıl, inanç ve nesil emniyetlerini sağlar. Güvenlik, iskân, giyim, ulaşım gibi gereksinimlerin karşılanmasını garanti eder.

Diğer eğitimlerle karşılaştırıldığında Kur'an öğretisinin sunduğu eğitimin şu hususiyetlerle ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. Kur'an'a göre eğitim doğumla hatta doğumdan önce başlar. Geçmişle geleceği birbirine bağlayan bu

kesintisiz eğitim; insanı bütün yönleriyle ele alan, bütün güçlerini değerlendirerek, iç ve dış dünya ile denge kuran, gerçekçi ve özgürlükçü bir özelliğe sahiptir.

Çalışmamız esnasında kişilik kavramını bir tek tanım ile ifade etmenin pek mümkün olmadığını gördük. Çünkü insan ile ilgili her bir yaklaşımın kişiliğe verdiği anlam bir diğerinden farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte bu işi zorlaştıran sebeplerden biri de kişilik kavramını ifade etmek için birçok kavramın kullanılmasıdır. Yaptığımız bu çalışmada ‘kişilik’ anlamında bazen direkt bazen dolaylı olarak kullanılan şahsiyet, şahıs, fert, birey, vech, karakter, huy, mizaç, ben ve şakile kavramlarını tespit edebilmemiz mümkün olmuştur. Bu kavramlar içinde ‘şakile’ kelimesi Türkçede kullanılan kişilik kelimesiyle örtüşmektedir.

Kişiliği; “Ferdin zihinsel, bedensel ve ruhsal farklılıklarının hepsinin kendi davranış biçimlerine ve yaşam tarzına yansımalarıdır.” şeklinde tanımlayabiliriz. Bu tanımdan hareketle kişilik kavramının kimlik oluşumuyla önemli bir bağının olduğunu ifade ederken kişiliğin kimlikten daha önemli olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü kişilik kavramının davranışla sıkı bir ilişkinin olduğunu görmekteyiz. Kişilik oluşumunda aşkın ve duanın da önemli bir rol oynadığını görmek mümkündür.

İşte Kur’an’ın ön gördüğü kişilik eğitiminin amacı, insanın davranışlarını değiştirmeyi esas alarak imanlı, salih, sağlıklı, ilim ve hikmete saygılı, girişimci, cesur, iradesi güçlü, şahsiyetli ve yaratıcı nesiller yetiştirmektir.

Kişiliğin oluşması büyük ölçüde çevresel etkenlere bağlı olsa da eğitimin etkisi sınırsız değildir. Her çocuk, anne-baba ya da eğitimcilerin elinde bir hamur gibi yoğrulup istenen kalıba sokulamaz. İnsan kişiliğini etkileyen birtakım etmenler vardır. Bunların başında irsiyet, insanın tabiatı, kalp ve akıl gelmektedir.

Kur’an’da kişilik eğitimiyle ilgili ortaya konan ilkeleri tespit etme gayretlerimiz sonucu birtakım ilkeler tespit edebildik. Kur’an’ın sunduğu eğitim modelinde oluşturulmak istenen kişiliğin özelliklerini ve dayandığı ilkeleri özetle şu şekilde ifade edebiliriz.

Tevhid ilkesiyle Kur’an-ı Kerim; Allah’a iman edip O’na hiç bir şeyi ortak koşmayan; Allah’a, Resulü’ne, Kitab’a ve daha önce indirilen kitaplara, ahiret gününe ve meleklerle hakkıyla inanan; yalnız O’na kulluk eden ve yalnız O’ndan yardım dileyen; muhsin olan; Allah’ın boyası ile boyanan; Hakkı batıla karıştırıp da bile bile

hakkı gizlemeyen; dini sadece Allah'a has kılan; Allah'ı seven, Allah'ın da kendisini sevdiğini bilen; Rabbinin ayetleri kendisine okunduğu zaman, onlara karşı kör ve sağır davranmayan; Allah'ı hayatının merkezine yerleştiren; Allah'a tevekkül eden ve O'na dayanan; izzet ve değerini Allah ile olan bağa göre kazanılacağını bilen bir kişilik oluşturmayı amaçlar.

İbadet etme hususunda Kur'an-ı Kerim, namazı huşu içinde ikame eden; zekât veren; sabır ve namazla Allah'tan yardım dileyen; Allah'tan başkasına ibadet etmeyen; haccı ve umreyi Allah için yapan; Allah rızasını kazanmak ve kalbindeki imanı kuvvetlendirmek için mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr infak eden; gecelerini Rabbine secde ederek ve kıyama durarak geçiren; Allah'ın Kitabını okuyan; ölüm vakti gelinceye kadar Rabbine ibadet eden, kısacası namazı, ibadetleri, hayatı ve ölümü âlemlerin Rabbi Allah için olan bir kişilik hedefler.

İnsanlarla muamele ise kişilik eğitimi konusunda Kur'an-ı Kerim'in en çok üstünde durduğu bir ilkedir. Buna göre Kur'an şöyle bir kişilik oluşturmayı amaçlar. Müslüman; dünya hayatına dengeli yaklaşarak dünya ve ahiret boyutunu birlikte düşünür; harcamalarında ne israf eder, ne de cimrilik eder; Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludur; hiçbir kınayanın kınamasından korkmaz; İnsanlara güzel söz söyler; bir selam ile selamlandığında ondan daha güzeliyle selam verir veya onu aynen karşılar; işlerini istişare ile yapar; malını seve seve akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, ihtiyacından dolayı dilenenlere, köle ve esirleri kurtarmaya harcar; söz verdiğinde sözünü yerine getirir, Rabbinin yoluna hikmet ve ihsan ile çağırır; emanetleri ehillere verir ve insanların arasında hükmettiği zaman adaletle hükmeder; birbirlerine sabrı ve hakkı tavsiye eder; Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymaz.

Kur'an-ı Kerim aynı zamanda hayatını Allah yolunda çalışarak yaşayan bir insan modeli oluşturmayı amaçlar. İnsanın; Allah yolunda malıyla, canıyla cihad eden, iman eden, hicret eden, barındıran ve yardıma kosan, fitneden eser kalmayınca ve din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar mücadele eden, Allah'ın rızasına ermek için canını bile veren; malını ve canını cennet karşılığında Allah'a satan, Allah yolunda çarpışan, ölen ve öldüren, sabreden, sadakat gösteren, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan, mücadele esnasında geri dönüp kaçmayan bir kişilik sahibi olmasını ister

Dua, yakarma ve Allah'ı anma da islami eğitimin önem verdiği ilkelerdir. Rabbi'ne yalvara yakara ve için için dua eden ve haddi aşmayan; sabah ve aksam, içinden, korkarak, yalvararak alçak sesle Rabbini anan, Allah anıldığı zaman yüreği ürperen, Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanını artan ve yalnızca rabbine tevekkül eden, Rabbini çok tespih edip çok zikreden, Rabbine candan saygı gösteren ve kıyamet gününden korkan, Rabbinin nimetini şükranla anan, Rabbinin adıyla okuyan, Rabbini hamd ile tesbih eden, geceleyin yatağından kalkıp korku ve ümit içinde Rabbine dua eden ve O'nu sabah aksam tespih eden bir kul İslam eğitiminin hedeflediği örnek bir kişiliktir.

Ahlaki ilkeleriyle Kur'an-ı Kerim; fakirlik korkusuyla, çocuklarını öldürmeyen, zinaya yaklaşmayan, haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan, yetimi ezmeyen ve onun malına iyi niyet olmaksızın yaklaşmayan; ölçtüğü zaman tam ölçen ve doğru teraziyle tartan, hakkında bilgisi olmayan şeyin peşine düşmeyen, sözün en güzelini söyleyen, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen yalan şahitlik etmeyen, hayırda yarışan ve hayır için önde koşan, yapamayacağı şeyi söylemeyen, sözü dinleyen sonra da en güzeline uyan, Allah'a davet eden; sabredip kötülüğü en güzeli ile savan, büyük günahlardan ve açık çirkinliklerden uzak duran, öfkelenildiği zaman da af eden, başkasını alaya almayan, kendi kendisini ayıplayan ve başkasını kötü lakaplarla çağırmayan, zandan çok sakınan, birbirinin gizliliklerini araştırmayan ve gıybet etmeyen bir kişilik oluşturmayı amaçlar.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız bütün bu güzel özellikler olumlu kişilik sahibi insanın yani müminin özellikleridir. Kur'an böyle örnek bir kişiliğin oluşturulması için talepte bulunur ve ilkeler koyar.

Kur'an bizleri şeytan, nefis, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşe karşı uyarır. Bunlardan gelebilecek olumsuzluklara karşı tedbirli olmamızı ister ve şeytanın apaçık düşmanımız olduğunu bildirir. Kur'an-ı Kerim'de nefsin sahip olduğu olumsuz özelliklerden; şehvet, heva, kibir, ucub, katılık, alaycılık, gurur, kötülüğü emretme ve yapılanı hoş gösterme, kin, haset, lağv, zulüm, aşırılık, bağı, azgınlık, ihanet, cimrilik, vesvese, fucur, unutkanlık gibi hususlara değinilmekte ve bunlara karşı önlem almamız gerektiği vurgulanmaktadır. Bunlara karşı önlem alınmaz ise yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş kaçınılmaz olacaktır.

Olumlu olan mü'min insan tipinden sonra Kur'ân'da kâfir, münâfık, müşrik ve müfsid insan karakterinden de bahsedilmekte ve bu olumsuz kişilik örnekleri yerilmektedir.

İnkârcı insan, Allah'a ve emirlerine karşı son derece duyarsızdır. Şeytanla yakınlık içindedir. Kâfir insanın en tipik karakter özelliği kibir içinde olmasıdır. O, daima kendini başkalarından üstün görür, nankördür. Öyle ki onun bu nankörlüğü başta Allah'a ve verdiği nimetleredir. Kâfir, kibri sonucu kimseyi beğenmez, herkesle alay eder, hakaret eder. Saldırgan kişilik yapısına sahiptir.

Allah'a inanmakla beraber Allah'tan başkasına da kulluk edenler şirk batağına saplanmışlardır. Ku'anda eleştirilen ve olumsuz bir kişilik tipi olarak sunulanlardan biri de müşriklerdir. Tevhidi kavrayamadıkları için dini parçalayan müşrikler, zanna tabi olurlar, Allah'a verdikleri ahdi bozarlar, insanların dünyaya en tutkunudurlar, putları şefaati kabul ederler, Allah'a çocuk isnat ederler, atalarının yolunda gitmekte ısrar ederler, 'necistirler' ve Allah tarafından bağışlanmayacaklardır.

Dil ile inandığını söylediği halde aslında inanmayan, kalbi bunu tasdik etmeyen insan tipi münâfıklardır. Onlar ikiyüzlüdür, kalplerindeki ile dillerindeki farklıdır. Münâfıkların davranışları, karakterlerinden ve inançlarından beslendiği için, bu dengesizlik bize onların psikolojik özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Münâfıklar, şüpheci, bencil, ikiyüzlü, dünya malına düşkün, imânda kararsızlık yaşayan, gösteriş (riyâ) düşkünü, nankör, cimri, umutsuz kişilik özelliği gösterirler. Bu ahlâkî özelliklerin her biri ciddi mânada problem arz etmektedir.

Örnek kişilik sahibi olarak yetiştirilmek istenen bireylere bu olumsuz kişilik tiplerinin sahip olduğu özellikler iyice anlatılmalı, onlar gibi olmamaları için gerekli eğitimden geçirilmelidirler.

İnsanların bireysel ve toplumsal olarak mutlu, huzurlu ve dengeli bir hayat sürmeleri için Kur'ân ölçü ve sınır koymuştur. Bu ilkeler insan hayatında mükemmellik sağlayacaktır. İnsanın hayatını mükemmel ve değerli kılanması da, bu ilkeleri hayatına düstur edinmesi ile doğru orantılıdır.

Örnek inançlı kişilikler yetiştirmek isteyen anne-babalara, eğitim kurumlarına, Kur'an kurslarına önerimiz şudur: Eğer örnek insan yetiştirmek isteniyorsa, Kur'an'ın örnek olarak sunduğu eğitimcilere (peygamberlere), eğitimde nelerin öncelikli olarak

öğretileceğine (müfredat), eğitim yapılırken nasıl bir yol takip edileceğine dikkat edilmelidir. Kur'an'ın bu konuda sunduğu ilke ve yöntemler göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Bunlar göz ardı edilerek eğitim işi gerçekleştirilecek olursa, hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ve huzura erişemeyen bireyler yetişecektir.

Kur'an'ın temel konusu ve hedefi insandır. Kur'an, insanı kendisine, Allah'ı insana anlatmak, tanıtmak ve öğretmek için indirilmiştir. Çünkü insan kendisine öğretilmez ise doğruyu bilemez. Bunun için Kur'an insanı ilgilendiren ve onu mutlu kılacak olan her şeyi anlatmıştır. Olumlu ve olumsuz tiplerin sahip olduğu kişilik özelliklerinin anlatılması da bu nedendir. İnsan, bu özellikleri bilmeli, kendisine yakışan tutum içinde olmalı ve olumsuz kişilikleri kendine örnek almamalıdır.

Aslında nasıl bir kişiliğin örnek alınacağı bellidir. Allah tarafından eğitilen, yüce bir ahlak üzere olan, âlemlere rahmet olarak gönderilen, insanları seven, müminlere karşı son derece merhametli olan, Allah'a ve ahiret gününe inan herkes için en güzel örnek olan Hz. Muhammed'tir.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKİ**, Muhammed Fuad, *el- Mu'cemu'l Mufehreh li elfazi'l Kur'an'il Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.
- ADLER**, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Trc. Kamuran Şipal), İstanbul 1977.
- AHMED BİN AHMED** bin Şerşal el-Cezairi, *Usulu't Terbiye ve't Talim Kema Resameha'l Kur'an*, Darul Haremeyn, Kahire 2003.
- AHMED İBN HANBEL**, *Müsned*, el-Matbaatu'l – Muymuniyye (I. Baskı), Kahire, ts.
- AKARSU**, Bedia, *Felsefe Terimleri sözlüğü*, Remzi Kitaevi. İstanbul, ts.
- AKİL**, Fahir, *Mealimu't Terbiye*, Beyrut, 1968.
- ALTINKÖPRÜ**, Tuncel, *Şahsiyet Analizi*, Hayat yayınları, İstanbul 1999.
- ALTINTAŞ**, Hayrani, "*Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme*", AÜİFD., Ankara 1989.
- ARMANER**, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.
- ARSLAN**, Z. Şeyma, *Fıtrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde 'İnsanın Neliği' Sorusu*, Doktora Tezi, Marmara Üni. İstanbul 2006.
- ASLANTÜRK**, Ayşe Hümeyra, "*Hz. Peygamber'in Şahsiyetinin ve Davranışlarının Kur'an'a Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi*", SDÜİFD.
- ATEŞ**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- EL-ATTAS**, S.M.Nakib, *İslami Eğitim*, (çev. Ali Çaksu), Endülüs yayınları, İstanbul 1991.
- AY**, Mehmet Emin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa, 1993.
- AYASBEYOĞLU**, Nevzat, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an'ı Kerim'in Eğitim İle ilgili Ayetlerinin Tahlili*, İstanbul 1968.
- AYDIN**, Hamza, "*Benlik ve Kişilik*" Sızıntı Dergisi, Temmuz 2003 Yıl: 25 Sayı: 294.
- AYDIN**, Hayati, *Kur'an da Psikolojik İkna*, Timaş Yayınları, (1. baskı), İstanbul 2001.
- _____ *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- AYHAN**, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- BAYMUR**, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, Ankara 1994.

BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2005.

_____ *İslam'da Eğitim*, MÜİFAV. Yayınları, İstanbul 1989.

_____ *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, İstanbul 1999.

BAYRAKTAR, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen - Öğrenci Münasebetleri*, (MÜİFAV), İstanbul 1984.

BENİCE, Ayça, *Bizi Biz Yapan Kişiliğimiz*, http://arel.k12.tr/Arel_Yayinlar/Egitimde_yansimalar_aralik_2010.

BEYDÂVÎ, Nasruddin Ebi Said Abdullah b. Ömer, *Envaru't Tenzil Ve Esraru't Te'vil*, Çağrı Yayınları, (Mecmeu't Tefasir içinde) İstanbul 1984.

BİLGİN, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Gün Yayınları, (1. baskı), Ankara 2001.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları*, İstanbul 1972.

_____ *Genel Sosyoloji*, İstanbul 1982.

BİLGİZ, Musa, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

_____ *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.

_____ *Çocuk Eğitiminde Sevgi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006

_____ “*Kişiliğin Olulumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti ekseninde)*”, Atatürk Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Erzurum 2006.

BİLHAN, Saffet, “*Din Eğitiminin Amacı*”, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ankara 1981.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Eğitime Giriş*, Binbaşıoğlu Yayınları, Ankara 1988.

_____ *Öğrenme Psikolojisi*, Binbaşıoğlu Yayınları, Ankara 1991.

BİRKÖK, Mehmet Cüneyt, *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1994.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut 1314 h.

CANAN, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbive*, İstanbul 1989.

_____ *Kur'an'da Çocuk Eğitimi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.

- CARREL**, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, Çev. Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2003; <http://www.darulkitab.com/indir/insan-denen-mechul-alexis-carrel-hayat.html>, 18.04.2011.
- CARREL**, Alexis - **ŞERİATİ**, Ali, *Dua*, (çev. Kerim Güney) Bir Yayıncılık, İstanbul 1990.
- CÜCELOĞLU**, Doğan, *İnsan ve davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993.
- ÇAMDİBİ**, Hasan Mahmud, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İFAV, İstanbul 1994.
- _____ *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli*, İstanbul 1999,
- ÇELİKEL**, Bülent, “*Fazlur Rahman’da Eğitimin Tanımı ve Hedefleri*” *DEÜİFD*, XXVII/2008.
- DÂRİMÎ**, Abdullah b. Fazl, *es-Sünen*, Medine, 1386/1966.
- DEHLEVÎ**, Şah Veliyullah, *Huccetullahi’l Baliğa*, Daru İhyail-Ulum, Beyrut, 1992.
- DEMİR**, Şehmus, *Kur’an’ın Temel Hedefi*, Fecr Yayınları, Ankara 2009.
- _____ *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2003.
- DEMİRCİ**, Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, İfav Yayınları, İstanbul 2008.
- DRAZ**, M. Abdullah, “*Ahlak ile Eğitimin Alakası*”, (çev. H. Emin Sert), *FÜİFD*, Elazığ 1997, Sayı. II, 114
- DERVEZE**, İzzet, *et-Tefsiru’l-Hadis*, Ekin Yayınları, İstanbul 1997, VI/384–385.
- DURKHEİM**, Emile, *et-Terbiyetul Ahlakiyye*, (Arapça’ya tercüme, Seyyid Ahmed Bedevi), Mektebetu Mısır, Kahire, ts.
- EBU DAVUD**, Süleyman b. Eş’as, *es-Sünen*, Medine 1968.
- ECE**, Hüseyin K. *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- EGEMEN**, Bedii Ziya, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara 1965.
- ER**, İzzet, *Sosyalleşme Sosyal Gelişme ve İslam*, Furkan Kitapevi (I.baskı), Bursa 1988.
- ERGİN**, Muharrem, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat yayınları, İstanbul ts.
- ESED**, Muhammed, *Kur’an Mesajı, İşaret Yayınları*, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları. İstanbul 1999.
- EYÜBOĞLU**, Z., *Türkçe Kökler Sözlüğü*. Remzi Kitapevi, İstanbul 1997.

FOULQUÏE, Paul , *Pedagoji Sözlüğü*, Çev. Cenap Karakava, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1999.

FAZLURRAHMAN, *Anakonularıyla Kuran*, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007.

FERSAHOĞLU, Yaşar, *Kuran da Zihin Eğitimi*, İstanbul 1996.

EL-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddin Muhammed b.Yakûb, *Kamusu'l Muhit*, Er-Risale Matbaası (8. Baskı), Beyrut 2005/1426.

_____ *Besâiru Zevi't-Temyz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts. XI/566.

FROMM, Erich, *Sağlıklı Toplum*, Çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrıseven, Payel Yayınevi, İstanbul 1990,

_____ *Bansın Tekniği ve Stratejisi*, Çev. Fevzi Emir, Kaan H.Okien, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996

GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya-u Ulumi'd-Dîn*, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Huzur Yayınevi, İstanbul ts.

_____ *el-Munkız'u Mine'd-dalâl*, Beyrut 1967.

GÖKALP, Ziya, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul 1973.

_____ *Türkçülüğün Esasları*, Salkımsöğüt Yayınları, İstanbul 2010.

GÖLCÜK, Şerafettin, *Din ve Toplum*, Esra Yayınlar, Konya 2000.

GÜLEN, M. Fethullah, *Kur'an'ın Altın İkliminde*, Nil Yayınları, İzmir 2010.

_____ Sızıntı Dergisi, Nisan 1991, Cilt 13, Sayı 147.

GÜRER, Banu, “*Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü*”, Doktora Tezi, Marmara Üni. İstanbul 2007.

EL- HAKİMU'N-NİSABURİ, *Sahihu'l- Müstedrek*, mektebetu Matabiin- Nasr el-Hadise, Riyad ts.

HALİL B. AHMED, *Kitabu'l Ayn*, Mektebetü'l Hilal, Beyrut ts.

HAŞİMİ, M. Ali, *Kur'an ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti*, (trc. Resul Tosun), Risale Yay. İstanbul 1995.

HAYDAR, Fuad, *eş-Şahsiyetü fi'l islam ve Fi'l Fikri'l Ğarbi*, Beyrut 1990.

EL-HAZİN, Alauddin Ali b. Muhammed b. Ibrahim, *Lubabu't- Te'vil fi Meâni't Tenzil*, (Mecmau't Tefasir içinde), Çağrı yayınları, İstanbul 1984.

HESAPÇIOĞLU, Muhsin, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Beta Yayınları (5. Baskı), İstanbul 1998.

HİCAZİ, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, İlim Yayınları.

İBN HACER, el-Askalani, *Münebbihat*, Trc. Celal Yıldırım, Bahar Yayınları, İstanbul 1977.

İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, (Ezher matbaası), Kahire 1930.

İBN KESİR, İmâduddîn Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l Kur'an'il Azim*, Kahire, ts

İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, Kahire 1952.

İBN MANZUR, Ebi'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, *Lisanu'l-Arab*, Dar Sadır, Beyrut ts.

İBN TEYMİYYE, Takiyyü'd-Dîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmûu'l-fetâvâ*, Haz: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âsımî, Suûdî Arabistan, 1398/1978.

İKBAL, Muhammed, *Cavidname* (Trc. Ve şerh. Annemarie Schimmel), Ankara 1958.

İMAMOĞLU, Tuncay, *Din ve Modern Düşünce Üzerine*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, sayı:27, <http://www.muhammedakar.com/>, 24.04.2011.

EL-İSFEHANİ, Rağıb Ebi'l Kasım Muhammed b. Hüseyin, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, Daru'l Marife, Beyrut ts.

İSLAMOĞLU, Mustafa, *Adayış Risalesi*, Denge Yayınları, İstanbul 1992.

_____ *Üç Muhammed*, Denge Yayınları, İstanbul, 2001.

_____ *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008.

_____ *Yürek Devleti*, Denge Yayınları, İstanbul 2003.

_____ *Kardeşlik Aşkına*, Kur'ani Hayat Dergisi, Mayıs-Haziran 2010, Yıl: 2 sayı: 12.

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınlar, İstanbul 1991.

- JERRY M. Burger**, *Kişilik*, (Çev. İnan Deniz ergvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- JUNG**, Carl Gustav, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, çev. Engin Büyükinal, İstanbul 1996.
- KANGER**, Faruk, “*Hz. Muhammed Ahlakını Referans Alan Bir Karakter Eğitimi Modeli*” Doktora Tezi, Marmara Üni. İstanbul 2007.
- KARAMAN**, Hayrettin, *Nesli Korumak*, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/> 19.10.2008.
- KARAMAN**, Hayrettin, **Çağrıcı**, Mustafa, **Dönmez**, İbrahim Kâfi, **Gümüş**, Sabrettin, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları.
- KASAPOĞLU**, Abdurrahman, *Kur’an’da Ahlak Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997.
- _____ *Kur’an’da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997.
- _____ *Kuran’da İbadet Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997.
- _____ *Kur’an’da İnsan*, Nursan Yayınları, İstanbul 2002.
- KAYAN**, Ramazan, *Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası*, Çıra Yayınları, İstanbul 2007.
- KEKLİK**, Nihat, *Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üni. Edebiyat Yay. İstanbul 1987.
- KERSCHENSTEİNEr**, G. *Mürebbinin Ruhü Ve Muallim Yetiştirme Meselesi* (çev. İ. Hakkı) Ankara 1931.
- KESKİN**, Hasan, *Kur’an’da Ümmet Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003
- KILAVUZ**, Saim, İman-Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 1990.
- KILIÇ**, Sadık, *Benliğin Yeniden İnşası*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000
- _____ *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- KILIÇARSLAN**, Fatih, “*Çocuğun Eğitiminde Ailenin Rolü*”, Eğitim Yazıları Dergisi, 17. Sayı, 2009.
- KINALIZADE**, Ali Efendi, *Ahlâk-i Alâ’î*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ts.
- KOÇ**, Ahmet, *Kur’ân’da İnsan Ve Hz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- KOÇ**, Bozkurt, *Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din*, Atatürk Üni. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.
- KONYALI**, Mehmed Vehbi, *Hulâsâtü'l - Beyân*, XVI/6583.
- KÖKNEL**, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın yayınları, 1983.

- _____ *Dolu Dolu Yaşamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995.
- _____ *Ailede ve Toplumda Ruh Sağlığı*, Hür Yayın, İstanbul 1981.
- KUREYŞİ**, Ali, *Malik Bin Nebiye Göre Toplumsal Değişim*, Ekin Yayınları, İst. Ts.
- KURTUBİ**, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Behr, *el Cami-u li Ahkâmi'l Kur'an*, Kahire, 1967.
- KUTUB**, Muhammed, *İslam Eğitim Metodu*, (Çev. D. Ali Kayapınar), Ankara. Ts.
- _____ *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, Terc. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul, 1987.
- KUTUP**, Seyyid, *Fizilal'il Kur'an*, Beyrut.(Daru'l Şuruk) 1985.
- LEHBABİ**, Muhammed Aziz, *İslam Şahsiyetçiliği*, (Çev. İsmail Hakkı Akın) Yağmur Yayınevi, İstanbul 1972.
- MALİK B. ENES**, *el-Muvatta*, Kahire 1951.
- MANSUR ALİ NASİF**, et-Tacu'l-Camiu li'l-Usuli fi Ehadisi'r-Rasul, İstanbul 1981.
- MARİNİER**, Pierre, *Dua Üzerine Düşünceler*, (çev. Sadık Kılıç) Nil Yayınları, İzmir 1990.
- EL-MAVERDİ**, Ebu'l Hasan, *Edebü'd-dünya ve'd-Din*, Beyrut, 1398/1978
- MEHMEDOĞLU**, Ali Ulvi, *Dindarlarda ve Dindar olmayanlarda Kişilik üzerine Karşılaştırmalı Bir araştırma*, Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- EL- MERÂĞÎ**, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merağî*, (I. Baskı) Mısır 1946/1365.
- MERTEK**, Muhammet, *Dua Eğitimi*, Sızıntı Dergisi, Nisan 2010 Yıl: 32 Sayı: 375.
- MEVDUDİ**, Seyyid Ebu'l A'la, *Tefhimu'l Kur'an*, (Trc. Kurul), İnsan Yayınları, İstanbul, 1987.
- _____ *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, çev. Mahmut Osmanoğlu, Özgün Yayınları (I. baskı), İstanbul 1992.
- MUKÂTİL** b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*,(çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul ts.
- MUTAHHARİ**, Murtaza, *İnsaniyet Mektebi*, Şura yayınları, İstanbul 1999.
- MÜFTÜOĞLU**, Atasoy, *Ümmet Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul 1994.
- MÜSLİM**, İbn Haccac el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kahire 1373/1955.

- NECATİ**, Muhammed Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, (çev. Hayati Aydın), Fecr Yayınevi, Ankara 2004.
- NAKRE, Tuhami**, *Saykulciyyetu'l-Kıssafi'l-Kur'an*, eş-Şirketu't-Tunusiyye li't-Tevezi', Tunus 1974.
- NESAİ**, Ebu Abdurrahman Ahmed, *es-Sünen*, Mısır 1383/1964.
- NİETZSCHE**, Friedrich, *Tarih Üzerine: (Çağa Aykırı Düşünceler'den)*, çev: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, 3. basım İstanbul 1996.
- OKÇU**, Davut, *“Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi”*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. Haziran 2007. Cilt: IV. Sayı: I.
- ORUÇ**, Cemil, *“Din Eğitiminin Hedefleri”*, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 13: 1 (2008) s. 263
- ÖCAL**, Mustafa, *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metodlar*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları) Ankara 1990.
- ÖNER**, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1974.
- ÖGKE**, Ahmet, *Kuranda Nefs Kavramı*, İnsan yayınlr., İstanbul1997.
- ÖZ**, Ahmet, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, Çıra yayınları, (I. Baskı), İstanbul 2011.
- ÖZBAYDAR**, R. Sabri, *Psikoloji Ders Kitabı*, İstanbul 1970.
- ÖZBEK**, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, Konya 1995.
- ÖZTÜRK**, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1994.
- PEKER**, Hüseyin, *Din ve Ahlak Öğretiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991.
- ER-RÂZÎ**, Fahrüddin Ebu Abdillah, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- RIFAT**, Ahmet, *Tasvir-i Ahlâk*, İstanbul, ts.
- ROUSSEAU**, J.Jacques, *Emile Yahut Terbiyeye Dair* (çev. H. Z. Ülken, A. R. Ülgener, S. Güzey), İstanbul 1966.
- SAĞIROĞLU**, Ekrem, *Kur'ân'da İnsan ve Toplum*, Pınar Yayınları, İstanbul 1993.
- SAĞLAM**, Bahaeddin, *Kur'an'ın Evrenselliği*, Tebliğ Yayınları, İstanbul 1997.

- SAİD İSMAIL ALİ**, *el-Kur'an'ı Kerim Ru'yetun Terbeviyetün*, Daru'l Fikri'l Arabi, Kahire 2000.
- SAİYİDAİN**, K.G., *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, çev.Necmettin Tozlu, Ankara Okulu Yay. Ankara 2003.
- SALİBA**, Cemil, *el-Mu'cemû'l-Felsefiyye*, Beyrut 1982.
- SAYAR**, Kemal, *Her Şeyin Bir Anlamı Var*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- SEKMAN**, Mustafa, *Rehberi Bire İndirmek*, Vuslat Dergisi, Ekim 2004, sayı 40; <http://www.mutefekkir.com/vuslat>, 08.04.2011
- SERT**, Hüseyin Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004.
- SOSYAL BİLİMLER ANKSİKLOPEDİSİ**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- SOYAK**, Nureddin *Nesli Korumak*, İklim Dergisi, yıl 2008 sayı:240,
- SOYALAN**, Mehmet Yaşar, *Kuran ve İnsan*, Araştırma Yayınları, Ankara 1999.
- _____ *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003.
- SÖNMEZ**, Veysel, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Ankara. 2000.
- SUYÛTÎ**, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut, ts.
- _____ *el-Camiü's-Sağir fi Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990
- ŞAHATEH**, Abdullah Mahmud, *el-Kıssatü fil-Kur'an'il Kerim*, Mecelletu'l Arabî el-Kuveytiye, Mart 1976.
- ŞAHİN**, Adullah, "*Kişilik Gelişimi ve Din Eğitimi*", *İslâmiyât*, I/2, Nisan-Haziran 1998.
- ŞAHİNLER**, Necmettin, *Musa ile Yürüme*, Furkan Yayınları, İstanbul, 1999.
- ŞAMİL İSLAM ASİKLOPEDİSİ**. <http://samil.ihya.org/>
- ŞANVER**, Mehmet, *Kuranda Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul, 2004.
- EŞ-ŞATİBÎ**, İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat*, Mısır ts.
- ŞEDİD**, Muhammed, *Menhecu'l Kıssati Fi'l Kur'an*, Cidde 1984.
- ŞERİATİ**, Ali, *İnsan*, Çev. Şamil Öcal, Fecr Yayınevi, Ankara 1990.

_____ *İslam Nedir? Muhammed Kimdir?*, çev. Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara 2009.

EŞ- ŞEVKÂNÎ, Kâdî Muhammed bin Alî, *Fethu'l Kadir* ts.

ŞİMŞEK, M.Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999.

TABÂTABÂÎ, Muhammed Hüseyin, el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut, 1991.

TABERÎ, Ebu Cafer Muuhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*, Beyrut-1988.

TAN, Bilal, Kur'anda Hikmet Kavramı, Pınar Yayınları, İstanbul 1997.

TEZCAN, Mahmut, *Türk Kişiliği ve Kültür-Kişilik İlişkisi*, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara. 1970.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Kahire 1382/1962.

TOZLU, Necmettin, *Eğitim Felsefesi*, (M.E. B. yayınları,) İstanbul 1997.

TURGUT, Ali, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1980.

TÜMER, Günay- Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988.

TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK Yayınları (10. Baskı) Ankara 2005.

ULUTÜRK, Veli, *Kur'anı Kerim İnsanı Nasıl Tanıtıyor?* Nil Yayınları, İzmir 1988.

_____ *Kur'âna Göre Zulüm Kavramı*, İstişâre Yayınları, Kayseri 1993.

UYSAL, Enver, *“EĞİTİM”e Felsefi Antropoloji Çerçevesinde Kavramsal Bir Yaklaşım*, Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, ARALIK-2004, VIII/2.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul, 1967.

_____ *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB Basımevi, İstanbul, 1969.

ÜNAL, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul 1986.

VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbûrî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Suud, 1991.

VATANDAŞ, Celalettin, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, Pınar Yayınları, İstanbul 2007.

_____ Nida dergisi, Aralık 2008, sayı 132.

YALÇIN, Mikdad, *Cevanibu't Tebiyetu'l İslamiyyetu' Esasiyyetu*, Riyad 1986.

_____ *Ehdefu't Terbiyetü'l İslamiyyetü ve Ğayetuha*, Riyad 1989.

- _____ *Mealimu Binai Nazariyyetü't Terbiyetü'l islamiyye*, Riyad 1991.
- _____ *et-Tebiyetü' Zetiyetü'l Kıyadiyetü Numuzeciyetü ve Mudaafetü'l İnteciyetü*, Dar alemü'l Kütüp, Riyad 2004/1425.
- YAYLA**, Ahmet, “*Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi*”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: II, Sayı: 1; <http://efdergi.yyu.edu.tr>.
- YAZIR**, Elmalılı M. Hamdi, , *Hak Dini Kur'an Dili*, (azim dağıtım, I.baskı), İstanbul, 1992.
- YILDIRIM**, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay. İstanbul 1991.
- YILDIRIM**, Mehmet Emin, “*Kur'an'ın Model Şahsiyetleri Peygamberler*”, *Kur'ani Hayat Dergisi*, 4. sayı 2010
- YILDIRIM**, Suat, *Kur'ân-ı Kerim'de Kıssalar*, *Yeni Ümit Dergisi*, 25. Sayı Temmuz, Ağustos, Eylül 1994.
- YOLCU**, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul 2004.
- YÖRÜKOĞLU**, Atalay, *Çocuk Ruh sağlığı*, Özgür Yayınları (23. Baskı), Ankara 1998.
- ZEMAHŞERİ**, Mahmud b. Ömer, *Esasu'l-Belağa*, Daru Sadır, Beyrut 1992.
- _____ *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fı Vücühi't-Te'vil*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, (3. Baskı) Beyrut 2003
- EZ-ZEBİDİ**, Seyyid Muhammed Murtaza Hüseyin, *Tacu'l Arus*, Küveyt hükümet matbaası, Küveyt 1965/1385.
- ZÜLALOĞLU**, Fevzi, *Kur'an'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri*, Ekin Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	AHMET ABAY
Doğum Yeri ve Tarihi	ALTINÖZÜ 06.02.1970
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri /Tefsir
Bildiği Yabancı Diller	ARAPÇA, İNGİLİZCE
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	MEB. Bursa/Kacabey İHL. 1991-1996 K.Maraş/Merkez Yavuz Selim İÖO. 1996- 2004 K.Maraş/Merkez Süha Erler Anadolu Lisesi 2004- ...
İletişim	
E-Posta Adresi	ahmetabay70@hotmail.com
Tarih	HAZİRAN 2011